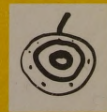
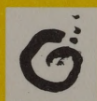

TREJĀDĀS
SAULĒS

KOSMOLOGISKĀ
SAULĒS

VALPA VĪNE-

VALPA VĪNE-FREIBERG
TRĒJĀDAS SAULES
KOSMOLOĢISKĀ SAULE

TRĒJĀDAS
SAULES

KOSMOLOĢISKĀ
SAULE

1997

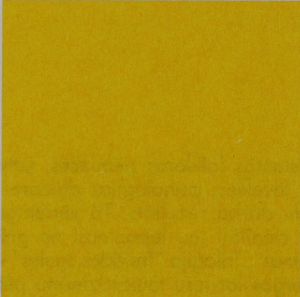
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

98-4
L 8

L
8F

VAIŅA VĪKĒ-FREIĒBERGA

TREJĀDAS SAULĒS

KOSMOLOGISKĀ SAULĒS

1997

VAIŅA VĪKĒ-FREIĒBERGA
LUBAS BĪRŅBURGA

ISBN 9984-502-40-3

UDK 82.0 (=174): 398.8 (=174)
Vi 382

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0304037180
98-1.258

Vaira Viķe-Freiberga. Trejādas saules. Kosmoloģiskā saule.
Vaira Viķis-Freibergs. The Threefold Sun. The Cosmological Sun.

Latviešu Fonds

"Trejādas saules" ir pazīstamās folkloras pētnieces, Latvijas un Kanādas Zinātņu akadēmijas locekles, psiholoģijas doktores Vairas Viķes-Freibergas daudzu gadu darba rezultāts. Tā vērienīgumu un dziļumu folkloras pētnieki un cienītāji jau iepazīnuši no grāmatām "Dzintara kalnā" un "Saules dainas". Trilōģija "Trejādas saules" vainago līdzšinējos Vairas Viķes-Freibergas latviešu tautasdziesmu pētījumus, sniedzot plašu saules dainās balstītu tēmu un motīvu analīzi.

"Trejādu saļu" pirmais sējums "Kosmoloģiskā saule" aplūko kosmoloģiskās un maģiskās saules dainas — dziesmas, kurās atspoguļojas izpratne par Visuma uzbūvi, kā arī dziesmas, kurās atrodami ticējumi par metafiziskajām dabas un cilvēku dzīves likumbām.

Mākslinieks **Ilmārs Blumbergs**

ISBN 9984—505—40—5

© Vaira Viķe-Freiberga
© Ilmārs Blumbergs, 1997

Grāmata "Tēvzemes zvans" Krievuvalodnīkā ir daļa no ilgtermiņa projekta par krievvalodniecību daudzu Čukču garbā raksturotu tēvu savārdnīcā. Šis ir pirmais pārveidots un paplašinātais kriev valodas darbs ar šādu nosaukumu, kas ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu. Šis darbs ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu.

Šī grāmata veltīta manas mīļās mātes piemiņai

Udzim, lai jau šobrīd publicētais darbs "Tēvzemes zvans" (Vīne, Freibergs un Freibergs, 1998, 1999), kas satur apmēram 1000 krievu dziesmas, būtu pieejams krievu valodā arī tiem, kas nevar piekļūt krievu valodai. Šis darbs ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu. Šis darbs ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu.

Grāmata ir veidota, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu. Šis darbs ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu.

Šis darbs ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu. Šis darbs ir veidots, lai nodrošinātu krievu valodas izmantošanu un veicinātu krievu valodas izmantošanu.

Annermarja Hermanoviča
dzimusi Ranke, atraitne Vike
Dzimusi Nicā 1915. gada 27. janvārī
Mirusi Toronto 1993. gada 28. jūlijā

Grāmata "Trejādas saules. Kosmoloģiskā saule" ir daļa no ilgtermiņa projekta par latviešu saules dainām. Gadu gaitā sākotnējās ieceres vairākkārt mainījās, pārveidotas un paplašinātas, tāpat tiešais darbs ar sauli ik pa laikam nolikts malā, kamēr bija veicami citi pienākumi vai pētījumi. Ja, projektu uzsākot, būtu zinājusi, cik daudz laika un pūļu tas viss kopā prasīs, tad noteikti man nebūtu bijusi drosme tam ķerties pat klāt. Acis tad būtu darba izbijušās, bet rokas tomēr padarija.

Līdz šim jau atsevišķi publicēta tematiskā izlase "Saules dainas" (Viķe-Freiberga un Freibergs, 1988; 1990), kas satur aptuveni 4000 tautas dziesmas, kurās pieminēta vārdsakne *-saul-* vai *-soul-*. Šis tematiskais masīvs kļuva publikai pieejams arī kā datu bāze datora disketes formā, līdz ar apstrādes programmām, kas atļauj dziesmas atgūt un sijāt uz personīgiem datoriem (Freibergs un Viķe-Freiberga, 1988). Tam sekoja Imanta Freiberga (1990) "Saules dainu indekss", kur uzskaitītas visas 14 380 saules dainu masīvā sastopamās vārdformas (grafēmas), kopā 68 376 vārdlietojumi. Katrai vārdformai klāt uzdots tās biežums "Saules dainās" un uzskaitīti to dziesmu numuri, kurās tā minēta. Tur atrodams arī pilnīgs saules dainas identificējošo numuru saraksts, lappuses numurs, kurā katra attiecīgā dziesma atrodama "Saules dainu" sējumā, kā arī dziesmu ģeogrāfiskais izdalījums pa novadiem un pagastiem. Pat tiem, kam pieejamas "Saules dainas" disketes formā, tos vārdus, kas visā masīvā relatīvi reti minēti, ar indeksa palīdzību ir iespējams atrast ātrāk, nekā tos katru reizi meklējot ar datoru.

Tagad kārtā ir pienākusi dziesmu satura analizēm ar mērķi izprast dainu sauli kā semantisku jēdzienu latviešu tradicionālā gara pasaulē un izsekot, kādā veidā priekšstats par sauli sazarojies un sausts ar citiem tēliem un priekšstatiem dainu masīvā kā milzīgā daudzdimensiju tīklā. Kā vadmotīvu te izmantosim dainu saules fundamentālo trejādību, kas izpaužas apzīmējumā "Trejādas saules". Tās ir tās pašas trīs, kas atbilst "Saules dainu" krājuma dziesmu klasifikācijai pa trīs galveniem apcirkņiem, tas ir, kosmoloģiskās, fiziskās un teiksmainās Saules dziesmas. Katru no šiem "Trejādas saules" trīs aspektiem ir paredzēts aplūkot atsevišķā sējumā, no kuriem šis "Kosmoloģiskās saules" sējums ir pirmais. Te sāksim ar tematiskiem motīviem, kas saistās ar Visuma ēkas jēdzieniskiem pamatiem un galvenām metafiziskām īpašībām, pievēršoties kosmoloģiskām un maģiskām saules dziesmām. Otrais triloģijas "Trejādas saules" sējums (kas šim pirmajam, cerams, itin drīz sekos) būs par fizisko sauli debesīs, kam atkal savukārt atšķiramas ir trīs dažādas sejas. Viena no tām ir hronoloģiskā saule kā debesu pulkstenis, otrā — gaišā un spožā saule kā gaismas avots un trešā — siltā saule un tās pretmeti kā meteoroloģiskās parādības. Beidzot — ja Dievs dos spēku un veselību — ceram sēriju noslēgt ar "Trejādu saulu" trešo sējumu par teiksmaino Sauli un Saules mītu.

Ir arī jau atsevišķi savāktas saules dziesmas ar publicētām notīm un to teksti pārtulkoti angļu valodā, bet tas ir pavisam cits projekts, kas būs jārealizē ārzemēs.

Šis pirmais sējums par latviešu saules dainu tēmām un motīviem ir izaudzis no mana zinātniskā darba par dainu uzbūves un izteiksmes jautājumiem un iekļaujas vēl plašākā interešu lokā par mutvārdu tradīcijām un to īpatnībām. Kā zinātnieci mani visu mūžu ir fascinējusi saistība starp vārdu un domu, starp valodu kā specifisku simbolisku saziņas sistēmu un cilvēka prāta vispārējām spējām domāt simbolos.

Šis grāmatas galvenais nolūks tomēr nav zinātnisku jautājumu risināšana, bet gan vēlme dalīties tieši ar latviešu publiku tais atziņās par dainām, ko līdz šim esmu paspējusi apgūt, sekojot ilggadīgai dziņai šo milzīgo dziesmu masu aptvert, izprast, "pieradināt" un padarīt par savu. Kaut dainas ir mūsu tautas plašākais un vērtīgākais mantojums, tā īsti pārmantots tas kļūst tikai tad, ja mēs katrs spējam to apgūt, izbaudīt un izprast. Ko līdz tas, ja arhīvu plauktos guļ tik daudz dziesmu pierakstu, "ka katram latvietim iznāktu pa vienam", vai tas, ka istabā uz plaukta put bieži dainu sējumi ar neatgrieztām lapām? Dainām ir jāklūst par nopietnu daļu no katra latvieša garīgās pasaules, bet pati materiālu pārpilnība šeit var izrādīties par nopietnu šķērslī.

Katrs, kas būs kādreiz izmēģinājis mazu pastaigu pa lielākiem dainu krājumiem, būs droši vien konstatējis, ka lielās devās nemaz nav iespējams tās ilgi lasīt. Mēs gribam tās baudīt mazākās devās, mēs gribam plašāku kontekstu, kurā katru dziesmu situēt, un mēs itin bieži gribam kādu komentāru vai izskaidrojumu par to, kas tur pateikts. Tādas vismaz ir prasības, ko es pati esmu izjutusi, un uz tām esmu centusies atbildēt šai sējumā, domājot par katru ieinteresētu lasītāju, ne tikai speciālistiem vien.

Savos komentāros esmu centusies lietot pēc iespējas mazāk svešvārdu, tomēr ir zināmi specializēti termini, bez kuriem vienkārši nevarēju iztikt. Es ļoti ceru, ka pamata domu teiktajam vienmēr būs iespējams izprast no konteksta. Kas attiecas uz maniem dziesmu iztulkojumiem, tad nekādā ziņā neuzskatu tos par izsmeļošiem, nedz arī par nemaldīgiem vai — kā amerikāņi teiktu — kā cementā izlietiem. Kaut ar dainām esmu strādājusi nu jau kādus trīsdesmit gadus un šo to droši vien arī paveikusi, man prātā nenāktu uzdoties par tādu kā zintnieci, kam vienīgai būtu atklāti dainu dziļākie noslēpumi. Būšu vienmēr pateicīga lasītājiem, kuri man uzrakstītu savus komentārus, norādes vai informāciju, kas viņiem būtu zināma, it sevišķi, ja tas palīdzētu kādu dziesmu nostādīt citādā gaismā, piedot tai vēl kādu niānsi vai izskaidrot kādu detaļu, kas man patlaban vēl nav atšifrēta. Es uzskatu sevi tikai par ceļinieku dainu izpratnes ceļā un priecājos par katru dienu, kad es par dainām atkal kaut ko jaunu atklāju un iemācos.

Vēlos pateikties manam vīram un ilggadējam līdzstrādniekam Imantam Freibergam par viņa palīdzību un atbalstu visās lietās, kas saistās ar dainām un datoriem, it īpaši par visu dainu sijāšanā un kārtošanā nepieciešamo atguves programmu izgatavošanu. Izsaku sirsnīgu pateicību manam pētniecības asistentam, *José Humberto Duarte Ospina* par palīdzību regulāro materiālu atguvē no Saules dainu datu bāzes pēc dažādiem uzdotiem atslēgas vārdiem vai frāzēm, par bibliogrāfijas pārrakstīšanu un par datorizētā dziesmu numuru

un īpašvārdu rādītāja sastādīšanu. Hosē, kas ir psiholoģijas doktorands Monreālas universitātē, nāk no Kolumbijas, tā ka viņa mātes valoda ir spāņu un studiju valoda — franču.

Pētniecības projekts par saules dainām un par dainām vispār saņēmis atkārtotus piešķirumus no Kanādas Sabiedrisko un humanitāro zinātņu pētniecības padomes (no tiem pēdējie divi: *The Social Science and Humanities Research Council of Canada, Grants No. 410-93-0909 & 410-96-0667*). Par to esam pateicīgi Padomei un visiem tiem brīvprātīgajiem speciālistiem starpdisciplinārās komisijās, kas Padomes uzdevumā konkursa kārtībā izraudzīja atbalstāmos projektus. Vēlos arī izteikt atzinību par neierobežoto akadēmisko brīvību, ko esmu visu savu profesionālo mūžu baudījusi Monreālas universitātes psiholoģijas departamentā, kur neviens nekad nav apšaubījis manas tiesības pētīt to, kas man interesē, vienalga, cik tālu tas arī nestāvētu no manā nozarē iestaigātiem ceļiem.

Nozīmīga šīs grāmatas manuskripta daļa tika uzrakstīta tai divu gadu laika posmā, kad autore bija Kanādas Padomes (*Canada Council*) administrētās Kilama pētniecības stipendijas laureāte (*Killam Research Fellowship*), kas iedibināta, pateicoties Dorotejas Kilama kundzes un viņas vīra atstātajam mantojumam. Šī sējuma izdošanas izdevumu daļējai segšanai saņemts Latviešu Fonda, bet galvenokārt — Monreālas universitātes rektorāta pabalsts, kas piešķirts sakarā ar Kilama stipendijas iegūšanu. Visām šīm iestādēm šeit izsaku savu dziļāko pateicību. Tāpat vēlos izteikt sirsnīgu pateicību Vijai Jugānei par rūpīgu un iejūtīgu darbu, redīgējot šo manuskriptu. Beidzot — šī grāmata Latvijā nebūtu iznākusi bez Māras Zālītes intereses par manu darbu un viņas enerģiskām pūlēm, gādājot, lai tā kļūtu par realitāti. Viņas uzticība mani stiprināja manos paguruma brīžos un palīdzēja šo darbu novest līdz galam.

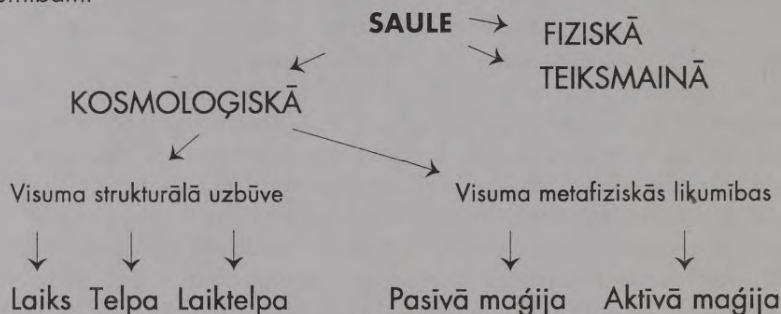
Dainās nav daudz tādu priekšstatu, kas būtu bagātīgāk, ar lielāku dažādību vai daudzveidību apdziedāti kā saule. "Sauls dainu" krājumā pilnībā publicēti 3652 saules dziesmu teksti (un uzskaitīti vēl 485 dublikātu numuri). Ja te pieskaitītu klāt vēl visus K. Barona un H. Visendorfa sējumu sīkvariantus, kur vienu pierakstu no otra atšķir varbūt viens vienīgs mainīts vārds, tad šis skaitlis, protams, būtu vēl lielāks (kaut arī savā lielumā vairāk maldinošs). Taču ne jau skaits vien šeit ir tas būtiskākais, bet gan jēdzienu, izjūtu un pārdzīvojumu bagātība. Saule, par kuru dzied latvju dainas, ir tik daudzplākšņaina, savdabīga un īpatnēja, ka tai nav pilnīgas līdzinieces nevienas citas tautas mantojumā. Izprast dainu sauli (tamdēļ nozīmē apgūt vienu no nozīmīgākiem pamata elementiem visā seno latviešu garīgās pasaules ēkā. Šai sējumā aplūkosim kosmoloģiskās un māģiskās saules dainas, tas ir — tās dziesmas, kas atsaucas uz izpratni par Visuma uzbūvi, un tās, kurās atspoguļoti ticējumi par metafiziskām likumbām, kas darbojas pasaulē. Daudzas no tām ir nopietnas dziesmas par smagiem mūžības jautājumiem — par dzīvību un nāvi, par cilvēka mūžu, tā cerībām un sasniegumiem, par Jaunuma atmaksu viņā saulē, bet citas atkal ir vieglas un rotaļīgas.

Seno latviešu Visuma izpratne dainu valodā atspoguļota vairākos zīmīgos saliktnos un sastingušās vārdkopās, kur ap saules vārdsakni kā izejas punktu veidojas nojēgumi par ļoti abstraktiem kosmoloģiskiem priekšstatiem. Semantiskā nozīmē tiem katram ir atšķirīga un savdabīga, kā tas ir ar vārdu *pasauļe* un izteicieniem *ši saule*, *viņa saule* un *saules mūžu*, kas citās valodās būtu katrs apzīmēts ar īpašu vārdu bez mazākās atsauksmes uz sauli. Dainu valodā katrs no šiem atvasinājumiem ir paturējis ne tikvien valodas virsējā līmeņa, resp., morfoloģisku, saistību ar sauli, bet šai saistībai ir arī dziļi nozīmīgi jēdzieniski pamati, kas iezīmē svarīgākos pieturas punktus seno latviešu Visuma uzbūves uztverē. Par šādiem kosmoloģiska rakstura priekšstatiem tiešos vārdos liecina relatīvi mazs saules dziesmu skaits: krājuma "Sauls dainas" nodaļā "Kosmoloģiskā saule" atrodami tikai 195 teksti, kas pārstāv tikai piecus procentus no visa "Sauls dainu" masīva. Šim skaitlim gan vēl jāpieliek klāt virkne radniecīgu dziesmu, kur tās pašas domas ir izteiktas arī citos vārdos vai tie paši vārdi lietoti, lai izteiktu arī citādas domas. Ar visu to — pārdomas par šāda veida abstrakcijām nav dainu tradīcijā uzskatītas par apzinātu prioritāti, un tur neatradīsim jebko līdzīgu centieniem sistemātiski aprakstīt un formulēt kādu īpaši izstrādātu kosmogonisku vai kosmoloģisku teoriju jeb dogmu. Tomēr, sakopojot visas šādas dziesmas vienkopus, atklājas tādas sakarības, kas paver dažkārt itin negaidītu ieskatu seno dainu dziedātāju garīgajā pasaulē un kas izkaisītos tekstos varētu palikt nepamanītas.

Preteji mitoloģiskās Saules dziesmām, par kurām ir daudz rakstīts jau kopš Manharda klasiskā darba 1875. gadā, kosmoloģiskās un māģiskās saules dziesmām līdz šim ir pievērsti ļoti maz uzmanības. Šai darbā (tamdēļ tās aplūkosim

diezgan detalizēti, ieskaitot tādas dziesmas, kuru nozīmi ne vienmēr ir viegli noteikt, kā arī kritiski komentējot tādas dziesmas, kas dažādu iemeslu dēļ mums šķiet bojātas vai vismaz neparastas.

Saules dainu tēmas un motīvi sakārtoti, sekojot hierarhiski konceptuālai shēmai, kur sākotnējai trejdaļīgai tekstu sadalei kosmoloģiskā, fiziskā un teiksmainā saulē seko arvien sīkāki jēdzieniski nodalījumi. Kosmoloģiskās dziesmas vispirms sadalītas pa divām galvenām grupām: tām, kas atsaucas uz Visuma strukturālo uzbūvi, un tām, kas atsaucas uz Visuma metafiziskām likumbām:

Visuma arhitektoniskā uzbūve, savukārt, balstās uz divām konceptuālām pamata dimensijām — laiku un telpu, kam kā trešo varētu vēl pieskaitīt abu kombinēto — laiktelpas — nojēgumu. Telpiskā izpratnē saule parādās kā pats svarīgākais atsaukšanas punkts Visuma vertikālam divdalījumam starp to, kas ir lejā, — zem saules jeb pasaulē — un to, kas ir augšā, — pie saules debesīs. Pavisam citā jēdzieniskā dimensijā atrodam abstrakto laika skalas divdalījumu, kur "saules mūžs" ar savu cilvēka prātam neizmērāmo garumu nostādīts pretstatā cilvēka mūžam kā stingri ierobežotam un relatīvi īsam laika posmam. Te atklājas pārsteidzoši smalka izpratne par laika relativitāti, kā arī par laika bezgalīgo, vai vismaz cilvēka prātam neapveramo, turpinātību, resp., mūžību. Vissenākais Visuma modelis dainās tomēr šķiet tas, kas apraksta abu šo pamata dimensiju — laika un telpas — apvienotu divdalījumu starp šo sauli un viņu sauli. Šī saule ir reizē acīm saskatāmā vieliskā pasaule kā telpiska vieta, bet reizē arī dzīvājo pasaule un tas laika posms, kas, dzīvam esot, lemts tajā nodzīvot, kamēr viņa saule ir mītiska laiktelpa, kurā nonāk pēc nāves. Dainu saule spēj brīvi pārvietoties starp abām šīm esamības plāksnēm, līdz ar ko riet saules ceļam piemīt dziļa reliģiski simboliska nozīme. Visus šos laiktelpas, telpas un laika kosmoloģiskos divdalījumus to sakarībā ar sauli aplūkosim šajā grāmatā, ieskaitot atsevišķu nodaļu par saules celiņu starp šo sauli un viņu sauli, līdz ar īsiem komentāriem par ļoti grūti atrisināmo debesu un elles jautājumu dainās.

Te jāpiemin, ka blakus šai sējumā aplūkotām dziesmām, kas tiešos vārdos runā par kosmoloģiskiem priekšstatiem, ir arī tādas, kur līdzīgi abstrakti priekšstati izteikti simboliskā sakarībā ar personificētās Saules tēlu. Tā tas ir, piemēram, ar

jēdzienisko logātu un tā izveido sava veida *kontekstu*, kas, protams, ne tuvu nav tāds pats kā sabiedriskais konteksts, kurā tās savā laikā tika dziedātas. Tās dziesmas, kas valodas izteiksmes ziņā kādai dziesmai ir radniecīgas, savukārt veido kaut ko atbilstošu tam, ko dažkārt speciālisti dēvē par *kotekstu* jeb blakus tekstu. Citādi palīdzība jāmeklē *ārpusteksta* avotos — vēstures un etnogrāfiskās liecībās, kā arī salīdzinošos materiālos no citām tautām.

Vadoties no šiem apsvērumiem un lai radītu plašāku kontekstu kosmoloģiskās saules dziesmām, šai sējumā diezgan plaši ir izmantoti arī citi folkloras avoti par sauli — ticējumi, paražas un buramie vārdi. Rezultātā te gandrīz varētu runāt par kosmoloģisko un maģisko sauli ne tikai dainās vien, bet latviešu folklorā vispār, izņemot teiku materiālus, kas šeit nav aplūkoti. Arī pasakas (kā stipri atšķirīgs un arī vairāk starptautisks žanrs) ir piesauktas tikai izņēmuma gadījumā. Atsauksmes uz rakstu literatūru vai citu tautu folkloru un mitoloģiju te pieminētas tikai ilustratīvi, intereses pēc. Nekādā ziņā šeit nav domāts sniegt izsmeltošu salīdzinošu darbu par sauli visu tautu folklorā, jo tas būtu pavisam cits un visai gigantisks projekts. Vēstures liecības vai etnogrāfiski fakti piesaukti tikai par tik, par cik tie palīdzējuši izprast kādas atsevišķas dziesmas vai dziesmu cera nozīmi.

Dziesmas šai sējumā ir sijātas un kārtotas pēc diviem savstarpēji papildinošiem principiem. Pamata organizācijai lietota hierarhiskā jēdzieniskā shēma, par kuru jau runājām, bet katras tēmas vai motīva ietvaros liela uzmanība ir pievērsta arī valodas virsmas struktūrām, it sevišķi atkārtotiem formuliskiem izteicieniem, rindām vai divrindēm. Dziesmas komentējot, kā aksioma ticis pieņemts, ka katra daina kā dzejas teksts savā nozīmē izprotama daudzslāņaini, kur blakus vārdu un izteicienu burtiskai nozīmei un atsauksmei uz attiecīgo fizisko priekšmetu vai lietu vienmēr meklējama arī to pārņestā, alegoriskā vai simboliskā nozīme (skat. par to arī Viķe-Freiberga, 1993b). Šajā sakarībā esmu atkārtoti atsaukusies uz tādiem sen pazīstamiem un universāliem klasiskās retorikas un poētikas pamata jēdzieniem kā metafora, metonīmija, hiperbola, ironija un paralēlisms, kuru piemēri dainās ir jau plaši iztirzāti L. Bērziņa kapitāldarbā (1959) un bez kuriem dainas kā poētiski teksti, manuprāt, vispār nav izprotamas. Attiecīgās vietās esmu sniegusi arī norādes uz citiem saviem darbiem, kur esmu par dainu izteiksmes vai pantu uzbūves jautājumiem jau izteikusies plašāk. Šai darbā esmu galvenokārt *pielietojusi* savu izpratni par dainu struktūru, cenšoties visumā izvairīties no dziļākiem teorētiskiem iztirzājumiem, kas būtu cits — atsevišķs temats par sevi.

Kaut dziesmu jēdzieniskais saturs ir paturēts uzmanības centrā, vienmēr vērā ir ņemta arī katras dziesmas emocionālā nokrāsa, jo dzejā prāta aspekti ir nesadalāmi saistīti ar emocionālajiem. Kā patlaban to mēģinu noskaidrot un pierādīt kādā angļu valodā gatavojamā teorētiskā darbā — dainu panta uzbūvē valda tikpat kā matemātiski stingra loģika un simetrija, taču visas šīs "dzejas loģikas" pašā pamatā stāv tāda plusu un mīnusu algebra, kam vērtības ir noteiktas tikai emocionālā plāksnē. Šeit analizējot tekstus, automātiski vērā ir ņemta to struktūra: kā dziesma būvēta, no kādiem pamatelementiem tā sastāv un kā šie

pamatelementi savīti kopā. Dziesmas bieži aplūkotas pa ceriem, kas satur vienu un to pašu formulisku izteicienu, vai pa kopējām rindām un divrindēm kā teksta uzbūves modulāriem ķieģelišiem, kas citātos uzsvērti ar pasvītrojumu. Par dziesmu literāro un estētisko vērtību komentēts tikai sekundāri, semantisko izpratni šeit izvirzot kā svarīgāko. Komentējot pierakstus, kas šķiet defektīvi vai bojāti, vienmēr ir mēģināts īsumā norādīt, kādā veidā tie būtu nesaskaņā ar dainu poētikas iekšējām likumbām.

Katra virstemata ietvaros dažādas sīkākas tēmas un apakštēmas apcerētas, galvenokārt vadoties no pašiem materiāliem, to daudzuma, dažādības, sarežģītuma vai savdabības. Nav mēģināts sniegt izsmeltošu komentāru par katru vienu no saules dziesmām (tas nebūtu bijis ne iespējams, ne vajadzīgs), tomēr kaut kur vispārējā apsrādes plānā katrai dziesmai ir tikusi paredzēta sava vieta. Izcelti un sīkāk iztirzāti šeit galvenokārt tādi teksti un tādi motīvi, kas viena vai cita iemesla dēļ šķīta vairāk prasāmieš pēc komentāra. Kaut visas aplūkotās tēmas skaidrības labad ir ilustrētas ar bagātīgiem dziesmu citātiem, citētās dziesmas tomēr ir tikai izlase no visiem "Saules dainās" jau integrāli publicētajiem tekstiem. Lai izvairītos no pārliekas atkārtotības, uz tuvu līdzīgiem variantiem bieži ir norādīts, uzdodot to numurus iekavās. Lasītājs te lūgts šādām numuru uzskaitēm lasot ar acīm vienkārši pārlekt pāri, jo no zinātniskā viedokļa šīs norādes tomēr ir svarīgi uzdot, un tās ļoti noderēs nopietnākiem interesentiem, kas vēlētos salīdzināt visus tekstus par kādu tēmu. Tie, kam ir pieejams "Saules dainu indekss", varēs katru uzdoto dziesmas numuru sameklēt sarakstā, kas ievietots indeksa sākumā, un tūlīt atrast, kurā "Saules dainu" lappusē attiecīgā dziesma ir publicēta.

Uzdotie dziesmu identifikācijas numuri ir tie paši, kas lietoti galvenajos Saules dainu avotos, kas ir sīkāk aprakstīti sējumā "Saules dainas". Galvenie no tiem ir sekojošie: K. Barona un H. Visendorfa "Latvju dainas" (1894—1915, dziesmu numuri 1—35789), P. Šmita "Tautas dziesmas" (1936—1939, dziesmu numuri 35790—60080), E. Melngaiļa "Latviešu mūzikas folkloras materiāli" (1951—1953, dziesmu numuri, kas sākas ar M burtu) un dažādi avoti ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Folkloras fondos glabātiem pierakstiem (visi numuri, kas sākas ar F). Tikai piecas dziesmas nāk no trīs dažādiem citiem avotiem (Bb, G un V), kas uzrādīti "Saules dainās".

Visi dziesmu skaitļi, kas minēti šai grāmatā (kā, piemēram, tik un tik dziesmas par šo sauli vai viņu sauli), atsaucas vienīgi uz tām dziesmām, kas ir pārņemtas "Saules dainu" masīvā. Lai lasītājs labāk izprastu, cik ļoti nekonsekventa var būt dziesmu numerācija līdz šim publicētajos krājumos, nereti ir blakus uzdotas divas ļoti līdzīgas dziesmu versijas. Dažas no tām savā laikā tikušas klasificētas kā tās pašas dziesmas varianti (kā Barona sējumos), citas atkal kā jaunas "pamatdziesmas" (it īpaši Šmita, bet reizums arī pašā Barona krājumos). Ir ļoti grūti pateikt, kur beidzas vienas dziesmas varianti un kur sākas cita dziesma, kas būtu pelnījusi citu atsevišķu numuru, jo pāreja no vienas dziesmas uz citu bieži ir pakāpeniska un plūstoša (viens vārds citāds, divi vārdi citādi, trīs, utt.). Tamdēļ varu tikai pievienoties Rubīna (Rubin, 1995) formulējumam, ka

mutvārdu literatūra būtībā netiek pārmantota kā burtiski atkārtotu vārdu secības, bet gan kā organizētu likumu un ierobežojumu kopums, kā mentālas shēmas, kas atļauj katru dziedāšanas vai teikšanas reizi tekstu atkal radīt no jauna. Mutvārdu tradīcijas plūstošais raksturs nozīmē, ka saskaitīt dziesmas nevar gluži tādā pašā veidā kā saskaitītu krēslus istabā vai kartupeļus grozā, kamdēļ visi uzdotie dziesmu skaitļi būtu uzskatāmi vairāk relatīvā (t. i., salīdzinošā), nekā absolūtā nozīmē.

Katrai citētai dziesmai blakus ir uzdots tās izcelsmes vieta, kas paver ļoti interesantu ainu par tēmu un motīvu ģeogrāfisko izplatījumu. Ir tādi motīvi, kas sastopami tikai Kurzemes dziesmās, ir tādi, kas pierakstīti tikai Latgalē, mazāk tādi, kas būtu tikai Vidzemē vai Zemgalē vien sastopami. Ir atkal citi motīvi, kas dažādās variācijās ir atestēti pa visu Latviju. Lai gūtu par to pilnīgu ainu, būtu, protams, kartēs jāieņem arī visi Barona un Folkloras krātuves sīkvarianti. Šāda kartogrāfija būtu atsevišķs un milzīgs darbs pats par sevi, kā jau to konstatēju, kopā ar savu dēlu Kārlī izgatavojot pilnīgas ģeogrāfiskā izplatījuma kartes par tikai vienu no fiziskās saules motīviem. Katrā ziņā, tas vien, ka kāda atsevišķa šeit citēta dziesma ir pierakstīta vienā zināmā vietā, tūlīt jau nenozīmē, ka tā tikai tai vietā bijusi pazīstama. Tai ļoti labi varētu būt varianti vai līdzīgas dziesmas arī citur. Turpretim, ja vesels motīvs vai dziesmu cers acīmredzami nāk no viena un tā paša Latvijas novada, tad tas tomēr ir jāņem vērā. Dziesmu reģionālismam, man šķiet, līdz šim ir ticis pievērstas par maz vērības, un tas ir jautājums, kas būtu pelnījis vēl daudzus atsevišķus pētījumus, līdzīgus Z. Alksnes (1995) ļoti interesantajam darbam par saules rīti mitoloģiskās Saules dainās no "Saules dainu" krājuma.

Pievēršoties katrai atsevišķai satura tēmai, esmu centusies pēc iespējas pilnīgi, patiesi un uzticīgi atspoguļot to, kāda tā savā kopumā izskatās mums pieejamā dainu pūrā — vai nu tā būtu bagāta vai nabaga, sakarīga vai fragmentāra, dziļdomīga vai sekla, izteiksmīgi vai neveikli visā tradīcijā attīstīta. Daudz patīkamāk varbūt būtu bijis atlasīt tikai dzejiski skaistākos vai izteiksmīgākos tekstus, bet tas tad būtu bijis pilnīgi cits — estētiski motivēts darbs. Varbūt arī vieglāk un populārāk būtu bijis atlasīt tikai tās dziesmas, kuru saturā būtu kas mums patīkams, glaimojošs vai uzmundrinošs. Bet man šķita, ka, pieņemot savu mantojumu tādu, kāds nu viņš ir, mēs parādām tam vislielāko godu, un ka, kritiski to izvērtējot visā tā plašumā un dziļumā, mēs liekam drošākos pamatus paši savai latviskai pašapziņai. Izvirzītais mērķis — atspoguļot visā pilnībā un kritiski izvērtēt pēc iespējas visas dainu saules fasetes — ir izrādījies bezgala grūts un prasīgs, un ir paņēmis vairāk laika no mana mūža, nekā es tam sākotnēji būtu bijusi gatava ziedot. Atliek tikai cerēt, ka ilgais darbs nebūs bijis veltīgs, bet būs spējis ko sniegt dziļākas, plašākas un objektivākas dainu izpratnes labā.

1. NODAĻA

ŠĪ SAULE UN VIŅA SAULE

Kaut dabas parādības visbiežāk izpaužas kā turpinātas dimensijas, kā tas ir, piemēram, ar temperatūru (kas pakāpeniski sniedzas no ļoti aukstas līdz ļoti karstai), ikdienas valoda un arī domāšana vislabprātāk operē ar divdaļīgām (t.i., binārām) kategorijām, kā labais un ļaunais, balts un melns, utt. Iemesli tam varētu būt vairāki, ieskaitot gan cilvēka paša ķermeņa bilaterālo simetriju, gan ikdienišķo novērojumu par saules diennakts cikliem, ar savu ritmisko un neizbēgamo izmaiņu dienas gaismas un nakts tumsas starpā. No saules dainām redzams, ka šis dabas novērojums ir novedis senos latviešus pie kosmoloģiska rakstura Visuma iedalījuma divās kontrastētās daļās, kas sevi vienlaicīgi apvieno gan laika, gan telpas jēdzienus un kas simboliski saistīts ar fundamentāli svarīgiem reliģiska rakstura ticējumiem.

Pirmā no Visuma laiktelpas divām daļām ir visiem redzamā *šī saule*, kas aptver ikdienišķo vielisko īstenību jeb *pasauli*. Otrā ir *viņa saule*, kas neatrodas

zem "šīs" visiem redzamās saules un kas dzīvam cilvēkam tieši nav ne saredzama, ne uztverama. Tā ir cituriene ne tikvien laicīgā un telpiskā izpratnē reizē, bet cituriene galvenokārt savā eksistenciālā aspektā, jo situējas pavisam citā — radikāli atšķirīgā — esamības plāksnē. Bet, lūk, pašu sauli var piesaukt par pierādījumu šādas otrās īstenības pastāvēšanai, jo — "vai saulīte tur uzlēca, kur vakaru norietēja?" (33813). Tas, ka saule uzlec pilnīgi pretējā debesu pusē tai, kur tā norietējusi, pierāda, ka saule pa nakti nav pazudusi, bet tikai aizgājusi kaut kur citur, kur cilvēka acs to vairs nespēj saredzēt. Līdzīgā veidā cilvēkam gribas ticēt, ka arī tuvinieki, kam bijis no šīs saules jāšķiras, nav zuduši pavisam, bet tikai aizgājuši viņā saulē — kaut kur citur, kur cilvēks nonāk pēc nāves, lai tur turpinātu citāda veida eksistenci citādā esamības plāksnē. *Viņa saule* — tā vieta, "kur saulīte nakti guļ" — tad kļūst par mirušo valstību, līdz ar ko latviešiem, tāpat kā gandrīz visām citām pasaules tautām, fiziski saredzamais divdalījums starp dienu un nakti kļūst par simbolu emocionāli vissvarīgākam jēdzieniskam divdalījumam — starp dzīvību un nāvi.

Seno latviešu Visuma laiktelpas divdalījumam dainās ir zināma radniecība ar to, ko Pitagors aprakstījis antīkās Grieķijas pasaulē. Tur Visums iedomāts kā apaļa sfēra, kam viena puslode atrodas virs zemes un otra zem tās. Kā Jūdu Filons par to rakstījis ap mūsu ēras 40. gadu, grieķi šīs puslodes nodēvējuši par Dieva dēliem (*Dioskuroi*) un pievienojuši mitoloģisko nostāstu par to, kā abi dievišķie dvīņi, Kastors un Polideiks, katru otro dienu valdījuši pār vienu un otru no šīm puslodēm (Cook, 1925, 432.—434. lpp.).

Te jāatgādina, ka dainās kosmoloģiskie priekšstati nav tikai ar sauli vien saistīti un ka zināmi to elementi ir atspoguļoti arī vēl tādos tekstos, kur šī saule un viņa saule nav tiešos vārdos piesauktas. Jēdzieniski te varētu pieskaitīt vēl citas dažādos veidos radniecīgas dainas, it īpaši bērnu dziesmas, kas tiešā vai netiešā veidā atsaucas uz veļu valsti (skat. par bērnu dziesmām L. Adamovičs, 1956; L. Muižniece, 1981; G. Pakalns, 1986; 1988; K. Straubergs, 1956). Par cik šādās dziesmās saule nav vārdā piesaukta, tās mūs aizvestu ārpus mūsu nospraustā temata par saules dainām, tamdēļ uz tādām šeit atsauksimies tikai izņēmuma kārtā.

Kaut dainu Visuma laiktelpas un esības divdalījums dziesmu liecībās ir nepārprotams, tas nav apdziedāts sevišķi lielā dziesmu skaitā. "Saules dainu" masīvā izteicieni *ši saule* un *šai saulē* kopā lietoti tikai 47 reizes — 43 dažādās dziesmās — tā veidojot apjomā relatīvi ierobežotu tematisku dziesmu nogrupējumu. Tām klāt gan vēl jāpieskaita tās dziesmas, kur *šīs saules* jēdziens vārdiski izteikts citās formās, kā izteicienos "saulītē" un "šai baltā saulītē", vai ar formulisko rindu "Saule, saule, zeme, zeme". Vēl mazāk dziesmu ir par *to sauli* (viena dziesma) jeb *viņu sauli*, kas minēta 25 reizes 24 atsevišķi numurētās dziesmās.

Dainu četrtrindes pantā šī saule un viņa saule bieži parādās viena otrai paralēli, kā viena otras pretstats vai arī spoguļa attēls. Šai nodaļā aplūkosim vispirms dziesmas, kur minēta šī saule viena pati, tad tādas, kas šo sauli un viņu sauli nostāda paralēlē, un kā trešās — tās dziesmas, kas tekstuāli runā par viņu sauli.

Izteiciens *šai saulē* var pieņemt stipri atšķirīgas nozīmes nianšes, atkarībā no konteksta, kādā tas ticis lietots. Kā jau to varētu sagaidīt no vārdformas lokatīvā locījumā, vismaz zināmos gadījumos tas pieņem telpisku iekrāsu un var būt vienkārši sinonīms vārdam *pasaulē* tā mūsaiķu izpratnē, bet citkārt atkal šķiet iekļaujām arī atsauksmes uz laika plūsmu:

6786 (Vlk Ape)

Nevienam nelaižos

Šai baltā saulītē,

Ne miegam, laiskumam,

Ne ļaudiem niecināt.

9078 (Md Vietalva)

Cikam dzīva šā saulē

Es negribu pasaļaist

Ni miegam, ni darbam,

Ni ļaudiem valodām.

Abās šais dziesmās dziedātāja vai dziedātājs lielās ar savu gribas spēku, ko nekas pasaulē nespēj salauzt, jo viņa vai viņš ar stingrāko apņēmību ir gatavs cīnīties pret visu — gan savām vājībām, gan pienākumu smagumu, gan ļaužu pāridarījumiem. Formuliskais epitets par balto saulīti dziesmā no Apes atgādina, ka šī saule ir dienas un gaismas pasaule, neizteiktā pretstatā ar viņu sauli un nakts tumsu. Tamdēļ gulēšana dienas gaismas laikā ir it sevišķi nepiedienīga, jo miegs normāli iederas nakts un tumsas pasaulē. Dziesmā no Vietalvas, kas citādi izsaka precīzi to pašu domu, pirmā rinda vēl pievieno precizējumu, ka dzīvošana šai saulē attiecas uz to laika posmu, ko cilvēks dzīvs esot pavada virs zemes.

Arī sekojošā dziesmā formuliskais izteiciens *šai baltā saulītē* nozīmē apmēram to pašu ko *pasaulē*. Burtiskos vārdos — Laima meitu palaidusi šai saulē apmēram tā, kā saimniece pavasarī palaistu teju pļavā, un lokatīvais *šai baltā saulītē* te stipri vien izklausās pēc telpiskas vietas:

9212 (Md Lubāna)

Ļaidus' ir man' Laimiņa

Šai baltā saulītē,

Daļas vien nelaidusi

Ni vienā vietīņā.

Meita sūdzas Laimai kā liktens lēmējai par to, ka dzīvība gan viņai ir tikusi dāvāta, taču ne pienācīga tiesa vai daļa no dzīves labumiem — nedz laba vieta, kur piedzimt, ar labu mantojuma tiesu, nedz arī neviena laba vieta, kur aizprecēties. Pati piedzimšana šeit izklausās kā ierašanās šai saulē it kā no citas kādas vietas, kas tikai dziesmā paliek vārdā neminēta. Dziesmas otrā daļa atgādina, ka te notiek tāda kā vārdu spēle starp verba "ļaišt" konkrēto, telpisko nozīmi un tā abstrakto nozīmi kā Laimas likuma vai lēmuma sinonīmu. Arī atsauksme uz vietu dziesmas otrā pusē nav viennozīmīga, bet ietver sevī reizē fiziski telpiskus un simboliskus aspektus. Meitas vieta pasaulē burtiskā izpratnē

atsaucas uz konkrēto tēva sētu un vīra sētu kā fiziskām mājvietām, bet simboliskā nozīmē — uz dzimtās un ieprecētās ģimenes materiālo stāvokli un sabiedrisko prestižu.

Vispārinātā nozīmē šī saule var apzīmēt dzīvojo pasauli vispār kā eksistences dimensiju, kas ir kvalitatīvi krasi atšķirīga no savas dvīņu māsas — viņas saules. Abpusējā morfoloģiskā un asociatīvā saistība starp šo sauli un viņu sauli ir tik cieša, ka, pieminot vienu, it kā automātiski nāk prātā arī otra. Taču šī asociatīvā saite nav gluži simetriska, jo viņa saule, kas saistās ar emocionāli ļoti smagām domām par nāvi un miršanu, it kā liek semantiskiem svāriem svērties vairāk uz savu pusi. Līdz ar to pat tās dziesmas, kur pieminēta šī saule viena pati, semantiski tiek ievilktaš viņas saules asociāciju lokā un pār to lielo vairumu manāmi plīvo nāves ēna. Šī saule dainās maz aprakstīta kā tāda, resp., vienkārši kā fiziskā vai sabiedriskā pasaule vai vide, bet tiek pieminēta galvenokārt tad, kad runa ir par tās atstāšanu. Pat tad, kad dziesma aicina atvērt visus logus savā dzīvē, lai priecātos par saules gaismu, dzīvību un dotā brīža skaistumu, tas notiek ar atgādinājumu par šai saulē nodzīvojamā mūža īsumu:

33744 (Md Lubāna)

Atsavēru saules logu,

Pazavēru saulītē:

Ne ilgs ir mans mūdiņš

Šī saulē jādzīvo.

Tur, kur dainas vienkārši apraksta kādu šīs saules parādību, tādus vārdus kā "pasaule" vai "šī saule" var arī aizvietot ar formulisko rindu "Viena saule, viena zeme".

Arī pavisam citā kontekstā, šoreiz neprecētas meitas mutē, "šī zeme" un "šī saule" ļoti konkrēti un specifiski apzīmē fizisko pasauli. Sieviete, kas zina, ka no dzimtās zemes tai būs jāaizprecas uz tautu zemi, vai arī meita, kam būs vienkārši jāaiziet darbos uz citu pusi (17657v1), uzsver fiziskās vides relatīvo vienādumu visur, pretstatā sabiedriskai videi, kas neizbēgami mainās līdz ar indivīdiem, kas to sastāda:

17657 (V,K,Z)

Lai es iemu, kur iedama,

Šīs zemītes man nav žēl.

Šī zemīte, šī saulīte,

Šo ļautiņu vien nevaids.

ŠĪ SAULE UN TĀS IEGUVUMI

Izteicieni lokatīvā par dzīvošanu "šai saulē" vai, vēl formuliskāk — "šai baltā saulītē", pretēji izteicienam "pasaulē", visbiežāk saistās ar dzīvi pretstatā nāvei,

un dziesmas, kur tie parādās, sniedz daļēju ieskatu latviešu dzīves un pēcnāves filozofijā. Bēru dziesmās *šai saulē* dzīvošana attiecas uz cilvēka nodzīvoto mūžu, vienmēr fonā paturot nojēgu, ka tas kā laika sprīdis ir stingri ierobežots un bieži pārāk īss. Ap pusducis līdzīgu dziesmu vienā izteikti dzīvā un plastiskā dzejas gleznā parāda visu cilvēka pūļu, centienu, darbošanās un cīņšanās neizbēgamo un visiem vienādo gala rezultātu:

27565v3 (Jk Sauka, Dignāja)

Ķo es laba nopelnīšu
Šai saulē dzīvodams?
Divi linu paladziņus,
Četru galdu istabiņu.

27565 (Dv Krustpils)

Ķo es laba nopelnīju
Šai saulē dzīvodams?
Sešus dēļu gabaliņus,
Vienu linu paladziņu.

Pirmajā dziesmā lietotais vārds "galds", protams, šeit izprotams savā sākotnējā nozīmē kā "dēlis", un piesauktā "istabiņa" nav nekas cits kā cilvēka "mūža nams", respektīvi, šķirsts, kurā tas guldāms pēc nāves un kas taisīts vai nu no četriem, vai sešiem dēļiem. Krustpils dziesmai cita līdziniece pierakstīta arī Līvānos: *Kū as cīši aizpeļnēju, Šai saulē dzeivōdama: Seši dēļu gabaleņu, Vinu lynu paladzeņu* (F1045,673), kur tā parādās garākas bēru dziesmu virknes vidū. Dažas šī dziesmu cera versijas šķirstu mazāk tēlaini nosauc tiešā vārdā, toties kapsētas vārda vietā lieto eifēmisko smiltāju: *Tikai baltu egļu šķirstu, Gulas vietu smiltājā* (49504). Niecīgo skaitļu — viens, divi, četri, augstākais seši — uzskaitē gleznaini pasvītro, cik pamatā nožēlojams ir laicīgās dzīves noslēgums, kam gala punkts ir vieta dažu dēļa gabalu veidotā kastē un kur kapā līdz neko vairāk par liķautu cilvēks nevar paņemt. Tādas dziesmas vēsturiski varēja rasties tikai tad, kad bija jau izzudusi senā paraža, mironi apglabājot, šķirstā dot tam līdz ēdienu, dzērienu, nazi, adatu un citas aizsaulē derīgas lietas. Toties sekojošā variantā un tā pamatdziesmā (27564) varētu būt atsauksme uz tiem vēstures posmiem, kad latvieši (sevišķi kurši) savus mirušos sadedzināja sārtā, jo Straubergs (1956) spriež, ka tur aprakstītā zemes platība — asi garumā un olekti platumā — būtu apmēram ugunssārtā — ne zārka — vietas lielumā:

27564v1 (Kld Kabile)

Ķo es laba nopelnīšu,
Šai saulē dzīvodams?
Vienu zemes gabaliņu
Asi vien garumā,
Asi vien garumā,
Olektiņu platumā.

Visā šai dziesmu pudurā atspoguļojas filozofiskas pārdomas par cilvēka mūža efemēro — nepastāvīgo un ātri gaistošo — raksturu, tikai grūti ir precīzi noteikt, kādā tonī šīs pārdomas būtu tveramas. No vienas puses, te varētu izpausties

rēns stoicisms un varonīga samierināšanās ar cilvēkiem pāri stāvošām, dzelžainām esības likumbām. Bet, no otras puses, — te varētu būt arī rūgti ironisks, pat izsmejošs cinisms par to, cik maz gan cilvēkam savā mūžā ir lemts sasniegt.

Gluži tāda pati divnozīmība saistās ar motīvu par cilvēka paša izteikto gatavību kuru katru brīdi šķirties no šīs pasaules, ko arī iespējams iztulkot dažādi. No vienas puses, te atkal varētu būt atspoguļota ļoti stoiski filozofiska sava likteņa pieņemšana bez iebildumiem. No otras — tikpat labi arī šeit varētu saklausīt ja ne sarūgtinājumu, tad tomēr zināmu rezignētu bezcerību par savas dzīves tukšumu, kas ir tik nabadzīga, ka tajā vispār nav nekā, kas būtu nožēlas vērts. Glāžu logi, starp citu, Latvijā sāka starp zemniekiem izplatīties tikai ap 17. gs. un sākotnēji ilgi vēl bija ļoti dārga luksusa prece:

27386 (Tl Kandava)

Ņem, Dieviņ, kad ņemdams,
Tūliņ gribu līdzī iet.
Vai man kādi glāza logi
Šai saulē žēlojami?

Cita veida samierināšanās ar nāvi iespējama, iedomājoties dažādas nelaimes dzīvē, kas būtu tik sāpīgas, ka tādas pārdzīvot būtu sliktāk nekā mierīgi gulēt zem zemes. Tā precēta sieva, kas mil savu vīru, būtu drīzāk gatava nomirt un sauli nekad vairs neredzēt, nekā pieredzēt, ka cita sieviete paņēma viņas arājiņu:

43506 (Kld Īvande)

Gulēt manim apakš zemes,
Kur saulīti neredzēt,
Nekā manim to redzēt:
Cits mil manu arājiņ(u).

Pretēji vairāk vai mazāk rezignētas samierināšanās noskaņām, citās dziesmās izteikta skaudra nožēla par neizdzīvoto mūžu, it sevišķi ja aizgājējs bijis gados vēl pavisam jauns:

27311v6 (Md Cesvaine)

Paliek man ši saulīte,
Paliek meita saderēta;
Paliek caņu cepurīte
Izpušķota, nevalkāta.

Caunu cepure bija ne tikvien no dārgas zvērādas darināta, bet zināmos vēstures periodos vēl ar zelta vai sudraba grīstēm un sloksnēm pozamentēta, misiņa vai skārda uzšuvumiem izrotāta, zīda lentām vai pušķiem, arī pāva vai citām spalvām izpušķota (Krauss, 1929). Puisim precību gados tādu iegādāties

bija liels ieguldījums, un katrs centās cepuri darināt cik nu greznu varēja atļauties, jo senāk precinieku tik tiešām bieži vien "raudzīja no cepures". Izpušķotā, bet nenovalkātā cepure šeit tad ir piemērota paralēle puīša saderētai, bet neaprecētai meitenei — tā ir aizkustinoši dzīva detaļa, kas metonimiski iemieso visu citu, kas jaunībā miruša puīša dzīvē palicis nepiedzīvots un nepadarīts.

Puīša caunu cepurei līdzīgu lomu spēlē jaunas meitas vainags jeb "zīļu rota", kam dzejiski piedēvētas tās žēluma asaras, ko raud palicēji par pārāgri pārtrauktu mūžu:

27697 (V, K, Z)

Gauži raud zīļu rota,
Pūriņā gulēdama:
Kur tā mana nesējiņa,
Ka nenesa saulītē.

Mirušās meitas vietā šeit runā personificētā zīļu rota, kas it kā raud par to, ka tai jāpaliek neviena neredzētai un tumsā apslēptai pūra lādes dibenā, kaut normāli tā tiktu valkāta dienas gaismā meitai uz galvas un burtiskā nozīmē spīdētu saulītē. Taču tā ir arī tikpat kā vārdu spēle ar šīs saules jēdzienu, jo izteiciens saulītē te sasauca arī ar visām citām dziesmām, kur "saulītē" vai "šai baltā saulītē" abstraktākā līmenī apzīmē šo sauli un dzīvājo pasauli. Tāpat zīļu rota, kas guļ tumšā pūra dibenā, neizbēgami rada asociācijas par tās mirušo valkātāju, kas guļ kapa dibenā.

Dainas apraksta, kā pēc jaunas meitas nāves viņas vainagu mēdza pakārt vai nu zaļas liepas (kā Laimai svēta koka) zaros, vai arī vēlākos laikos uz kapa krusta — "lai saulīte balināja", un lai mātei mājās, uz vainagu noraugoties, vienmēr nebūtu jāraud. Nelaikus pārtraukta, nepiepildīta mūža traģēdija jaunas meitas gadījumā centrējas uz domu, ka bērū vietā viņai normāli būtu bijis jādzēr kāzas. Vairākās dziesmās (27810; 27811 un var.) nederēta (t. i., vēl nesaderināta) meita, kas apgūlusi zem zaļām velēnām, žēlojas par bāleliņiem, kas paliek šai saulē neziedoti, — tiem nav bijis lemts piedzīvot māsas kāzas un saņemt no viņas tradīcijas noliktās kāzu veltes:

27811v1 (Kld Kabile)

Paliek mani bāleliņi
Šī saulē neziedoti;
Vedat pūru kalniņā,
Ziedoņiet bāleliņus.

Lūgums mirušās meitas pūru vest kapu kalniņā un tur ziedot bāleliņus šķiet atsaucamies uz ļoti senām bērū paražām un rituāliem. Te noprotams, ka neprecētais meitas bērēs būtu bijuši iekļauti arī simboliski svarīgi elementi no kāzu rituāliem, kā šai gadījumā — velšu dališana radiem no meitas pūra. Ar

citiem vārdiem sakot, cilvēkam, kam nebija lemts piedzīvot savas kāzas, vajadzēja bērēs nodzert abus godus kopā, resp., vienu pēc otra (Šmits, 1932), gluži kā tā dēvētajās "mironu kāzās", kādas bija saglabājušās Lejaskurzemē līdz pat pagājušam gadsimtam un par kādām raksta Jēkabs Janševskis savos romānos.

Pretēji tikko citētajām dziesmām, kas satur atbalsis no ļoti tāliem senatnes laikiem, dažā labā citā dziesmā vairāk vai mazāk samanāmi Rietumeiropas romantiskās dzejas stila neveikli atdarinājumi.

49513 (C Rāmulji)

Rokat mani jūrmalā
Pie jūriņas vilnīšiem,
Vilnīts manim pasacīs,
Kā jums klājas šai saulē.

Plāpīgais jūras vilnītis, kas ziņkārīgam aizgājējam stāstis, kā palicējiem klājas, pēc stila un satura atgādina romantiskā dzejā pieņemtās dabas personifikācijas un attieksmi pret nāvi, tā ka te varētu runāt par vienu no dāņu tradīcijas nesēnākiem slāņiem. Bez tam tikko citētās dziesmas pirmā divrindē saskatāms atvasinājums no pazīstamās romances par žēlumā nomirušo puisi — "Rociet mani rožu dārzā Zem rozišu saknītēm" — ko A. Bērzkalne (1942) saziņmējusi kā kādas šveiciešu tautasdziesmas latvisko adaptāciju. Šo dāņu nesēnāko slāņu dziļākai un niansētākai izpratnei ļoti vērtīgi būtu vēl citi detalizēti, sistemātiski pētījumi par Latvijā 18. un 19. gadsimtā pieejamās rakstu literatūras stilistiskām īpatnībām, par tulkotām vācu ziņgēm un krievu romancēm, to izplatīšanos tautā un eventuāliem iespaidiem uz dāņu tradīciju.

SAULE TIEŠĀ UZRUNĀ VAI PERSONIFIKĀCIJĀ

Pāreja no fiziskās saules uz mitoloģisko Sauli dainās ne vienmēr ir skaidri noteicama, un ir tādas dziesmas, kas atrodas kaut kur pusceļā starp abiem šiem priekšstatiem, sevišķi tās, kur saule un zeme ir abas uzrunātas līdztekus:

9264 (Vlk Jaunlaicene)

Saula saula, zema zema,
Kam tu leidza nadariji:
Citam vīgli, citam grouši.
Citam dzelža rūkas, kuojas.

Ar sauli un zemi kopumā te domāts cilvēku liktenis, kas šīs saules dzīvi šai vieliskā pasaulē ļaudīm iedalījis visai nevienādu, gan dzīves viegluma vai grūtuma, gan cilvēku iedzimto dotību ziņā.

Formuliskie izteicieni, kur saule un zeme parādās blakus un paralēli, dāņu tradīcijā ir tik dziļi iesēdušies, ka dažkārt dziedātāji runā par sauli pat tādā

kontekstā, kur zeme būtu noteikti bijusi daudz loģiskāka. Tā sekojošā dziesmā zeme, ne saule normāli būtu tā, kas paslēpj mirušā bāleliņa augumu. Atsauksmei uz sauli tomēr piemīt cita līmeņa loģika attiecībā uz mirušā dvēseli, un pie tās tuvāk vēl atgriezīsimies nākamajā nodaļā:

27445 (Md Odziena)

Kam, vējiņ, tu nolauzi
Krūzoto ozoliņu?

Kam, saulīte, tu paslēpi
Mijāko bāleliņu?

Nākošā piemērā nevis saule kā fiziskais debesu ķermenis, bet gan šī saule kā abstrakts jēdziens ir kļuvusi cilvēciskota. Te izteikta it kā naivi egocentriskā, bet tomēr arī aizkustinošā doma, ka šī saulīte negribēs cilvēku atdot viņai saulei, jo tas par daudz vērtīgs un lietderīgs kā čakla darba darītājs:

49385 (C Rāmulji)

Milē mani ši saulīte,
Negrib mani atsadot;
Kā gan mani negribēs,
Čakla darba darītāju?

Pati kodola doma — ka palikšana šai saulē it kā atkarātos no cilvēciskotās saules vai šīs saules labās gribas — atgādina ļoti senatnīgus, pat primitīvi animiskus priekšstatus. Gluži tā pati doma atkārtojas līdzīgu bērnu dziesmu cerā, kur nāves neizbēgamība attēlota kā personīgs ienaidis starp cilvēku un sauli ar zemi. Zemei vēl būtu iemesls cilvēkam atriebties, jo tas visu mūžu to it kā necienīgi minis zem kājām, bet saules ienaidam nav iespējams iedomāties jebkādu pamatu:

27580 (Md Cesvaine; Vlk Ape)

Saule, saule, zeme, zeme

Ar manim ienaidā.

Zemīt' minu kājiņām,

Ko, saulīte, tev dariju?

Sekojošā dziesmā saule un zeme atkal ir pretstatītas, tikai šoreiz citādā veidā. Šoreiz — taisni otrādi — saule ir tā, kas attēlota piekāpīgāka par zemi. Ar sauli vēl lietas it kā varētu nokārtot, varbūt pat izstrādāt kādu norunu vai nolīgumu par ilgāku dzīvošanu, toties zeme parādās kā nepielūdzamā dieviete, Zemes māte savā iznīcinātājas aspektā (gluži kā hindusu Melnā Māte, Kālī), kas pieprasa cilvēka augumu kā pēdējo un neizbēgamo sava kulta upuri. Cita iztulkojuma nianse būtu tāda, ka saderēšana ar sauli atsaucas uz dvēseles nemirstību viņā saulē, kamēr miesa kā dvēseles vieliskais mājoklis neizbēgami jāatdod zemei:

Saule, saule, zeme, zeme

Ar manim ienaidā;
 Ar saulīti saderēju,
 Ar zemīti nevarēju,
 Ar zemīti nevarēju,
 Iekām devu augumiņu.

Biežāk gan šajā iecienītajā formuliskā rindā saule un zeme ir nostādītas pilnīgās vienlīdzības attiecībās kā Visuma dzelžaini nolikto likumu izpildītājas, un abas divas ir vienādi nepielūdzamas pret cilvēku vēlmēm ilgāk padzīvot šai saulē. Cilvēkam tad atliek tikai bezpalīdzīgi sūdzēties par šo šķietamo pāridarījumu. To gan parasti dara tikai tādi sērojoši palicēji, kam nāve jau paņēmusi abus vecākus un nu vēl draud paņemt arī brāli:

4353 (Azp Aizpute)

Kam, saulīte, kam, zemīte,

Jūs man pāri darijāt?
 Saulīt' tēvam nespīdēja,
 Zeme sedza māmuliņu.

Šai dziesmā paralēlisms starp sauli un zemi, gluži kā Vecās Derības senebreju tekstos, dažādos vārdos atkārtu vienu un to pašu ideju. Gramatiskā uzbūve gan abām pēdējām rindām nav absolūti vienāda, kā tas būtu Bībeles t.s. *parallelismus membrorum*, t.i., locekļu paralēlisma gadījumā. Šāda veida paralēlisms dainās ir krietni retāks par parasto atbilstības (t.i., analogijas vai relacionālo) paralēlismu (Viķe-Freiberga, 1994). Saule tēvam vairs nespīd tamdēļ, ka viņa acis ir nāvē aizvērtas un viņa augums ir guldīts zem zemes, gluži kā mātes augums, ko zeme ir apsegusi. Daži varianti to pašu domu izsaka otrādi — nevis ka saule tēvam nespīd (kas zem zemes ir tiesa), bet ka tēvs to vairs neredz (kas arī ir tiesa):

38257 (Md Tīrza)

Saule, saule, zeme zeme,

Tu man laba nedarīji:
 Tēvs man sauli neredzēja,
 Zeme sedza māmuliņu.

Saule un zeme kopā atbilst vispārējiem likteņa spēkiem, kas dažām dzimtām ir sevišķi nežēlīgi, kā to vēstures gaitā latvieši it bieži ir varējuši konstatēt. Vesels dziesmu cers atkārtu šo kodola domu ar mazām variācijām (4220; 4221; 4222; 27580; F464,5291), kamēr vēl vienā versijā šis iecienītās formulas abas puses ir apgrieztas otrādā secībā: Zeme, zeme, saule, saule (38264).

27402 (V, K, Z)

Saule, saule, zeme, zeme,
 Ko ar mani naidojies?
 Jau paņēmi tēv' ar māti,
 Vēl grib' manu bāleliņu.

4219 (Vlm Mazsalaca)

Saule, saule, zeme, zeme,
 Ko a mani naidojies!
 Dievs noņēma tēv' a māti,
 Karā balti bālelin'.

Mazsalacas varianta pēdējā rinda (4219) balto bāleliņu aiziešanu karā uzskata par tikpat traģisku kā tēva un mātes nāvi. Ilgus gadus karā vai kara klausībā aizsaukti brāļi tāpat nevarētu mazākos bērnus bāreņus uzaudzināt, nemaz nerunājot par varbūtību, ka brāļi varētu karā krist un nekad vairs nepārnākt mājās.

KAM BŪS MIRT, KAM DZĪVOT

Tā kā līdz mums nonākušās dainas pārstāv reliktus no ļoti plašas hronoloģiskās laika skalas, tad šais dziesmās samanāmas gan pirmskristīgas, gan kristīgas reliģiskas pārlicības un filozofiskas prātulas. Visskaudrāk pārdomas par cilvēka dzīves jēgu, protams, tiek izraisītas tad, kad kāds ir no dzīves šķīries, it sevišķi, ja tas ir noticis pēkšņi un negaidīti (kaut nāves diena jau vispār reti kad ir zināma un paredzama):

F1045,673 (Dv Livāni)

Dīna muna, dīna muna,
 Tu atgōji nazynom'.
 — Vakar skaisti gavilēju,
 Šūdiņ vede smilšojā...

— — — — —
 Kū as cīši aizpejnēju,
 Šai saulē dzeivōdama — — —

Latviešiem katrā ziņā bija stingra pārlicība, ka šai saulē pavadāmais mūžs ir liktens jau iepriekš noteikts. Katram jāmirst tad, kad viņa diena pienākusi, kaut arī tas nemaz vēl nebūtu gatavs šo sauli atstāt, būdams vēl gados gluži jauns, dzīvespriecīgs, ar visu sirdi šai saulei pieķēries un to milējis:

27376 (V, K, Z)

Mirti man i jaunam,
 Kad dienīņa dagājuse,
 Atstāt man šo saulīti,
 I mīlošu, pakajā.

27376v1 (V, K, Z)

Mirt jaunam, mirt vecam,
 Kad dienīņa danākusi;
 Atstāt bija šo saulīti,
 Kaut tā gan milējusi.

Senākajos dainu slāņos izšķirošais lēmums par to *Kam būs mirt, kam dzīvot* Šai baltā saulītē parasti ir nodots Dieva un likteņa lēmējas Laimas rokās. Tie

rūpīgi izskata katra indivīda lietu, kopēji pārrunā un pārspriež, kam būs mirt, kam nē, un tā nonāk pie sprieduma par cilvēkam paredzētā mūža ilgumu:

27684 (Md Odziens, V, K, Z)

Dievam dieņi' i aizgāja,
Ar Laimiņu runājot,
Kam būs mirt, kam dzīvot
Šai baltā saulītē.

Dieva un Laimas kopējais nolikums par to, cik ilgi katram cilvēkam būs dzīvot šai saulē, saskan ar visām citām likteņa dainām, kur Dievs ar Laimu pārrunā vai pat strīdas par to, vai cilvēkam novēlams viegls vai grūts mūžs. Tā paša motīva citā versijā Laima no situācijas ir pazudusi, bet Dievs debesīs viens pats savu lēmumu — pavisam moderni — jau pavēsta rakstiskā ziņojumā (burtiski — vēstulē):

27684v2 (C Gatarta)

Dievīts raksta debesīs
Vienu mazu grāmatiņu,
Kam būs mirt, kam dzīvot
Šai baltā saulītē.

No mutvārdu vidē izdebatētā lēmuma Dieva un Laimas starpā nu jau esam nonākuši līdz Dieva viena paša tādām kā administratīvam dekrētam, kas fiksējams rakstu valodā uz papīra. Te redzams, kādā veidā tā pati divrindu formula dziesmas otrā pusē var kombinēties ar dažādiem, vai nu ar senāko, vai ar jaunāko kultūrslāņu iespaidotiem, priekšstatiem, kas izteikti dziesmas sākuma pusē. Dzijākā doma visām šīm dziesmām paliek tā pati — pārliecība, ka kāda augstāka vara nosaka šai saulē katram nolemto mūža ilgumu. Duālistiskā augstākās varas uztvere, kur Dievs un Laima kopīgi izlemj cilvēka likteni, noteikti pieder pie senākajiem dainu slāņiem. Tāpat par Joti seniem būtu uzskatāmi Dieva dēli tai pašā lomā, kas parādās kādas garākas bērnu dziesmas beigās, kas ir pilna ar mitoloģiskiem motīviem:

2221v15 (Md ļaudona, Prauliena; V, K, Z)

Man bij viena raiba govs
Pašā kūts dibenā.

— Kur palika raibā govs?
To pārdevu naudiņā.

— — — — —
— Kur palika Dieva dēli?

Tie uzkāpa debesīs,
Ar stīgām stīgodami,
Ar bungām bungodami.

— Ko tie dara debesīs?
*Sēd pie galda rakstīdami,
Kam būs mirt, kam dzīvot,
Šai baltā saulītē.*

Kaut rakstīšana pie galda šeit, tāpat kā iepriekšējā dziesmā par Dievu debesīs, izklausās pēc modernas dvēseļu rēķinvedības ar grāmatu un rakstu valodas palīdzību, īstenībā senā formula *Sēd pie galda rakstīdama* te ir aizņemta no sieviešu dziesmām par karavīra līgaviņu vai māsiņu, kas raksta — tātad izšuj ar ornamentāliem rakstiem — sava vīra vai brāļa kara karodziņu. Rakstīšanas jēdziens raibās govs dziesmā tātad ir visai daudznozīmīgs — tas varētu attiekties tiklab uz rakstīšanu grāmatā, kā uz liktens izrakstīšanu vai pat izaušanu senatnīgai tekstilapstrādei līdzīgā veidā.

Tikpat grūti ir spriest par tām dziesmām, kur likteņa lēmējs ir Dievs viens pats. Nav vienmēr iespējams no katra izolēta teksta pateikt, vai tur domāts senais latviešu Dieviņš, vai arī jau Dievs kā kristīgā monoteisma ietekmēts tēls. Dieva lēmuma ierakstīšana debesu grāmatīnā nepārprotami iepriekšpēdējo citēto dziesmu apstiprināja kā vēlākos laikos radušos senā parauga variantu. Citos gadījumos izšķiršanās nebūt nav tik viegla. Tā, piemēram, sekojošā dziesma lūdz Dievu atpestīt vecus ļaudis no ilgas vārguļošanas un pieņemt tos ātrāk pie sevis, taču šāda loma vienādi labi varētu piederēt kā kristīgam, tā seno latviešu Dievam.

27280 (Rg Kēči)

Nem, Dieviņ, ko ņemdams,
Pieņem vecus cilvēciņus,
Ļai tie vaira nevārgo
Šai baltā saulītē.

Svarīgi šai sakarībā būtu precīzi definēt, pēc kādām zīmēm viens Dievs būtu atšķirams no otra. Tādi pētnieki, kas pēc pamata izglītības ir protestantu mācītāji, kā H. Biezais (1972), automātiski pieņem, ka ne tikvien dvēseļu pieņemšana pie sevis, bet arī viss, kas jebkādā veidā atsaucas uz Dieva varenību un radīšanas spējām, var attiekties tikai uz kristīgo Dievu. Tas ir sava veida garīgais imperiālisms, kas divainā kārtā aizmirst milzīgi plašos materiālus, kuros visdažādākās pasaules malās gluži tādas pašas spējas piedēvētas garai rindai citu dievu, sen pirms attiecīgās tautas nonāca kontaktā ar eiropiešiem un kristīgiem misionāriem. Kristīgā Dieva klātiene dainās būtu katru reizi jāsazīmē pēc precizākām un labāk motivētām mērauklām. Pēdējā piemērā doma par nāvi kā atpestīšanu no šīs zemes grūtībām gan labi saskan ar kristīgo teoloģiju, taču tā pati doma savā ziņā ir pilnīgi universāla un atrodama daudzās citās bērū dziesmās, kas izklausās stipri senatnīgas.

Ļoti īpatnēja un pat divaina šai kontekstā šķiet formālā izteiksmē nevainojamā, bet satura ziņā miklainā dziesma, kur cilvēks savā pēdējā stundā redz Veļu māti strīdamies ar Dieviņu par viņa dvēselīti:

55131 (bez pieraksta vietas)

Ai cik labi, ai cik labi
Tai pēdēji stundiņā;
Es redzēju Veju māti
Ar Dieviņu strīdamies;
Ar Dieviņu strīdamies,
Dēj to manu dvēselīti.
Dieviņš man roku jēma,
Veju māte atbalstīja;
Veju māte atbalstīja,
Ieved mani saulītē.

Kaut pantmēra un izteiksmes ziņā šī dziesma atbilst visiem dainu likumiem, vairākas tās satura detaļas ir nesakarīgas un attēlo elementus, kas nekur citur dainās nav atrodamī. Detaļa par Dievu, kas mirušo paņēmis pie rokas, ne visai labi saskan ar Veju mātes atbalstīšanu, jo vienā gadījumā mirušais būtu vienkārši vedams pie rokas, bet otrā tikpat kā vairs neturas pats uz savām kājām. Visai dīvaini ir tas, ka Veju māte ieved saulītē. Veju mātes valstība atrodas viņā saulē, tā ka iznāk, ka par to te būtu runa. Varētu jau būt, ka te domāta ievēšana viņā saulē kā atvieglinājums pēc šīs saules ciešanām un grūtībām, taču tas nekādi nesaskan ar visām citām dziesmām, kur "saulītē" vienmēr apzīmē šo sauli, ne viņu sauli. Bez tam normāli dainās Veju māte veltī tikai priecīgi sagaida savā valstībā un nemēdz to vest tālāk uz vēl kādu citu vietu. Balstoties uz visiem šiem apsvērumiem, rodas stipras aizdomas, ka šī 1893. gadā "Pēdējā brīdī" publicētā dziesma ir bojāta un cietusi no kāda teicēja pārcenšanās 19. gs. beigu tautiskās mitomānijas iespaidā. Uz šādām domām vedina arī diezgan modernais vārds "atbalstīt", kas kā tāds nekur citur dainu kopumā neparādās (dainās atrodam tikai "atspaidu"). Visnopietnākais saturiskais iebildums šeit ceļams pret Dieva nostādīšanu funkcionāli vienlīdzīgā pāri ar Veju māti, jo citur dainās Dieva sievišķā līdzgaitniece konsekventi ir Laima. Veju māte kopā ar Dievu vispār parādās tikai divās dainās, kas pie tam būtībā ir viena un tā pati dziesma, publicēta zem diviem dažādiem numuriem K. Barona un P. Šmita rediģētajos sējumos. Abi šie pieraksti tikai apstiprina tikko teikto, ka Veju māte kā Dieva līdzgaitniece vienā un tai pašā lomā vienkārši neiederas dainu tradīcijā:

55132 (=9246)

Ne visiem Laima taisa
Labu vietu maliņā;
Citam (ai) Dievs, Laima taisa,
Citam (ai) taisa Veju māte.

No šī teksta skaidri redzams, ka Dievs un Laima abi kopā darbojas vienā — dzīvības un labas laimes jomā (kaut arī abi ne vienmēr šai ziņā ir vienis prātis),

kas nozīmē, ka arī viņu abu lēmums par sagaidāmā mūža ilgumu un kvalitāti pieskaitāms pie katram cilvēkam *šai saulē* novēlētās vietas, daļas, tiesas vai laimes. Veļu māte darbojas pilnīgi pretējā — nāves un iznīcības jomā, un parādās uz skatuves tikai tad, kad šis saules mūžs jau ir galā. Par iepriekš citēto desmitrindi (55131) tamdēļ varētu minēt, ka kaut kas domu secībā ir vai nu izlaists, vai kondensēts, vai sajaukts pavisam, detaļas izfantazējot bez pietiekošas izpratnes par dainu tradīciju.

Pārdzīvošana, tas ir, palikšana šai saulē, nereti izteikta ar parafrāzēm, kas satur lokatīvu "saulītē" un kur apzīmētājs "šai" var arī būt izlaists, tā radot izteicienus, kas jau gandrīz ir sava veida eifēmismi, kā — *Vai list vaira saulītē; Kad lidišu saulītē; Voj Jeist vaira sauleitē; Vai vairs nākšu saulītē; Vai iziešu saulītē; Voj izišu sauleitē*. Tādas parafrāzes par palikšanu šai saulē ir dzemdību dziesmās, kur vesels cers variantu apraksta izšķirošo brīdi, kad grūtniece *lien Laimas pirtiņā*, resp., dodas uz pirtiņu kā savrupu, kļu un tīru vietu tad, kad viņai sākušās dzemdību sāpes.

1091 (Rg Nītaure) (=F375,714)

Izpinosi garus matus,
Gāju Laimas pirtiņā:
Dievs to zina, mīļa Laime,
Vai vairs nākšu saulītē.

Matu bizes topošā māte ir atpinusi, lai pēc simpātiskās maģijas principiem vieglāk atraisītos arī viss dzemdību process, bet nekā vairāk savā labā viņa nevar arī padarīt. Viss pārējais tagad ir Dieva un Laimas rokās. Neziņa par to, vai būs lemts vairs no pirtiņas *izlist saulītē*, dzejiski konkrētizē grūtnieces apziņu, ka dzemdības tā varētu arī nepārdzīvot un *saulītē* vairs neatgriezties (skat. arī 1095v3; F72,14697; M2,60:345). Izteiciens *saulītē* te atkal ir izteiksmīga metonīmija. Ja sievietē dzemdībās nomirs, tad fizisko sauli tiešām tā nekad vairs neredzēs, bet tā ir tikai viena konkrēta darbība starp neskaitāmām citām, ko tādā gadījumā viņa nekad vairs nedarīs.

Gandrīz vai identās dziesmās, kur mainīts varbūt tikai viens vārds vai detaļa, ļoti izteiksmīgā veidā var būt izcelta kāda pilnīgi cita ar vispārējo situāciju saistīta pamatdoma. Tā sekojošā variantā grūtnieces izgērbšanās vienā linu kreklīnā ceļā uz dzemdībām pirtiņā vienā limeni ir aprakstoša detaļa, kas vienkārši atbilst dzīves īstenībai, līdzīgi matu atpīšanai pēdējā piemērā. Simboliskā plāksnē tā tomēr izsauc arī asociācijas ar linu vai nātno liķautu kā mirušā "nātanām drēbītēm" vai "nātano rotiņu", kā to vēl redzēsīm nodaļā par pasauli.

1092 (Rg Iksķile)

Gāju Laimas pirtiņā
Vienā linu kreklīnā;
Dievis zina, mīļa Māra,
Vai vairs iešu saulītē.

Dainu stilam raksturīga ir spēja izteikt ļoti spēcīgus pārdzīvojumus skopos un atturīgos vārdos, kā arī spēcīgi sugestēt to, kas tiešos vārdos nav nemaz pieminēts. Tā daža dziesma, kas tekstuāli piemin tikai šo sauli un dzīvošanu vien, būtībā izsaka domas par to pretstatu — viņu sauli un nāvi. Abas pēdējās tur netiek vārdos piesauktas, bet tikai sugestētas ar zīmīgām konkrētām detaļām. Kā labs piemērs minama dziesma par dabiskām šausmām, ko izraisa doma par auguma guldišanu smiltājā, — gan bēriniem tai brīdī, kad smiltis sāk birt uz zārka, gan katram, domājot pašam par savu aiziešanu. Dainā šīs šausmas izteiktas netieši, kā franči teiktu — pa diagonāli —, piesaucot dzejiski iespaidīgo pretstatu starp dažiem smilšu graudiņiem kurpē vai vizē, ar kuriem pietiek, lai nepanesami grauztu kājas, un tiem smilšu kalniem, kas visam augumam gribot negribot būs jāpanes pēc nāves:

27558v2 (Kld Raņķi)

Šī saulē dzīvodama,
Kājām smilkts nepanesu;
Jā būs man nu panest,
Apbērts viss augumiņš!

Gluži tādā pašā stilā, pēc tā paša parauga, darināta līdzīga dziesma, kas izsaka retorisku izbrīnu par to, ka mironim nu savā mūža miegā būs jāguļ ar vienu un to pašu guļas vietas taisījumu:

27581 (Rg Pļaviņas, V, K, Z)

Šai saulē dzīvodama,
Ik vakaru vietu taisu;
Kā bij man nu gulēt
Ar to vienu taisījumu?

Atsauksme uz ikvakara vietas taisīšanu normālā dzīvē te saprotama burtiski, kā liecība no tiem laikiem, kad latviešiem gultas kā pastāvīgas mēbeles vispār nebija, bet katru vakaru saimes istabā tika izlikti cisu maisi un saklāta guļas vieta uz tiem pašiem soliem, uz kuriem pa dienu varēja sēdēt.

2. ŠĪS SAULES UN VIŅAS SAULES DUALITĀTE

Visbiežāk izteiciens “šī saule” lietots pretstatā “viņai saulei”, kas attiecas uz esamību pēc nāves vai veļu valstībā. Paralēle un pretstats šīs saules un viņas saules starpā stipri vien sasaucas ar kristīgās baznīcas uzsvērto duālismu starp miesīgo un garīgo, starp pasaulīgo un mūžīgo. Lidz ar to varētu jautāt: cik daudz šādās dziesmās atspoguļojas seni latviski kosmoloģiski priekšstati un cik daudz te samanāmi pienesumi no kristīgās ticības? Atbilde varētu būt tāda, ka saules dainās sastopami pavisam trīs atšķirīgi reliģiski — filozofiskie modeļi: seni

arhaiskais jeb pirmskristīgais, kristīgais, un sinkrētiskais, kur īpatnējā veidā abi sakausēti kopā. Bez tam ievērojams skaits dziesmu izteiksmē ir tik skopas un saturā potenciāli tik daudznozīmīgas, ka nav iespējams tās droši un uzstājīgi pierakstīt vienai vai citai no šīm kategorijām.

Labs piemērs šīs saules un viņas saules dziesmu iztulkošanas grūtībām ir sekojošais teksts, kur redzams, ka tas mūžs, ko cilvēks šai saulē nodzīvo, it tikai maza daļa no pilnā mūža plašākā nozīmē. Pēdējais ietver arī pēcnāves dzīvi viņā saulē, tas ir, saules mūžu jeb mūžību, kā to vēl redzēsīm attiecīgajā nodaļā. Šāds ticējums pilnam saskan ar kristīgās baznīcas mācību, kamdēļ H. Biezais (1972) to pieņem kā kristietības iespaidā radušos. Tas tomēr ir pārsteidzīgi, jo līdzīgi jēdzieni bija pazīstami arī vairāku indoeiropiešu tautu pirmskristīgās reliģijās, kam tāpat ir mīti par aizmūža pārdzīvošanu:

27760 (Rg Kāci)

Šai saulē, šai zemē

Viesiem vien padzīvoju:

Viņa saule, viņa zeme,

Tā visam mūžīgam.

Visai izplatītā formula ar sauli un zemi vienā rindā pēdējā citātā paplašināta, lai veidotu sevišķi uzsvērtu pretstatu starp šo sauli un zemi un viņu sauli un viņu zemi. Savā ziņā varētu teikt, ka tā ir pilnīgāka kosmoloģiskā formula, kur abas — dzīvo un mirušo pasaule — jau katra pati par sevi ir divdabīga, katra ar savu zemi apakšā un ar savu sauli augšā. Līdzīga doma skaisti izteikta citos vārdos, kur uzsvērts kontrasts starp saistībām ar miesīgo māti šai saulē, kas mūžības priekšā it kā sarūk un kļūst relatīvi īslaicīgas, un saistībām ar tās atvītotāju mūža māti — to saulīti, to zemīti, kur cilvēks pavadis visu mūžību:

27729 (Lp Rāva)

Māte, māte, mana māte,

Ne tā mana mūža māte;

Tā saulīte, tā zemīte,

Tā ir mana mūža māte.

Ja satura ziņā šajā dziesmā izteiktais duālisms vienādi labi atbilst kā senajam, tā kristīgajam domāšanas veidam, tad izteiksmes ziņā dziesma noteikti sveras uz arhaisma pusi, jo saule un zeme kā mātes nekādā ziņā nav kristīgi priekšstatī.

ATMAKSA VIŅĀ SAULĒ PAR ŠAI SAULĒ PADARĪTO

Dažādu konfesiju reliģiskās autoritātes mēdz tikumīgu dzīvi šai saulē motivēt galvenokārt ar bailēm no pēcnāves sodības. Tāda doma tekstuāli atrodama arī dainās: Šai saulē dzīvodami, Bistamies viņas saules (27759). Šāda bišanās visumā

saskan ar kristīgās baznīcas no kanceles sludinātām bailēm par grēku un kristietības, (kā arī jūdaisma) veicināto **vainas** kultūru, kas izceļ cilvēka iedzimto grēcību un nepilnību (Linton, 1936). Dainās biežāk gan samanāma ir senā latviešu tikumības izpratne, kas stipri vien līdzīga seno romiešu jēdzienam par *virtutes*. Vadoties pēc dainu tikumības principa, cilvēks dara labu tamdēļ vien, ka viņa paštēls, personīgā integritāte, veselīgs pašlepnums un goda prāts to prasa, tamdēļ vien, ka tikumiskam cilvēkam tā pieder. Tas tomēr neizslēdz apstākli, ka tikumību spēkā uztur arī ārēji spēki, bet tie seni latviešiem, šķiet, vairāk balstījušies uz **kauna**, nekā uz vainas izjūtām. Bērnam uzaugot, savas vides pamatvērtības tas vispirms apgūst mātes autoritātes ietekmē, kas pieprasa bijību un paklausību. Kauna kultūras gadījumā galvenais kontrolmehānisms, kas vēlāk cilvēkam palīdz ievērot sabiedrības diktētās normas, ir kauns no citu izsmiekla un kritikas, no ļaužu valodām, kas celtu tam negodu un neslavu (kā to liecina kaut vai nosodošais izteiciens “ne kauna, ne goda”). Tātad bailes no šīs saules cilvēciģi sabiedriskām sankcijām ir lielākas par bailēm no dievišķā soda pēc nāves.

3071 (Rg Kēči)

Kaunam bija kaunēties,
Māmaliņas bijāties:
Kaunam laista ši saulīte,
Bijāšanai māmaliņa.

Senā latviešu tikumības izpratnē cieņa pašam pret sevi plaši vispārināma arī uz visu dzīvo un nedzīvo radību. Cilvēks nedrīkst augstprātīgi uzskatīt sevi kā pārāku par citām būtnēm vai pat nedzīvām lietām — arī pret tām jāizturas ar cieņu un saudzību: *Ir sunītis Dieva laists, Ir guntiņas pagalīte*. Taču, kā jau vairākkārt uzsvērts, dainu tradīcijā atrodamas dažādu vēstures periodu, kā arī atšķirīgu ideoloģisko noslieču pēdas, ieskaitot sinkrētiskus veidojumus, kur kopā sadzīvo pirmskristīgie ar kristīgiem priekšstatiem. Ja dažā dziesmā sunītis un pagalīte ir saudzējami vienkārši tāpēc, ka tā ir labi un tā tikumīgam cilvēkam pieder, tad citā variantā gluži tā pati konkrētā pamācība var būt motivēta ar bailēm no iespējamās sodības viņā saulē. Bailes gan šeit nav izteiktas tik skaidri un tieši kā rindā *Bīstamies viņas saules*, tomēr tāda kā planējoša drauda sajūta ir samanāma, kas nāk no neziņas, kas viņā saulē īsti sagaidāms:

54938 (Rg Ropaži)

Ne sunīti kājām spēru,
Ne degošu pagalīti.
Šai saulē gana labi,
Viņu sauli nezināj'.

Atgadās arī, ka dziesmā paustā pieķeršanās šai saulei iztēlota ļoti pragmatiski, kā vienkārša paraduma un piesardzības lieta. Šī saule, kas ir pazīstama, protams,

ir mīļāka par nepazīstamo viņu sauli, un tādēļ viegli saprotams, ka cilvēks neizjūt nekādu īpašu steigu no šīs saules šķirties. Vārds "milē" sekojošā dziesmā nebūtu uztverams savā parastā aktīvā, bet drīzāk gan pasīvā nozīmē, kā jau tas pa retam atrodams arī dažās citās dainās. Pirmā rinda šeit būtu sinonīma rindai "Mīļa man šī saulīte" jeb "es šo saulīti milu", kamēr otrā atbilst rindai "Viņa saule man nemīlama" jeb "viņu sauli es nemīlu":

27370 (Dv Krustpils)

Milē mani ši saulīte,
Viņa saule nemīlēja:
Ši saulīte man zināma,
Viņa saule nezināma.

Daža dziesma gan tekstuāli brīdina, ka viņā saulē nebūs labi tiem, kas šai saulē izdarījuši zināmus pārkāpumus. Pie tam šie pārkāpumi ir izteikti senatnīga rakstura, jo atsaucas uz darbu aizliegumiem svētvakarā, pie kuriem vēl sīkāk atgriezīsimies nākamajā nodaļā. Tas tāpat liecina, ka pēcnāves atmaksa par rituālu tabu jeb aizliegumu neievērošanu nav ekskluzīvi kristietiska, bet iekļaujas arī pirmskristīgās ticības ētikā:

27594v4 (V, K, Z)

Nebūs labi, nebūs labi
Tur viņā saulītē,
Kas fin vārpstu vakarā,
Abi gali skalām deg.

Veselā duci līdzīgu dziesmu par tādiem, kam šai saulē laba dzīve, pieminēti vēsturiski vismaz aptuveni datējami priekšstati, vārdi vai reālijas, kas atļauj dziesmā teikto saistīt ar vēsturiskām liecībām un dokumentiem. Septiņas no šīm dziesmām, kur minēti stārsti, vagari, junkuri, puskungi un vācu kungi, redzami saistītas ar kļaušu laikiem.

31491 (Md Liezere; Rg Nītaure)

Stārastam, junkuram (var. Puskungiem, stārstiem)
Šai saulē laba dzīve;
Jau (Būs) viņā saulītē
Spieķu nasta mugurā.

Šajā relatīvi vēlinā vēstures posmā kodola doma varētu būt galvenokārt kristietības iespaidota: visi tie, kam nepelnītu sabiedrisko privilēģiju dēļ šai saulē laba dzīve, būtu uzskatāmi par grēciniekiem, un viņu dvēselei viņā saulē būs par šiem grēkiem jāatmaksā. Taču veidiem, kā šī atmaksa iztēlota — ar katram grēkam īpaši piemērotiem grūtumiem —, nav nekāda īpaša sakara ar Bībeles

tekstiem. Tā pēdējā piemērā uzraugi, kas mēdza dzimļaudis brutāli sist ar spieķiem, viņā saulē tos pašus spieķus nēsā kā nastu mugurā. Nekas te nav minēts par kristīgās baznīcas sludināto degšanu elles liesmās, pat ne par tādu atmaksu, kur stārsti paši viņā saulē tiktu pērti ar kokiem. Arī pats vārds "grēki" dainās pieminēts tikai izņēmuma kārtā un daļēji pat ironiski. Bez tam, jau 1550. gadā S. Münsters liecinājis, ka, laizdami mironi kapā, latvieši to uzrunājuši ar vārdiem: "Ej uz citu pasauli, kur tu valdīsi pār vāciešiem, kā viņi šeit pār tevi ir valdījuši" (Šmits, 1932:775). Ņemot vērā, ka vēl 16. un pat 17. gs. (ja ticēt baznīcu vizitāciju un citām sūdzībām) latviešiem kristīgā ticība kā pārdzīvota pārliecība bija stipri sveša, šo pēcnāves simboliskās atmaksas motīvu drīzāk varētu uzskatīt kā senu priekšstatu, kas savā dziļākā būtībā sasaucas ar senindiešu izpratni par karmu kā pasaules taisnības un līdzsvara izpausmi.

Dainām īpatnējs ir priekšstats par mālu mīšanu kā īpašu sodu viņā saulē, kas rada skaniski interesantu aliterāciju un uzbur ļoti plastisku gleznu par izcili netīru, lipīgu un smagu darbu, kas kungam būs jādara viņā saulē.

31895 (Rg Madliēna)

Vāciešam kundziņam
Šai saulē laba dzīve;
 Jau viņā saulītē
 Dvēselīte mālus mīs.

Līdzīgos variantos kungam būs *Ar degunu miltus malt* (31895v1), kur paturēta burta "m" aliterācija, kamēr patskaņu secība apgriezta otrādi. Šoreiz atmaksas darbs izklausās tikai simboliski grūts un nepatīkams, nevis reālistisks. Ņemot vērā, kā dzimtbūšanas laiku kungi ar latviešiem apgājās, visas šīs pārsvarā Vidzemē pierakstītās dziesmas būtībā ir apbrīnojami maigas, bez jebkādas asiņainas atriebības kāres vai slepkavīgām tendencēm. Dažā versijā (31492) stārstiem un vagariem nekas Jaunāks nav novēlēts, kā tikai viņā saulē staigāt atspiedušamies uz kūdziņu — domājams, to pašu, ar ko tie šai saulē būtu pēruši darbiniekus. Citā atkal kungiem un stārstiem novēlēta tikai nepatīkami durstīga bradāšana pa dadžiem, kas arī būtībā ir ļoti maigs sods, Ņemot vērā, ka kungi, patvaļīgi zemniekus sodot, tos nereti sita līdz asinīm un kaulu salaušanai un drīkstēja tos sakropļot uz mūžu vai pat nogalināt:

52553 (C Kosa)

Kundzīniem, stārstiem
Šai saulē viegla dzīve;
 Tur viņā saulītē
 Tiem par dadžiem jābradā.

Nedaudz nopietnāka ir tā atmaksa, kas paredz šķilteram, stārstam — *Viņā Dieva zemītē* sēdēt uz dzelzs susekļa (52680). Tikai vienā dziesmā (pie kuras vēl atgriezīsimies mazliet vēlāk) piesauktas kristietībai tradicionālās elles liesmas un kungam novēlētas velnu mocības.

Blakus vāciešiem, stārstiem, junkuriem, kungiem un "puskungiem" (34191) kā valdošās iekārtas privileģētai apspiedēju šķirai, atmaksa par šīs saules priekiem (vai vismaz bēdīgāka dzīve viņā saulē) paredzama arī "brendavina dzērājam" (56381) un "tabaciņa pīpmaņam", resp., tādu netikumu piekopējiem, ko mūsu dienās mēs dēvētu par no drogām atkarīgiem:

34327 (C Ērgļi)

Tabaciņa pīpmaņam
Šai saulē laba dzīve;
Jau viņā saulītē
Paparkstiņas jāpīpē.

Tā kā dzeršana un pīpēšana ir hedonistiski individuāli paradumi, tad to tiešā vai netiešā nosodišana izpauž zināmu puritānisku noslieci, kāda Ziemeļeiropā sevišķi izplatījās pēcreformācijas vēsturiskā posmā ar tā askētiskām tendencēm. Īpatnēja ir detaļa par kaltētu paparžu lapu pīpēšanu, jo tieši to darija kaislīgākie pīpmaņi pēdējā pasaules kara laikā, kad tiem aprūkās istās tabakas kā tā laika "deficīta preces". Šīs dziesmas ir īpaši interesantas ar to, ka ir iespējams diezgan precīzi noteikt agrāko iespējamo rašanās datumu, vismaz tai formā, kādā tās pierakstītas. Tajās pieminēto patērētājpreču — tabakas un brandavīna — ieviešana Latvijā ir vēsturiski datējama, tāpat kā ir datējamas atsauksmes uz vēsturiski dokumentējamiem pasliktinājumiem latviešu zemnieku kļaušu pienākumos un uz krievisko terminu "stārstas" kā amata apzīmējumu.

Kā tabakas, tā brandavīna izplatīšanās Latvijā aizsākās ar pirmsindustriālo manufaktūru ieviešanu muižās 18. gadsimtenī. Kas attiecas uz tabaku, tad pēc Amerikas atklāšanas tā Eiropā izplatījās dažādos vēsturiskos posmos un dažādos paveidos, kā, piemēram, šņaucamtabaka Francijas vai Anglijas galmā, pipes tabaka Holandē, košļājamā tabaka starp angļu jūrniekiem, utt. Pēc E. Dunsdorfa (1973:532) ziņām, jau 1780. gadā Veselauskas muižā ierīkota tabakas pārstrādāšanas manufaktūra un tādas vēlākos gados ierīkotas arī vairākās citās vietās Latvijā. Varētu pieņemt, ka līdz ar vietējo ražošanu tabakas cenas Latvijas teritorijā kritās un ka, sākot ar šo laiku, tabaka kļuva arī latviešu zemniekiem pieejama kā patēriņprece.

Spirta, degvīna vai brandavīna tecināšana (vācu *Branntwein* burtiski nozīmē degvīns) savukārt Latvijā plašāk aizsākās 18. gs. otrajā pusē kā nozīmīga jauna privilēģija un jauns blakusienākumu avots muižniekiem un mācītājiem, šai procesā, protams, izmantojot zemniekus kā brīvu darba spēku. Zemniekiem tas neizbēgami uzlika arvien paaugstinātas kļaušu un pienākumu nastas pret muižu (Dunsdorfs, 1973:87; 519-524). Degradējošies dzīves apstākļi līdz ar daudzo muižas krogu atvēršanu sāka tautā strauji izplatīt daudz smagākus alkoholisma paveidus par tiem, kas bija pazīstami iepriekš, tā radot tādu sabiedrisko postu, ka tas satrauca pat humānākos vāciešus, kā Garlibu Merķeli.

Brendavīna dzērājam
Šai saulē laba dzīve;
 Tur viņā saulītē
 Ellē kājas karājās.

Stipro brandavīnu iedzēris, cilvēks uz brīdi varēja it kā ķīmiski izrauties no savas drūmās ikdienas. Taču krogos piedāvātais spirts sniedza alkoholu daudz koncentrētākā formā par latviešiem pierasto alu, tā veicinot un paātrinot fizioloģisku atkarību no šīs drogas un radot hroniskus dzērājus vai žūpas:

19902 (Rg Suntaži)

Dzērājam, žūpuļam
Šai saulē laba dzīve;
 Tur viņā saulītē
 Dienu nakti mālus mīs.

Alkoholismu veicināja arī iespēja iegādāties alkoholu vai katru dienu, kamēr senākos laikos tas bija pieejams tikai augstos svētkos un uz īsu brīdi, kad mājās bija izbrūvēts alus. Sākot ar 18. gs. otro pusi, tamdēļ iespējams datēt arī visas citas dainas, kur runāts par krogus dzērājiem un par žūpiņas postu. No šiem laikiem, domājams, nāk arī tās drausmīgās dziesmas par piedzērušām sievietēm, kas "līdz lakatiem" ir ar alkoholu piesūkušās, savu meitu dzērumā pirmam blakus sēdētājam krogā apsolījušas, meitai gabalus no pūra izzagušas, utt.

Atsevišķā nogrupējumā būtu minamas trīs dziesmas, kur izteikts pieviltu meitu vēlējums, lai puīšiem, kas šai saulē tās vai nu pavedinājuši, vai vienkārši izbrākējuši, par saviem nedarbiem viņā saulē būtu jāatmaksā. Izteiksmes ziņā te veidojas vesela stilistisku nokrāsu skala, kur maigākā līmenī meita it kā izvairīgi un netieši puisim pārmet tikai vīzdegunību un neievēribu (skat. arī 42580):

12995 (Rg Nitaure, Sigulda; C Cēsis)

Vīzīgam puisīšam
Šai saulē lēta dzīve;
 Kad aizies pie Dieviņa,
 Ar degunu mālus mīs,
 Ar degunu mālus mīs,
 Caur ērkšķiem zilēsies.

Nākošā pakāpē puīša nedarbi uztverami jau daudz nopietnāk, un tur izteiciens gredzeniņa vilcējam ir caurspīdīgi freidiska metafora meitas jaunavības paņēšanai, viņu pašu beigās tomēr neapprecot. Tomēr ložņāšana caur gredzenu kā atmaksa viņā saulē neizklausās īpaši smaga vai nopietna salīdzinājumā ar pārējos variantos minēto mālu mīšanu.

Gredzeniņa vilcējam

Šai saulē laba dzīve;Tam viņā saulītē

Caur gredzenu jāložņā.

Pēdējā pakāpē vainīgais puisis ir apzīmēts brutāli naturālā veidā ("Pisējam, grūdējam šai saulē laba dzīve", 35372), un mālu mīšana, kas to sagaida viņā saulē, nav vairs veicama ar freidiski metaforisko degunu, bet gan ar tiešos vārdos minētu attiecīgi vainīgo ķermeņa daļu.

Vairākos šī dziesmu cera pierakstos parādās ļoti īpatnēji formulējumi, kas viņu sauli piemin vienā elpā ar elli, kā, piemēram, *Tur viņā saulītē Ellē kājas karāsies*, un kur elle izklausās kā viena no vairākām iespējamām viņas saules sastāvdaļām. Pie tiem un pie jautājuma par elli vispār vēl atgriezīsimies atsevišķi nākošajā nodaļā.

3. VIŅA SAULE

No 24 atsevišķi numurētām dziesmām, kas piemin viņu sauli, tikai deviņas runā par viņu sauli bez līdztekus šīs saules piesaukšanas. Vairāki no šiem tekstiem satur ļoti senus un arhaiskus priekšstatus, kā, piemēram, sekojošā dziesmā izteikto domu, ka, šai saulē gādājot par krustbērnū, cilvēks izpelnās sev "kāju āvēju" viņā saulē:

1289 (Md Cesvaine)

Ceļu mēru, dubļus bridū,

Krustdēliņa pelnīdama:

Būs viņā saulītē

Man kājiņu āvējiņš.

Varētu gan aizbildināties, ka krustbērnš šeit apzīmēts ar vārdu, kas it kā saistās ar kristīgo ticību, tomēr tiesiskās aizgādniecības atbildība, ko vēl līdz 20. gs. sākumam par bērnu uzņēmas krusttēvs un krustmāte vecāku nāves gadījumā, ir noteikti senāka par kristīgās ticības ieviešanu Latvijā. Kristīgā baznīca tikai pieprasa, lai krustvecāki palīdzētu gādāt par bērna morālo un reliģisko audzināšanu kristīgā garā, kamēr krustvecāku kā bāreņu aizgādāņu lomā saistās ar seniem laicīgiem tiesiskiem priekšrakstiem un sabiedrības paražām. Īpatnēji senatnīga šķiet arī simetriskā attiecība krustbērna un krustvecāka starpā: kamēr krusttēvs vai krustmāte uzņemas pienākumu gādāt par bērniņu šai saulē, bērnam par to būs jāatmaksā ar īpašu gādību un pakalpojumiem viņā saulē. Tādi aizmūža došanas — ņemšanas pienākumi pret krustvecākiem kristīgās baznīcas tradīcijām ir sveši un savā dziļākā izpratnē stāv daudz tuvāk senindiešu principiēm par karmiskām saistībām individu starpā.

Uz arhaiskiem laikiem šķiet atsaucamies arī sekojošā dziesma par to pašu kāju aušanas tēmu viņā saulē:

49721 (Dv Preiji)

Māmiņ', maņ nūmierdama
Līc kuojiņu galiņā!
Es viņā saulītē
Byuš' tev kuoju avējiņa.

Kaut bez konteksta grūti spriest, tieši par kādiem konkrētiem apstākļiem šeit runāts (par māti, kas kopā ar bērnu dzemdībās mirusi? par meitu, kas nomirusi pirms mātes vai pēc mātes?), rinda par apglabāšanu mātei pie kājām liek domāt par dzelzs laikmeta visai dzimtai kopējiem apaļiem kapu kalniņiem. Arī detaļa par bērnu vai krustbērnu, kas pēc nāves kalpos kā "kāju āvējs" viņā saulē, piedod šim tekstam stipri senatnīgu nokrāsu.

Starp dziesmām, kas apdzied viņu sauli pašu par sevi, bez kontrasta ar šo sauli, daža savā izteiksmē ir tik skopa, ka bieži ir krietni vien jālasa starp rindām, lai īsti izprastu, par ko tur runāts.

4669v4 (Jk Sēlpils)

Valkāj' pate, sveša māte,
Manu sūru pelnījumu.
Kad tu dotu, es neņemtu
Ne viņā saulītē.

4669v1 (C Odziena)

Nepaturi bāleliņi,
Manu sūru gājumiņu.
Tu man dosi, vairs neņemšu.
Dieva galda galiņā.

Pirmajā dziesmā (v4) noprotama bārenes sūdzība par to, ka sveša māte nav tai sagādājusi pienācīgas drānas, kaut bārene ar savu sūro darbu būtu tās godīgi nopelnījusi. Cits tās variants (v1) runā par brāli, kas māšai nav pietiekoši atmaksājis par viņas jaunības dienu darba gājumu tēva sētā, resp., viņas likumīgo un sūrā darbā nopelnīto mantojuma tiesu. Kā zināms pēc jau 13. gs. kodificētām latviešu cilšu tiesībām, dēli mantoja tēva zemi un mājas, kamēr māsa savu mantojuma daļu — pūru — saņēma kustamās mantās (Švābe, 1953a:12; 1953b:83). Abos gadījumos bārene piedraud vai nu brālim, vai pamātei pašas likumīgi nopelnīto neņemt pretī, ja arī tai tas tiktu dots pat viņā saulē vai Dieva galda galiņā. Māsa vai bārene šeit tik smagi pārdzīvo brāļa vai svešas mātes krāpšanos un skopumu, ka sakās nepieņemt izlīdzināšanos un — domājams — nožēlu par padarīto, pat ne pēc nāves. No tā netieši izprotams, ka viņā saulē katram būtu paredzēts kompensēt par visiem pienākumiem, kas šai saulē palikuši nepildīti, un atmaksāt visu, kas citiem palikts parādā. Drauds šai saulē atņemto tiesu no parādnieka neņemt pretī pat viņā saulē šeit samanāms kā ļoti nopietns, no kā noprotams, ka nespēja savu parādu atmaksāt viņā saulē radīs dvēselei smagu nenokārtotu pienākumu nastu. Ļoti līdzīga ir hinduisma izpratne par nenokārtotām karmiskām saistībām tiem, kam šis saules dzīvē darīts pāri.

Tādas dziesmas, kurās viņa saule jeb tā saule iztēlota kā labāka un vieglāka par šo sauli, vienādi labi varētu atbilst kā kristigai, tā pirmskristigai seno latviešu

raksturojums to padara stipri līdzīgu nemīlīgajai sengrieķu Aīda vai Plūtona ēnu pasaulei (*Hāidēs* burtiski nozīmē “neredzamais”, “briesmīgais”):

27693 (V, K, Z)

Gana laba viņa saule,
Nemīlīga dzīvošana:
Ne dziedāja sīki putni,
Ne kūkoja dzeguzīte.

Relatīvi mazais dziesmu skaits par viņu sauli varētu būt saistāms ar tabu pret nevēlamā vai biedinošā piesaukšanu. Tautas ticējums saka: “Kā vilku sauc, tā vilks sētā”, kas nozīmē, ka vārdam kā apzīmētajam piemīt maģisks spēks pievilkt tam atbilstošo reāliju. Pēc tās pašas loģikas ļaudis droši vien vairījās bez īpašas vajadzības piesaukt viņu sauli tiešos vārdos, bet drīzāk izlīdzējās ar netiešiem izteicieniem par saules neredzēšanu u.c.

Starp saules dainās aprakstītām nostājām pret nāvi un viņu sauli var parādīties arī mazliet makabrs humors. Rietumeiropā, jau sākot ar Viduslaikiem, iemīļota un izplatīta bija šausminošā iztēles aina par tārpiem, kas katru sagaida kapā un kas mūsu grēcīgās un pasaulīgi baudkārās miesas grauzīs pēc nāves. Latviešu tautas dzejā tā pati doma pārvērsta humorā (kaut melnā), riebīgos tārpus pārvēršot daudz mīlīgākos kukainīšos un situācijā negaidīti ievadot kukainīšu, ne paša mirstīgā cilvēka viedokli:

49412 (Rg More)

Visi zemes kukainīši
Gaida mani nomirstam:
Gaida mani nomirstam,
Viņā saulē aizejam.

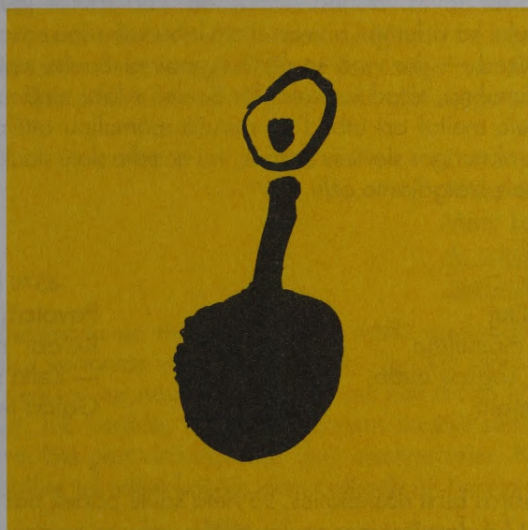
KOPSAVILKUMS

Visuma divdalījums starp šo sauli un viņu sauli veido vienu no svarīgākajiem senā latviskā pasaules modeļa stūrakmeņiem, kaut arī dainās kā liriskās dzejas tekstos tas, protams, nav iztirzāts filozofiskam traktātam līdzīgā veidā. Saules dainās atspoguļoto pārdomu par šīs saules īsumu kopiespāids rada rēnu un stoisku rezignāciju par cilvēka mirstību kā neizbēgamu nolemtību, kur pa laikam ieskanas arī pa rūgtākam piesītienu vai uzplaiksnī pa melnā humora dzirkstij. Vairākkārt pavīd mierinošā doma par pasaules augstāku taisnību, kas mūžības priekšā izlīdzinās šīs saules dzīves netaisnības, kā arī doma par grieķu un pārkāpumu atmaksu ar soda izpildīšanu pēc nāves. Viņa saule dainās attēlota

pārsvarā klusinātos toņos, bez skaļiem akordiem un bez sabiezinātām krāsām — ne pārāk šausminoties par šai saulē nodarīto pārkāpumu atmaksu, nedz arī iztēlojot viņu sauli kā īpaši skaistu vai pievilcīgu. Kaut dziesmu par šo sauli un viņu sauli nav sevišķi daudz, savā gleznainā vienkāršībā tās nereti ir dziļi aizkustinošas, un izjūtas, ko izraisa nāve kā cilvēka mūža pēdējā un sāpīgākā nolemtība, tur izteiktas skopos, bet spēcīgos vārdos.

2. NODAĻA

SAULES CELIŅŠ UN DVĒSELES CEĻOJUMS

Latviešiem, tāpat kā daudzām citām tautām, diena simboliski ir pielīdzināta dzīvībai un nakts — nāvei. Saulriets kā pārejas posms no vienas uz otru tamdēļ iegūst emocionāli un simboliski spēcīgu slodzi gan savā laika, gan telpiskās orientācijas izpausmē. Saulrieta brīdis kļūst saistīts ar bērnu un citiem rituāliem, kamēr visa tā debess puse, kur saule riet, gandrīz vienmēr uztverta kā ieejas vārti mirušo valstībā. Dažām tautām, kā senajiem meksikāņiem, gan rietumu puse ikonogrāfijā attēlota sakarā ar mēness tukšo fāzi, tomēr arī viņiem rietumi simboliski saistās ar nāvi (Soustelle, 1940:64).

Saule katru vakaru it kā nomirst, lai otrā rītā atkal augšāmceltos. Katru vakaru tā dodas uz viņu sauli un katru rītu atgriežas no tās atpakaļ. Cilvēks šo ceļu veic tikai vienu reizi, pēc nāves un apbedīšanas, un nekad no tā vairs neatgriežas. Saule ir vienīgā redzamā būtne, kas šķiet brīvi kustamies turp un atpakaļ starp

dzīvības un nāves valstībā un tā kļūst par galveno vidutāju abu starpā. Kā to vēl redzēsīm tālāk, šīs saules spējas tiek piesauktas buramos vārdos un rituālos, kur no rieta saules tiek prasīts aiznest sev līdz Jaužu slimības un kaites, lai tās iznīktu un izgaistu nāves valstībā. Tāpat tad, kad saulīte jau ir zemu, zemu, bārene lūdz saulei kā vidutājai aizvest simtu labu vakariņu savai māmuliņai, kas ir "tālu tāl", tātad — jau viņā saulē. Teiksmainai Saulei pat tiek vaicāts, ko tagad dara māmuliņa, tātad uzskata, ka Saulei ir labi zināms viss, kas notiek viņā saulē. Saule meitai arī atbild un mirušo māmuliņu attēlo vai nu kā viņā saulē aizņemtū raksturīgos sieviešu darbos, vai ar zelta slotu slaukot un sagatavojot arī meitai kādreiz staigājamo ceļu.

4369 (V, K, Z)

Pavaicāju Saulītei
Ko dar' mana māmuliņa.
— Dzijas tina, sagšas auda,
Gaida tevi noejam.

4370 (Md Patkule)

Pavaicāju Saulītei,
Ko dar' mana māmuliņa.
— Zelta slotu ceļu slauka,
Gaida tevi aizejot.

Atraitnei asaras birst noskatoties, kā rieta saule pārtek pār tīrumu, kam nav vairs arājiņa, it kā domājot par saules tālāko ceļu uz turieni, kur mirušais vīrs tagad nokļuvis:

27881 (C Vaive)

Saulit' sārta norietēja
Pār atraiknes tīrumiņu;
Atraiknīte gauži raud,
Saulitē lūkodama.

Līdzīgi vakarā noejošai saulei, nāves briesmu brīdī cilvēks atrodas it kā pusceļā starp divām saulēm — šo sauli un viņu sauli. Tas izteikts Joti neparastā un skaistā dzejas gleznā par līgaviņas gulēšanu divu sauju starpā, kamēr tās jaunais vīrs bēdās un izmisumā raudādams apķēris viņas gultas stabus. Te tēlaini aprakstītas grūtas dzemdības, kuru laikā sieviete, jaunu dzīvību pasaulē laizdama, pati atrodas nāves ēnā:

1122 (Kld. Raņķi)

Gauži raud jauni vīri,
Gultas stabus turēdami:
Nu guļ mana līgaviņa
Div' saulītes starpinā.

SAULES RIETS UN APBEDIŠANAS RITUĀLI

Simboliskā saistība starp saulrietu un nāvi ir tik cieša, ka ļoti svarīgi kļūst saskaņot apbedīšanas rituālus ar saules dienišķo ciklu. Vairākas bērnu dziesmas mirona mutē liek tik uzsvērtus un raizpilnus mudinājumus un atgādinājumus tikt apglabātam pirms saules rieta, ka apbedīšana "bez saules" uzskatāma jau vairāk kā nevēlama — tā kļūst pielīdzināma reliģiski rituālam aizliegumam, resp., tabu:

FS1425,148 (Jk Dignāja)
Nekavējat, negulat,
Mani kapos aizvedat:
Ar saulīti, ar saulīti,
Bez saulītes nevarēja.

Tā pati steidzināšana un tās pašas bažas netikt apglabātam "ar saulīti" atkārtojas dažādos variantos vairākās dziesmās. Tur, kur tikko citētā dziesma saka *nekavējat, negulat*, tur nākošā to pašu domu parafrāzē kā *steidzaties ... ko tik ilgi kavējat*. Tas norāda, ka šīm dziesmām kopējā pamata doma nav gadījuma rakstura, bet gan visā tradīcijā dziļi iesakņojusies. Katrs dziedātājs tikai atmiņā simboliski iekodēto kopējo domu atkodē un izsaka citādos vārdos.

27505 (Kld Kabile)
Steidzaties, bāleliņi,
Ko tik ilgi kavējat,
Lai es savu guļus vietu
Ar saulīti apraudzīju.

Pēdējā dziesmā mirona izteiktā vēlēšanās savu guļus vietu apraudzīt sniedz šķietamu, virspusīgi it kā patīcamu motivējumu nokļūšanai kapsētā pirms saules rieta. Dainās, kur kādai rīcībai ar dziļu, nopietnu iemeslu tiek sniegti it kā virspusīgāki vai pat vieglprātīgāki izskaidrojumi, tas ir diezgan izplatīts paņēmiens. Dzejiskie attaisnojumi un pamatojumi, kas it kā "izskaidro" nepieciešamību bedības paveikt pirms saules rieta, tomēr veidojas stipri nelógiski, kas liecina, ka izteiktās vajadzības dziļākā simboliskā un reliģiskā jēga dziedātājam nav vairs bijusi pazīstama un pārdzīvota. Iepriekšējā piemērā izteiktā doma, ka mironim, zārkā guļot, vajadzētu savu guļus vietu kapsētā vēl ar gaismu labi apskatīt, ir augstākā mērā absurda. Tikpat absurds ir arī sekojošā dziesmā sniegtais pseidoizskaidrojums vajadzībai tikt apbedītam pirms saules:

49518 (C Rāmuļi)
Rokat mani *pēcpusdienas,*
Kad saulīte zemu iet,
Tad būs laba gulēšana
Mitrajā zemītē.

Izteiktā vēlēšanās šeit vēl arvien ir tā pati — apbedīšanai jānotiek pēc pusdienas, tad, kad saule pēc sava zenīta sasniegšanas ir jau sākusi slidēt uz leju, bet noteikti pirms saules rieta. Senatnīgo, nopietni pamatoto šīs rīcības iemeslu pēdējā dziesmā atkal aizstājis izdomāts iemesls (konfabulācija), kas nav ne jēdzieniski pārlicinošs, ne dzejiski izteiksmīgs: gulēšanai mitrajā zemītē nav nekāda sakara ar dziesmas pirmās daļas sauli, un tā izklausās drīzāk atbaidoša nekā “laba” vai pievilcīga. Īsto iemeslu, kamdēļ apbedīšana “ar sauli” ir tik ļoti svarīga, palīdz izprast citas vispārējā dainu masīva bērnu dziesmas. Atklājas, ka veļu vārti pēcpusdienā tiek aizslēgti ciet, kā par to liecina vairāki sekojošās dziesmas pieraksti no Kurzemes:

27527 (Azp. Cīrava; Kld Skrunda, Ēdole)

Rokat mani *priekš pusdienas,*

Pēc pusdienas nerokat,

Pēc pusdienas veļu bērni

Veļu vārtus aizvēruši.

Te gan apbedīšanai vēlams laiks nav vairs apzīmēts kā pēcpusdiena, bet pabīdīts uz priekšu — uz rīta cēlienu pirms pusdienas. Varētu teikt, ka iepriekšējās dziesmās minētā steidzināšana šeit tikai novesta vienu soli tālāk. Savā dziļākā jēgā un būtībā visas šīs bērnu dziesmas ļoti labi saskan ar domu, ka apbedīšanai noteikti jānotiek, pirms veļu vārti pēcpusdienā tiktu aizvērti ciet. Diezgan skaidri arī saredzams, ka šī veļu valstības vārtu aizvēšana notiek īsi pirms tam, kad saule katru vakaru dodas projām. Uzsvērtais likums mirušo neguldīt zemes klēpī pēc saules rieta tātad atspoguļo sensenu reliģisku pārlicību, ka līdz ar saules rietu veļu vārti ir aizslēgti ciet, tā ka par vēlu apglabāto velis būs spiests nakti pavadīt turpat kapsētā, jo nebūs ticis vēl veļu valstībā iekšā.

Dažos tikko citētās dziesmas variantos vēlākā kultūrlāņa eņģeliši gan jau stājušies veļu bērnu vietā, tāpat atgadās varianti, kur aizgājēju sagaida mīklainie Dieva bērni (27434v1; 27527v1), kas varētu būt diplomātisks mēģinājums senās reliģijas veļu bērnus it kā apslēpt un padarīt mazāk uzkrītošus kristīgās ticības pārstāvju acīs. Šie daži izņēmumi nebūt nemazina pierakstu lielā vairākuma ļoti seno raksturu, jo visi citi pirmskristīgie elementi pat eņģelišu variantos ir palikuši nemainīti.

Blakus dziesmām, kas veļu vārtu slēgšanu piedēvē veļu bērniem, ir arī daudzās Latvijas vietās pierakstīta četrinde (arī F1895,5409 sākums), kas prasa kapa atslēgu no Saules meitas. Tas ir ļoti svarīgs un plaši atestēts teksts, kas norāda, ka Saule pati un viņas meita valda pār ieeju nāves valstībā:

27519v2 (Rg Ķēči, Lielvārde, Birzgale; C Veļķi, Md Vestiena)

Saules meita, saules meita,

Dod man kapa atslēdziņu,

Man jāiet kapa slēgt

Īstajam bāliņam.

Kapu vieta konkrēti te būtu senais akmeņu krāvuma iežogotais uzkalniņš, kur mēdza vienu pēc otra apglabāt tās pašas saimes locekļus. Simboliski Saules meita te piesaukta, lai tā mirušo pārņemtu savā gādībā un atbildībā.

Dziesmās no vispārējā dainu pūra vēl redzams, ka mirušajam vajadzēja līdzī dot maizes kukulīti, ar ko pacienāt veļu bērņus par vārtu vērumu. Tā ir skaidra atbalss no Joti seniemi laikiem, kad, kā liecina izrakumi, kapā līdz tika dotas dažādas lietas, ieskaitot ēdienu. Dziesma pie tam precizē, ka maize nav vis domāta pašam aizgājējam apēšanai (kā bieži šādi izrakumi tiek iztulkoti), bet ir tikai ciema kukulis veļu bērņiem, Veļu mātei vai kapu mātei kā mirušā saņēmējiem:

27434 (Kld Raņķi)

Cep, māmiņa, kukulīti,
Veļos mani vadīdama,
Ko mielošu veļu bērņus
Par vārtiņu vērumiņu.

Ja apbedīšana nav notikusi laikā un radi nav parūpējušies, lai tā notiktu pirms saules rieta, tad mirušā velis burtiski netiek veļu valstī iekšā, bet paliek tās pavārtē vai maliņā.

27531 (Azp Kazdanga)

Šonakt bija tev, māmiņa,
Gulēt veļu pavārtē:
Veļa bērņi apguluši,
Veļa vārtus aizslēguši.
Tā bērņiņu pašu vaina,
Kam tik sebu izraidīja.

Rezultātā dvēsele paliek karājoties tādā kā nekurienes *limbo* starp abām saulēm un tai būs jāgaida nākamais vakars, līdz Saule to aizved sev līdz:

27616 (Azp Alšvanga)

Gulēt man šo naksniņu
Kapsētītes maliņā:
Šī saulīte neizdeva,
Viņa labi nesaņēma.

Kādā līdzīga satura dziesmā (27618) sauli vai veļu bērņus arī šeit aizvietojuši eņģeliši, un dvēselei būs visu nakti jāpavada krusta galiņā, tāpēc ka Eņģeliši apgūluši, Debess vārtus aizvēruši. Tas tomēr atkal ir izņēmums, kam pierakstītājs laimīgā kārtā vēl pievienojis piezīmi, kas nepārprotami šo aizmūža vārtu aizvēšanu savieno ar sauli: "N.B. Kad glabāšana nokavēta, "saule jau

nogājuse””. Kristīgā teoloģija pie tam nesatur nekādas norādes par to, ka eņģeliši pa nakti ietu gulēt (taisni otrādi, vismaz sargeņģeļu gadījumā), un pēc kristīgām leģendām ne eņģeliši, bet Sv. Pēteris ir vienīgais vārtsargs pie Paradīzes vārtiem.

Ir arī pāris variantu no Vidzemes kur, pretēji iepriekšējām Kurzemes dziesmām, izklausās, ka dvēsele aizietu pie Dieva debesis tikai otrajā ritā pēc apbedīšanas, tomēr vēl paturot domu, ka pirmā nakts bez saules (un mēness) smiltainē mirušajam it kā būtu sevišķi grūta (līdzīgi 49536, C Kosa; Bb21,538, Md Aduliēna). Tās, protams, varētu arī izteikt vienkārši domu par mirušā stāvokli kā jaunu un nepierastu, bez jebkādas atsauksmes uz dvēseles pēcnāves ceļojumu:

27615 (Rg Kēči)

Grūt' manai māmiņai
Pirmo nakti smiltiņā;
Aust gaismiņa, lec saulīte,
Dievs mielos dvēselīti.

27700 (Jk Sēlpils)

Grūt' gulēt māmiņai
Pirmo nakti smiltainē,
Neredz saules uzlecot,
Ne mēneša norietot.

SVĒTVAKARA SVINĒŠANA UN SAULE KĀ DVĒSEĻU CEĻVEDE

Senais ticējums, ka mirušais noteikti jāgulda zemes klēpī pirms saules rieta, vairākās plāksnēs saskan ar tautā vēl šī gadsimta sākumā pazīstamo svētvakara svinēšanu, kas saistījās ar rituālu prasību pārtraukt darbus tūliņ pēc saules rieta. Visiem pazīstamas būru dziesmas no klausu laikiem, kur svētvakara nedošana darbiniekiem skaidri uzsvēta kā nopietns morālo normu pārkāpums un svētuma izjūtu nonicināšana:

31659 (Jk Elkšņi)

Ej, Saulīte, drīz pie Dieva,
Dod man svētu vakariņu;
Bārgi kungi darbu deva,
Nedod svēta vakariņa.

Svētvakara svētīšana ļoti ilgi saglabājās kā viena no īpatnākām un noturīgākām latviskām tradīcijām, un par to liecina jau Vecais Stenders savā 1756. gadā publicētajā “Mazā Bibleē”:

Tie piektā vakarā nevērpi, **svētī saulīti**, tie gariem un velliem svēti bluķa vakaru un krustu dienas.

(G. F. Stenders, citēts kā ticējums Nr. 30000, P. Šmits, 1941, izcēlums mans).

Vairākus gadu desmitus vēlāk, sava 1789. gada sējuma “Pasakas un stāsti” pielikumā Stenders pie saules pakāpos (resp., svētvakarā) aizliegtiem darbiem un rīcībām pieskaita: vakaros slaucīt istabu, sukāt galvu, mazgāt muti, skatīties spogulī, svilpot (Johansons, 1975:382). Par šo aizliegumu reliģisko raksturu liecina kaut vai tas, ka Stenders un citi mācītāji šo visnotaļ nevainīgo paražu

sirdīgi nosodīja un pūlējās to izskaust. Neatkarīgas un tiešas liecības par saulrietu kā ik vakaru svinamu brīdi sniedz arī vesela rinda tautas ticējumu, kas pierakstīti no latviešu teicējiem vēl relatīvi nesen:

Kad saule patlaban noriet, tad ir saules pakāpi. Veci ļaudis **svinēja saules pakāpus**: atlika darbus, atpūtās, atgūlās, līdz kamēr istabā ienesa uguni. Tā darīja visu cauru gadu, ik vakara...

(K. Pētersons, Raņķi, Ticējums Nr. 26316, P. Šmits, 1940, izcēlums mans).

Saules pakāpus, saules apakšas, saules pakrēšļus, pelēko vai sirmo stundu latvieši svinējuši vēl līdz pat mūsu gadsimteņa sākumam, it īpaši, šķiet, Kurzemē. P. Šmita publicētie tautas ticējumi diemžēl nesniedz nekādu ziņu par katras vienības pierakstīšanas datumu, tā ka grūti spriest, vai vairākos ticējumos minētie izteicieni kā "vēl tagad" attiecas aptuveni uz sējumu sagatavošanas laiku trīsdesmito gadu beigās, vai arī uz pierakstīšanas laiku, kas varētu būt bijis vairākus gadu desmitus iepriekš:

Teicēja vēl tagad **svinot** novakares jeb **saules pakāpus**: nedzīvānot [t. i., nestrādājot], kad saulīte laižas zemē. Kas bija godīga, tā nevērpa.

(Kilevice, Saldus. Ticējums Nr. 26322, P. Šmits, 1940, izcēlums mans).

Kā jau to labi izpratis Vecais Stenders, ikvakarējam vērpšanas aizliegumam saules pakāpu jeb celiņa svinēšanas laikā ir tāds pats reliģisks raksturs kā Laimas iknedēļas godināšana piektdienā (resp., ceturtdienas vakarā), kad arī ir aizliegta vērpšana un vairākas citas nodarbības. Kā redzams no sekojošās dziesmas, pat vērpjamās vilnas kodeļu piesiet bez saulītes vakarā ir bijis aizliegts ar rituālu tabu, ar draudu, ka tādā gadījumā tai būs lemts nodegt:

6988 (Jk Saukā, Dignājā)
Kodeliņ, kodeliņ,
Tu nodegsi šovakar!
Tev' māmiņa piesējusi
Bez saulītes vakarā.

Strādājot tumšos vakaros pie skala uguns, kodeļa, protams, varēja arī aizsvilties, ja dzirkstelei atgadītos uzkrīst tai virsū, kā jau A. Brastiņš (1977) to norādījis pie sava komentāra par šo tekstu. Mazāk ticams, ka visai kodeļai tūliņ būtu bijis jānodeg, jo vilna tik īpaši ātri ar liesmu nemaz neaizdegas, bet drīzāk no dzirksteles sāk vispirms gruzdēt. Tamdēļ pilnīgu nodegšanu te varētu iztulkot kā maģiski izraisītu sodu par to, ka kodeļa uzstādīta, resp., jauna darba fāze iesākta bez saulītes vakarā, kad šādi darbi ir aizliegti.

Dzīlāko nozīmi saules pakāpu darba aizliegumiem atklāj tie ticējumi, kas skaidri pasaka, kāpēc saules celiņš ir jānosvēti: "**Saules celiņu svētīja, tādēļ, kad mirušo dvēsele iet projām, tad dvēseles ceļš tiekot svētīts**" (Nr. 26325). Tā ir ārkārtīgi svarīga atziņa, kas palīdz izprast ļoti plašu folkloras materiālu loku. **Saules ceļš uz viņu sauli ir jāsvētī tādēļ, ka pa to pašu ceļu jāaiziet arī mirušo dvēselēm.** Saulrieta darbu aizliegums tātad iet daudz tālāk par tīri sadzīvīskām paražām un sakņojas nopietnās reliģiskās pārliecībās, kas

uzskatāmas kā atlikumi no Joti sena Saules kulta. Līdzīgu bijību pret Sauli Marija Gimbutiene konstatējusi pie lietuviešiem vēl nesenos laikos, kā dziesmā par tētiņu, kas lūdz Sauli, cepuri noņēmis: "Prašinējo tēvulis Sauleļ, be kepures ..." (Gimbutas, 1989:22). Saules saistība ar dvēseles pēcnāves ceļu izskaidro arī, kamdēļ vismaz pirmo mironi, ko raka kapos, vajadzēja rakt ar skatu uz vakariem, kā arī tādas ticējumu kriptas kā "kapu rokot, nedrīkst smiltis mest saulei sejā" (Šmits, 1932:783).

Nevar, protams, noliegt, ka vienā līmenī saules riets iezīmē tikai to debesu pulksteņa stundu, kas iezvana oficiālās darba dienas beigas, kā par to liecina liels skaits fiziskās saules dainu. Saules kustība tad kalpo par sabiedrisko normu regulētāju tīri praktiskā plāksnē, jo pēc tās tiek spriests, cik vienā darba dienā no viena cilvēka var prasīt. Tomēr saules regulējošā loma nav tikai praktiski fiziskā un sabiedriskā plāksnē vien motivēta, bet atspoguļo arī izjūtu par augstākiem kosmiskiem likumiem kā dievišķās gribas izpausmi. Kad daina saka *Noiet saule vakarā, Nu ļaudīm svēts vakars* (27872 u.c.), tad svēts vakars ir jāsaprot gluži burtiski, kā dienas noslēgums, kam piemīt sakrāla nozīme. Tamdēļ visas tās daudzās klaušu laiku dziesmas, kas tiešā uzrunā prasa no Saulītes svētvakaru, nav izprotamas tikai sadzīves plāksnē vien, kā sociālā protesta dziesmas pret bargo un nežēlīgo dzimtskungu ekspluatāciju (4374; 29263 un var.; 29269 un var.; 31659 un var.; 31660; F69,735; F237,166; M1,261:3t u.c.). Strādināšana bez saules ir svētuma zaimojums, tas ir smags pārkāpums ne tikvien pret sabiedrības normām, bet arī pret Visuma augstākiem likumiem, ko Saule savā gaitā cilvēkiem atklāj:

31659 (Jk Elkšņi)

Ej, Saulīte, drīz pie Dieva,
Dod man svētu vakariņu;
Bārgi kungi darbu deva,
Nedod svētu vakariņu.

Reliģiskā pārliecība, ka mirušie kopā ar rietošo sauli aiziet viņā saulē, dainās ir izteikta ne tikvien dzejiskā un netiešā veidā, bet pat gluži tekstuāli tieši un nepārprotami:

4110 (Rg Lielvārde)

Līdz ar sauli aizzalaida
Mana veca māmuleņa.
Saucin saucu, nedzirdēja,
Pakaļ teku, nedanācu.

Mirusī māmuliņa aiziet saulei līdzī uz turieni, kur to nevar vairs ne sasaukt, ne panākt, un fiziskā saule šeit nemanāmi un nesadalāmi saplūst ar teiksmaino, personificēto Sauli. Saulei te piemīt Joti svarīga sakrāla loma, gluži tā pati, kas

sengrieķu pazemes dievei Hekātei (Durand, 1969:80) un vēlākos vēstures posmos dievam Hermejam, vai senēģiptiešu Tota un sengrieķu Hermeja sakausējumam (Campbell, 1968) — visi tie bija *psichopompos* — dvēseles ceļveži tās pēcnāves ceļojumā uz viņu sauli. Šādā kontekstā visi saulrieta darbu aizliegumi atgūst savu sākotnējo sakrālo nozīmi un kļūst saprotami kā centieni atvieglināt dvēseles gaitu savā svarīgākā ceļojumā. Svētvakaru cītīgi svinot visu mūžu, cilvēks ik dienas atceras kopt savu dvēseli un atvēl arī tās prasībām savu tiesu ikdienas darbu steigā. Svētvakara svinēšana atļauj apziņai un uzmanībai kādu brīdi vērsties uz iekšu, uz dvēseles pārdzīvojumiem, kamēr citādi uzmanība visu laiku ir orientēta uz ārpasauli vien un piesieta materiālās pasaules prasībām. Sakopta dvēsele spēj miršanas brīdī doties taisnā ceļā pie Dieva, kamēr nesakoptai un svētvakaru visu mūžu nesvinējušai dvēselei tas būs grūti:

27593 (Md Patkule)

Aiz ko mana dvēselīte
Drīz pie Dieva nenogāja?
Ni svētīja svētdienīgas,
Ni saulītes noeļot.

Kaut citētajā dziesmā ir jau ieklūdis arī tāds vēlāka kultūrslāņa elements kā baznīcas pieprasītā svētdienu svētīšana, saulrieta svētīšana te vēl palikusi kā izsena reliģiska paraža, kam ar kristietību nav ne mazākā sakara.

SAULES CEĻŠ VAI SAULES TEKA BURAMVĀRDOS UN TICĒJUMOS

Mītiskais priekšstats par saules ceļiņu vai saules teku atspoguļojas arī buramvārdos, gan tādos, kas izteikti dainu pantmērā, gan citos, kas publicēti dažādos buramvārdu krājumos. Maģiskās domāšanas ietvaros (pie kurās vēl atgriezīsimies vēlākās nodaļās) saules spīdēšanai jau pašai par sevi piemīt maģiski pozitīva nozīme, un saulei debesis — tāpat kā mazākā mērā mēnesim un zvaigznēm — piemīt dzīvinošs un dziedinošs spēks. Sevišķi zīmīgs tomēr ir ceļš, ko saule nostaigā savā diennakts gaitā, katru vakaru dodoties prom no šīs saules — dienas, dzīvības un veselības valstības, uz viņu sauli — nakts, nāves un arī slimību valstību. Tamdēļ saule, bieži kopā ar citiem debesu spīdekļiem, tiek piesaukta veselā dziedniecības vārdu grupā, kur saulei tiek prasīts paņemt sev līdz dažādas likstas un slimības, tādā pat veidā, kā tā aizved sev līdz mirušo dvēseles. Saulrieta stunda tādēļ uzskatīta par sevišķi piemērotu brīdi, kad kādu slimību aizdzīt prom uz viņu sauli, kaut to pašu varēja darīt arī jebkurā citā laikā pēc saulrieta, resp., “bez saules” vai “bez saulītes vakarā”.

Saules teka tiešos vārdos pieminēta kādā buršanas formulā pret kakla slimībām, kur gan iekļauts arī bezgala daudz kā cita, raibā jucekli:

"Kas bez kājām, rokām skrej, lai tie skrej uz jūru, jūrmali, lai sijā sikas olas akmeņus. Dievs tēvs ... Ceļa tēvs, ceļa māte, **saules teka**, (NN vārdam) atdod (NN vārda) veselību..."

(Kurtz, 1937: 81—82, Nr. 74).

Slimības aizraidīšana saulei līdz vistiešāk izteikta attiecībā uz sirdskaiti: "Zaļš ozols aug purva malā, vārna šūpojas sausā zarā. **Vakarā saule riet, lai tā kaite iet tai līdz**" (Straubergs, 1939:235). Netieši tas nomanāms arī no kāda visai sarežģīta rituāla ģikts ārstēšanai, kas izvedams ar sarkanu dzīparu, deviņiem mezgliem, durvju eņģēm un diviem sējējiem — vienu pirmdzimto un vienu pastarīti, katru no sava dzimuma (E. Kurtz, 1937:139 — 140). Zīmīgais šai gadījumā (tāpat kā daudzos citos) ir tas, ka ģikts ārstēšanas rituāls izvedams trīs vakarus no vietas, **bez saules vakarā**. Gluži tiem pašiem pamata principiem seko buramvārdi, ko lietoja vēl dažus gadus atpakaļ dienvidslāvu *bajalicas* jeb tautas dziednieces. Ārstēšanai par vizizdevīgāko laiku tur uzskatīta pēcpusdienā — *po podne* — kad saule sākusi jau savu lejupceļu, un vairākos vārdos kādam mītiskam jātņiekam, vilkam vai citam tēlam tiek prasīts slimību aiznest pār jūru viņsaules tumsībā (Halpern & Foley, 1978).

Savā saistībā ar nāvi un iznīcību rieta saule var aiznest sev līdz ne tikvien mirušo dvēseles un dzīvājo kaites un slimības, bet arī dažāda veida citādus sāpju un nelaimju cēloņus, arī ļaunību, kas dainās parādās kā īsta sabiedriskā un psiholoģiska sērga:

8656 (Jk Sēlpils)

Lec, Saulīte, rītā agri,
Lec ar Dieva palīdzību;
Vakarā noiedama,
Aiznes ļaunību valodiņas.

Līdzīga aiznešanas vai līdz paņemšanas doma saistībā ar **rīta sauli** parādās tikai izņēmuma kārtā, kā rituālā un vārdos pret vasaras raibumiem, kad rīta rasā mazgājoties jāpagriežas pret rīta sauli un jāskaita: "Saulīte, lūdzu ņem prom šos brūnos raibumus" (Straubergs, 1939:235). Interesanta šeit ir pareizā izpratne par saules cēloņsakarīgo saistību ar vasaras raibumiem un tās maģiskās loģikas secinājums — ja jau saule rada šos raibumus, tad viņai vajadzētu varēt tos atņemt arī atpakaļ!

Saulrietā, kad Saulīte aiziet viņā saulē, mirušo pasaulē, tai iespējams, kā visiem zināms, aiznest sveicienus arī mirušai māmuliņai: *Aiznes manai māmuliņai Simtu labu vakariņ'*. Šķiet, ka tieši pēc norietēšanas saule var arī atsūtīt kraukli kā simbolisku nāves ziņnesi savā vietā:

30796 (Jk Sece)

Kur skriesiet, melni kraukļi
Bez saulītes vakarā?
— Māmiņai ziņu dot,
Dēliņš jūras dibinā.

Citā dziesmā (45892) melnie kraukļi mātei atnes mazāk traģisku, kaut arī pēc dainu vērtības mērauklām ļoti nepatīkamu ziņu — ka dēls ņem sev vecu ligaviņu! (Būtu interesanti zināt, cik gadus vecai sievietei senāk bija jābūt, pirms to sāka saukt par vecu?) Melnam krauklim arī dažādos citos kontekstos ir pārdabīga ziņneša vai viszinātāja loma, gan dainās (*Vai krauklīti, tu redzēji, Kur aizveda mūs' māsiņ'?*), gan ģermāņu mitoloģijā, kur skandināvu Odinam, gaišredzīgajam vienacim, tas ir ziņnesis un pavadonis.

SAULES CELIŅA SVINĒŠANA MĀNTICĪGU IEMESLU UN IDEOLOĢISKU AIZLIEGUMU GAISMĀ

Blakus dziļākai reliģiskai domai, ka saules riets un tam sekojošā krēslas stunda jāsvēti ar darbu pārtraukumiem tādēļ, ka tas ir svēts, savā laikā pieturēšanās pie šī priekšraksta uzturēta arī ar mānticīgām bailēm par Jaunām sekām, ko radīs dažādo aizliegumu neievērošana. Tā jau agrāk pieminētam vērpšanas aizliegumam pa saules pakāpu laiku ir dota virkne radniecīgu mānticīgu pamatojumu, kas balstās uz diezgan attālām un vajīgām simpātiskās maģijas saitēm starp vilnas vērpšanu un dzīvu aitu veselību: “Ja meitas vakarā krēslā vērpj, aitām līdz ar pavedienu sagriežas zarnas” (Šmits, 1940, ticējums Nr. 26366) — vai “aitas dabū slimību — griezties riņķī” (Nr. 26337), vai atkal — aitas tad nevarēsot gremot (Nr. 26334). Citkārt vērpšanas aizliegums ar sauli pavisam divainā veidā novests tiešā saistībā: “Saulē rietot, nedrīkst vērpt, tad saulei kājas novērpji” (Nr. 26319, jau citētā Nr. 26316 noslēgumā un vairākos citos). Kaut neveikls savā formulējumā, šis ticējums tomēr norāda, ka aizliegto darbu darīšana uzskatīta par ļoti nopietnu, jo tā varētu pat traucēt Saulei savā ceļā uz viņu sauli. Arī cilvēkiem saules apakšu nesvētīšanas sekas varēja būt varen nopietnas:

“Kas nesvin saules pakāpus, tam nomirušam jānākot uz kapiem vērpt. Tā divas meitas, kuŗas nebijušas svētījušas saules apakšas, redzētas šūpājamies uz kapiem koka zarā” (Nr. 26327).

Izteikta saules pakāpu svinēšanas īpatnība ir tāda, ka pārtraukums, šķiet, bijis vairāk domāts sieviešu darbiem nekā vīriešu, kas arī tekstuāli izcelts vairākos ticējumu pierakstos, kā, piemēram: “Pa saules apakšām saimniece jāva meitām atkrist: saules celiņš jānosvēti” (Nr. 26324). Izskaidrojums tam varētu būt vienkārši tas, ka vīriešu darbi uz lauka vasarā vai mežā pa ziemu bija fiziski tik smagi, ka no viņiem citus darbus vakarā vairs arī neprasiņa. Saules dainās dažādās variācijās atkārtojās formuliskā divrinde par spoļu tīšanu vakarā un par skalū dedzināšanu no abiem galiem, kas abas šīs rīcības vērtē kā pārkāpumus un sasaucas ar ticējumiem par vērpšanas aizliegumiem novakarē.

27594v2 (Jk Sērene)

Kad es būtu zinājuse,
Kā dzīvot šai saulē,
Netīt' spoļu vakarā,
Nedegt' skalū abu galu.

Vērpšana un spoļu tīšana bija meitām un sievietēm ziemas vakaros darāmi darbi un piederēja arī pie muižas uzliktām (un ļoti smagām) šķiedru pārstrādāšanas kļaušām. Divos variantos par viņu sauli tekstuāli izklausās, it kā tā būtu laba tieši tādēļ, ka tur šādi darbi nebūs vairs jādara (27594v1 un v3):

27594v3 (Dv Preiļi)

Labi būs, labi būs
Ir viņai saulītē,
Netin spoļu vakarā,
Nedēdz skalū abi gali.

Varētu gan arī būt, ka dziesmas otrās puses darbības vārdiem te ir norautas galotnes, tā mainot dziesmas dziļāko nozīmi, kas īstenībā būtu šāda: "Man viņai saulē noteikti būs labi, tāpēc ka es nekad netinu spoļu vakarā un nekad nedēdzu skalūm abus galus". Tas labi sakristu ar citiem variantiem, kas visai draudīgi brīdina, ka viņai saulē *nebūs labi* tām, kas vakarā šos darbus darijušas rituālā aizlieguma laikā. Nav skaidrs, vai aizliegums nedēgt skalū no abiem galiem (lai būtu vairāk gaismas un ērtāk varētu strādāt) ir ticis izprasts tikai kā taupības normu pārkāpums, jeb vai tam kādreiz piemētusi arī dziļāka reliģiski simboliska nozīme.

27594v4 (V, K, Z)

Nebūs labi, nebūs labi
Tur viņai saulītē,
Kas tin vārpstu vakarā,
Abi gali skalam deg.

Katrā ziņā dažas versijas tekstuāli runā par jaunu meitu "grēkiem" šai sakarībā (27594v5). Kaut "grēks" ir no kristīgās teoloģijas pārņemts apzīmējums reliģisku priekšrakstu neievērošanai, piesauktie pārkāpumi ļoti stabili paliek tie paši, kas saistīti ar senseno saules kultu. Ir skaidrs, ka par svētvakara neievērošanu, viņai saulē ieejot, tūlīn jau tiks prasīti norēķini:

49535 (Jk Sece)

Šie bij mani pirmie grēki,
Viņai saulē ieejoti:
Nedēgt skalam abus galus,
Netīt spoles vakarā.

Spoļu tīšana un skalu degšana vakarā blakus nopietnām sekām viņā saulē varēja radīt arī smagas sekas jau šai saulē. Kā liecina sekojošā dziesma ārpus saules dainām, šo aizliegumu pārkāpums varēja būt par cēloni nopietnām slimībām — tādām, kur jāpaliek gultā un jākratās drudzī:

2065 (Bk Brukna)

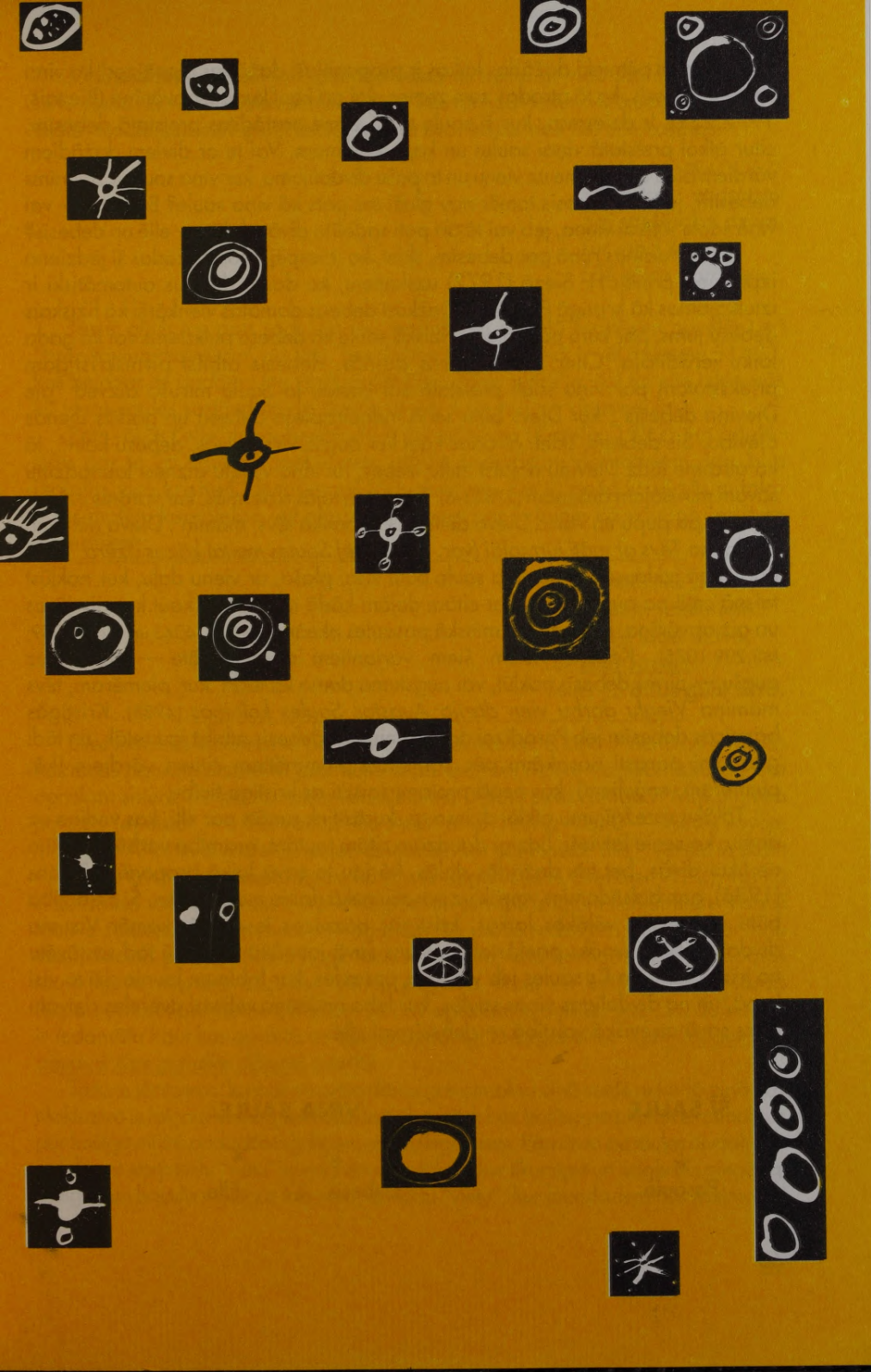
Es piesaku tev, māsiņa,
Netin spoles vakarā,
Netin spoles vakarā,
Nededz skalam abi gali:
Tad tu slima negulēsi,
Nekad drudzis nekratīs.

Saules pakāpu svētīšana šķiet apbrīnojami ilgi saglabājusies, ņemot vērā gadsimtiem ilgo šīs paražas apkarošanu no vācu mācītāju puses. Tā G. F. Stenders savā 1789. gadā publicētā darba "Pasakas un stāsti" pielikumā uzsver, ka visus seno tradīciju aizliegtos darbus varot darīt mierīgi, bez bailēm, jo par to sagaidāmie sodi esot tīrā māņticība (Johansons, 1975:381). Stenders apgalvo, ka "vellam pie visām šām lietām ne kāds darbs", bet gan — domājams — daudz nopietnāka paveida nedarbi prātā! Taču ne jau tikai Apgaismības laikmeta iespaidā un racionālā prāta apsvērumu dēļ vien Stenders vērsās pret absurdākiem un māņticīgākiem no saules pakāpu svinēšanai piedēvētiem iemesliem. Stenderam kā kristīgam teologam pretīga ir pati saules rieta svinēšana, jo tas ir viens no pirmskristīgās reliģijas kultu sīkstākiem reliktiem. Viņš vienādi asi nosoda kā saules celiņa, tā piektvakara (ceturtdienas — Laimai veltītā — vakara) svētīšanu, jo Dievs tādu svētīšanu neesot pavēlējis (resp., Bībelē par to nekas nav minēts), un tās istais iemesls esot tikai latviešu zemnieku laiskums. Tas ir gluži tāda paša kalibra arguments kā A. Pelšes izdomātais attaisnojums padomju laikā ievestam aizliegumam svinēt latviskos Jāņus — tas mazināšot vispārējo ražošanas jaudu Latvijas vārdā pat nenosauktajā "mūsu republikā", salīdzinājumā ar citām brālīgām republikām, kur tie netiktu svinēti!

PAR DEBESĪM UN ELLI

Saules celiņš ir sava veida tilts, kas savieno abas galvenās Visuma sastāvdaļas — šo sauli ar viņu sauli, dzīvos ar mirušajiem. Saulei līdzī to nostaigā katra dvēsele, kas laikā pirms saules tikusi apglabāta, un šim ceļam ikvienam (it sevišķi sievietēm) jāgatavojas visu mūžu, arī atceroties saules celiņu nosvinēt ar darba pārtraukumiem. Bet kur isti atrodas tā vieta, uz kuru dvēsele dodas, un kas isti to sagaida šī pēdējā ceļa galā? Te nu dainu teksti mums nesniedz gluži pilnīgu

ainu, tamdēļ pētnieki dažādos laikos ir proponējuši dažādas hipotēzes: ka viņa saule ir debesis, ka tā atrodas zem zemes, vai arī kaut kur aiz apvāršņa (Biezais, 1972:232). Ir dziesmas, kur šī saule un šī zeme nostādītas pretstatā debesīm, citur atkal pretstatā viņai saulei un kapu kalniņam. Vai te ar diviem dažādiem vārdiem būtu atsauksme uz vienu un to pašu divdalījumu, kur viņa saule ir sinonīms debesīm, jeb vai debesis tomēr nav gluži tas pats kā viņa saule? Beidzot — vai viņa saule ir tikai viena, jeb vai tā arī pati sadalīta divās daļās — ellē un debesīs?

Tur, kur dainas runā par debesīm, šķiet, ka ir iespējamas dažādas šī jēdziena izpratnes, pretēji H. Biezā (1972) uzskatiem, ka dainu debesis automātiski ir iztulkojamas kā kristīgā Paradīze. Dažkārt debesis domātas vienkārši kā fiziskais debesu jūms, pār kuru pārvietojas fiziskā saule kā debesu pulkstenis vai kā gada laiku ierādītāja. Citur, mitoloģiskās dainās, debesis atbilst pirmskristīgam priekšstatam par viņu sauli pretstatā šai saulei, jo Saule mirušo aizved "pie Dieviņa debesīs", kur Dievs būtu senā indoeiropiešu debesu un gaišās dienas dievība. Šīs debesis, šķiet, atrodas kaut kur augšā virs galvas, debesu kalnā, tā ka atraitne lūdž Dieviņu nolaist zelta trepes, lai viņa varētu aiznest launadziņu savam mirušajam arājiņam (27833v6). Turpretim tajās dziesmās, kur varonis uzkāpj debesīs pa pupu un vaicā Dieva dēliem, kur palika tēvs, māmiņ', Dieva dēli tam atbild, ka *Tēvs ar māti jūrmalāi (var. Vāczemē) Saules meitai kāzas dzēra*. Tādā gadījumā izklausās, it kā viņa saule būtu visai plaša, ar vienu daļu, kur nokļūst taisnā ceļā pa pupu, bet arī ar citām daļām kādā tālā zemē, kaut kur aiz jūras un aiz apvāršņa, kaut vai aiz mītiskā pasaules okeāna (1997; 34043 un var.; 34039; M3,209:1075). Kopēja visiem šiem variantiem ir vertikālitate — virziens uz augšu — pirms debesīs nokļūt, vai augstuma doma kā tāda, kur, piemēram, tēvs māmiņa *Vieglu darbu vien darija Augstos Saules kalniņos* (4988). Kristīgās baznīcas debesīm jeb Paradīzei dainās minētās debesis atbilst jau retāk, un tādi gadījumi parasti nosakāmi pēc kontekstā pieminētiem citiem vārdiem (kā, piemēram, eņģeļiem), kas nepārprotami saistīti ar kristīgo ticību.

Tālāku sarežģījumu atklāj dziesmas, kurās tiek runāts par elli, kas vedina uz domu, ka senie latvieši, līdzīgi daudzām citām tautām, esamību varbūt sadalīja ne tikai divās, bet trīs dažādās daļās, kā jau to savā laikā proponējis Zicāns (1936), gan balstīdamies vairāk uz pasaku nekā dainu materiāliem. Šī trejdaļība būtu ieviesusies vēlākos laikos, kristīgās baznīcas iespaidā, kamēr Visuma divdaļība būtu senāks priekšstats. Visums savā jaunākā izpratnē tad sastāvētu no trīs daļām: no šīs saules jeb vieliskas pasaules, kur labie un ļaunie dzīvo visi kopā, un no divdaļīgas viņas saules, kur labo un ļauno veji vai dvēseles dzīvotu katrs savā atsevišķā valstībā — debesis vai ellē:

ŠĪ SAULE

Pasaule

VIŅA SAULE

Debesis

Elle

Virkne dainu par elli ļoti īpatnējā veidā to saista ar viņu sauli, — it kā elle būtu viena no viņas saules sastāvdaļām, kas atrodama tur, viņā saulītē, bet viņā saulē nonākušais nav gluži iekšā, jo tam tikai kājas vien vēl ellē karājas:

31494 (V, K Z)

Stārastam, vagaram
Šai saulē laba dzīve,
Tur viņā saulītē
Ellē kājas karāsies.

Tas ir gluži tas pats sods, ko jau iepriekšējā nodaļā redzējām novēlētu arī "brendavīna dzērājam" (56381). Tuvu līdzīga iespriešējai ir vēl dziesma 31493, kas beidzas ar rindām: *Jau viņā saulītē Elles dores virināja*. Arī tur elle izklausās kā viņas saules sastāvdaļa, jo durvis uz elli it kā ved no viņas saules.

Pats vārds "elle" latviešu valodā ir ģermānisms (Karulis, 1992), un priekšstats par to kā ugunīgu moku vietu atbilst populāram stereotipam, kas bija izplatīts visā kristīgā Eiropā kopš Viduslaikiem. Pie tā paša kristīgās mitoloģijas motīvu kompleksa vēl pieder arī doma par velniem kā vainīgo īpašiem mocītājiem:

31495 (Md Lubāna)

Stārastiem, junkuriem
Šai saulē laba dzīve;
Tur viņā saulītē
Velnis uz ādas guni kūra.

Elles mocības kā atmaksa par šīs zemes grēkiem katrā ziņā ir viena no kristīgās baznīcas pamata dogmām (par kuru nepārspējami dzīvu, traģikomisku literāru aprakstu sniedz īru katoļu rakstnieks Džeimss Džoiss savā romānā "Mākslinieka portrets jaunībā" — "Portrait of the Artist as a Young Man" — James Joyce, 1916/1977). No šī viedokļa izejot, dziesmas, kur pieminēta "elle", varētu uzskatīt vai nu kā kristietības iespaidotas, kā jau to apgalvojis H. Biezais (1972), vai kā sinkrētiskus sakausējumus starp kristīgiem un pirmskristīgiem ticējumiem. Visa šī motīva saistība ar stārstiem un vagariem (kā jau to redzējām, runājot par viņu sauli) liecina par 17. līdz 19. gs. klausu laikiem, kad kristīgās ticības iespaids tautā kļuva manāmi stiprāks, daļēji pagasta skolu un katķisma mācīšanas iespaidā. Kaut par dainu elli tikpat kā nav aprakstošu detaļu, šķiet, ka dainu elle ir iedomāta kaut kur apakšā un dziļumā, līdzīgi kristīgai ellei: *Tam kungam tas darbiņš Kas guļ elles dibenā* (31690).

Taču te jāatceras, ka pati pamata doma par atmaksu viņā saulē nekādā ziņā nav ekskluzīva kristīgo ellei vien, jo reti kāda ticība iztiek bez bailēm no pēcnāves atmaksas par laicīgā mūžā padarītiem grēkiem un noziegumiem. Pēcnāves pasaules divdaļīgais iedalījums starp tādu "vietu" vai eksistences plāksni, kur tikumīgie un ticīgie tiks pienācīgi atalgoti un baudīs mūžīgu labumus, un tādu "vietu", kur ļaundariem būs jāatmaksā

par šai saulē izdarītiem pārkāpumiem, — tas ir universāls motīvs, kas šādā vai citādā veidā atrodams daudzu pasaules tautu reliģiskos priekšstatos.

Pārlicība par cilvēku rīcības tālejošām sekām ir ļoti senatnīga, un judeo-kristīgā pēcnāves divdaļība starp elli un paradīzi nav vienīgā, kas uz to atsaucas. Jau sengrieķi pazina atšķirību starp viņsaules drūmo Aīdu un brīnišķīgajiem Elizeja dārziem. Tāpat sengrieķiem klasiskā laikmetā un pat jau Homēra laikos bija pazīstama doma par šīs saules pārkāpumu izpirkšanu ar mūžīgu sodu veļu valstībā kā, piemēram, Sizifam savu akmeni katru dienu no jauna pret kalnu veļot, vai slepkavīgām Danaīdām, kam Tartāra dziļumos (kas ir vēl dziļāk par to elli, kas ir Aīda valstība) mūžīgi jālej ūdens caurā mucā, utt. Tādēļ atmaksas doma pati par sevi varētu tikpat labi būt mantojums no senseniem indoeiropiešu laikiem, neatkarīgi no Bībeles iespaidiem, kaut arī elles vārds kā tāds būtu vēlāku laiku ienesums. Bez tam kā latviešu, tā lietuviešu pasakās pazīstams sensenā baltu velna mājoklis purvos vai akačos (Gimbutas, 1974; Ivanovs un Toporovs, 1973; Viķe-Freiberga, 1982), tātad — arī kaut kur zem kājām, kaut kur htoniskos dziļumos, situēts vertikālītātes negatīvā polā, tikai saistībā ar ūdeni, ne uguni, kā primordiālo elementu. Tā dainu elle, kas saistīta ar purviem un ūdeņiem, tad būtu pierakstāma pirmskristīgiem vēstures slāņiem. Kaut sekojošā dziesmā elle ir tikai metafora neciešami slapjai un tumšai vietai, kur meita aizprecēta, tas vien, ka tāda vieta tiek nosaukta par elli, nozīmē, ka elle izprasta kā tai līdzīga. Tas, ka tur neredz sauli ne uzlecām, ne norietam — vai nu biezas miglas, vai biezu mežu dēļ —, labi saskan ar tām dziesmām, kas to pašu pieraksta viņai saulei un miršanai eifēmistiski apzīmē kā "saules neredzēšanu":

25936

Puri, puri, elle, elle,
Kur māmiņa man iedeva;
Neredz sauli uzlecām,
Neredz sauli noietam.

Par ļoti senu priekšstatu saglabāšanos sakarā ar elli liecina arī daudzās tautās pazīstamais ticējums par slimību izcelšanos no tā, ka dvēsele cilvēkam vai pat lopam nozagta un aiznesta uz elli. Kādā 1691. gada raganu prāvā pierakstīti šādi buramvārdi, kas skaitīti, maizi un sāli apburot:

"Saule un mēness, ej pār jūru, atnes atpakaļ to dvēseli, ko velns uz elli aizrāvis, un atdod tam lopiņam dzīvību un veselību, kas tam atņēma.

(E. Kurtz, 1937:32, mans tulkojums no vācu versijas).

Saulei un mēnesim šeit piedēvēta gluži tā pati loma, kādu polāro apvidu tautās spēlē šamaņi (Eliade, 1968/1995), — aiziet un nozagto dvēseli atnest atpakaļ, lai sirdzēju izārstētu, vai tas būtu lops vai cilvēks. Saule te nav tikai mirušo dvēseļu ceļvede uz viņu sauli, bet spēj veikt arī ceļu atpakaļ no turienes, vismaz ar to dvēseles daļu, ko velns nozadzis slimības gadījumā. Tas nozīmētu, ka Saulei pieejama būtu ne tikai parastā veļu valsts un viņa saule, bet arī elle.

Elle, kāda tā izprasta šais 17. gadsimteņa beigās pierakstītajos vārdos, diezin vai būs bijusi kristīgās baznīcas sludinātā elle kā Sātana vai Bībeles Nelabā mājoklis, bet drīzāk gan pirmskristīgā pekle kā Joda un Velna mājoklis, vai vismaz — abas no tām sinkrētiski sakausētas kopā.

Īpatnējā kārtā saules dainās itin nekas nav minēts par pazemi, kaut viena mīkla par sauli saka: "Dienā virs galvas, naktī pazemē." Vispārējā dainu masīvā ir tikai trīs dziesmu pieraksti par nonākšanu pazemē pēc nāves, pie tam divi no tiem identī — *Galviņ' mana gludenā, Kam tu līdi pazemē?* (27339v1=49502; 37324). Šīs dziesmas diezgan skaidri šķiet atsaucamies uz konkrētu aprakšanu zem zemes, resp., apgulšanos zemes klēpī, nevis uz pāriešanu mītiskā pazemes pasaulē.

27339 (II Kaplava)

Gāliņ, mana gluža gāla,
Tu pagulsi pa zemīti;
Nu tu alus vairs nedzersi,
Nu naudiņas netērāsi.

Tautas pasakās turpretim pazeme ir plaši un krāsaini aprakstīta daudzos motīvos. Pasaku varoņi tur var nokļūt caur alām vai akām, kā pazīstamajā tautas pasakā par bārenīti, kas dramatisēta A. Brigaderes lugā "Maija un Paija", bet saules dainās ne akas, ne alas motīvi šādā izpratnē neparādās. Dainas tikai runā par konkrēto mirušā auguma guldināšanu zemes klēpī un arī par tā uzņemšanu Veļu mātes valstībā, kura šķiet atrodamijs "smilšu kalniņā", tātad tomēr — zem zemes.

Neatkarīgi no zinātnieku strīdiem par to, vai dainu Visuma iedale jau no sākta gala bijusi trejdaļīga, jeb vai tā tāda kļuvusi tikai vēlākos vēstures posmos (kā to domā Straubergs, 1953), cilvēka paša esība dainās visumā, šķiet, varētu būt pamatā trejdaļīga. Dzīvs cilvēks, kas dzīvo pasaulē jeb šai saulē, šķiet, uztverts kā viens apvienots veselums, kamēr pēc nāves atklājas cilvēka būtiskā trejdaļība. Vieliskais augums savā "mūža namā" paliek guļam "zem zemitēs, kamēr saule debesīs", bet individuālās personības astrālais dubultnieks jeb velis tiek uzņemts Veļu mātes pazemes valstībā, kur tas dzīvo šai saulei ļoti līdzīgu dzīvi, tikai bālāku un mazarinīgāku (Straubergs, 1922). Nav diemžēl ziņu par to, vai dzīve veļos domāta tikai īslaicīgi un pārejoši — kā tas ir hinduismā — vai arī mūžīgi mūžos, kā tas bija pie senajiem grieķiem. Beidzot, ir arī dainas, kur dvēsele aiziet vai nu tikai viņā saulē, vai arī *pie Dieviņa debesīs*, un nedrīkstam automātiski pieņemt, ka šis priekšstats par dvēseli ir tikai kristietības iespaidā vien izprotams, jo arī tas ir cilvēces vēsturē pazīstams kopš ļoti seniem laikiem. Rezumējot un stipri vienkāršojot saules dainās sastopamos kosmoloģiskos priekšstatus, tos varētu sagrupēt kā sekojošā tabulā.

Dainu Visuma sadale laikā un telpā

LAIKS (CHRONOS)	LAIKS + TELPA	TELPA
Saules mūžs = mūžība = cilvēka pēcnāves mūžs	Viņa saule = = Debesis + Elle	Makrokosms = = <i>Augšā</i> + <i>Lejā</i> — Pazemē {?}
Cilvēka mūžs (no šūpuļa līdz kapam)	Šī saule	Mikrokosms <i>Vidū</i> : Pasaule = Zeme
— Vai pārejas posms? — Vai mūžība?	Veļu valstība	<i>Lejā</i> : Kapu kalniņā

NOSLĒGUMAM

Dainu izpratne par divām saulēm kā divu eksistences fāzu iemiesojumu ir īpatnēji un savdabīgi latviska, bet mūsu dienās tā nav vairs īsti dzīva mūsu kopējā pasaules skatījumā. To lielā mērā atvietojuši kristīgie priekšstati par eli un paradīzi, cik nu cilvēki vispār vairs tic pēcnāves dzīvei. Vēl latviskāks ir priekšstats par saules ceļiņu un par Sauli kā mirušo dvēseļu ceļvedi starp abiem šiem Visuma iedalījumiem, bet arī no tā palikušas vairs tikai atsevišķas tautas dzejas kā sendienās visiem saprotama pasaules modeļa liecinieces. Tas tiešām zēl, jo sirmā stunda (vai kaut stundas ceturksnis!) sniegtu psiholoģiski ārkārtīgi veselīgu pauzes, atelpas un atslābināšanās brīdi pēc darba dienas, kad uzkrājiem sasprindzinājums un nogurums no ilgstošas un intensīvas steigas un piepūles. Bez tam, šādu režīmu varētu uzskatīt par vēl mūsdienās noderīgu dvēseles kopšanas disciplīnu, kur cilvēks ik vakaru ziedotu laiku, lai atcerētos un apzinātu sevi kā garīgu būtni.

Senā Visuma divdaļība starp šo sauli un viņu sauli, starp šīs zemes mūžu un mūžību ir kodolīgi izteikta šai ļoti skaistā un gleznainā bērū dziesmā:

49519

Sagaid' mani māmuliņa
Baltā linu palagā;
Nu *saulīte* sagaid' mani
Baltā smilšu kalniņā.

Miršanas brīdis te nostādīts paralēli dzimšanas brīdim, jo abos gadījumos cilvēka dvēsele ienāk jaunā pasaulē un jaunā eksistences posmā. Dzejisko paralēli starp dzimšanu un miršanu pastiprina vēl otra paralēle starp māti un sauli. "Saulīte" šeit daļēji ir viņa saule, kurā mirušais tagad iegājis, daļēji jau arī

personificētā Saulīte — māmuliņa, kas stājas miesīgās mātes vietā. Sevišķi skaista ir trešā dzejiskā paralēle starp kapsētas baltajām smiltīm, kurās tiek guldīts mironis, un baltajiem palagiem, kuros tiek saņemts jaunpiedzimušais zīdains. Daina te izceļ pārlicību, ka cilvēks nekad nav viens un pamests, bet vienmēr mīļas gādības apņemts. Gādīga mīlestība sagaida tā ienākšanu šai saulē no mātes klēpja mātes rokās. Gādīga mīlestība pavada tā izešanu no šīs saules un sagaida tā ieešanu viņas saules mūžības valstībā.

3. NODAĻA

PASAULE

Raugoties uz Visuma arhitektonisko uzbūvi no telpiskā viedokļa, saule kā debesu ķermenis veido atskaites punktu Visuma vertikālam divdalījumam starp to, kas ir augšā, un to, kas ir lejā, starp sauli debesīs un pasauli virs zemes, kā jau to pēc sava valodnieciskā veidojuma norāda vārds "pasaule". Kaut pēc savas uzbūves un izcelsmes vārds "pasaule" attiecas tikai uz telpiski relatīvu atrašanās vietu zem saules, ir skaidrs, ka dainās tas parasti lietots krietni vien plašākā nozīmē, atsaucoties arī uz visu to, kas šai fiziskā novietojumā ietilpst, resp., visu to, kas atrodas virs zemes. Tā sekojošā Jāņu dziesmā pasaule aptver visu to, kas atrodas zem debess juma, kas dzejiski simbolizēts kā mītiskā Jāniša cepure:

32909 (Kld Lutriņi, Zvārde)
Vai, Jānīti, Dieva dēls,
Tavu platu cepurīti!
Visa plata *pasaulīte*
Apakš tavas cepurītes.

Īpatnējā kārtā starp saules dainām neatrodam īsti kosmogonisku dziesmu, resp., dziesmu par pasaules sākumu un radīšanu. Pat mitoloģiskajās dainās ir tikai dažas dziesmas par tiem laikiem, *kad Saulīte meita bij'*, un tās pašas tikai uzsver domu, ka cilvēka prātam par šo pasaules pirmsākuma ēru nekas īsti nav zināms. Tāpat trūkst senu eshatoloģisku dziesmu par pasaules galu. Kā to redzēsīm mazliet tālāk, vienīgās dziesmas, kas par to varbūt runā, šķiet atsaucamies uz Jāņa Atklāsmes grāmatu Jaunā Derībā un līdz ar to neatspoguļo seno, pirmskristīgo latviešu pasaules uztveri.

Savā ziņā, protams, viss dainu pūrs kopumā veido pats savu seno dainu pasauli, tādu kā mentālo modeli vai virtuālo īstenību, kurā atspoguļojas dzejiskā valodā transfigurēta dziedātāju dabiskā un sabiedriskā vide, viņu rūpes un cerības, darbi un nedarbi, paražas un ticējumi, sadzīves normas un paaudžu paaudzēs veidota dzīves ziņa (skat. arī Viķe-Freiberga, 1989; 1993a). Šeit tomēr paliksim pie daudz pieticīgāka un precīzāka uzdevuma — aplūkot tikai tos dainu tekstus, kur pasaules jēdziens piesaukts tiešos vārdos, izprast tā saistības ar citiem jēdzieniem un priekšstatiem, kā arī atzīmēt izteiksmes līmeņa īpatnības, kas ar to saistās. Ņemot vērā, ka dainu valodai ir raksturīgs konkrētums un tēlainība, nav pārsteidzoši konstatēt, ka relatīvi abstraktais vārds "pasaule" dainās neparādās īpaši bieži (tas minēts 50 reizes 49 dziesmās mūsu masīvā, no kurām 44 ievietotas "Kosmoloģiskās saules" nodaļā).

ZEME, SAULE UN PASAULE

Kā jau vietas apzīmētāju, visbiežāk pasaules vārdu sastopam lokatīva formā "pasaulē". Dainu pantmēra ielogā tas parasti izvietojas divrindes pēdējā dipodijā, jo tā, kā Ludis Bērziņš (1959) to norādījis, dainu stilā prasās pēc trijzīlbu vai četrzīlbu vārda: "Griuta dzeive pasaulī", "Kādi ērmi pasaulē", "Maņ par priku pasaulē", utt. Pēc tā paša likuma arī akuzatīvā forma "pasauliti" parasti atrodama divrindes pēdējā dipodijā (resp., četrīndes panta otrās vai ceturtais rindas galā). Izteiciens "pa pasauli" arī visbiežāk izvietojas četrīndes otrajā vai ceturtajā rindā, bet parasti gan rindas sākumā, ne beigās. Bez tam, ir iespējami arī citi izvietoējumi (skat. tālāk, nodaļījumā par "Pasaules staiguljiem un skrējējiem").

Latviešu vārds "pasaule" izprotams kā tiešs sinonīms latīņu un spāņu **mun**do, franču **mon**de, vācu **Welt**, angļu **world**, krievu **мир**, utt. Tā ir vieliskā pasaule, kam Dieva griba un padoms stāv pāri:

2597 (Md Lubāna)

Augši dzied cirulītis
Aiz visiem putniņiem;
Dievam gudris padomiņis
Aiz šo visu *pasaulit'*.

Vielisko pasauli dainās var apzīmēt arī ar formulisko rindu *Viena saule, viena zeme*, kas izceļ fizisko pasauli — gan to, kas ir lejā, gan to, kas ir augšā — kā

vienotu veselumu, pretstatā sabiedriskai videi vai cilvēku radītai pasaulei, kas ir sadrumstalota savā dažādībā:

47163 (Rg Līgatne)

Viena saule, viena zeme,

Nav vienāda valodiņa:

Pār upīti vien pārgāju,

Jau *citāda* valodiņa.

21129v1 (Rg Nītaure)

Viena saule, viena zeme,

Nav vienāda valodiņa:

Pār upīti pāri gāju,

Jau *savāda* valodiņa.

Šeit izcelta doma, ka zīmīgas atšķirības pasaulē vērojamas galvenokārt sabiedrībā, kur tik tiešām pat vienas un tās pašas valodas runātāji mēdz izteikties manāmi atšķirīgos lokālos dialektos, ar tikpat skaidri novelkamām robežām kā, teiksim, starp latviešu un leišu valodas runātājiem katram savā upes krastā. No tehniskā viedokļa te varētu pasvītrot, ka P. Šmita (1936—1939) sējumos iespīestā dziesma Nr. 47163 nepārprotami nav nekas cits kā jau Barona un Visendorfa krājumā publicētās Nr. 21129 pirmā varianta sīkvariants, jo tikai viens vienīgs vārds tur ir mainīts (īpašības vārds “citāda” otra sīkvarianta “savāda” vietā). Tās pašas versijas pamatdziesmai Barona krājumā toties visa pēdējā rinda ir izteikta citādos vārdos: *Locīt loka valodiņu* (21129, Jk Sece). Jauna, it kā neatkarīgas pamatdziesmas, numura piešķiršana tādiem tekstiem (kas P. Šmita četros sējumos notiek visai bieži) uzskatāma par nopietnu taktisku un metodoloģisku kļūdu, jo tā nepamatoti paaugstina kopējo pamatdziesmu skaitu un apgrūtina radniecīgu tekstu sakopšanu vienkopus.

Nākošajā piemērā formula “viena saule, viena zeme” palikusi kā apzīmējums vienotai vieliskai pasaulei, kamēr vārds “pasaulīte”, līdzīgi “valodiņai” iepriekšējos piemēros, atsaucas uz sabiedrisko iekārtu ar visām tās nevienlīdzībām vai pat netaisnībām. Dziesmas otrā puse (līdzīgi kā 52512) šeit kļūst par ilustrējošu papildinājumu otrā rindā izteiktajai pamata domai par sabiedriskās pasaules nevienādumu, kur laimīgajiem ir lemta pasaulīgā manta un bagātība (metonīmiski izteiktas ar konkrētiem vārdiem zelts un sudrabs), kamēr nelaimīgajiem ir lemtas tikai grūtības un ciešanas (metonīmiski izteiktas caur gaužām asarām kā konkrētu gleznu):

56018 (VIm Svētciems)

Viena zeme, viena saule,

Nevienāda *pasaulīte*:

Citam zelts, sudrabiņš,

Citam gaužas asariņas.

Tam pašam kodola pretstatam starp vieliskās pasaules vienotību un sabiedriskās pasaules dažādību (vai vismaz divdaļību) iespējams ņemt vēl citu konkrētu ilustrāciju, šoreiz dainās tik ļoti izcelto divdaļību starp sievietes mūžu dzimtajā un precētajā sētā:

Viena saule, viena zeme,

Meitām divi māmuliņas;

Viena viegli audzināja,

Otra grūti maldināja.

Viena saule, viena zeme,

Meitām divi māmuliņas;

Viena mazu auklējuse,

Otra lielu maldināja.

Kamēr saule un zeme kā neorganiskās dabas pārstāves paliek vienmēr it kā nemainīgas, meitām senajā latviešu t.s. virilokālā sabiedrībā pēc kāzām neizbēgami bija jāpārvācas uz vīra sētu. Katrai sievietei tad nu tiešām dzīvē iznāca dzīvot ar divām māmuliņām: pašas māti, kas to mazu auklēja un audzināja, un vīra māti, kas to kā pieaugušu vedeklu strādīnāja. Dziesmas loģiskā uzbūve šeit seko tam pašam pamata modelim kā iepriekš jau citētie piemēri. Dabas vienotība, kas izteikta pirmā rindā, ir uzsvēta ar vārda "viena" emfātisko atkārtojumu, kamēr dziesmas otrā puse detalizētāki ilustrē otrā rindā pausto divdaļību. Katra no šī Vidzemes dziesmu cera versijām pie tam divdaļības domu izsaka ar izteiksmē mazliet citādiem, bet loģiski un dzejiski tikpat piemērotiem vārdiem. Cesvainē un Smiltēnē pierakstītās dziesmas versijas izmanto kontrastu starp "viegli" un "grūti" kā dzīves apstākļiem, kamēr Alūksnes versija izceļ pretstatu starp dzīvi mazas meitenes bērnībā un to, kas to sagaida reiz, kad tā būs izaugusi liela. Kodola doma visos gadijumos ir tas pats dainās paustais — un krietni vien aizspriedumainais — stereotips par miesīgo māti kā tādu, kas meitu obligāti tikai mīl, saudzē un lutina, un vīra māti kā aukstu un nemilošu izmantotāju un izstrādīnātāju.

Īpatnējā kārtā, H. Biezais (1972:223) vienu no šīs pašas dziesmas variantiem (v19) ir citējis ar pavisam citu izskaidrojumu. Viņaprāt, dziesmas pirmās rindas saule un zeme nebūtu vis saistītas ar savstarpēju vienlīdzības zīmi, bet gan jau kontrastētas savā starpā. Atšķirība starp īsto māti un vīra māti tur būtu "aprakstīta, atsaucoties uz atšķirīgo lomā, ko Saule un zeme spēlē cilvēku dzīvē" ("Der Text kennzeichnet den Unterschied zwischen der eigenen Mutter und der Schwiegermutter sehr anschaulich und beschreibt ihn durch die unterschiedliche Rolle der Sonne und der Erde im menschlichen Leben"). Manaprāt, nevienā no visa šī cera dziesmām nekāds kontrasts starp sauli un zemi neparādās, nedz arī kas būtu teikts par kādām to atšķirīgām lomām cilvēku dzīvē. Bet galvenais — visas citas dziesmas ar to pašu sākuma formulu redzami seko tādai loģiskai uzbūvei, kur pirmās rindas saule un zeme — taisni pretēji H. Biezā apgalvojumam — ir nostādītas vienlīdzības attieksmē.

Pāris dziesmās atrodamā divrindu formula Viena pati mātei meita, Tā pa prieku pasaulē (M1,174:165) vai Vina poša motei meita Maņ par priku pasaulē (M2,101:579) ar vārdu "pasaule" šķiet apzīmējam visu to iespējamību un piedzīvojumu kopumu, kas cilvēkam savā vidē un apstākļos ir pieejams. Cita, izteikti dzejiski pārspīlēta puīšu lielību dziesma, pasaulīti attēlo kā kaut ko fiziski lielisku un vismaz dzejiskas gleznā rokās paceļamu:

13186v5 (Jg Livbērze)

Es bij' puika, man bij' vara,
Es varēju lielīties:
Ar krūtīm kalnus cēlu,
Ar rokām pasaulī'.
Jelgaviņa, mūs' pilsēts,
To iebāzu azotē, utt.

Tikai izņēmuma kārtā palikšana pasaulē attiecas uz dzīvību pretstatā nāvei, kā sekojošā dziesmā, kur bārene sūdzas, ka tik maza ir atstāta pasaulē pēc mātes nāves, un tai nav pat vēl spēka atvērt kapsētas vārtus, lai apciemotu mātes kapu. Līdzīgas domas par šīs zemes dzīvi dainās parasti izteiktas ar izteicienu "šai saulē", kā to jau redzējam attiecīgajā nodaļā.

38042 (Jk Daudzese)

Ai māmiņa, kam tik mazu
Mani 'stāji pasaulē?
Kapsētāji smagi vārti,
Nevarēju virināt.

IZKLIŠANA PA PASAULI UN PASAULES KLAIDONI, STAIGUĻI UN SKRĒJĒJI

Dainās priekšstatam par pasauli piemīt īpatnēja pieskaņa par tālumu un plašumu, kas atrodas kaut kur aiz ierastās ikdienas robežām. Vairākas dziesmas sūdzas par radiem, kas pa pasauli izklīduši, domājams, pretstatā senākiem laikiem, kad lielas radu saimes paudzi no paudzes dzīvoja vienā un tai pašā vietā un novadā. Viena no tām kā izklišanas iemeslu min pāriešanu uz vārdos minētām Latvijas pilsētām un tamdēļ varētu būt vēsturiski relatīvi nesenas izcelšanās, un, iespējams, atsaucas uz zemnieku brīvlaišanas periodu (kas Kurzemē un Vidzemē notika 19. gs. sākumā, bet Latgalē vairākus gadu desmitus vēlāk), kad latvieši arvien lielākā skaitā sāka pārvākties uz dzīvi pilsētās. Otra dziesmas versija, pierakstīta Rīgas tuvumā, min izklišanu uz austrumiem un dienvidiem — krievos un leišos — un varētu atsaukties uz kara darbības sekām, kādas tās, piemēram, varētu būt bijušas Lielā ziemeļu kara laikā:

3840 (Kld Kuldīga)

Ai radiņi, man' radiņi,
Pa pasauli izklīduši:
Cits Rīgē, Jelgavē,
Cits dižē Dobelē.

F297,438 (Rg Ādaži)

Ai radiņi, man' radiņi,
Pa pasauli izklīduši:
Cits krievos, cits leišos,
Cits dziļā Krievzemē.

Kā atsevišķs motīvs veselā dziesmu grupā parādās pa pasauli staigājošā vai klejojošā čigāna tēls. Tā kā čigāni tagadējās Latvijas teritorijā sāka parādīties tikai ap 15. vai 16. gadsimtu, tad arī šīs dziesmu cers pārstāv tādu vēsturisku slāni, kas noteikti nevar būt vecāks par 15. gs. Latviešu zemniekus, kas kā dzimtcilvēki bija piesieti sava kunga zemei, acīmredzot fascinēja nomadisko čigānu brīvība kustēties "pa visu pasauli". Čigāni šķietami tikai brīvi un bezbēdīgi kļaiņoja apkārt, kamēr zemniekus pie savas zemes piesietus turēja likuma vara, kunga kļaušas, lopi, lauki, mājas un nebeidzami zemnieku dzīves darba pienākumi. Pie tam čigāns dažkārt brauca ar labāku zirgu nekā smagi nostrādājis zemnieks!

33523 (Jk Birži)

Čigāns brauca labu zirgu,

Pa pasauli staigādams;

I es būtu labu braucis,

Kad varētu nopelnīt.

Vairums dainās minēto čigānu, protams, neattiecas uz čigānu tautu kā tādu, bet gan uz ķekatniekiem vai budējiem, kas Mārtiņu vai Ziemsvētku ķekatu laikā staigāja no mājas uz māju (lidzīgi istajiem čigāniem, kas braukāja apkārt) un tur tika katra saimnieka un saimnieces labi pamieļoti:

33313 (Md Beļova)

Ejma, bērni, čigānos,

Čigānos laba dzīve:

Čigāns ēda baltu maizi

Pa pasauli staigādams.

Neskatoties uz šo saistību ar budējiem, čigānu dziesmas satur veselu rindu zīmīgu detaļu, kas vispārējā masku gājiena, joku un svētku ietvarā tomēr atklāj to, kas latviešiem pie čigāniem licies raksturīgs un zīmīgs. Interesantas ir it kā čigānu bērna mutē liktās dziesmas par savu tēvu, kas, pa pasauli staigādams, braukādams vai klejodams, bērnu pataisīja, iztaisīja vai tikai padomāja no vecām lupatām, vai no kažoka lacaniem (33531; 54567 un varianti).

54567v1 (Rg Tome)

Čygans munci tāvys beja,

Čyganīte muomuleņa.

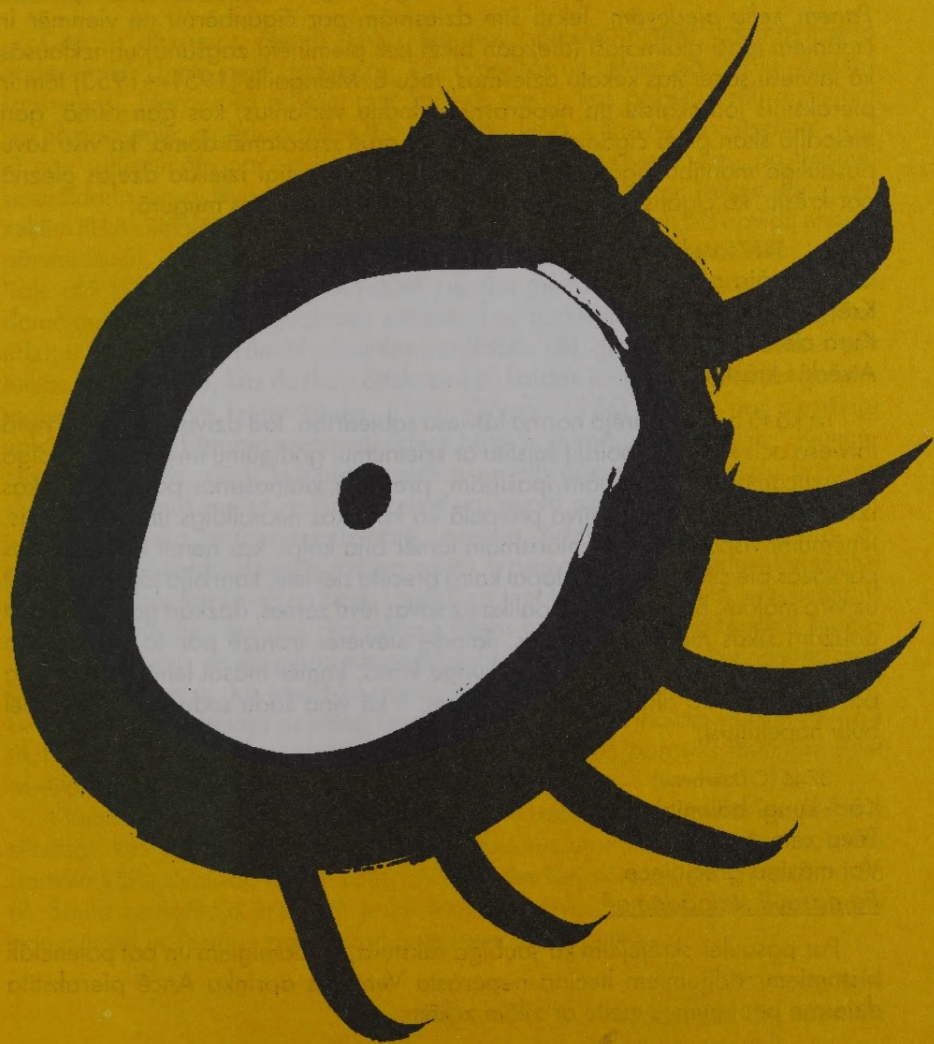
Čygans mani iztaisēja,

Pa pasauli braukuodams;

Pa pasauli braukuodams;

Nu vacomi lupotom.

Vienā limenī te ir konkrēta atsauksme uz pārgērbšanos budēļos ejot, kur varēja radoši izmantot, kas nu bija pie rokas, ieskaitot vecas lupatas un nodilušu

kažoku lanckas, bet tai pašā laikā te līdzī skan arī mājiens uz čigānu tautas nomadisko dzīves veidu. Šī pašā varianta pamatdziesma vēl turpinās ar atsauksmi uz čigānu leģendāro veiklību zirgu mijot, kur latviešu zemnieki parasti palika zaudētājos, kamēr atjautīgais un daiļrunīgais čigāns *iemij klibus, iemij aklus, Paņem zeltu piedevām*. Teksti šīm dziesmām par čigānbērnu ne vienmēr ir čigāniem īpaši glaimojoši (diezgan bieži tiek pieminēta zagšana) un izklausās kā latviešu sacerētas ķekatu dziesmas, taču E. Melngailis (1951—1953) tām ir pierakstījis ļoti skaistu un neparastu melodiju variantus, kas gan ritmā, gan melodijā skan gluži čigāniski. Zemniekam grūti izprotamā doma, ka visu savu pasaulīgo mantību čigāns spēj nēsāt sev līdz, atjautīgi izteikta dzejas gleznā par krēslu, ko čigāns, pa pasauli staigādams, vienmēr nes mugurā:

54575 (Md Lāzdona)

Čigāns gāja pa pasauli,
 Krēslu nesa mugurā;
 Kurā ciemā ieiedams,
 Atsēdās krēsliņā.

Tā kā tā bija vispārējā norma latviešu sabiedrībā, tad dzīvošana vienā vietā latvieša acīs kļuva simboliski saistīta ar krietnumu, godīgumu un visām atbildīga un uzticama cilvēka labām īpašībām, pretstatā klaiņošanai pa pasauli, kas izvietojās simboliski negatīvā pretpolā kā kaut kas neatbildīgs un neuzticams. Izņēmumi vispārējam sedentārismam tomēr bija kalpi, kas nereti katrus Jurgus pārvācās pie cita saimnieka, tāpat katra precēta sieviete, kam bija jāpāriet dzīvot uz vīra mājām. Brāļi turpretim palika uz savas tēvu zemes, dažkārt gan to sadalot gaužām sīkās mantojuma daļās. Tamdēļ sievietes ironizē par šo sabiedrisko iekārtu, kas brāļus tikpat kā iecel kungu kārtā, kamēr māsaī lemts "staigāt pa pasauli" gluži kā algādžiem un kalpiem, it kā viņa šādu sodu savu grēku dēļ būtu nopelnījusi:

3746 (C Dzērbene)

Kādi kungi bāleniņi,
 Tēva zemi turēdami?
 Vai māsiņa grēciniece,
Pa pasauli staigādama?

Par pasaules skrējējiem kā šaubīga rakstura, aizdomīgiem un pat potenciāli bīstamiem radījumiem liecina neparasta Ventspils apriņķa Ancē pierakstīta dziesma par Laumas meitu ar zilām zeķēm:

34069

Lom's meit' zilzeķiņ',
 Piekrāp' man' bāleliņ',
 Piekrāp' man' bāleliņ'
 Ar jaukām valodām,

Cerē man' bālelīn'
Ar sevīm līdzē skriet,
Ar sevīm līdzē skriet
Pa pasaul's maliņām.

Citā šīs dziesmas versijā (2002), kur nav pasaule minēta, Laumas meita nodēvēta kā Lom's meit' vienradziņ, kas izklausās ne tikvien pārdabīgi, bet arī šausminoši. Noraidošā nostāja pret Laumas meitu, kas gribētu brāli aizvilināt sev līdz pasaulē, atgādina māsu Māras Zālītes lugā "Pilna Māras istabiņa". Arī tā nav sajūsmināta par savu brāli ar septiņjūdžu zābakiem, kas, pa pasauli skraidīdams, savai tēvu zemei vienmēr kaut kā paskrien garām. Detaļa par zilām zeķēm tikko citētajā dziesmā liecina par līvu iespaidu (kas Ventspils apvidū nebūtu pārsteidzoši), jo zilās zeķes raksturīgi piesauktas somugru folklorā (piem., somu Kalevalā (1964)) sakarā ar skaistām jaunām meitām. Ar Laumas meitu šeit, domājams, apzīmēta valdzinoša sieviete, kas nodēvēta par kaut ko raganai līdzīgu savas neatvairāmās seksuālās pievilcības dēļ, gluži kā Laumes lietuviešu teikās un ticējumos, kas dažkārt attēlotas kā skaistas jaunas sievietes ar gariem matiem un kuplām krūtīm (Balys, 1950; Gāters, 1956). Motīvs par sievišķīgi valdzinošo, bet bīstamo meža vai ūdens būtni ir starptautiski izplatīts. Rietumeiropas undīnes, slāvu folkloras rusalkas un citi ūdens gari ar savu bīstamo skaistumu jaunus puīšus ievilina dzelmē vai purva akačos, kur tie tad noslikst. Vācu dzejnieka Heines iemūžinātā Loreleja, līdzīgi Odisejas sirēnām, ar pārcilvēciski skaistu dziedāšanu no savas krastmalas klints ievilina kuģotājus Reinas atvaros, kur tie arī iet bojā. Latviešiem ir publicēts tikai viens pats ticējums par ūdens meitām, kur arī, cita starpā, ūdens meitas "pievilina labprāt jaunus vīriešus pie sevis un nogalina tos pastāvīgi kutinādamas", kur kutināšana gan šķiet puķains veids, kā izteikt ko miesīgāku (teicējs V. Pilipjonoks Asūnē, Šmits, 1941, Nr. 31375). Kaut citētajā dziesmā Laumas meitas savaldzinātām puisim ne tuvu tik liela nelaime nedraud, māsas acīs arī skriešana pa pasaul's maliņām šķiet nevēlama diezgan.

Klaiņošana pa pasauli kā kaut kas negatīvs uzpeld pat pūšamos vārdos, kur slimībai, kas personificēta kā četrkājains kustonis un mūdzis (iespējams, ka te domāta vēža slimība), vēlēts iznikt kā pasaules klejotāju ceļiem un gaitām. Šo (P. Šmita rediģētajā krājumā publicēto) buramvārdu teksts neatbilst dainu pantmēram un formas ziņā tas isti neiederas dainu pulkā.

55394 (Rg Rīga)

Mudzīts četrkāj' kustonīts
Klīst pa pasauli.
Lai iznikst Tavi ceļi,
Lai iznikst Tava gaita.

Saules dainās atspoguļotā negatīvā nostāja pret klīšanu pa pasauli ir pilnīgā pretstatā tautas pasaku gaisotnei, kas plašo pasauli attēlo kā vilinošu un kā

brīnišķīgu piedzīvojumu pilnu. Lielais vairums brīnumpasaku sākas tieši ar epizodi, kur varonim jādodas pasaulē, jo brīnišķīgie pasaku notikumi daudz labāk iederas vai nu aiz trejdeviņiem kalniem un trejdeviņām lejām, vai arī pārdabiskā pazemes valstībā, nekā parastās lauku sētas ikdienā. Tādēļ sekojošā daina ir diezgan neparasta savā pozitīvā interesē par pasauli, ja vien te konkrēti nebūtu domāta tikai maza pastaiga uz kaimiņu ciemu tāpat vien apskatīties, kas tur notiek:

FS116,20225 (Vlm Rencēni)

Kur tu iesi, bālelīn,
Baltas kājas audamies?
— lešu Jaudis lūkoties,
Kā dzīvoja pasaulē.

Formuliskais izteiciens *kādi ērmi pasaulē* arī pasaules vārdu ievieto mazliet negatīvā kontekstā, ar savu atsauksmi uz kaut ko nekad neredzētu, nenormālu vai paradoksālu. Tomēr to varētu arī iztulkot kā vienkāršu pretstatu starp īsteno pasauli un tās ierastumu un "normālibu" fizikas likumu nosprausto robežu rāmjos, un iedomu pasauli kā pilnīgi neierobežotu, kur fantāzija var brīvi lidot līdz pēdējai ērmitības pakāpei (skat. arī 12951v4):

55203 (Azp Alšvanga)

Nākat, Jaudis, skatīties,
Kādi ērmi pasaulē:
Ozols auga, zeme dega,
Gailis dzied galiņā;
Cūka raka žogmalē,
Gaiļa pieši kājiņā.

Vairumā šeit aplūkoto dziesmu vārds "pasaule" pieņem galvenokārt telpisku un vielisku nozīmi, ieskaitot sekojošo ļoti neparasto ķekatu dziesmu daktila ritmā. Tā iesākas — kā daudzas ķekatu dziesmas — ar garu rindu ekstravagantu komplimentu mājas mātes namiņa daiļumam un dārdzībai, un tad turpinās ar visai divainām rindām par Dieviņu:

33332v1 (Rg Sloka (Bigauņciems))

Vai māmiņ, vai māmiņ,
Tavu daiļumiņu:
Glāžu tavi lodziņi,
Glāžu istabiņa,
Sudraba slotiņa
Istabiņu slaucīt,
Zeltīts groziš
Gruzišus nēsāt.
Te nāks Dieviņš
Naksniņu gulēt.

Gul', gul', Dieviņ,
Rītā agri cēlies.
Nāks tevi lūkāt
Pa vis'platu pasauli
Cits jāšus, cits braukšus,
Cits kājām nāca.

Tas, ka Dieviņš ņekatu istabā nāktu naksniņu pārgulēt, vēl neradītu īpašas grūtības, jo, spriežot no dziesmas vispārējā toņa, ar to varbūt gribēts teikt, ka apdziedātās mājas ir tik izcilas, ka pats Dieviņš būtu ar mieru tādās pārgulēt pa nakti. Sarežģījumi rodas, mēģinot izprast domu, ka visi nāks Dieviņu meklēt pa vis' platu pasauli. Nemot vērā, ka ņekatnieki ir kaimiņi, kas sapulcējušies no visas plašās apkārtnes — kas dzejiskā pārspilējumā kļuvusi par visu plašu pasauli —, atsauksme te netieši varētu būt uz kādu senu ticējumu par ņekatās iešanas simbolisko nozīmi kā "Dieviņa meklēšanu".

MIGLA, DŪMI UN SILDĪŠANA

Pāris dziesmās no abām Latvijas malām parādās formuliskā divrinde Visi purvi vakarāja Miglu laida pasaulē (2865, Lp Bārta) vai Vysi pūry vokorā Myglu cēla pasauli (41361, Ldz Mērdzene). Abos gadījumos tā šķiet vienkārši īstenībā novērota dabas glezna, kas Lejaskurzemes dziesmā turpinās ar tālāku, pa pusei jau mitoloģiskotu dabas aprakstu: Lec, saulīte, šorit agri, Noņem migli vainadziņu. Latgales dziesma toties turpinās ar sadzīvisku paralēli par "visiem jauniem pušķinēniem", kas "gaida mani uzaugot," gluži kā citur dainu pūrā atrodamā dziesmā Visi mazi ezeriņi Vakarā miglu meta, kur paralēle ir par visiem jauniem pušķiem, kas vakarā meitās gāja.

Līdzīgi izteicieni par dūmiem, kas "kūp pasaulē", vedina domāt par senāk varbūt plašāku formulisku dziesmu ceru par miglu un dūmiem, no kura vairs tikai šīs dažas dziesmas saglabājušās. Kopējais elements te ir tas, ka tās abas ir skaidri saredzamas parādības, tomēr ar neskaidrām kontūrām, kas it kā izplūst un izzūd "pasaulē". Vienā gadījumā zili melnie dūmi saistībā ar zili zaļu rītausmas gaismu liecina par brāļu sekmīgu kara darbību Krievzemē, kā to vēl vēlāk redzēsim arī citās, līdzīgās dziesmās:

53065 (Vlk Jaunlaicene)

Zila zaļa gaisma aust,
Sorkonoja saula lac.
Zili malli dūmi kūp
Pašā vidu pasaulē.
Tur mūsu buoleliņi
Krīvu pilis dadzina.

Kaut tātumā degošas pils dūmus principā būtu iespējams fiziski saskatīt, saistība ar rituāsmas un saullēkta īpašo gaismu, kā arī norāde, ka dūmi kūp pašā vidū pasaulē, piedod dziesmai zināmu mistisku noskaņu, tā ka šeit runa varētu būt tikpat labi par zilēšanu, kā par redzēšanu. Mistisko noskaņu šeit pastiprina dūmu nozīme senos ticējumos, kur uz augšu kāpjot dūmi uzskatīti kā dvēseles trepes uz debesīm jeb viņu sauli. Tautas pasakās ir sastopams motīvs, ka debesis iekļūst ar dūmiem (P. Šmits, 1965, 5. sēj. No. 12, 4; K. Straubergs, 1956, 9. sēj.). Tāpat 15. gs. franču ceļotājs de Lannuā ziņo sekojoši par kuršu ticējumiem sakarā ar dūmiem:

Pēc nāves viņi sevi apglabāšanas vietā liek sadedzināt, katrs tērpies un rotājies savās labākās rotās, tuvākā mežā vai mežiņā kas tiem pieejams, ar uguni kas kurināta no tīras ozola malkas. Un tic [viņi] ka ja dūmi kāpj taisni debesis, tad dvēsele ir pestīta, bet ja dūmi pūš sāniski, tad [domā] ka dvēsele ir pazudusi.

(G. de Lannoy, citēts Mannhardt, 1936:175, mans tulkojums no vecfranču valodas.)

Arī sekojošās divas dziesmas, šķiet, varētu atsaukties uz seno paražu liki sadedzināt sārtā. Pirmās rindas aicinājumu Dievam zibsnīt uguntiņu gan normāli varētu iztulkot kā zibeni, taču par zibeni nevar teikt, ka tas sildītu — pasauli vai jeb ko citu — tā ka te netieši varētu būt atsauksme uz degošu ugunssārtu. "Nātenā rotīņa" diezgan droši te atšifrējama kā nātņa auduma (senāk nātru šķiedras, vēlāk pakulu) liķauts, ko mēdza segt mironim labākas kvalitātes linu palaga vietā:

54676 (Md Prauliena)

Dzipsnī, Dievs, uguntiņu,
Sildi visu pasaulīti:
Man' sagērba māmulīņa
Nātenā rotīņā.

27766 (Md Patkule)

Zibsnij, Dievs, uguntiņu,
Lai silst visa pasaulīte:
Man' māmiņa gērbusies
Nātanās drēbītēs!

Īpatnējais priekšstats par pasaules sildīšanu dzejiskā plāksnē motivēts ar to, ka mirušās mātes vai meitas augumam, plānās nātņa drēbēs ietērtam, būs jāsalst, ja Dievs to nesusildīs. Šī dzejas glezna savā ziņā tikai apslēpj tiešos vārdos neizteikto dziļāko domu, kas ir šausmas par to, ka vai nu māmiņas vai pašam savs citādi siltais augums nu ir it kā sasalis nāves aukstā stingumā un pie tam būs vēl jāatstāj ārā, guldot to aukstā zemes klēpī. Lūgums Dievam "sasildīt visu pasaulīti" šādā kontekstā tad varētu netieši atsaukties uz domu, ka Dievs spēj arī aukstu un sastingušu mironi "atsildīt", resp., atdzīvināt, bet tikai tādā pasaulē, kurā iekļauta ir arī cita, pēcnāves esamība.

Ir tikai viena dziesma, kas pasaules sildīšanu šķiet saistām ar saules gadskārtējo gaitu, kad pavasara saule arvien ilgāk paliek debesis un lēnām sāk pasauli atsildīt no dziļā ziemas stinguma. Te atplaiksnī paliekas no ļoti seniem pavasara saulstāvju rituāliem, kas domāti kā palīdzība saulei tās ciņā ar ziemas aukstumu, lai tā labāk spētu to pārvarēt un pēc Meteņiem būtu mazāk dienu ar salu:

32225 (Md Patkule)

Metens sola saltas dienas,
Solās visu sasaldēt.
Krausim malku vezumā,
Vedīsim Meteņam,
Lai sakur lielu guni,
Lai sasilda pasaulīti.

Visai divaina toties šķiet izolētā dziesma, kur guns kuršana namiņā saistīta ar brāļa braukšanu Rīgā — domājams, ka ļoti aukstā ziemas laikā kunga šķū-tis — ar vienu vien jērādas vai kažokādas mēteli mugurā.

F231,6314 (B Iecava)

Kuram guni namiņā,
Lai silst visa pasaulīte;
Bāleliņš Rīgā brauca
Viena šūba mugurā.

Tiri loģiski ņemot, tekstā izteiktais ir absurds. Uguns kuršanu tamdēļ šeit varētu iztulkot kā analogiskās maģijas buršanas rituālu: krāsns iekuršana mājās rada siltumu, kas ar maģiskās cēloņsakarības palīdzību sasildītu visu pasauli, tā pasargot savu tuvinieku no apsalšanas.

Motīvs par pasaules sildīšanu, par ko vairs liecina tikai četras citētās dziesmas, būtu varējis senāk būt plašākas variantu grupas centrā, jo parādās dažādos kontekstos, no kuriem visi satur kādu atsauksmi uz rituālas uguns kurināšanu.

SKANOŠĀ PASAULE

Minot pirmo vārdu, kas nāktu prātā, domājot par pasauli, mūsdienu cilvēkam tas laikam gan nesaistītos ar priekšstatu par tās skanēšanu. Taču starp formuliskiem izteicieniem, kas satur vārdu "pasaule", visbiežāk sastopamā ir rinda Lai skan visa pasaulīte. Tā tiek lietota dažādās sakarībās, kā sekojošā kāzu dziesmā par līgavu, kas tautās grasās pavadīt priecīgu un dziesmotu dzīvi:

36060 (Jk Sece)

Jūdz, bāliņ, baltu zirgu,
Pārved mani pār Daugavu:
Tur dziedāšu, tur ligošu,
Lai skan visa pasaulīte.

Formula Lai skan visa pasaulīte savā bramanīgā pašapziņā, saprotams, saistās galvenokārt ar skaļu svinēšanu un līgsmošanu — jo lielāks troksnis, jo lielāks prieks! Četrindes ietvarā tā parasti parādās vai nu kā otrā, vai kā ceturta rinda

un par šīs formulas variantiem varētu arī uzskatīt rindas *Lai dzird visa pasaulīte* un pat *Lai silst visa pasaulīte* (kaut citos kontekstos). Īpatnēji, ka šo iemīļoto formulu atrodam saistītu tiklab ar pirmskristīgiem, kā kristīgiem motīviem. Teiksmainās Saules dziesmās priecīgais troksnis, no kā trīs “Visa Dieva pasaulīte”, ir pērkona grandieni, un arī tur tas saistīts ar kāzu godu — ar Saules meitas debesu kāzām, kur personificētais Pērkons jāj panākstos:

F1341,36143 (C Drabeši)

Pērkonīts *tricināja*
Visu Dieva pasaulīti:
Saules meitai kāzas dzēra,
Pērkons jāja panākšņos.

Ļoti iemīļots ir motīvs par mūzikas instrumenta skaņu sakarā ar Jāņu svinēšanu, kā visā dainu masīvā izplatītā divrindes formulā par Jānīti — bungu sitēju vai arī taures pūtēju (*Pūt, Jānīti, vara tauri Vārtu staba galiņā*, 53794):

53801 (Md Ļaudona)

Sit, Jānīti, vara bungas
Vārtu staba galiņā!
Lai skan visa pasaulīte,
Lai sanāca Jāņu bērni.

Ši pieraksta ritmisko līdzsvaru gan mazliet traucē neparastais formulas novietojums otrās divrindes sākumā, resp., panta 3. rindā, jo visos citos pierakstos formula par pasaules skanēšanu atrodas divrindes otrajā pusē, t.i., vai nu 2., vai 4. panta rindā. Citā Jāņu dziesmas pierakstā skanēšana atvietota ar dzirdēšanu — “*Lai dzird visa pasaulīte*” — un pati formula šķiet iemaldījusies pavisam nepareizā kontekstā, bez jebkādas loģiskas sakarības ar iepriekš teikto:

53188 (C Vecpiebalga)

Jānīts brauc katru gadu,
Atved ziedu vezumiņu;
Še saujiņa, te saujiņa,
Lai dzird visa pasaulīte.

Dziesmas sākums te apraksta Jānīti kā tradicionālo “ziedainīti”, kas katru gadu atved ziedu vezumiņu un pa saujiņai to sadala — domājams — “pa visu pasaulīti”. Tā ir koša un krāsaina redzes glezna, kam pilnīgi pietrūkst jebkāda skaņas komponenta. Nav tiešām iespējams iedomāties, kādā veidā — vai nu burtiskā, vai dzejiskā izpratnē — ziedu dališana varētu būt *dzirdama* visai pasaulei! Ja nu reiz dabā ir kāds process, kas notiek pilnīgi klusu un bez mazākā troksniša, tad tā ir ziedu uzplaukšana! Rezultātā šī dziesma ir iznākusi reizē

dzejiski neveikla un loģiski absurda. Izskatās, ka šeit teicējam vai teicējai būtu piemirsusies dziesmas pēdējā rinda un tā vienkārši aizstāta ar pirmo Jāņu dziesmu formulu, kas tai brīdī iekritusi prātā. Aizdomas par bojātu tekstu šeit vēl atbalsta apstākļi, ka citētā dziesma dainu masīvā ir t.s. *hapax legomenon* — tā ir sastopama tikai vienu vienīgu reizi (iegūta no R. Sniedzes Vecpiebalgā).

Tādi vairāk vai mazāk bojāti teksti kā iepriekšējais ir īpaši daudz ir atrodamī P. Šmita (1936—1939) rediģētajos tautasdziesmu sējumos. Rietumu folkloristi šeit droši vien vainotu stipri vēlo pierakstīšanas laiku, kad mutvārdu tradīcija bija jau sākusi izzust. Tas tomēr nevar būt noteicošais, jo daudzi formāli nevainojami pieraksti turpinās līdz pat mūsu dienām, tā liecinot, ka dainu tradīcija vēl vismaz daļēji ir dzīva. Drīzāk domājams, ka par kropliem tekstiem vainojama tā laika sajūsma iesaistīt pēc iespējas vairāk dziesmu pierakstītāju, pietiekoši nerūpējoties par to nopietnību vai kvalifikācijām, kā arī diezgan augstā samaksa, kas brīžam tika maksāta par katru ievāktu tautasdziesmu. Vēl smagāk degradētu tekstu redzam sekojošā piemērā, kur no dainu tradīcijas vairs palikusi tikai otras rindas formula, taču tā pati sagrozīta, ar barbarismu “lustē” (liksmoņas) tradicionālā “lai skan” vietā. Kaut dzejiskā doma pati par sevi ir aizkustinoša, izteiksme vairs neatbilst dainu stilam, bet tuvojas 18. un 19. gs. sentimentāli romantiskām peršām. Arī noskaņa šeit kļuvusi pilnīgi pretēja iepriekšējam nedalītas līgsmošanas dziesmām, jo plaukstošās dabas priecīgums šeit kontrasta veidā tikai izceļ mirēja skumjas, no pasaules šķīroties:

27395 (Md Bērzaune)

Plaukst lapiņas, zied puķītes,
Lustē visa pasaulīte:
Man sirsniņa bēdu pilna, —
No šīs zemes jāšķījas.

Formula Lai skan visa pasaulīte izmantota sešu dziesmu cerā, kur skaidri redzama kristīgās baznīcas ietekme. Kopsaucējs ar jau citētajām Jāņu dziesmām tajās ir mūzikas instrumenta un tā skaņas saistība ar reliģisku rituālu vai pārdabisku norisi. Seno saulgriežu atzīmēšanas rituālā vara taures pūtiens bija signāls “Jāņa bērnu”, resp., svētku draudzes pulcināšanai (par tautas mūzikas instrumentu dažādām funkcijām skat. A. Klotiņš un V. Muktupāvels, 1989). Vēlākajos laikos radušajās dziesmās formulisko rindu Pūt, Jānīti, vara tauri atvieto eņģelis, kas kā trijzīlību vārds var viegli atvītiot Jānīti dainu rindas metriskā logātā (skat. arī 27610; 27611; 55217):

27430 (Azp Aizpute)

Pūt, eņģeli, vara tauri,
Lai skan visa pasaulīte,
Lai dzird mani īstenieki,
Lai nāk mani pavadīt.

No kāzu dzeršanas vai Jāņu svinēšanas šeit pasaules skanēšana pārgājusi uz bērū dziesmu, un noskaņa no liksmi draiskulīgas pārvērtusies nopietnā un svinīgā. Taures pūtiens tomēr vēl arvien paturējis savu nozīmi kā svarīga un īpaši atzīmējama notikuma signāls. Citā bērū dziesmā ar tām pašām sākuma rindām arī otrā puse atgādina jau agrāk citēto kāzu dziesmu, kur tautās vedamā meita stāsta, kā tautu sētā tā dzīvos dziedādama:

27612 (Md Patkule)

Pūt, eņģeli, vaļa tauri,
Lai skan visa pasaulīte,
Nu iet mana dvēselīte
Pie Dieviņa dziedādama.

Šai gadījumā bērū paralēle ar kāzām ir ieturēta arī noskaņā, jo ticīgam cilvēkam dvēseles noiešana pie Dieva ir liksmā atgriešanās savās īstajās mājās. Visa šī dziesmu grupa uzskatāma un skaidri ilustrē mehānismus, pēc kuriem vēlāku laiku priekšstati var iekļūdināties senākas struktūras dziesmās un ar laiku atvietot senākos priekšstatus ar modernākiem. Vispirms, abiem vēsturiskiem slāņiem ir nepieciešami kopīgi elementi gan izmantotās dzejas gleznas, gan dziļākā jēdzieniskā nozīmē, kā tas ir aplūkotojā dziesmu cerā ar mūzikas instrumenta signālfunkciju reliģiska rituāla kontekstā. Tad, vārdiskās izteiksmes jeb valodas virsējā slāņa līmenī jaunākam vārdam ir nepieciešams būt tikpat zilbju garumā kā senākajam, kā tas ir ar "eņģeli" un "Jānīti" kā trijzilbju vārdiem. Ja nē, jaunākais vārds nevar tieši stāties kā paradigmatisks atvietotājs formuliskā rindā, kas citādi paliek nemainīta, un doma būs jāizsaka ar parafrāzi, kas attālināsies no dziesmas sākotnējās versijas.

Kur Jānītis ar savu vara tauri ir jēdzieniski saistīts ar senseniem vasaras saulgriežu svinēšanas rituāliem, tur eņģelis ar savējo idejiski sasaucas ar bazūnējošiem (no vācu *posaune*) eņģeļiem, kas Jāņa parādīšanas (atklāsmes) grāmatā ievada pasaules gala vīziju: "Un es redzēju septiņus eņģeļus, kas stāvēja Dieva vaiga priekšā, un viņiem deva septiņas bazūnes" (Jāņa atkl. grām. 8:2). "Un septiņi eņģeļi ar septiņām bazūnēm gatavojās bazūnēt" (8:6). Ja tā, tad varētu vaicāt — kamdēļ tad saules dainās minētie eņģeļi taurē, un nevis bazūnē, kā tas ir atkārtoti formulēts Jaunajā Derībā? Lemesls tam tikko kā minētais likums par zilbju skaitu ierobežojumu formuliskas dainu rindas ietvaros. "Bazūnes" kā trijzilbīgs vārds nav varējušas senajā formulā aizstāt divzilbīgo "tauri" (dainu pantmērā nevar teikt "Pūt, eņģeli, vaļa *bazūnes*"), kamēr trijzilbju "eņģelis" bez grūtībām varēja stāties trijzilbīgā "Jānīša" vietā (resp., *Pūt, eņģeli, vaļa taures* ir tikpat ritmiska trohaju rinda kā *Pūt, Jānīti, vaļa taures*). Zīmīgi arī, ka visās versijās, izņemot vienu, eņģelis ir minēts vienskaitli — gluži tāpat kā Jāņu dziesmu Jānis. Apokalipses apsēstais atkārtojums daudzskaitli par septiņiem eņģeļiem, septiņām bazūnēm un septiņiem zieģeļiem pat šajās kristīga satura dainās nav pārgājis. Dainas nav pārņēmušas burvju skaitli "septiņi", kam ebreju tradīcijās

ir tik dziļi simboliska nozīme, tādēļ ka tas latviešu tradīcijām ir svešs, un arī tādēļ, ka senākajā šīs formulas versijā darbojas viens pats galvenais varonis — Jānītis.

Ir tikai viens pats dziesmas pieraksts ar eņģeļiem daudzskaitlī, un tas arī ir vienīgais, kas runā par visām dvēselēm, ne tikai atsevišķa, individuāla mirēja dvēseli. Taču pat šai vienīgā gadījumā nav manāms itin nekas no evaņģēlista Jāņa pasaules gala vīzijas šausmām. Te palikusi vairs tikai Pastarās tiesas pozitīvā puse, kas ir visu pestīto dvēseļu atgriešanās pie Dieva, un eņģeļu taures sauc visas dvēseles sanākt uz lieliem, priecīgiem svētkiem, gluži kā seno laiku Jānītis sasauca Jāņu bērnus Jāņu vakarā:

27612v1 (Lp Ezere)

Pūš eņģeļi vara taures,
Lai skan visa pasaulīte,
Lai nāk visas dvēselītes
Pie Dieviņa debesīs!

Šī varētu būt viena no retām dziesmām, ko varētu uzskatīt kā eshatoloģisku, resp., tādu, kas atsaucas uz pasaules galu vai Pastaro tiesu. Cita dziesma ar to pašu sākuma pusi, tikai ar eņģeļi vienskaitlī, turpinās ar dainām raksturīgāku individuālu (ne uz visu cilvēci vispārinātu) saturu: *Lai dzird mana māmuliņa, Smiltainē gulēdama* (55217, Md Bērzaune). Pēdējā gadījumā dziesmas sacerētājs diezin vai būs domājis par pasaules galu, un eņģeļa taures pūtiens drīzāk izklausās pēc aicinājuma atsevišķai, tikko kā apglabātai dvēselei doties pie Dieva debesīs (kaut pēdējā doma nav šai variantā tekstuāli izteikta).

To, ka šai dziesmu grupā minētais Dieviņš nav senais latviešu, bet gan ir kristīgais Dievs, apliecina vēl citi varianti. Viena dziesma runā par grēkiem: "Lai tie grēki še palika, Lai pie Dieva dvēselīte" (27610), un vēl cita vārdā min Jēzu Kristu kā dvēseļu Pestītāju:

27611 (V, K, Z)

Pūt, eņģeļi, vara strumpi,
Lai skan visa pasaulīte:
Nu iet mana dvēselīte
Jēzus Kristus rociņā.

Eņģeļa pūstais instruments šai pēdējā tekstā nav vairs latviskā taure, bet gan Rietumeiropas trompete, kas apzīmēta ar mūsdienās jau izzudušo barbarismu "strumpe". "Strumpe" tāpat zināmā vēstures posmā paveica to, ko "bazūne" nevarēja: šis divzīlību pūšamā instrumenta nosaukums bez grūtībām spēja atvietot divzīlību "taures" vārdu senās formuliskās rindas beigās. Zīmīgi tomēr tas, ka īsti apokaliptiskas pasaules gala vīzijas vietā šī dziesma (tāpat kā citas tai līdzīgas) runā vairs tikai par viena atsevišķa cilvēka nāvi un pēcnāves dvēseles ceļojumu.

Vienā šī cera dziesmā apvienoti pirmskristīgās mitoloģijas Dieva dēli un Saules meitas ar kristīgo eņģeli, kas ir skaidrs reliģiskā sinkrētisma paraugs, — tur kopā savīti vai pat kopā sakausēti dažādi elementi, kas nāk katrs no citas teoloģijas un no citas, atšķirīgas, atsevišķi veidojušās tradīcijas:

55046 (Lp Tadaiki)
Pūt, eņģeli, vaļa tauri,
Lai skan visa pasaulīte:
Rītu nāks Dieva dēli
Saules meitai precībās.

Ņemot vērā daudzu gadsimteņu garo vēstures posmu, kurā latviešu tauta vismaz nomināli skaitījās jau kristīta, ir diezgan pārsteidzoši konstatēt, ka šādas — vai nu pilnīgi kristīgas, vai arī sinkrētiskas dziesmas — pārstāv proporcionāli ļoti mazu skaitu no "Saules dainām" un no dainām vispār.

PIĶĪTS UN PASAULES SKANĒŠANA

Vienā pašā izolētā un ļoti neparastā tekstā (atkal no P. Šmita krājuma!) formuliskā rinda par pasaules skanēšanu parādās pavisam divainā kontekstā:

53970 (Md Lubāna)
Piķīts (?) sēd liepiņā,
Pelēkāmi austiņām.
Sit, piķīti, vaļa bungas,
Lai skan visa pasaulīte.

Redaktora ievietotā jautājuma zīme pēc Piķīša vārda izsaka zināmas šaubas par šī vārda pareizumu pārējās dziesmas kontekstā. Tā kā šī dziesma tiešām ir autentiska un nevis kāda mitomāņa tišs fabricējums, tad runa te varētu būt par to pašu mītisko būtni, kas vēl šodien tiek minēta lamuvārdā "Lai Piķis (var. Jupis, velns) tevi rāvis!" Tādā pašā nozīmē, kā velna sinonīms, piķis minēts arī pāris dainās no vispārējā dainu masīva (*Atrauj piķis vizdeguni*, 11296v2; *Atrauj piķis atslēdzīnu*, 32764), vai arī kā emfātisks atkārtojums velnam blakus (*Kur velns, piķis, Ģierts bija?*, 59094).

Domu par Piķi kā Jaunuma iemiesojumu vēl apstiprina latviešu buramie vārdi pret vājprātu (izprastu kā apsēstību ar Jaunu garu), kuros "Piktulis" (resp., Piķis) parādās Joda vietā, gluži kā Piķis jau citētajos lamu vārdos:

Jūrmalas Piktulis, murzīts kā runcis, neatron grāpīša paceltas malas, cilvēkā iesāviens, plēsdamies moca, mana gan Pērkonu tuvu uz pēdām. Skrej ārā, lupatiņš! reizu tev teicu, — vēl vienu reiziņu, klausies, tev saku! Ja tu vēl neklasi, Pērkonu saukšu — tad zini, kā būs tev sprautā ar guntu, kā zemē grimdīs deviņas ases!

(Kurtz, 1937, No. 159, 123 — 124).

Detaļa par neatrodamo katla malu atsaucas uz latviešu ticējumu, ka negaisa laikā visi dzelzs katli apgriežami otrādi, citādi no Pērkona bēgošais nelabais gars — Jods vai Velns — varētu dzelzs katlā rast patvērumu no Pērkona dūsmām. No šiem vārdiem tomēr izprotams, ka katlu apgriešana otrādi varbūt nemaz nav tā labākā stratēģija, lai izsargātos no nelabā, jo, nevienam parocīgu grāpīti neatradis, tas varētu arī iešauties cilvēkā, kas no tā brīža tad sajuktu prātā.

Kā zināms, dažādus jodus un moškus vajāt, sodīt vai vismaz kārtīgi pabaidīt ir viens no Pērkona galveniem uzdevumiem negaisa laikā jeb, pareizāk sakot, mitoloģiskā izpratnē jodu dzenāšana vispār ir pērkona negaisa galvenais nolūks. Šai gaiņāšanas un sodīšanas lomā zibenīgajam Pērkonam ir daudz radnieku citu indoeiropiešu tautu mitoloģijā, no senindiešu Indras un ģermāņu Tōra līdz sengrieķu Zevam Keraunōs (iznīcinātājam) un Zevam Kataibātes (lejupkāpijošam) (Cook, 1925, II. daļā, 31. un 704. lpp.). Zīmīgs arī ir tas, ar ko Piktulim tiek draudēts: Pērkons tam iespers pa sprandu ar savu zibeni un ietrieks to zemē deviņu asu dziļumā — tātad praktiski to nogādās atpakaļ *pāzemes* valstībā, resp., peklē, kur tam būtu īstā vieta.

Piķis vai Pīkols kā senbaltu pazemes vai mirušo dievs minēts vairākos vēstures dokumentos, kā Melētiija (*Maeletius*) vēstulē Georgam Sabīnus, Kēnigsbergas universitātes rektoram: "... *Pocclum, deum inferni et tenebrarum*" ("Pokuls, elles un tumsības dievs", citēts Jouet, 1989:66 — 67). Tamdēļ šķiet, ka latviešu lamu vārdi, lāsti un buramvārdi saglabājuši senu ticējumu par pazemes dievību vai nelabo, kas spētu cilvēku aizraut savā tumsības valstībā. Tamdēļ varētu arī pieņemt, ka dziesmā minētais "Piķīts" ir autentisks nelabā gara vai pat sena pazemes dieva, Piķa vai Piktulja, vai Pīkola, variants.

Šāds apgalvojums varētu šķist pārsteidzošs, ņemot vērā, ka nu jau sen kā ir pieņemts visus seno dievu katalogus diskreditēt par 19. gadsimta pseidomitoloģijas radījumiem, tā ka tikai buršu dziesma vairs turpina daudzināt "Un vecais, bargais Pīkols, Ar tevi rēķin's noslēdza"... P. Šmits (1926) kategoriski noraida domu par kādu senu baltu pazemes dievu, ar argumentiem, ka ne Pīkols, ne Piķis nevarot būt nekāds sens baltu vārds, bet būšot drīzāk atvasināti vai nu no vācu *Pick*, vai *Pech*, vai atkal no krievu *peklo* (no *pekly*, cepu), vai poļu *pieklo* (J. Balys, 1953, gan poļu vārdu *peklei* citē kā *pkieł*). Šādi etimoloģiski izskaidrojumi nu gan neko neizskaidro, jo iznāk, ka tam pašam "svešajam" tumsības garam vārdi būtu atvasināti no slāvu un no ģermāņu valodām reizē. Ja jau tas būtu aizņēmums, tad vajadzētu vismaz izšķirties, no kuras puses tas aizņemts! Bez tam, jebkāds fonoloģisks līdzības konstatējums pats par sevi vien vēl nepierāda, ka ir notikusi aizņemšanās, jo līdzība tikpat labi varētu būt pierakstāma neatkarīgai attīstībai no senākas kopējas saknes.

Te tomēr jāatzīmē, ka ar "pseudomitoloģijas" nosodošo slotu dažkārt diezgan pārsteidzīgi plaši un nekritiski ir slaucīts, tā aizmēžot prom ne tikai pelavas, bet arī dažu labu vērtīgu vēsturiskas informācijas graudu, kas pierakstīts jau daudzus gadsimtus pirms 19. gs. romantisma kustības. Tā, piemēram, jau 1419. gadā Vārmes bīskaps savā ziņojumā ar neviltotām kristieša šausmām piemin senprūšu

pielūgtos Patollu un Natrimpu, līdz ar citiem "nešķīstiem izdomas tēliem" — "*colentes Patollum, Natrimpe et alia ignominiosa fantasmata*" (citēts Jouet, 1989:67), kur Patolls atbilst tam pašam Pikolam. Arī izcilais lietuviešu izcelsmes semiotiķis Alģirdas J. Greimas gan apstrīd un koriģē Manharda seno dokumentu kopojumā pieminēto seno lietuviešu dievību vārdu etimoloģisko atvasināšanu, bet nebūt neapšauba viņu leģitīmo piederību seno lietuviešu panteonam (Greimas, 1989; 1992). Latviešu Piķim, Pikulam, Pikolam vai Piktulim daudzos vēstures dokumentos ir gara rinda nenoliedzami mitoloģisku un etimoloģisku radinieku: senprūšu dusmu un nelaiemes dievs *Pykullis* vai *Pickūls* (Mannhardt, 1936, 532), lietuviešu *Pikulas*, *Pikis* vai *Piktis*, kas arī dēvēts par dusmu vai elles dievu (Gimbutas, 1974) un beidzot — latviešu vārds "pekle". Sirvids savā 1629. gadā Viļņā izdotajā trejvalodu vārdnīcā (C. Szyrwid, *Dictionarium trium linguarum*, citēts M. Gimbutas, 1974) "Pikti" uzdod kā sinonīmu *Velnam*: "*Velnias yra Piktis,*" kas ir gluži tā pati sinonīmija kā līdz mūsu dienām lietotos latviešu lamu vārdos. Tādēļ nevaram izslēgt iespējamību, ka šis izolētais un neparastais dainu teksts tik tiešām nes sevī autentisku un senu mitoloģisku priekšstatu attālu atspulgu.

Visi šie argumenti par labu Pēķītim kā pazemes dievam vai garam diemžēl tomēr vēl neizskaidro, kāpēc šāds radījums sēdētu tieši liepā — Laimas svētā kokā — un kamdēļ tas tik priecīgi sistu vara bungas, tā ka visa pasaule atskan, bez mazākām bailēm no Pērkona dūsmām! Atceroties, ka parastais šādu bungu sitējs dainās būtu vasaras saulgriežu Jānītis, ko dažās dziesmās ar pūšamo instrumentu atvietojis kristīgais nāves eņģelis, kādu gan īpašu notikumu ar savu bungu sišanu būtu gribējis atzīmēt Pazemes valdnieks vai Jaunais gars Piķis? Viņa iekāpšana tai pašā muzikanta lomā šeit ir un paliek divaina.

Pilnīgi citā virzienā šai dziesmai izskaidrojumu ir meklējis K. Polis (1962: 174—175), kas dziesmā minēto "piķīti" izskaidro kā vārda "pēķītis" variantu. Šādā gadījumā attiecīgā dziesma būtu pieskaitāma pie nerātnajām dainām, kur vārds "pēķīts" dažkārt parādās kā sieviešu dzimumorgānu personifikācija tādās metaforiskās rindās kā *Pēķīts nesa launadzīņu Asariņas slaucīdams*. Detaļa par pelēkām austiņām, kas citādi šķiet visai mīklaina, gluži labi varētu iederēties šādā freidiski metaforiskā gleznā. Dziesmai tad nebūtu vis saistība ar pazemi un ar nāvi, bet gan ar tās pretmetu — auglības funkciju, kuras dievības nereti tiek fiziski reprezentētas kā dzimumorgānu atveidi (piemēram, hindusu Šivas lingams un sengrieķu Herma stabi). Īpatnējā kārtā izrādās, ka pēc skaņas visai līdzīgs auglības dievs *Pikken* ir atestēts pie mūsu kaimiņiem igauņiem kādā vācu valodas dokumentā no 1644. gada un ka folklorists Oskars Loorits savukārt ir pierakstījis kādu īsu lūgšanu Setuku auglības dievam *Peko* (Kurrik, 1985:59 — 61). Šī fonētiskā līdzība kopā ar saistību ar auglības funkciju tad nu vismaz daļēji ietu K. Poja izteiktās hipotēzes virzienā. Taču, kā tas redzams no Kurrika minētās Johanna Gustlaffa 1644. gadā publicētā teksta faksimillapas, citētā lūgšana auglības dievam *Pikkenam* ir būtībā tā pati labi pazīstamā (komponista Veljo Tormisa komponētā) igauņu Pērkona lītānija, kas par vērša asins upuri lūdz Pērkonu igauņiem sūfīt maigus un augļīgus lietus, brutālu negaisu mākoņus

novēršot uz citām zemēm. Kā stila, tā satura ziņā šī igauņu litānija ir stipri līdzīga daudziem latviešu lietus vārdiem. Te nu noslēgumā nonākam pie paradoksa, kur Piķis vai Pikens igauņiem būtu pats Pērkons, bet latviešiem pekles iemītnieks vai lielkungš Piķis (un varbūt Pēķītis?), Pērkona ienaidnieks, ko Pērkons nemītīgi ar saviem zibeņiem vajā! No otras puses — varbūt tas nemaz nav tik paradokšāli, ja atceramies, ka arī latviešu teiku Velnam pieder ļoti izteiktas auglības funkcijas: Velns bija tas, kas radija govis, kamēr Dievs tās no Velna tikai ar viltu vēlāk izkrāpa!

GRĒCĪGĀ UN AUKSTĀ PASAULE

Kādā Latgales dziesmā pasaule tvērtā pavisam kristīgā nozīmē, kā grēku pasaule, kurā cilvēki neklausā Dieva vārdu, un tur pieminēta vesela rinda ar kristīgo ticību saistītu priekšstatu kā gavēņa gavēšana, svētdienu svētīšana, baznīcā iešana un Dieva vārda klausīšana:

54620 (Dv Rudzēti)

Jezeņš tak pa celeņu.

Reikšu saule rūceņā;

O Jezu Jezu,

Reikšu saule rūceņā.

O Jezeņ, o Kristeņ,

Kū tu šaussi ar reikstem?

O Jezu Jezu,

Kū tu šaussi ar reikstem?

Gribu šausteit šū pasauli,

Kam gavēņu nagavēja;

O Jezu Jezu,

Kam gavēņu nagavēja;

Kam svādiņu nasvētēja,

Kam nagoja bazneicā,

Dīva vuordu naklausēja;

O Jezu Jezu,

Dīva vuordu naklausēja.

Kā redzams no šīs un līdzīgām dziesmām, kristīgās teoloģijas aspekti, kas pārgājuši tautasdziesmās, bieži nav evaņģēlijs tā burtiskajā kodola nozīmē kā garīgās pestīšanas "priecās vēsts", kāda tā Jaunajā Derībā sludināta, bet gan kristīgā ticība kā organizētās baznīcas uzlikto sabiedrisku rituālu un pienākumu kopums, kuri jāizpilda, lai izvairītos no debesu sodības. Jēzus šeit nenāk kā Pestītājs, nedz arī kā Brāļu draudžu iemīļotais "Sāpju vīrs", kas uzņēmies

vietnieciskās ciešanas par cilvēces grēkiem, bet gan kā bargs apokaliptisks pasaules soģis ar rikšu savu rokās — drīzāk līdzīgs muižkungam un tā vagariem, nekā dievišķās mīlestības, *caritas*, sludinātājam.

Savdabīgu vietu dainu kopumā ieņem bāreņu dziesmas, kur sabiezināti drūmās krāsās attēlota pasaule kā dzīves bēdu, grūtumu un sabiedrisko pāridarījumu vieta:

3963 (Rg Sidgunda)

Bārenīte bēdājās,
Grūta dzīve pasaulē:
Sveša māte kultin kūla,
Kāju spēra pabeņķē.

Bārenes ciešanas, beztiesība un bezspēcība savu aizgādņu brutālās patvaļas priekšā te attēlotas ar metonīmiskām ainiņām, kas dažos skopos vārdos uzbur dzīvu priekšstatu par raksturīgām bāreņu dzīves detaļām, taču šeit nav manāms nekas no kristīgās domas par smagiem dzīves pārbaudījumiem kā Dieva sodu par grēkiem. Noskaņā šādas dziesmas pauž labi samanāmu līdzjutību nabaga bārenītei, kam bez pašas vainas, bez aizstāvja palikušai, pasaulē jāpanes kā sitieni un fiziska brutalitāte, tā garīgā vardarbība ar neizbēgamo Jauno aprunāšanu:

F1020,18 (Ldz Mērdzene)

Bārenei, nabadzei,
Grūta dzīve pasaulē:
Visas Jaužu valodiņas
Bārenei jāpanes.

Raksturīgā kārtā dziesmas par kļaušu laikiem pārņem motīvus no senākām bāreņu dziesmām, jo tādos sliktos laikos arī zemes arāji un visa latviešu tauta ir nonākuši beztiesīgu bāreņu stāvoklī. Dziesma varētu būt radusies relatīvi nesenos laikos, jo ne pirmā, ne pēdējai rindai nav parastās dainu ritma daiļskanības:

49773 (Rz Bērzgale)

Oruojeņam, nabadzeņam,
Gryuta dzeivja pasaulī:
Kungi borgi, laiki slykti,
Vyss iz placim oruojeņam.

Glūži tā pati formula tomēr var arī pārceļot uz pavisam citas noskaņas dziesmu, kur tā izmantota pārnestā un ironiskā nozīmē, lai aprakstītu ūdens "grūto dzīvi pasaulē", kur saule, ūdeni izgarodama, tam "izkausē taukus", bet lietus lāses savukārt izplūkā (ne glūži "izkausē"!) rāma ūdens virsmas zīda svārkus:

37433 (Rz Varakļāni)

Ūdeņam nabogam

Griuta dzeive pasaulī:

Kad speidēja spūdra saule,

Tad jam taukus izkausēja;

Kad atguoja leita laiks,

Zeida svuorkus izkausēja.

KOPSAVILKUMĀ

Visi šie mazliet fragmentārie motīvi savā kopumā liecina, ka "pasaule" kā diezgan abstraksts nojēgums dainās nav īpaši pievilcis vai rosinājis dainu dziesminieku fantāziju. Vairākus motīvus par miglu vai par dūmiem, kas laisti pasaulē, kur pasaules vārds ir saistīts ar izteikti arhaiskiem priekšstatiem, varētu varbūt uzskatīt kā senāk plašāku, bet nu jau tikpat kā izzudušu dziesmu ceru atliekām. Vairākos citos motīvos turpretim vārda "pasaule" konteksts nāk no dainu nesēnākiem slāņiem, un tas pat varētu apzīmēt relatīvi modernu priekšstatu, kas dainu tradīcijā ienācis kristīgās baznīcas un tās tulkoto tekstu iespaidā. Vai nu kā sens vārds, kas nereti pārcelts modernākā vidē, vai kā relatīvs jaunvārds, "pasaule" katrā ziņā tagad pārņēmis ikdienas sarunu valodu, kamēr tam atbilstošais senākais saliktenis "ši saule" vairs tikai saglabājies dainu tekstos.

4. NODAĻA

MŪŽS UN MŪŽĪBA

Blakus Visuma telpiskam divdalījumam starp sauli pašu un visu to, ko vieliskā pasaulē tā apspīd, dainas izceļ arī vēl citu divdaļību — laika dimensijā —, kur pretstatīti cilvēka un saules mūži kā divām krasi atšķirīgām laika skalām piederoši. Cilvēka mūžs pieder laicīgai pasaulei, saules mūžs — pārilaicīgai. Cilvēks ir mirstīga būtne, ar mūžu, kas paiet nemanot, “kā vasaras launadzīņš”, kamēr saule ir mūžīga. Cilvēks piedzimst un sauli atrod jau priekšā, cilvēks nomirst un saule paliek vēl debesīs uz savu saules mūžu — uz cilvēka prātam neaptverami ilgiem laikiem.

Laika īpatnība ir tāda, ka tas ir grūti uztverams un izprotams tiešā veidā, izņemot gadījumus, kad ir jāpiedzīvo gara gaidīšana vai garlaikošanās. Laika tecējumu cilvēks galvenokārt uztver netiešā veidā, caur savā apkārtnē novērojamām pārmaiņām, atkārtotu kustību vai telpisku pārvietošanos. Laika

tecējumu dienas laikā iespējams noteikt, izmantojot sauli kā debesu pulksteni, kur savā dienīškā gaitā tā pārvietojas pār debesu jumu kā rādītājs pār pulksteņa ciparnīcu. Tā nu paradoksālā kārtā iznāk, ka blakus saules mūžam, kas ir nesalīdzināmi garāks par cilvēka mūžu, tieši īsais saules dienīšķais cikls tiek izmantots kā metaforisks analogs cilvēka mūža gaitai. Saules dainās vispār ir krietns skaits — 93 dziesmas, kur 123 dažādās rindās parādās vārdsakne mūž-, un tur blakus vairāk vai mazāk izteikti kosmoloģiskām tēmām atklājas arī dažādas citas, ko aplūkosim šai nodaļā.

MŪŽA GARUMS, VIEGLUMS VAI GRŪTUMS

Vispārējā nozīmē mūžs ir stingri ierobežotais laika sprīdis, kuru katram lemts nodzīvot šai saulē. Sagaidāmā mūža raksturības jau katram ir kopš dzimšanas brīža Laimas noliktas, un tas tad nu ir kāds kuram — grūts vai viegls, laimīgs vai nelaimīgs. Arī mūža garums katram ir liktens nolemts, un dainās pret šo nolikumu atrodamas visas iespējamās attieksmes: savu mūžu cilvēks var uzskatīt kā par daudz īsu, tā par daudz garu, vai taisni kā nākas, atkarībā no apstākļiem.

Dažreiz cilvēkam ir priekšnojautas par to, ka nolemtais mūžs nebūs īpaši garš. Tā vairākās dziesmās ligava raud, it kā vīram paredzējama īsu mūžu, uz ko tiek sniegta stoiski rezignētā atbilde: *Dzīvoš' ilgi, nedzīvošu, Saules mūžu nedzīvošu* (27341v2 un v3; F832,517; F804,2934; arī 55711). Ar citiem vārdiem sakot — salīdzinājumā ar sauli jebkurš cilvēka mūžs var būt tikai neievērojami niecīgs. Tādā laika perspektīvā tad vairs neliekas tik svarīgi, vai liktens lemtais mūža garums ir bijis dažus gadus īsāks vai garāks.

Par mūža grūtumu dainās ir diezgan daudz dziesmu, no kurām tikai dažas parādās starp saules dainām. Ja mūžs nav tik viegls vai laimīgs, kā cilvēks vēlētos, tad atliek tikai par to raudāt. Dažkārt gan ļaudis raud un sūdzas par savu grūtu mūžu arī tad, kad tam objektīvi nebūtu nekāda īsta pamata. Saules dainās šāda nostāja īpaši pierakstīta jaunai sievai, kas žēlojas par savu mūžu tautu sētā (skat. arī 22756 un var.):

47780 (Rg Iksķīle)

Līgaviņa mūža raud,
Kāda mūža vēl vajag?
 Ar saulīti apgulās,
 Ar saulīti uzcēlās,
 Vēl gultā sēdējama,
 Uz palaga kājas aun.

46366 (Rg Nītaure)

Līgaviņa mūža raud —
Kāda mūža vēl vajaga?
 Iļ rītiņu saule lēca
 Smalkos linu palagos,
 Galdainās villainītes
 Dreijātā gultiņā.

Ja ticēt pirmajam variantam, tad ligava īstenībā būtu dzīvojusi gluži kā kundzene, ar sauli celdamās un guldamās, kur parastā norma bija — veselu cēlienu nostrādāt jau pirms saules lēkta. Tāpat otrā dziesma liecina par ļoti

izciliem līgavas dzīves apstākļiem. Pēc Ārenda (1931) ziņām, brīvi stāvošas gultas Latvijā ieviesušās tikai 18. gadsimta pirmajā pusē, sākotnēji tikai pie turīgiem saimniekiem. Dreijātas, resp., virpotas gultas kājas parādījās vēl vēlāk, jo pirmie gultu balsti bija ar cirvi darināti stabi vai pat blūķi. Galdainas villaines nebūt nav vienkāršas, bet jau smalkākas — austas krustainos, dambreta dēlīša kvadrātiem līdzīgos rakstos (Mülenbachs, 1953, 1:589), kamēr smalkie linu palagi nekādu komentāru neprasa. Visas šīs detaļas kopā apliecina, ka jaunajai līgavai dzīves apstākļi ir būtībā bijuši daudz labāki, nekā caurmēra cilvēks to varētu sagaidīt, kamdēļ tad viņas asaras par savu mūžu vismaz materiālā plāksnē nebūtu attaisnojamas.

Lēmumi par cilvēkam sagaidāmā mūža garumu un kvalitāti parasti ir Laimas rokās, tomēr daudzās dainās Laima tos pieņem kopīgi ar Dievu:

1212 (Vlk Jaunroze)

Dievam diena aizgājusi
Ar Laimīti runājot:
Dievs solīja lētu mūžu,
Saule ilgu dzīvošanu.

Kā redzams no dziesmas pirmās puses, šādi lēmumi varēja prasīt veselu dienu ilgas pārrunas Dieva un Laimas starpā. Dziesmas otrā daļa tad nu sniegtu šo debašu rezultātus, un sākas ar rindu par Dieva dāvanu cilvēkam, kas būtu — nodzīvot lētu, t.i., vieglu mūžu. Sekojot dainu paralēlisma principiem, pēdējai rindai nu vajadzētu sniegt to, ko nolēmusi Laima. Taču te dziesma pēkšņi sāk runāt par Sauli, kas dziesmas pirmajā pusē vispār nebija pieminēta. Kā te uzreiz Laima varēja pazust, lai Saule stātos tās vietā? Kaut pats pēdējās rindas vēlējums ir loģiski sakarīgs — ilgā dzīvošana ir tikpat pozitīva un vērtīga dāvana kā iepriekšējais vēlējums par lētu mūžu —, Saules kā devējas vārds šeit ievieš nekonsekvenci. Tamdēļ rodas aizdomas par bojātu tekstu, ko vēl pastiprina apstākļi, ka šī ir viena no t.s. vienvariantu dziesmām, kam nav ne varianta, ne tuvas līdzinieces nekur citur dainu pūrā (Arājs, Bondars un Kokina 1996). Lai dziesmu padarītu loģiski sakarīgu, pietiktu uzlikt vienu garumzīmi vārdam "Saule", tā ka pēdējā rinda nu solītu saulē ilgu dzīvošanu. Kā jau to redzējām agrāk, noliktā mūža ilgums dainās var būt aprakstīts kā dzīvošana šai saulē vai "šai baltā saulītē". Dziesma tomēr vēl arvien nebūtu līdzsvarota savā paralēlismā, jo pietrūktu otrreizējās atsauksmes uz Laimu. Cita iespēja būtu tāda, ka pēdējās rindas vārda "Saule" vietā būtu vajadzējis teikt: Laima [solīja] ilgu dzīvošanu.

Blakus viegliem vai lētiem mūžiem ir arī tādi mūži, par kuriem visi būtu vienis prātis, ka tie jāatzīst par grūtiem. Pie tiem piederēja nabaga rekrūši, kam bija nelaimējies izvilkēt nepareizo lozi kara klausības loterijās un kam tad bija jākalpo cara armijā veselus 25 gadus tālu prom no dzimtās vietas un tuviniekiem. Šī sistēma stājās spēkā, sākot ar Latvijas teritorijas dažādo daļu pakļaušanu cara impērijai 18. gs. un turpinājās laikam vēl līdz pat krievu — japāņu kara laikam.

Šie cara zaldāti, par kuriem ir arī vesels pasaku apakšžanrs (un pie kuriem pieder arī Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" Tolķis), tad nu pavadīja sava mūža labākos gadus dažādos karos un pārgājienos, bieži pārguļot uz klaja lauka:

F668,31 (Kld Īvande)

Nevienam tāds mūžinis,
Kāds mūžinš zaldātam:
Kur tas gāja, tur tas krita,
Līdz saulīte modināja.

Kā īpatnēji latvisku varētu uzskatīt nostāju, ka sievietē nejūt nekādu steigu jauna iziet tautās, salīdzinājumā ar dažādām citām tautām, kur visa ģimene jau krīt gluži vai izmisumā un histērijā, ja meitene ap sešpadsmit gadu vecumu nav vēl nonākusi pie vīra! Dainās uzsvertā attieksme šai ziņā ir Joti "vēsa" — visam ir savs īstais laiks, nav vajadzīga nekāda steiga, gluži kā nav vajadzības mocīties ar miežu pļaušanu lietus laikā, kad atliek tikai mazliet pagaidīt, lai to daudz vieglāk un patīkamāk izdarītu saulītē.

40901 (C Skujene)

Kam man lietā miežus pļaut,
Man ir laiks saulītē?
Kam man jaunai tautās iet,
Man ir laiks mūžinā?

10459 (Rg Nītaure, Sigulda; C Cēsis)

Nepļaus' miežu rasiņā,
Gan ir laika saulītē;
Neies' jauna tautiņās,
Gan ir laika mūžinā.

Te garāmejojot varētu vēl pievērst uzmanību tam, ka to pašu kodola domu dainās iespējams izteikt ar dažādām gramatiskām konstrukcijām. Semantiskais saturs pēdējās divās dziesmās ir vienāds, kaut arī gramatiskā uzbūve (sintakse) ir atšķirīga — vienai dziesmai nolieguma, otrai retoriskā jautājuma formā.

Kaut salīdzinājumā ar sauli cilvēka mūžs ir gaužām īss, tas tomēr var būt tik grūts vai tik pilns ciešanu, ka cilvēks pat nezina, kā būs spēka to nodzīvot līdz galam. Raizēties par to, kā būs spēka sagaidīt garai darba dienai galu, kad saule vēl ir augstu debesīs — jau tā ir krietni smaga un drūma lieta. Raizēties par to — kā būs spēka izturēt līdz mūža galam — tā jau ir tragēdija. Precētai sievietei mūžu nepanesamu varēja padarīt "bargas tautas" — agresīvi dusmīgi, kritizējoši, naidīgi un cietsirdīgi radi sava vīra sētā. Interesanti, ka šāda dziesma pat necenšas precizēt, vai īpaši bargs būtu pats tautietis, viņa māte vai citi radi — viss viens, visa lauku sētas kopsaime ir tāda pati, it kā no vienas un tās pašas piegrieztnes darināta.

23656 (Rg Lielvārde)

Ai [Vai], Dieviņi, augstu saule,
Kā vakara sagaidīšu!
Ai [Vai], Dieviņi, bārgas tautas,
Kā mūžīnu nodzīvošu!

Mūžs, kas ir tikpat kā nepanesams, tātad nav vairs par īsu — tāds drīzāk liekas par daudz garš. Sērdienei, kas atstāta viena, bez mātes mīlestības un gādības, grūtais mūžs velkas it kā palēninātā tempā, it kā laiks būtu kā gumija izstiepts garāks. Šāds mūžs salīdzināts ar dienu bez saules — tāda ganiņam šķiet daudz par garu, tāpēc ka nav iespējams uzskatāmi saredzēt laika tecējumu saules kustībā pāri debesu velvei (tāpat arī 4019; 50843):

29309v7 (TI Kandava)

Saulīt', mīļā māmuliņa,
Parādiesi ganiņam!
Ganiņam *gara diena*,
Kad saulīti neredzēja;
Sērdienei *garš mūžiņis*,
Tai nevaidi māmuliņa.

Līdzīgās dziesmās nav vairs paturēta burtiskā paralēlā izteiksme starp garu dienu un garu mūžu, bet mūžs jau ir tiešos vārdos apzīmēts kā grūts. Arī šai gadījumā tomēr paralēle ar gāro dienu rada priekšstatu par mūžu, kas sava grūtuma dēļ velkas par daudz gari:

38096 (II Asare)

Gara gara *tei dīniņa*,
Ka sauleites naredzēju;
Grouts, grouts man moužiņš,
Ka nav eistas muomuliņas.

Nezināmā vietā pierakstītā dziesmu virknē, kur saules siltums ir salīdzināts ar mātes jaukumu un abas piesauktas kā esam viena labumiņa, meitas sēras par mātes nāvi izteiktas kā vēlēšanās, lai māte otrreiz atdzimtu un spētu nodzīvot vēl otru mūžu:

VI,44:5

— Kaut tā mana māmuliņa
Otru mūžu dzivojus',
— Es tai kārtu šūpulīti
No liepiņu lapiņām.

Par diviem, vai, precīzāk izsakoties — divējādiem — mūžiem tiek runāts arī pavisam citā nozīmē — sievietei, ar vienu un to pašu dvēselīti, iznāk nodzīvot divus tikpat kā dažādus mūžus tēva un tautieša sētā. Paralēle no dabas tad arī sauli uzskata kā divējādu, atšķirot tās rīta posmu, kad tā kāpj "kalnā", resp., debesu jumā, no pēcpusdienas, kad tā no savas apogejas debesu kalna virsotnē sāk atkal tecēt lejā:

27271 (Jk Sauka)

Divejāda saule tek,
Tek kalnā, tek lejā;
Divejāds mans mūžiņš
Ar to vienu dvēselīti.

Toties, ja sapnī redz uzlecām divas saules, tad tas ir īsts maģiskais pareģojums par to, ka sapņotājai savā mūžā paredzamas divas tuvas un emocionāli nozīmīgas personas parastās vienas vietā. Tā kā saule latviešiem ir sievišķīgs tēls, tad arī šāda neparasta sapņa atšifrējums atsaucas uz divām sievietēm — dēlu māmuliņēm. Sapņa īstenā nozīme, protams, ir tāda, ka meitai mūžā sagaidāmas ir divas vīramātes un līdz ar to — divi vīri parastā viena vietā. Senāk, kad laulības šķiršanu tikpat kā nepazīna un atraitnei otru vīru atrast parasti nebija viegli, šāds mūžs būtu bijis relatīvi neparasta parādība:

9852 (Rg Lielvārde)

Es redzēju sapanāi
Div' saulītes uzlecot:
Būs manā mūžiņā
Divu dēlu māmulītes.

Nereti zem mūža vārda apzīmēta tikai tā dzīves daļa, kas vēl atlikusi kopš dotā brīža. Kad, gatavodamās iziet tautās, meita mātei piemin par savām skumjām, viņa tās izskaidro kā bažas par laulību — tais laikos neatgriezenisku soli. Apprecēšanās sekas sievietei būs jānes līdz pat atlikušā mūža galam, jo pēc kāzām tā nu būs Myužam tautu rūceņā (33645; M2,66:381), un, ja meitai nelaimējies, tad atgadās, ka māte to iedevusi neveikjam Visu mūžu maldenāt, Asarās peldenāt (23983v1). Teiksmainā garākā dziesmā "Teku, teku pa celiņu" (33643) stāstītāja(s) uztek Saules muižu, paņem tur Saules meitu un iedod to jaunākam brālim kā Visu mūžu ligaviņu. Gluži tas pats attiecas uz tautieti, kas tāpat saista savu dzīvi uz mūžu, tā ka ligavu tas vizinās Visu mūžu dzīvodams. Šis rindas, kas atrodamas kādas garākās dziesmas noslēguma daļā, ir tas pats modulārais motīvs kā vairāk pazīstamajā "Sijā auzas, tautu meita":

F166,3533 (Kld Kuldīga)

Četri bēri kumeliņi
Uz akmiņa auzas ēda — — —
— — — — — — — — — —

Stundīt' stāvu, domādama,
Kuram gāju klāt sēdēt.
Labāk gāju pie tautieša,
Ne pie sava bāleniņ':

Bāliņš mani vizināja
Mazu zemes gabaliņ',
Tautiets mani vizināja,
Visu mūžu dzīvodams.

Jautājums par telpisko vietu, kur atlikušā mūža daļa būs jānodzīvo, izskan kā formuliskais izteiciens *Kur mūžiņu nodzīvošu* un sievietēm atsaucas uz mūža lielāko pusi — to posmu no kāzām līdz mūža galam (skat. arī 9453). Sekojošās dziesmas noslēguma divrinde šķiet atsaucamies uz to vēstures posmu, kad Kurzemes hercogiste piederēja Polijas karalim (no 1561. gada līdz 18. gs.). Latviešu zemniekiem tad varēja iznākt mūža laikā pārvietoties uz citām karalistē sastāvošām zemēm, vai arī latvietes varbūt bija sākušas vairāk precēties ar cittautiešiem:

9797v1 (Lp Gavieze)

Zin', Dieviņi, kur lec saule,
Kur noiēti vakarāi,
Zin', Dieviņi, kur ved tautas,
Kur mūžiņu nodzīvošu,
Vai poļosi, vai leišosi,
Vai še pati Kurzemē.

Tā paša varianta pamatdziesma neziņu par saules precīzo lēkta un rieta vietu saista ar īsāku, mazāk precīzu un līdz ar to vairāk vispārinātu neziņu par savām paredzamām dzīves gaitām. Vārdi šai gadījumā tikpat labi iederētos vīrieša, kā sievietes mutē, jo atmesta ir tiešā atsauksme uz tautās iziešanu. Dziesma līdz ar to gan sniedz mazāk vēsturiskas un sabiedriskas informācijas, toties iegūst augstāku filozofisku pārdomu lidojumu un lielāku izteiksmes spēku:

9797 (Azp Rudbārži)

Es nezinu, kur lec saule,
Kur noriēti vakarā;
Es nezinu, kur aiziešu,
Kur mūžiņu nodzīvošu.

VAKARS KĀ DIENAS VECUMS

Pēdējās divās citētās dziesmās saules norietēšanai vakarā atbilst cilvēka mūža vakara puse. Saules dienišķais tecējums debesu jumā tur kļuvis par metaforisku analogu laika tecējumam cilvēka mūža laikā. Tā ir tik sena metafora, ka jau Aristotēlis savā "Poētikā" to ņēmis kā klasisko paraugu metaforiskai atbilstībai, kur otrais loceklis atbilst pirmajam kā ceturtais trešajam, resp., B atbilst A gluži kā D atbilst C: "...starp vecumu un dzīvi pastāv tā pati attiecība kā starp vakaru

un dienu; tā dzejnieks sacīs par vakaru, līdz ar Empedoklu, ka tas ir 'dienas vecums', par vecumu — ka tas ir 'dzīves vakars' vai 'dzīves saulriets'. "Metaforiskā atbilstība starp vakaru kā dienas noslēguma posmu un vecumu kā mūža galu arī saules dainās parādās dažādās variācijās, sākot ar visklasiskāko metaforu izteicienā par vecu sievu kā tādu, kam "saulīte vakarā". Tas tad nu sniegts kā attaisnojums — droši vien ironisks — no vīra mātes kā vecākas sievietes pieprasīt, lai tā padara tādu darbu kā vejas velēšana sala laikā, jo viņai savas vecās rokas nav vairs ko taupīt!

40106 (Rg Skriveri)

Taup' meitiņa savas rokas,
Salā pūru velēdam(a);
Lai velē vīra māte,
Tai saulīte vakarā.

Biežāk gan par dzīves vakaru dainas izsakās ar cerībām, ka tas varētu būt labāks par līdzšinējo dzīvi. Atsauksme tad ir ne tikai uz dienas vai mūža beigām kā hronoloģiskiem laika posmiem, bet arī uz to kvalitāti.

27272v3 (Kld Kursiši)

Saule gāja vakarā,
Zelta zarus zarodama;
Dod, Dieviņ, tā zarot
Tāli mūža vakaram.

F1144,128 (Kld Kabile)

Noiet saule vakarā,
Zelta zari zarojas;
Dod Dieviņ, tā zarot
Jele mūža galiņā.

Rieta saule ar savu zeltaino zarošanu starp mākoņu strēlēm ir krāšņa apoteoze visam tās dienīškam tecējumam, kas sevišķi iemīļota kā tēma Kurzemes dziesmās. Saule nekad nav tik skaista kā tad, kad tā no mums šķiras. Cilvēks no Dieva izlūdzas savam mūža galam tikpat krāšņu, skaistu un bagātu piepildījumu un noslēgumu (skat. arī 18135 un var.; F191,2473).

Mazliet citādā veidā tā pati aizkustinošā doma ir izteikta ar dzejas gleznu par sauli, kas izlien no mākoņiem tikai īsi pirms rieta, kamēr visu dienu tā bijusi skatam aplēpta. Šoreiz tas nav Dievs, bet gan likteņa lēmēja Laima, pie kuras griežas tāds cilvēks, ko Laimē visu mūžu bija tikpat kā aizmirsusi, ar patētisko lūgumu tai atrasties un parādīties kaut vai pašā mūža galā:

49305 (Md Aduliena)

Atsaspīdi man, saulīte,
Kaut zem paša vakariņ(a);
Atsaradi, mana Laimē,
Kaut zem paša mūža gala.

Līdzīga pamata doma — labāk vēlu kā nekad — citās dziesmās izteikta, gaismas vietā piesaucot saules siltumu. Viena dziesma lūdz no Dieva siltu saulīti

kaut vai vakara pusē, tāpat kā labu dzīvi kaut vai pašā mūža galā, vai arī, līdzīgi — lēnas tautas (23718) kaut vai mūža galā. Cita, jau sikākā precizējumā, lūdz labu mūžu kaut vai vecumā apprecoties, tāpat kā lūgtu siena ievākšanai piemērotu sauli kaut vai vēlū vakarā:

27272 (C Ērgļi, V, K, Z)

Dod, Dieviņ, siltu sauli
Jel vakara pusītē;
Dod, Dieviņ, labu dzīvi
Jel mūžiņa galinā.

49306 (Vlk Ērgeme)

Dod, Dieviņi, siena laiku
Vēl vēlā saulītē;
Dod, Dieviņi, labu mūžu
Vēl vecam precoties.

Citās variācijās par šo pašu tēmu, kur zarainais un krāšņi zeltītais saulriets dienas noslēgumā ir simbols laimei, veiksmei un pārticībai, cilvēks lūdz Dievu, lai tāds pats tam būtu viss mūžs, ne tikai tā noslēgums vien (tāpat F1390,278, Vp Ēdole):

F759,8597 (Jg Ruba)

Saule noiet vakarā,
Koka zarus zeltīdam';
Dies dod mani tā zeltīt
Līdz mūžiņa galinam.

25754 (Kld Raņķi)

Noiet saule vakarā,
Zelta zarus zarodama;
Dievs dod jums [man] tā zarot,
Visu mūžu dzīvojot.

Kā redzams pirmajā dziesmā (no Rubas), rieta saule, kas pati sazarojusi zelta zarus, šeit ir pārtapusi rieta saulē, kas noiet, kokiem zarus zeltīdama; tas ir jau cits (un saules dainās ļoti plaši izvērsti) motīvs, kas pieder pie fiziskās saules dziesmām.

Kamēr spoži zeltītais saulriets, kā tikko to redzējām, nes ļoti vēlamu un pozitīvu simboliku, bāls saulriets kā tā pretstats kļūst ļoti negatīvs, atgādinot varbūt veselīgi sārtu cilvēku, kas nobāl slimības gultā vai pirms nāves.

26826 (Tl Kandava)

Bāli, bāli saule teka,
Vakarāi noiedama;
Tā nobāl mans mūžinis,
Ar nelieti dzīvojot.

Sākotnējā nozīmē nelietis burtiski bija tāds vīrietis, kas nekam lieti neder, tāds, kas neko nemāk darīt kā nākas, tā ka viņa sievai ir jāizdēd un jānobāl nemītīgā pārpūlē, mēģinot kompensēt vīra trūkumus. Tāpat visa iedzīve un dzīves apstākļi, ar nelieti kopā dzīvojot, nevarēja būt nekādi spožie.

Vēl citos gadījumos tas pats salīdzinājums starp saules gaitu dienā un cilvēka mūža gaitu izceļ laika tecējuma dinamisko pusi, ne tikai statisko atbilstību starp abu tecējuma beigu posmu:

27287 (Kld Lutriņi, Raņķi)

Tek saulīte launagā,
No launaga vakarā;
Tā tecēja mans mūžiņš
No jaunuma vecumā.

Cilvēka mūža atbilstība saules dienīšķam tecējumam veido tādu kā vispārēju abstraktu modeli jeb jēdzienisku kodolmetaforu, pēc kuras tad iespējams darināt garu rindu dažādu specifisku salīdzinājumu. Vairākas šādas "metaforu ģintis", kas izveidojušās vēstures gaitā ap zināmu kodolmetaforu, ir izanalizētas angļu valodā, kā Ternera aprakstītais priekšstats par nāvi kā ceļojumu un mirušo par aizgājēju angļu literārā dzejā (Turner, 1987), vai Lakofa analīze par prātu kā trauku modernajā amerikāņu sarunvalodā, ar izteicieniem kā "Man galva pilna jaunu ideju", utt. (Lakoff, 1987). Saules dainās metaforiskā atbilstība starp saules dienīšķo tecējumu un cilvēka mūža gaitu veido ļoti plašu dažādu salīdzinājumu kopumu, ko paredzēts sīkāk aplūkot "Trejādu sauju" otrajā grāmatā, kas būs veltīta fiziskās saules dziesmām.

MŪŽAM

Vārds "mūžam", attiecināts uz cilvēku, dainās nozīmē to pašu, ko "visam mūžam" jeb "visu savu mūžu", kamēr saules mūžs attiecas uz mūžību vārda modernajā izpratnē. Atgadās, ka atsauksme uz visu mūža garumu iznāk vairāk vēlēta vai iedomāta nekā reāla. Tā, piemēram, pavisam jauns puisis, kam mīlestības jūtas uz pretējo dzimumu nav vēl pilnībā atmodušās, pārsteidzīgi (un bērnišķīgi!) lielās visu mūžu palikt pret meitām vienaldzīgs. Protams, pietiek tam satikt īsti skaistu meitu — tādu kā saulīti —, lai šāda apņemšanās "uz mūžu" tam jau aizmirstos un meita sāktu iepatikties:

12478 (Md Irši)

Ciema puisis lielījās
Mūžam meitu nemīlēt;
Nāk meitiņa kā saulīte,
Sāk puīšam patīkties.

Līdzīgi tas ir sekojošā dziesmā, kur atsauksme uz visu mūžu kā laika sprīdi ir tikai negatīva, resp., piesaukta tikai, lai tūlīņ to noliegtu. Lai cik labi arī māsa satiktu ar saviem brāļiem, tai nav paredzēts visu mūžu viņiem kalpot, bet gan aiziet pašai savā dzīvē, sava vīra sētā:

11996 (Vlk Gaujiena)

Lai upīte gana strauja,
Pret saulīti netecēja;

Lai māsiņa gana mīļa,
Mūžam brāļus nekalpoja.

Kur modernā sarunu valodā "ne mūžam" parasti nozīmētu diezgan kategorisku "nekad" jeb "nekad ne mana mūža laikā", tur dainas šo izteicienu vairākkārt lieto turpinātības noliegšanas nozīmē, kā sinonīmu izteicienam "ne līdz pat sava mūža galam", "ne visu savu mūžu":

F512,5943 (Ldz Kārsava)
Ne ik dienas saule spīd,
Ne ik dienas lietus list;
Ne mūžam, bāleliņ,
Būšu tava kalponīte.

Īpatnējā kārtā, tā pati apstākļu "mūžam" kombinācija ar darbības vārdu negatīvā formā var radīt iepriekšējiem piemēriem pretēju nozīmi. Tā māšai, kam mičošanas ceremonijā uzsiets baltais sievas galvas auts, ar šo precētas sievas galvas segu tik tiešām būs jānostaigā visu atlikušo savu mūžu, līdz pat nāvei. Negatīvā izteiksme šeit attiecināta tikai uz metaforiskā sniega izkušanu: sievas linauta baltums dzejiski kļūst par tādu sniegu, kas nekādā siltumā nekad vairs nenokūst — ne dabīgā saulītē, ne cilvēku sildītā istabā:

24738v8 (Rg Nītaure)
Kas tas, jods, par sniegu bija,
Man ejot tautiņās?
Man apsnīga balta galva,
Mūžam vairs nenokusa
Ne siltāi istabā,
Ne siltāi saulītē.

Adverbiālais izteiciens mūžam ar nozīmi "uz visu mūžu" var arī kļūt abstraktāks un vairāk vispārināts, tā pieņemot nozīmi "uz visiem laikiem". Piemēram, ja savstarpēju miera līgumu būtu noslēdzis viens zināms vilks ar vienu zināmu kazu, tad tas būtu spēkā tikai līdz viņu mūža galam. Toties, ja naidu vairs neturēt būtu nolīguši vilki kā suga ar kazām kā sugu, tad mūžam sekojošā piemērā nozīmētu "mūžīgi mūžam" vai "uz mūžu mūžiem":

F189,365 (Vlk Gaujiena)
Vilks ar kazu saderēja
Mūžam naida neturēt.
Nav saulīte uzlēkusi,
Vilks kazai mugurā.

Šai dziesmā ir labi uztverta dzīves ironija, ka solījumi mūžam naida neturēt diezgan raksturīgā kārtā tiek vairāk sniegti, lai iemidzinātu savu iecerēto upuri, nekā aiz nopietnas vēlēšanās pēc "mīļā miera" abu starpā. Parasti tā ir tīrā

liekulība no stiprākā puses un tālāk par skaisto frāzējumu arī netiek: tikpat dzīvnieku, kā starptautiskās attiecībās stiprākiem ir nelāgais paradums pie pirmās izdevības lauzt šādus miera līgumus.

MŪŽA NAMS UN MŪŽS PĒC NĀVES

Tā kā mūžs pārstāv laika posmu, kas notek starp dzimšanu un nāvi, runāt par mūžu neizbēgami nozīmē arī domāt par cilvēka mirstīgumu zemes virsū. Bēru dziesmās mūža jēdziens atkārtojas dažādās niansēs un variācijās, kā tas labi redzams sekojošos izvilkumos no kāda garāka četrriņžu virknējuma:

F1895,5049 (Jk Nereta)

— Jūdziet bērus, jūdziet melnus,
Vediet mani smiltājāi [smiltainē].

— Pāries bēri, pāries melni,
Es vairs mūžam nepārnākšu.

— Zemē arkli, zemē arkli,
Kur tas patsi arājiņ(is)?

— Arājiņis atsagula
Visa mūža dienavidu.

— Kam, tētiņi, tu atstāji
Savu zelta pagalmiņu?

— Tev, dēliņi, to atstāju
Visu mūžu nodzīvoti.

Mirušais, kas it kā pats aicina jūgt zirgus, lai vestu to smiltājā, arī pats paskaidro, ka mūžam — tāpat nekad — vairs nepārnāks. Tā kā viņa paša laicīgais mūžs tobrīd jau ir galā, šeit doma jau šķiet vispārināta uz "mūžu" pēcnāves valstībā, tāpat — uz mūžību kā neierobežotu laiku. Kā nāve, tā miršana nav ne ar vārdu visā šai garā dziesmu virknē pieminētas, šo emocionāli draudīgo vārdu vietā dainas lieto metaforiskus eifēmismus, piemēram, izteicienus par nāvi kā iemigšanu. Tā par mirušo arājiņu vai māmuliņu var sacīt, ka tie nāvē apgūlušies uz visa mūža dienavidu, kas ir iekšēja pretruna, ko klasiskā retorikā sauc par oksimoronu. Diendusa pēc definīcijas ir tikai īss miega posms garās vasaras darba dienas vidū, kamēr viss mūžs pēc nāves būtībā ir mūžība, par ko nekas nevar būt garāks. Beidzot, pēdējā četrriņdē, mirušais tēvs savu pagalmu, resp., savu zemi, sētu un iedzīvi nodod dēla kā mantinieka rokās, kam tas savukārt paliks lietošanā — ne jau mūžīgi, bet tikai tik ilgi, cik savu cilvēka mūžu nodzīvot.

Blakus mūžam kā **dzīves** garuma mēram dainās tātad sastopams arī priekšstats par mūžu kā to laikposmu, ko cilvēks pavadīs pēc **nāves** viņā saulē:

27760 (Rg Kēči)

Šai saulē, šai zemē
Viesiem vien padzīvoju;
Viņa saule, viņa zeme,
Tā visam mūžiņam.

Šādā kontekstā izprotams izteiciens par “mūža māju” bez logiem un bez durvīm, ar ko, protams, domāts ir zārks un kas formulēts kā miklai līdzīgs paradokss (jo logi un durvis ir katra normāla nama būtiska sastāvdaļa) (skat. arī 49524; F1045,673).

F1944,218 (Rg Rīga; Md Tirza)

Ak tu, munu mūža namu,

(Piedz.: Aiju, aijajā!)

Ne tam durvju, ne tam logu, (=piedz.)

— Ne tam durvju virināt(i),

Ne lodziņa raudzīties(i).

Izteicieni “mūža māja” jeb “mūža nams” ir eifēmistiski netieši, un semantiski sinonīmi tiem būtu modernās valodas “mūžīgā” jeb “mūžības māja”, kā pēdējā piemērā, kas ir kādas garākas dziesmu virknes sākuma pants. Mūža nama jēdzienam kā miklai vai paradoksam piemīt arī vēl cita nozīmes nianse. Normāli nams būtu mājieta, kur cilvēks dzīvo zemes virsū, kamēr “mūža nams” tiek ierakts zemē un miruša cilvēka augums tur pavadīs savu pēcnāves “mūžu” līdz pat auguma iznīcībai.

Tad, kad cilvēks jūt nāvi jau tuvu, ir pienācis laiks gatavot mūža namu — to pašu, kas tiek darināts bez logiem un bez durvīm. Šāda gatavošanās, piemēram, mīļotā brālīša bērēm vienā dziesmā dzejiski un gleznaini izteikta kā viņa mūža mājas durvju virināšana. Diezgan satriecoša gan ir dažās Kurzemes dziesmās atkārtotā doma, ka tādā brīdī skauģis ir tik priecīgs, ka šis prieks izpaužas gluži tā, it kā saule būtu īpaši viņam uzlēkusī, vai pat tā, it kā saule skauģim būtu uzlēkusī istabas dibenā. Tās nu reiz ir neparasti intensīvas naida un atriebības jūtas, kas saviem skauģiem šais dziesmās tiek piedēvētas:

27756 (Kld Raņķi)

Nu skauģim diena ausa,
Nu skauģim saule lēca,
Redzēj' manu mūža namu
Bez logiem padarām.

49511 (Kld Īvande, Azp Kloistere)

Nu skauģam saule lēca,
Istabiņas dibenā:
Redz manam brālīšam
Mūža māju virinot.

Kara dziesmās visiem pazīstama formuliskā rinda, kur par karā aizejošu brāli saka Vairs mūžami neredzēt (31933 un var.). Tur redzēšana izprotama savā parastā burtiskā nozīmē — pēc šīs šķiršanās, iespējams, brāli nekad vairs mūžā neiznāks redzēt. Bēru dziesmās toties sastopams visai īpatnējais motīvs par saules redzēšanu kā sinonīmu dzīvošanai, kas var savienoties ar mūža nama motīvu. Te manāma dzejiska analogija (kaut tiešos vārdos neizteikta) starp nāvi un nakti: gluži kā naktī saule nav redzama, tā arī mirušie, kam dvēsele aizgājusi viņā saulē, bet augums fiziski guldīts zem zemes, šo sauli vairs neskata. Šis priekšstats gleznaini saistīts ar dzejas tēlu par zārku kā ozolkoka vai priežu koka namu bez durvīm un ar zaļa maura juntu, no kura mirušais mūžam nekad neiznāks, lai vēlreiz sauli saredzētu vai saskatītu:

F1379,128 (Rz Barkava)

Ozol'dēļu namu daru,
Zaļu mauru juntu jumu;
Mūžam durvis neatvērsu,
Mūžam saules neskatišu.

Bb21,61 (Md Virāne)

Priežu koka namu daru,
Zaļa maura juntu liku;
Mūžam durvu neatvēru,
Mūžam saules neredzēju.

Savu pēlēju ļaudis nolād ar vēlējumu Dievs dod tam neredzēt Rīta saules uzlecot/uzlecām (436; 8366) vai Dienā saules neredzēt, vai Rītā (rītu) saules neredzēt (8428; 8435; 40322). Kaut burtiski šādi izteicieni varētu izklausīties kā novēlējumi tēmētam upurim naktī ciest no bezmiega un dienā kļūt aklam, no citām līdzīgām dziesmām ir redzams, ka vēlējums būtībā ir par nāvi. Rūgti ironiski ir izteicieni kā Es savam pēlējam Mūžam ļauna nevēlēju (40322, Md Cesvaine), kam tad seko lāsts rītu saules neredzēt, kā to vēl redzēsīm, runājot par melno magiju nodajā par buršanu.

Izņēmuma kārtā izteiciens par saules neredzēšanu parādās arī kā semantiski tukša formula satīriskās sadzīves dziesmās. Kā jau tas manāms arī citur dainās, tādi eifēmistiski izteicieni, kas radušies nopietnā un pat sakrālā kontekstā, kā atvietojumi aizliegtiem, resp., tabu vārdiem, palaikam tiek aizņemti vai nu no izsmiekla, vai no nerātņām dziesmām. Tā ir tāda kā rotaļāšanās ar aizliegtiem vai vismaz draudīgiem priekšstatiem, gluži kā kad bērni mīl spēlēties ar uguni (skat. arī Viķe-Freiberga, 1995). Sekojošā vidzemnieku dziesmā no Cēsu apriņķa kurzemnieki tiek izsmieti ar dažādu negatīvi iekrāsotu priekšstatu savārstijumu, kam nav ne mazākā sakara ar dzīves īstenību, bet kur komiskais efekts tiek panākts tieši ar pārsteiguma elementu par katras atsevišķas detaļas negaidīto raksturu.

57907 (C Rauna)

Zili, melni kurzemnieki
Gar upmali vazājās.
Nem, māsiņa, cepļa slotu,
Trieš upītes dibinā!
Lai tur rūca, lai tur kauca,
Mūžam saules neredzēj'š.

Pārnovada Jaudis te komiski izsmejošā veidā attēloti kā mēsli vai gruži, ko ar slotu var vienkārši ieslaucīt upē. Rūkšana un kaukšana upes dibenā, kur mūžam saule nebūs redzama, īpatnējā veidā kombinē pirmskristīgos priekšstatus par elli kā vietu, kas atrodas purva, akača vai cita ūdens dibenā, ar kristīgo elli kā zobu klabēšanas un moku vietu, uz abām gan atsaucoties tikai netieši un tikai satiriskā veidā. Gluži tas pats motīvs atgriežas kādas garākas sadzīves dziesmas noslēgumā, kur pēc kārtas uzskaitīti vai visi tuvākās apkārtnes māju vārdi ar kādu īsu piebildi, skaidri redzams, tikai uzskaitīšanas un katra atpazīšanas prieka pēc. Dziesma sākas ar atsaukumi uz pirmām mājām kā vietu, pār kuru uzlec saule, kas varētu varbūt atsaukties uz faktu, ka šīs mājas būtu atradušās pagasta austrumu malā:

55815 (Vlk Kārķi)

Uz Kaln-Zili saule lēca,
Iz Lej's-Zili gozējās,
(=Piedz.: Tir lill lī, jun gai rī,
Uz Lej's-Zili gozējās.)
Briežam bija smilgas rudzi,
Stierei asas dzirnaviņas,

Jaunā mājā cauri gāju,
Lāgas puisu neredzēju:
Citi liki, citi greizi,
Citiem kumpas mugurā.
Tas tos viesus ievadīja
Kires pura dibenā;
Tur viņi rūca, tur viņi dūca,
Mūžam saules neredzēja.

Atgriežoties pie bērnu dziesmām ar gleznaini aprakstīto mūža namu, saules neredzēšana tur izteikta arī ar īpatnēji apgrieztām formulām par saulei acu nerādīšanu (skat. arī No 27589; FS119,862). Miruša cilvēka nespēja saskatīt saules gaismu te paradoksāli ir apgriezta otrādi (līdzīgi kā to dažkārt dara ļoti mazi bērni), it kā saule būtu tā, kas skatās uz cilvēka acīm. Savā ziņā tekstam gan arī burtiski ir taisnība, jo apraksts mironis tik tiešām savas acis saulei vairs nevar rādīt:

27555 (Rg Lielvārde)

Balta koka namu daru,
Zaļa maura juntu jumu;
Mūžam durvu neatvēru,
Saulei acu nerādīju.

49524 (Rg Lēdmane)

Taisiet man mūža māju
Zaļajāmi durtiņām!
Ne mūžam neatvēru,
Saulei acu nerādīju.

Tā pati formuliskā rinda par saulei acu nerādīšanu citā kontekstā izsaka pavisam citu nozīmi. Par skaistu meiteni, kas uzaug pie brājiem puslidz taupīta

un sargāta no smagākiem lauku darbiem, divās Daugavpils apriņķa dziesmās ir teikts, ka tā saulei acu nerādīja, tātad dzejiskā pārspilējumā — ka tā nekad vasaras lauku darbos neparādās saulē:

11649v1 (Dv Krustpils)

Skaista auga brāļu māsa,
Saulei acu nerādīja,
Tā būs laba mūžiņā
Kalpam kāju āvējiņa.

38647 (Dv Vipe)

Skaista auga brāļu māsa,
Saulei acu nerādīja,
Tā būs laba, tā būs skaista,
Dzērājam kājas aut.

Šīs dziesmas savā noskaņā ir visai pesimistiskas — kaut arī meitene būtu savā dzimtā sētā audzināta ar saudzību, cieņu un pat lutināšanu, visām šīm pūlēm beigu beigās nebūs nekādas jēgas, nedz arī kāda labuma no viņas saulē neapdegušās baltās ādas skaistuma. Varbūt ka tā apprecēs vai nu nabadzīgu un zemas kārtas, vai arī dzērāju vīru un savā tālākā dzīvē nekādu saudzēšanu vairs nepiedzīvos. Šķiet, ka detaļa par kāju aušanu būtu etnogrāfiski gluži burtiski pareiza. Kad senāk vīrs pārnāca no aršanas vai cita ļoti smaga darba, bija pieņemts, ka sieva viņam noāva kājas. Normāli tā bija tikai cilvēcīga izpalīdzība dzīves biedram, kam varbūt visas malas tā sāpēja no smagā darba, ka tas nemaz nevarēja pieliekties, lai pats kājas vakarā noautu. Taču šais dziesmās noteikti gribēts izcelt šīs kāju aušanas pazemojošo pusi, jo sievai tomēr bija jāauj vīram kājas arī tāpēc, ka viņš skaitījās ģimenes galva un galvenā autoritāte. Citādi gluži normālais kāju aušanas žests tad kļūst īpaši pazemojošs caur to, ka vīrs, kam sievai ir jāizrāda respekts, savā cilvēcīgā vērtībā stāv zemāk par viņu.

CILVĒKA MŪŽS UN SAULES MŪŽS

Tiesā pretstatā cilvēka nolemtam un stingri ierobežotam mūžam dainas dzied par "saules mūžu," kas parasti nozīmē to pašu, ko modernais lietvārds "mūžība" — laika plūsmu bez sākuma un bez gala. Viena no retām dziesmām, kas šķiet atsaucamies uz pasaules pirmsākumiem, ir mitoloģiska dziesma par Saules dzemdībām, kad Saulītei bija jākur pirts, jo tai meita radījās:

F1208,7258 (Azp Gudenieki)

Ne vakari tā dieniņa,
Kad Saulīte pirti kūra;
Aizmūžai tā dieniņa,
Kad tai meita radījās.

Te parādās interesantā doma par dažādām mūžības pakāpēm, kur "aizmūžs" pārstāvētu neiedomājami senus laikus. Jāievēro tomēr, ka tai brīdī, kad Saulītei

piedzimst meita, viņai jābūt jau pieaugušai, tātad uz pašu pasaules radīšanas brīdi te tomēr atsauksme nevarētu būt.

Kas attiecas uz pārdomām par cilvēka paša mūžu un par tā īsumu, tad tās saules dainās (gluži kā vispār dzīvē) visbiežāk izraisa kāda tuvinieka nāve:

3236 (Lp Priekule)

Saulit' silta, māmiņ' mīļa,
Kaut mūžame pietikuse!
No saulītes siltumiņis,
No māmiņas mīji vārdi.

Sērojošā meita vēlētos, kaut viņas māmuliņa, kas savā mīlestības siltumā bija tik līdzīga saulei, būtu varējusi līdzīgi saulei turpināt apspīdēt meitas dzīvi. Kā pirmo ilgākdzīvošanas pakāpi viņa tātad izteic vēlējumu, kaut mātes klātienēs būtu pieticis visam meitas mūžam, kaut arī tas ietu preti normālai paaudžu izmaiņšanās gaitai. Vairākas Latgales dziesmas šai domā iet soli tālāk, un meita savās sērās tur saceļas pret pasaules kārtību, kur nāvei ir dota tāda vara pār cilvēku. Viņa gribētu, kaut viņas māte būtu varējusi būt izņēmums vispārējam dabas likumam un nodzīvot saules, ne cilvēka mūžu, jo neorganiskā daba ar saviem izcili lēniem esamības ritmiem cilvēka acīs ir tas pats kas nemirstība. Sekojošie piemēri arī uzsver, cik ļoti meitai pietrūks ne vien mātes mīlestības, bet arī materiālā atbalsta, jo no mātes tā saņēma ne tikai mīļus vārdus, bet arī gardus ēdiena kumosus un gatavus (t.i., jau pašūtus vai izšūtus) drēbju gabalus. Šāda veida materiālai palīdzībai bija noteicoša nozīme katras sievietes dzīves kvalitātē, jo senos laikos drānu izgatavošana ar rokām prasīja no sievietēm milzīgu laiku un pūles, un arī pārtika bieži bija uz bada robežas.

3355 (Ldz Mērdzene)

Kab' ej muna muomuļeņa
Saulis myužu dz' eivuojuš'e,
Napītryuktu mīlu vuordu,
Ni gotovu gabal'eņu.

F1341,6986 (Rz Stirniene)

Ka tā mana māmuliņa
Saules mūžu dzīvojusi,
Gana būtu mīļu vārdu,
Gana gardu kumosīņu.

Pretēji abstraktajam lietvārdam "mūžība," jēdziens par "saules mūžu" tomēr netieši pieļauj arī domu, ka pat saule nav absolūtā nozīmē mūžīga, ka arī saule seko kādai vēl augstākai nolemtībai un pati arī dzīvo tikai tai nolikto "saules mūžu". Arī tai, kā vieliskās pasaules sastāvdaļai, kādreiz būs jāiznīkst, kaut arī tās mūža ilgums būtu mērāms pēc citas — cilvēkam tikpat kā neaptveramas, kosmoloģiska mēroga laika skalas. Pats mūža jēdziens tad paturētu savu neatņemamo relativitātes pieskaņu, kur tiklab cilvēkam, kā neorganiskai dabai — saulei, ūdenim, akmenim — būtu piešķirts savs, savai īpatnai esamībai vien piederošs un piemērots eksistences garums (skat. arī 55552; 55971; 55972; F1045,1313; F1707,508; F1944,263):

34191 (C Vaive)

Dzīvoš' ilgī, ne tik ilgī,
Saules mūžu nedzīvošu;
Ūdentīņis, akmentīņis,
Tie dzīvos saules mūžu.

27677 (Azp Cirava)

Brīdi, laiku man dzīvot,
Nedzīvot saules mūžu;
Ūdeņam, akmiņam,
Tam dzīvot saules mūžu.

Šis filozofiskās četrindes dainu masīvā parādās gan izolēti, kā tikko citētās, gan arī kā sākuma pants garākai dziesmai:

F1944,263 (Rg Rīga; Md Tīrza)

Dzīvoš' ilgī, nedzīvošu,
Saules mūžu nedzīvoš'; (2x abas rindas)

— *Ūdentīņis, akmentīņis,*

Tas dzīvoja saules mūž'.

— Padziedāju, paliksmoju,

Ne ilgāmi *mans mūžinš.*

— Tik ilgāmi *mans mūžinīs*

Kā vasaras launadziņš.

— Lai dzīvoju, cik dzīvoju,

Bet lustīgi padzīvoj'.

— Kad nomiršu, tad gulēšu

Kā kociņa gabiliņš.

Salīdzinājums ar vasaras launadziņu šoreiz izvēlēts, lai izceltu cilvēka mūža subjektīvo īsumu, kur vecumu sasniegušajam šķiet, ka nupat kā, vēl tikai vakar, viņš bija jauns. Dziesma noslēdzas ar ļoti pozitīvu izskaņu, ar domu, ka dzīvi jācenšas pavadīt priekā, jautrībā un aktīvā darbībā, jo mēmas un nekustīgas gulēšanas jau tāpat kapā būs diezgan.

Beidzot, tā pati modulārā vienība ar pretstatu starp cilvēka īso, bet neorganiskās dabas "saules mūžu" var kalpot arī kā noslēguma četrinde garāku dziesmu cerā par līgavu, kas it kā paredz, ka vīrs nebūs vairs ilgais dzīvotājs (27341v2, F832,517; F804,2934). Vīra atbilde šeit ir izteikti filozofiska, un viņš stoiski kā negrozāmu pieņem pasaules iekārtu, kur nedzīvais dabā ir daudz izturīgāks un ilgstošāks par dzīvo.

27341v3 (C Cēsis)

Grūši pūta sila priede,

Smalka lietus pielijusi;

Gauži raud līgaviņa,

Uz rociņas gulēdama.

Vai sirsniņa paredzēja,

Ka es ilgī nedzīvošu?

Dzīvoš' ilgī, nedzīvošu,

Saules mūža nedzīvošu;

Ūdentīņš, akmentīņš,

Tie dzīvoja saules mūžu.

Bažās par sava nolemtā mūža garumu (kas vēl nesenos laikos bija pārāk pamatotas, ņemot vērā caurmēra mūža drīzāk īsumu nekā garumu) cilvēks vērigi raugās savā apkārtnē, lai mēģinātu tur saskatīt pravietiskas zīmes par savu nākotni. Tā dzīvē vēl paredzamo gadu skaitu ir iespējams izzilēt no dzeguzes kūkošanas:

49372 (Vlm Brenguli)

Kūkoj, sila dzeguzīte,
Tu kūkoji, es raudāju.
Vai tu bijī paredzē'si,
Ka es ilgi nedzīvošu?
Dzīvoš' ilgi, nedzīvošu,
Saules mūžu nedzīvošu.

Kā to vēl redzēsīm nodaļā par zilēšanu, gan latviešu, gan lietuviešu tautas ticējumi dzeguzes kūkojumam pieraksta pareģošanas spējas: kad pavasarī dzird pirmo reizi dzeguzi kūkojam, tad jāskaita, cik reizes kūko, — tas būs vēl dzīvojamo gadu skaits. Tāpat abām baltu tautām pazīstama posta dzeguze, kas piekūko nelaimi vai slimību, vai arī iezvana to brīdi, kad cilvēkam nolemtais mūža ilgums ir nonācis galā (Greimas, 1992:218; Šmits, 1940:388—390).

Saules mūžs var tikt arī metaforiski piedēvēts tādiem ļaudīm kā kungi, kas ar savu vieglo dzīvi varēja sagaidīt daudz ilgāku dzīvošanu — relatīvi runājot, gluži vai saules mūžu —, salīdzinājumā ar latviešu zemniekiem, kam smago darbu nasta un grūtie dzīves apstākļi mūžu saīsināja. Šādu novērojumu apstiprina vēl mūslaiku demogrāfiskās statistikas, kas pierāda, ka attīstītās zemēs ar augstāku dzīves līmeni caurmēra mūžs ir garāks nekā neattīstītās un nabadzīgās.

31303 (Tk Engure)

Kas kaitēja kundziņami
Saules mūžu nedzīvot,
Ne tas cieta ziemas salu,
Ne vasaras karstumiņu.

Ja pieņemam, ka pat saule dainās nav, burtiski ņemot, mūžīga, tad mūžība savā absolūtā izpratnē varētu attiekties tikai uz saules garīgo aspektu — uz saules dvēseli, ja to tā varētu dēvēt, kaut tekstuāli dainās tas, protams, nekur nav tiešos vārdos izteikts. Katrā ziņā pat cilvēka eksistence neaprobežojas ar to mūžu vien, ko tas pavada savā miesīgā apvalkā vieliskās pasaules vidē. Tā ir tikai viena eksistences fāze, kurai pēc nāves seko cita:

27729 (Lp Rāva)

Māte, māte, mana māte,
Ne tā mana mūža māte;
Tā saulīte, tā zemīte,
Tā ir mana mūža māte.

Miesīgās šīs zemes mātes lomu viņā saulē un viņā zemē pārņem Saule kā īstā māte mūžības priekšā, un šīs zemes stingri ierobežotam mūžam nu seko aizsaules mūžs, kura ilgums mērāms pēc kosmoloģiska mēroga laika skalas. Atvadījies no draugiem un radiem, mirušais sveicina Zemes māti: Labvakari, zemes māte, Glabā manu augumiņ'! (F1790,158) un apguļas "pēdējā miegā", no kura cilvēks nekad neatmostas. Ļoti emocionāli spēcīga, pat satricējoša ir no "Maza biju, neredzēju" dziesmas pazīstamā dzejas glezna par meitu, kas tik ļoti sēro pēc mātes, ka gribētu vai atrakt velēnas virs viņas kapa, lai atkal uzceltu to augšā. Mirušās mātes mutē likts atgādinājums par nāves neatgriezenību: Es, meitiņa, nesacelšu, Kamēr saule debesīs (F1238,2569):

4166 (Rg Lielvārde)

Māmiņ' mana paguluse
Zem zaļās velēniņas.
Celies, mana māmuļiņa,
Es pacelšu velēniņu.
— Es, meitiņa, nepiecelšu,
Kamēr saule debesīs,
Kamēr saule debesīs,
Kamēr tevi sagaidīšu.

Augums, vieliskais apvalks, kas cilvēkam kalpojis šīs zemes dzīvē, tiek atdots zemes klēpim, kur tam jāguļ tik ilgi, kamēr saule debesīs, vai cikom saul'e debesīs (5057), tātad — tik ilgi, cik vien pastāvēs mums pazīstamā Visuma vieliskā būtība (skat. arī F1238,2569; F1790,158; F1944,217; G2,74:63; G2,87:87; V333:87):

27554 (Jk Sēlpils)

Aizavēra zemes vārti,
Aizkrit zemes atslēdziņa;
Gulēt man zem zemītes,
Kamēr saule debesīs.

Tā ir viena no skaistākajām latviešu bērnu dziesmām un viena no skaistākajām dainām vispār. Meistarīgi gleznaini un ar milzīgu emocionālu spēku te isos vārdos izteikta nāves dziļākā būtība — iemiesotās personības galējā aiziešana, no kuras nav atgriešanās. Augums, kas pasaulē ienācis pa Māras atslēdziņas atslēgtiem Māras vārtiem, iziet no tās pa zemes vārtiem un paliek uz mūžīgu guļu Zemes mātes klēpī. Zemes vārti, kas reiz aiz miesīgā auguma aizvērušies, nekad nav vairs atverami, zemes atslēdziņa, kas reiz aizkritusi, nekad nav vairs atslēdzama. Netieši te atkal pavīd doma par saules mūža mērīto mūžību kā relatīvu, kā tādu, kas neizslēdz iespēju par pasaules galu, kad saules debesīs vairs nebūtu. Beidzot — vārtu un atslēgas priekšstatu, kas izceļ aiziešanas un šķiršanās motīvu,

vedina domāt arī par to, kas ir aiz vārtiem, par to, kas ir otrā pusē, kaut arī miesīgais augums vairs tikai gulēs kapā.

Kā jau tas dainu tradīcijā parasts, to pašu formulisko izteicienu iespējams izmantot arī pavisam citā kontekstā, kā šai gadījumā — pārejot no svinīgi nopietnā uz relatīvi triviālo vai vismaz rotaļīgo. Tā kādā dziesmā meitai tiek pārņemts tās "dumais prāts", uzņemoties valkāt puīša gredzentiņu, — drīzāk būtu vajadzējis to iesviest upē, *Lai spīd upes dibenā, Kamēr saule debesīs* (6309v4).

Pretēji izteicienam *kamēr saule debesīs*, kas netieši pieņem iespējamību, ka saule varētu no debesīm arī pazust, adverbiālā formula *mūžam saule debesīs* uzsver un pasvītrot saules mūžu kā bezgalīgi garu. Tam pretstatā cilvēka mūžs pasaulē izceļas kā ierobežots un īslaicīgs (tās pašas četrriņdes varianti arī garākās pantu virknēs kā F1968,356 un F1978,1790):

3055 (Z)

Ai bērniņi, ai bērniņi,
Klausāt tēvu, māmuliņu!
Mūžam saule debesīs,
Ne mūžam tēvs māmiņa.

Tas ir atgādinājums katram atcerēties, ka vecāki normāli no šīs saules aiziet pirms saviem bērniem, kamdēļ vienmēr vajadzētu uzvesties tā, lai pēc vecāku nāves nekas nebūtu jānožēlo. Citādi atliks tikai sevi mocīt ar pašpārmetumiem tad, kad būs jau daudz par vēlu, lai ko vairs vērstu par labu.

Apziņa par cilvēka mūža ierobežojumu rada arī plašāku perspektīvu, no kuras raugoties daudz kas sabiedrībā šķietami primordiāls un būtisks it kā sarūk savā svarīgumā. Tā tas ir sekojošā dziesmā ar pārcenšanos un pārliekām materiālām ambīcijām, kas būtu piemērotākas mūžībai, bet kas cilvēka mūža īsuma dēļ kļūst nesamērīgas un pat mazliet smieklīgas:

3715 (Jk Nereta)

Ozoliņu klēti cirta,
Vaļa lika pamatiņas.
Šķitās mans brāleliņš
Saules mūžu nodzīvot.

Te redzams, ka pat tiem tikumiem, kas seno latviešu acīs parasti izcelti kā ļoti pozitīvi individuālās personības apliecinātāji — centībai, čaklumam, strādīgumam un darba priekam ideāli vajadzētu izpausties vesela saprāta, samēra izjūtas un mērenības ietvaros. Tamdēļ blakus dainām, kas apjūsmo un apdzied cilvēka materiālos sasniegumus, ir arī šādas, kas ar dzēlīgu ironiju īsos un trāpīgos vārdos pārduro pārspīlētas dižmanības pūslī. Atklāts te paliek jautājums par to, cik plaši šādi teksti varētu atspoguļot kristīgās baznīcas mudinājumus par dvēseles pestīšanu domāt vairāk nekā par pasaulīgiem sasniegumiem (it sevišķi jau

zemniekiem, kam bija jāstrādā, lai vairotu kungu pasaulīgo mantu). Savā dziļākā izpratnē tie vienādi labi saskan kā ar kristīgo, tā ar pirmskristīgo ētiku. No kristīgās ētikas viedokļa te varētu saskatīt netiešu saskaņu ar domu, ka mantkāriba ir grēks, no senatnīgās dainu ētikas viedokļa — ka tā vienkārši ir bezgaumība. Izteiciens par saules mūžu tomēr vedina nosliekties uz senāko slāņu pusi, jo tas nekādā ziņā nav ar kristietības leksiku saistāms. Vispārējās dainu tikumības izpratnes ietvaros šis teksts varētu būt mājiens uz domu, ka īsti augstvērtīgs cilvēks prot atšķirt graudus no pelavām, būtiski izcilo no tukši spīdošām ārīšķībām, paliekošas vērtības no visa tā, kas mutē tikai atstāj sāju tukšuma garšu. Pastāv tomēr arī vēl trešais iespējamais šīs dziesmas iztulkojums, un tas situētos daudz daudz zemākos dvēseles pārdzīvojumu slāņos un, proti, tā varētu būt skaudība un nenovīdība, kuras dēļ māsai vienkārši krīt uz nerviem, ka brālis izvēlējis dzīvot greznāk nekā viņa pati...

Mūžības jēdzienu var izteikt arī formuliska paralēle starp sauli un zemi izteicienā *kamēr šī saule, kamēr šī zeme* — metriski nevainojamā dainu rindā, kas parādās Skrundā pierakstītos buramos vārdos pret gara slimībām, bet kas neparādās nekur citur starp saules dainām:

Atstāj nost, lāstu maiss! Dod vietu Svētam Garam! Nāks no jūras trīsreiz deviņas zibenes, trīsreiz deviņi pērkonī: tie tevi spērs, tie tevi sitīs pa trīsreiz deviņi asi, pa trīsreiz deviņi jūdži iekš zemes. Tur tavs tēvs, tur tava māte, tur tavi brāļi, tur tavas māsas, tur tu pats, tur tu iekšā paliec, mūžam augšā necelies, — *kamēr šī saule, kamēr šī zeme* — bez gala. Amen.

(E. Kurtz, 1937, 119; pārņemts no Brivzemnieka 1881. gadā Maskavā publicētā krājuma, Nr.60).

Trīsreiz deviņi pērkonī un zibeņi te vēl palikuši kā liecinieki senā baltu dieva Pērķona kā Jaunu garu vajātāja lomai. Gluži kā jau iepriekšējā nodaļā citētajos buramos vārdos, te redzams mēģinājums izdzīt Jauno garu, kas prātā sajukušo apsēdis, ar draudiem, ka Pērķons to ietrieks deviņas mēra vienības dziļi zemē. Šai variantā drauda iespaidu mēģināts vēl pastiprināt, deviņām asīm blakus piesaucot veselas deviņas jūdzes! Tas, ka šeit Jaunajam garam jāatdod vieta kristīgās ticības Svētajam Garam, liecina par vēlāku kultūrslāņu sinkrētisku iepludinājumu, kāds ļoti bieži atrodams buramos vārdos.

Mūžības jēdzienu, kāds tas izpaužas dainās, papildina vairāki zīmīgi motīvi latviešu tautas pasakās. Viens tāds ir par jaunlaulātu puisī, kas kāzu dienā kapsētā apciemo savu mirušo biedru vai brāli un britiņu pie tā pakavējās, izdzerot trīs glāzes vīna vai trīs kausus alus. Pēc tam puisis velti meklē savu līgavu, mājas un kāzu viesus, kamēr atklāj, ka visi tie sen zuduši, jo starplaikā ir pagājuši veseli 300 gadi (skat. vēl citus piemērus par mūžības jēdzienu pasakās: E. Zicāns, 1940). Pasakās tāpat izcelta lielā starpība starp laiku šai saulē, kur viss relatīvi ātri mainās un zūd, un laiku mirušo pasaulē vai viņā saulē, kur nekādas pārmaiņas nenotiek un kur katrs mirklis atbilst simtiem gadu pēc šīs saules laika skalas. Līdzīgas pasakas par laika relativitāti ir pazīstamas arī japāņiem, ķīniešiem un daudzām citām tautām. Literatūrā šo motīvu izmantojis amerikāņu rakstnieks Vašingtons Ervings (Washington Irving) savā slavenajā stāstā par Ripa van Vinkla (Rip van Winkle) simtgadīgo miegu Katsiļu kalnos. Šais pasakās izteiktā doma

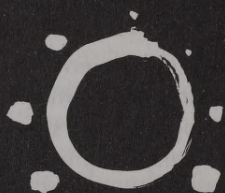
pilnīgi atbilst Alberta Einšteina Speciālās relativitātes teorijas t.s. "dvīņu paradoksam". Ja iedomājamies divus dvīņus, viens no kuriem aizceļo telpas izplatījumā ar ātrumu, kas tuvinās gaismas ātrumam, tad pēc šīs teorijas būtu paredzams, ka laiks, ko pavadīs ceļojošais dvīnis izplatījuma kuģī, būs "palēninājies" salīdzinājumā ar laika plūsmu uz zemes (Gardner, 1962:117). Aizceļojušam dvīnim atgriežoties uz zemes pēc pietiekoši tāla izplatījuma ceļojuma, situācija būtu līdzīga tai, kas tautas pasākās aprakstīta.

NOSLĒGUMĀ

Mūžības jēdziens dainās ir cieši saistīts ar mūža jēdzienu, no kā tas etimoloģiski atvasināts. Tas rada vispārēju priekšstatu par laika plūsmu kā pamatā ciklisku parādību, kur atsevišķi indivīdi piedzimst, uzaug un nomirst — nodzīvo savu mūžu —, bet dzīves norišu ritms un raksts paliek nemainīgs. Šādā tradicionālām sabiedrībām raksturīgā cikliskā laika izpratnē trūkst priekšstata par laiku kā lineāru secību, kā abstraktu taisni, uz kuras iespējams iezīmēt precīzi datējamus vēsturiskus notikumus (Eliade, 1959). Dzīve ir kā nepārtraukta spēle, kurā tikai atsevišķi spēlētāji savā starpā atvietojas: ienāk, savu laiku piedalās un tad atkal no tās aiziet, bet pati spēle nepārtrūkst un tās likumi nemainās, tie turpinās paaudzū paaudzēs nemainīti. Tā ir tā pati atziņa, kā šekspīriskā "Visa pasaule ir skatuve Un visi vīri un sievas tikai lomu spēlētāji. Tiem sava noiešana un sava uznākšana":

All the world's a stage,
And all the men and women merely players.
They have their exits and their entrances.
(**As you like it**, II. cēl., 7. skats, 139.—141.r.).

Cikliskā laika izpratne dainās ir saistīta ar emocionālu rēnumu un pārsvarā stoisku dzīves filozofiju pretstatā lineārai vēsturiskā laika izpratnei, kas šķiet skaudrāk izceļam ar cilvēka mūža laicīgumu saistītās eksistenciālās bailes (skat. par to tuvāk arī V. Viķe-Freiberga, 1977). Dainās izcelts priekšstats par mūžu kā laika posmu, kas katram jānodzīvo pēc sev īpaša un piederīga ilguma un ritma — cilvēkam sava, ūdenim, akmenim, saulei sava — katram pēc savas, augstākas, Visuma nolemtības noliktas tiesas.

5. NODAĻA

MAĢISKĀ PASAULE

Saules dainās, tāpat kā visur citur dainu masīvā, zināms skaits dziesmu atspoguļo savā laikā visiem labi pazīstamus un vienādi pieņemtus ticējumus un pārliecības par pasaules uzbūvi un cēloņsakarībām, kas mūsu laikos vairs nav aktuāli un tiek uzskatīti par mānītību. Šis senās pasaules uztveres centrā ir maģiskā domāšana, pretstatā loģiskam pozitīvismam un materiālistiskai cēloņsakarībai, kas — vairāk vai mazāk pareizi vai dziļi izprastā veidā — raksturo modernā cilvēka attieksmi pret fizisko pasauli un tās likumbām. Tur, kur materiālistiskā zinātne pieļauj tikai fiziskus spēkus un cēloņsakarības, kas spēj iedarboties tikai caur šauri specifiskiem cēloņiem, maģiskā domāšana uztver Visumu kā vienu nepārtrauktu un nedalītu maģisko attiecību tīklu. Viss, kas pasaulē pastāv, ir savstarpēji saistīts ar garīgas atbilstības jeb simpātijas saitēm, un cilvēks ar savām domām, vēlmēm un rīcību ir nedalāma šī maģiskā režģa sastāvdaļa.

Tas nozīmē, ka cilvēks var iespaidot norises un notikumus gan fiziskā plāksnē, ar fizisku iejaukšanos, gan garīgā plāksnē, ar maģisku iejaukšanos. Atliek tikai atrast pienācīgu maģiskās simpātijas saiti, kas parasti balstās vai nu uz kontiguitātes (resp., fiziskas tuvības vai blakus stāvēšanas) vai — biežāk — uz analogijas vai līdzības principa, saukta arī par homeopātiju (Frazer, 1890/1981; P. Šmits, 1935). Ar šādas saites palīdzību tad katram kļūst iespējams maģiski iejaukties pasaules cēloņsakarībās, tomēr it sevišķi izredzētiem ļaudīm šai ziņā it kā piemistu lielākas spējas nekā citiem. Pārdabīgas, maģiskas spējas senos laikos piedēvēja gan karaļiem un priesteriem (nereti vienā personā), gan kādā citā veidā īpaši iezīmētiem ļaudīm — burvjiem, reģiem, raganām, zintniekiem, šamaņiem, utt. Kā savā laikā to formulējis sers Džeimss Freizers, runājot par cilvēku, kas maģiski spētu sevī apvienot cilvēciskas un dievišķas spējas:

Visa viņa būtne, miesīgi un garīgi, ir tik smalki pieskaņota pasaules harmonijai, ka viens viņa roku pieskāriens vai viens viņa galvas mājienš spētu noraidīt trisas, kās atskaņotos cauri visai Visuma ēkai; un otrādi — viņa dievišķā būtne ir izcili jūtīga pret tik sīkām pārmaiņām apkārtējā vidē, kādas parastajiem mirstīgajiem paliktu pilnīgi nemanītas.

(Frazer, 1890/1981:12, mans tulkojums no angļu valodas).

Interesanti, ka šī nu jau pāri par simt gadu vecā formulējuma pirmā puse izklausās gluži vai kā modernās haosa teorijas apraksts, kas pieņem par fiziski pilnīgi iespējamu tādu varbūtību, ka tauriņa spārnu vēdas vienā vietā virs zemes varētu izsaukt taifūnu pilnīgi citā pasaules malā! Freizers gan mūsu dienās dažkārt tiek daudzīnāts kā novecojis, bet šie pārmetumi būtu pamatoti tikai attiecībā uz viņa etnocentrismu un varbūt nekritisko komparatīvismu. Citādi Freizera darbs ir un paliek klasika, kur apbrīnojami skaidrā un izteiksmīgā veidā ir formulēta vesela rinda ļoti svarīgu pamata principu. Ne jau Freizers viens pats, bet visa Rietumu pasaule 19. gs. (un daži līdz pat mūsu dienām) bija pārliecināta, ka maģija un māņticība pārstāv cilvēces primitīvos domāšanas veidus un zemākos attīstības līmeņus. Civilizēti ļaudis — tātad baltā rase un it sevišķi jau izglītoti eiropieši — ar tik bērnišķīgām lietām vairs nenodarbojas. Moderno, 19. gs. beigū, eiropiešu ticība pārdabīgiem spēkiem saucas par reliģiju, un tā bija civilizēta un inteligenta. Pārējās pasaules, tāpat kā Eiropas tautu pirmskristīgās reliģijas racionālisti uzskatīja par primitīviem māņiem un ticīgie par pagānismu vai pat velna kalpiību. Arī L. Lēvi-Brils uzskatīja, ka pirmszinātniskā domāšana radikāli atšķiras no zinātniskās, un piedēvēja to primitīvām tautām (Lévy-Bruhl, 1922). Vēlāk arī viņš par to ir ticis asi kritizēts, kaut viņa analīzes vispār ir ļoti precīzas un interesantas. Pamatotie iebildumi pret šiem agrākiem autoriem vērsās galvenokārt pret domu, ka dažādu kultūru piederīgie ir radikāli atšķirīgi iedzimto spēju ziņā, un ka t.s. primitīvās tautas būtu pēc dabas vairāk bērnišķīgas vai neattīstītas. Īstenībā vēlāki antropoloģiski pētījumi ir atklājuši pretējo, un proti, — tā sauktās primitīvās tautas nav ne iedzimti dumjākas, ne mazāk garīgi spējīgas par eiropiešiem, tikai katra ir savas vides apstākļiem citādā veidā pielāgojusies, lai izdzīvotu, un pieņēmusi savas kultūras noteiktus domāšanas paradumus. Bet galvenais, tehnoloģiski attīstītās un augsti izglītotās sabiedrībās māņticība un

magiskā domāšana nebūt nav izzudusi, bet zināmos apstākļos turpina plaukt uz tiem pašiem principiem kā aizvēstures laikos, par ko liecina kaut vai dienas avīzes visā civilizētā pasaulē, kas publicē dieniškos horoskopus saviem lasītājiem (skat. arī Vyse, 1997 ar pārskatu par pēdējiem zinātniskiem pētījumiem šai laukā).

Savā attiekmē pret šo pārdabīgo, resp., garīgo atbilstības saišu caurausto pasauli, cilvēks var ieņemt gan aktīvu, gan pasīvu nostāju. Zilēšanu, gluži kā ticējumus, varētu uzskatīt par pasīvu maģiju iepretim buršanai, kas būtu aktīva maģija (K. Straubergs, 1927—1940). Abi šie magiskās domāšanas aspekti — aktīvais un pasīvais — atspoguļojas arī dainās, kur "magiskās" dziesmas veido tādu klasifikācijas šķērsgriezumu, ko varētu iedomāties kā atsevišķu līmeni dziļumā, kā iespējamu trešo dimensiju visām citām divdimensionālām tematiskās klasifikācijas shēmām. Mēģinot izprast seno latviešu pasaules skatījumu, kāds tas atspoguļojas šomēnes saules dainās, nevaram iztikt bez šīs īpašās dimensijas. Tamdēļ nākošajās šīs grāmatas nodaļās atsevišķi aplūkosim "magisko sauli" — fizisko sauli, kāda tā atklājas dažādās sakarībās ar pasīvo vai aktīvo maģiju. Pirms ķeramiem pie pašu saules materiālu iztīrīšanas, šai nodaļā vispirms tomēr apstāsimies pie maģijas kā īpaša domāšanas veida un pasaules uzskata, un kā ļoti daudzplākšņainas un sarežģītas parādības tās vēsturiskā un psiholoģiskā perspektīvā. Ņemot vērā, ka ne katrai dziesmai ir iespējams noteikt, vai tur kas atspoguļojas no magiskās domāšanas vai ne, nākošajā nodaļā aplūkosim rindu tādu motīvu, kas modernā lasītāja priekšā stājas kā grūti iztulkojamas miklas. Pie vienas izdevības šos negribēti miklainos tekstus salīdzināsim ar tādiem, kas jau pašu sacerētāju un tālāknēsēju prātā bija formulētas kā gribētas miklas. Pēc tam aplūkosim sauli tās saistībā ar pasīvo maģiju, kas izpaužas pareģošanā, zilēšanā vai tautas ticējumos par magiskām saitēm un cēloņsakarībām. Liecības par buršanu kā aktīvo maģiju — gan balto, gan melno — atstāsim pēdējai nodaļai. Blakus dainu tekstiem pēc vajadzības piesauksim arī tautas ticējumus un buramos vārdus par sauli, jo visi šie materiāli katrs savā veidā atspoguļo dažādus magiskās domāšanas aspektus.

Līdz šim dainu pētniecībā maģijai ir pievērsts relatīvi maz vērības (ar izciliem izņēmumiem, kā Jansona 1937. g. monogrāfija), un tā ir bijusi un turpina būt saistīta ar emocionālu neizpratni un aizspriedumiem. Pat daži lielākie latviešu dainu cienītāji un apbrīnotāji jūtas par to mazliet neērti un izvairās par to runāt, gluži kā tas ir bijis Somijā attiecībā uz maģijas elementiem somu folklorā (Pentikäinen, 1989). Tas tiek darīts labi domātā cerībā izvairīties no tiem šovinistiski vai sektantiski motivētiem uzbrukumiem latviešu tautas garīgajam mantojumam, kas līdz pat mūsu dienām mūsu senču gara dzīvi cenšas attēlot pēc iespējas negatīvā gaismā kā "primitīvu", "pagānisku", "necivilizētu", velnišķīgu vai mānīcīgu. Ir tomēr jāsaprot, ka izvairīties no kaut kā tikai tamdēļ vien, ka kāds cits to ir izgaismojis mums nepatīkamā vai neglaimojošā veidā, būtībā nozīmē pakļauties un padoties (kaut arī ar negatīvu pretreakciju) šai greizajai nostājai un vērtību sistēmai. Ja gribam pilnībā pārmantot savas tautas

gara mantas, tad mums jāmācās pašiem tās izprast un izvērtēt visā to kopumā, plašumā un dziļumā, bez cenzūras, izlaidumiem vai izskaistinājumiem. Brīvs, atraisīts cilvēks spēj skatīties īstenībai acīs bez kautrīgām rūpēm par to — kā tā izskatīsies citu acīs, ko citi par to varētu vai nevarētu domāt vai spriest.

MAĢIJAS RAKSTURS UN DEFINĪCIJAS

Maģiskā domāšana varbūt visvairāk atšķiras no zinātniskās pieejas ar to, ka nepazīst nekādu atšķirību starp primāriem un sekundāriem cēloņiem. Tā nepazīst arī atšķirību starp būtiskiem, pierādāmiem cēloņiem un virspusīgām līdzībām vai sakritībām. Taisni otrādi — jo lielāka virspusīgā, jutekļu uztvertā līdzība divu elementu starpā, jo lielāks burvju spēks, kas uz līdzības pamata tās saista. Pretēji materiālistiskai pasaules uztverei, maģiskās domāšanas ietvaros tādas lietas kā akla sakritība vai nejauša sagādīšanās vispār nepastāv. Neviens notikums nav bez savas nozīmes, un notikumu loterijā nav nevienas tukšas lozes. Maģiskā domāšanā visas lozes ir nozīmes un likumsakarības pilnas.

Maģiskais priekšstats par *simpātiju*, resp., ciešo atbilstību starp cilvēka pārdzīvojumiem, jūtām, vēlmēm un cerībām, un visu dzīvo vai nedzīvo dabu latvju dainās izpaužas jau četrindes panta uzbūves pašā pamatā. Viena no visbiežāk sastopamām un katrā ziņā varbūt pati visraksturīgākā struktūra dainās ir divdaļīga panta uzbūve, kur ciešā un pārlieku stingri ieturētā paralēlē nostādītas dabas un cilvēka dzīves sfēras (Viķe-Freiberga, 1994; 1995a). Ņemot vērā šāda dabas — cilvēka paralēlisma fundamentālo nozīmi visā dainu tradīcijā, te nevaram vairs runāt tikai par estētiski motivētu dzejas tehnikas paņēmienu vien, bet gan par senas, visaptverošas analogiskās pasaules uztveres atspulgu. Fiziskās saules dainās šis analogiskās atbilstības izpaužas galvenokārt kā metaforiskas paralēles starp saules dažādiem, gan hronoloģiskiem, gan meteoroloģiskiem aspektiem un tiem līdzīgām vai analogām norisēm vai īpašībām cilvēku raksturā, izskatā vai dzīvē. Taču zināmā dziesmu skaitā atbilstība iet tālāk par vienkāršu konstatējumu vai salīdzinājumu, līdz ar ko dzejiskās izteiksmes apsvērumiem blakus nostājas dažāda līmeņa un dažāda paveida maģiskās domāšanas elementi.

Zilēšanu varētu definēt kā tādu nākotnes pareģošanu, kas nebalstās uz loģiskām inferencēm un empiriski konstatētām saistībām uz fizisku cēloņsakarību pamata, bet gan uz analogiskās maģijas veidotām simpātijām. Te jāpiezīmē, ka starpība starp paredzēšanu un pareģošanu vienmēr nemaz nav tik vienkārša, kā to varētu sagaidīt, jo modernā zinātne ik pa laikam "atklāj" un pierāda kaut ko tādu, ko tautas gudrība zināja jau sen. Tā, piemēram, daži ticējumi par to, kā pareģot gaidāmos laika apstākļus, izklausās arī modernam cilvēkam gluži racionāli: "Ja vakarā pēc saules zālē nav rāsas, tad lietūs gaidāms" (tic. Nr. 25408, Šmits, 1940). "Ja vālodze lēkst, tad būs lietūs, ja svilpo — tad saule" (Nr. 31962). Tas tiešām tā varētu būt. Tāpat ļoti iespējams, ka, "ja, saulei lecot, debesis atsarkst, tad todien būs lietūs" (tic. Nr. 19423). Tie ir vienkārši dabas

novērojumi, kur kāda dabas parādība uzrāda ciešu korelāciju ar kādu citu, kas tai regulāri seko, tā ka kļūst iespējams izmantot vienu, lai paredzētu otru arī tad, ja starp abām parādībām nav īstas cēloņsakarības.

Citi ticējumi balstās uz pierņēmumiem par garākiem laika cikliem, ko modernā zinātne ar visām savām plašajām datoru datu bāzēm līdz šim nav visai sekmīgi spējusi pārbaudīt. Ar patlabanējām zināšanām par šādiem cikliem nav pat iespējams rigorozi apstrīdēt, ka tāds pareģojums kā sekojošais būtu nepamatots: "Kad Jēkaba dienā, saulei spīdot, pie debess staigā mazas, baltas mākoņas, tad saka: sniegs zied uz nākošu ziemu" (Milenbachs un Endzelins, 1954, 2:580). Varētu tikai teikt, ka varbūtība par šī ticējuma pareizību ir maza. Bet ir tādi ticējumi, kurus mūsdienās nešaubīgi varētu dēvēt par mānticīgiem, kā, piemēram, pārliecība, ka pērkona laikā suns jāizmet no istabas, vai arī ganos no suņa jāvairās, jo suns pievelkot zibeni (Nr. 23368—23378, Šmits, 1940). Šī ticējuma iemesls atrodams tīri maģiskā plāksnē, jo senāk ticēja, ka velns, negaisa laikā mūkdams no Pērkona, var pieņemt gan cūkas, gan suņa veidu "un tādā vizē nepazīts mēģina cilvēkam pieglausties" (Nr. 23358, Šmits, 1940).

Ir iespējams uzskaitīt veselu rindu īpašu domu gājienu, kas, salīdzinot ar zinātnisko domāšanu, mānticību noved no racionālās un loģiskās domāšanas sliekšņiem, piemēram, pārlieka vispārināšana no viena vai pāris piemēriem, pārspilējumi un cirkulārā izskaidrošana (skat. piem. Shermer, 1997, 3. nodaļā). Maģiskā domāšana principā nepazīst centienus atšķirt objektīvi pierādāmas cēloņsakarības no simboliskām, vai fiziskās no metafiziskām. Kā jau Krišjānis Barons to formulējis: "Katra lieta, lai arī ikdienišķā dzīvē tai nebūtu nekādas īpašas nozīmes, varēja, pēc kaut kādas salīdzināmas īpašības nozīmīgi izlietota, iegūt pārdabisku iespaidu uz cilvēku un viņa nākamību" (Barons, 1894, I:196—197).

Buršanu kā aktīvās maģijas izpausmi varētu definēt kā mēģinājumu piepildīt savas (vai sava klienta) vēlmes un iegribas, piesaucot un izmantojot šim nolūkam pārdabīgus spēkus pēc maģiskās domāšanas un rīcības likumiem. Kā jau Freizers savā klasiskajā darbā "Zelta zars" to atzīmējis, maģijas pamata principiem ir zināmas kopējas iezīmes ar zinātni un tehnoloģiju no vienas puses un ar reliģiju no otras. Vēlme pēc aktīvas darbības un kontroles ir gluži tā pati kā materiālistiskai zinātnei, tikai piesauktās cēloņsakarības nav fiziskas, bet gan garīgas. Ticība nemateriālām cēloņsakarībām, resp., pārdabīgiem spēkiem, savukārt maģiju pietuvina reliģiskai domāšanai. Modernās socioloģijas "tēvs" Emils Dirkheims savā laikā izcēla fundamentālo starpību starp laicīgo un pārlaicīgo jeb svēto, resp., starp sakrālo un ikdienišķo, un šo atšķirību savā darbā izceļ arī slavenais reliģijas vēsturnieks Mirčea Eliade (Durkheim, 1915/1957; Eliade, 1956/1988). Dirkheims arī uzskatīja, ka reliģija ir galvenokārt sabiedrisks iestādījums, kamēr maģiskā darbība vienmēr ir privāta. Tas katrā ziņā ir tiesa attiecībā uz organizēto reliģiju, kaut nepalīdz izskaidrot individuālos dievatklāsmes pārdzīvojumus, kā jau uz to savā laikā norādījis antropologs Malinovskis (Malinowski, 1948/1972), nedz arī kolektīvos maģijas pasākumus, kādi noteikti pastāv.

MAĢIJAS MOTIVĀCIJA UN IZPLATĪJUMS

Mūsdienu ikdienas pieredzē novērojams, ka pārdabīgus spēkus piesauc galvenokārt tur, kur cilvēks viens pats ar savu objektīvo rīcību un fiziskiem spēkiem nav spējīgs notikumu gaitu iespaidot un vadīt. Buršana, tāpat kā mānticība, vēl šodien visvairāk plaukst tur, kur apstākļi rada nedrošību, risku un draudus, un kur trūkst pasaulīgāku līdzekļu, kā pie saviem mērķiem droši un paredzami nokļūt. Kā to pārlicinoši pierādījis Malinovskis (Malinowski, 1948/1972) savā pieredzē ar Trobriandas saliniekiem, zvejnieki, kas mēdza zvejot bīstamos vaļējā okeāna ūdeņos, izrādīja daudz vairāk aktīvas mānticības par tiem, kas zvejoja mierīgos un drošos atola liča ūdeņos. To pašu apstiprināja 1996. gadā grupa televīzijas žurnālistu Kvebekā, kam es ieteicu meklēt vēl šodien aktuālu mānticību paraugus starp hokeja spēlētājiem vai citiem profesionāliem sportistiem, aktieriem un sacikšu burātājiem. Starp šo profesiju ļaudīm TV reportieri tik tiešām ieguva ļoti bagātus un interesantus materiālus par viņu piekoptiem labas laimes un izdošanās rituāliem, un ir arī pieejami dažādi publicēti pētījumi ar līdzīgiem datiem (skat. Vaizs (Vyse, 1997)). Vienīgi azarta spēļu apmātie, kā jau to pasvitrojis Vaizs, neiederas šai modelī par mānticību kā psiholoģisku aizsargmehānismu pret nedrošību. Kaislīgie kāršu, kauliņu, ruletes vai citu azarta spēļu spēlētāji bieži seko savam paradumam kompulsīvi, bez spējas apstāties kaut vai finansiāla bankrota priekšā, līdzīgi obsesīvi-kompulsīvās neirozes slimajiem. Viņu mānticības par laimi un izdošanos nav saistītas ar pasargāšanos no briesmām vai neizdošanās, bet vairāk pieņem paranoidālas lieluma mānijas iekrāsu — viņi domā, ka viņi spēs atrast "triku", ar kuru piespiest laimi likt tieši viņiem vinnēt, jeb ka pietiek tikai gribēt vinnēt, lai tas arī notiktu.

Vēsturiskā perspektīvā nostājas pret mānticību un buršanu ir bijušas ārkārtīgi raibas un dažādas, taču laikam nav nevienas tradicionālas sabiedrības, kur tā nebūtu tikusi piekopta, nedz arī modernas sabiedrības, kur zināmā mērā un zināmos apstākļos tā netiktu piekopta vēl šo baltu dienu. Avīzēs ik pa laikam parādās raksti par to, ka, piemēram, kādai bagātai zirgu audzētājai ASV sacikstes laikā sabrucis un nosprādzis dārgs tīrasiņu rikšotājs tieši tajā reizē, kad viņa bija aizmirsusi uzvilkt "laimīgās kurpes", kuras valkājot zirgs vienmēr bija ieguvis pirmo vietu. Tāpat ir plaši zināms par slavena amerikāņu beisbola spēlētāja pārliecību, ka viņam labāk veicas tieši tad, kad viņš ir ēdis vistas gaļu, tā ka gadiem ilgi viņš to vien vairs ir ēdis (Vyse, 1997). Studenti dažādās fakultātēs, ieskaitot eksaktās zinātnes, mēdz iet uz eksāmeniem ar savu "laimīgo kreklu" mugurā vai neaizmirst līdzī paņemt savu "laimīgo spalvu" vai "laimīgo lineālu".

Kas attiecas uz melnās maģijas piekopšanu, tad es pati esmu varējusi novērot tādas paražas dažādās zemēs — Marokā, Meksikā, Brazīlijā, Peru un Venecuēlā — gan pie izglītotiem, gan neizglītotiem ļaudīm. Marokā pēc satiksmes negadījuma ļaudis metās pagrābt sarecējušu asiņu kunkuļus, kas tiek uzskatīti kā sevišķi spēcīgs līdzeklis dažādām burvestībām. Brazīlijas cukurniedru

plantācijām pa vidu krustcelēs redzamas makumba ritu piekopēju nešļavas, ko tie nolikuši, lai apburtu savus ienaidniekus: nogriezta melna suņa galva, melnas sveces un citas raibas lietas. Peru, Kusko pilsētas katoļu katedrālē, erceņģeļa Miķeļa sānu altāra priekšā rindām deg melnas sveces, kas tur noliktas, lai nozūmētu savus ienaidniekus un par kuru īsto nolūku baznīcas kalpi vienkārši piever acis. Tas tāpēc, ka seno inku pēctečiem altārglezņas attēlā Sv. Miķelis ar pacelto zobenu rokā atgādina viņu seno nāves un iznīcības dievu. Meksikas pilsētā man kāda inteligenta, pazīstama mākslinieka kundze stāstīja, kā viņi abi ar vīru esot atkārtoti un miklaini slimojuši, līdz atklājuši un ar burves palīdzību iznīcinājuši burvju nešļavu, ko viņu guļamistabas skapjaugšā bija ievietojuši greisirdīga un naidīgi atriebīga kalpone, kas bija nelaimīgi iemilējusies savā saimniekā. Pēc nešļavas iznīcināšanas (un kalpones atlaišanas!) viņi abi palikuši veseli. Arī Latvijā, kā esmu dzirdējusi no dažādiem avotiem, melnā maģija tieši pēdējo gadu laikā ir iemantojusi daudz sekotāju, it sevišķi uz laukiem, kur ļaudis sūdzas par durvju priekšā, uz ceļiņa vai uz lauka atstātām burvju nešļavām. To, tāpat kā alkoholismu, varētu uzskatīt par vienu no laukos valdošā sabiedriskā posta, izmisuma un pagrimuma pazīmēm.

Ņemot vērā maģijas centrālo lomu visas cilvēces vēsturē, nav ne jābrīnās, ne jāuztraucas, ja dainās atrodam dziesmas, kas saistās tiklab ar balto, kā ar melno maģiju, ja par balto maģiju dēvējam visas tās konstruktīvās burvestības, kuru nolūks ir uzlabot, ārstēt, veicināt, vairot vai audzināt, kamēr melnā maģija ir destruktīva, ar nolūku atriebties, kaitēt, iznīcināt vai citam atņemt to, kas tam pieder. Pie melnās maģijas varētu pieskaitīt arī vēl visas tās burvestības, kuru nolūks ir kādam citam likt kaut ko darīt pret viņa gribu, vēlmēm, dabīgo noslieci vai pat pašlabumu, kaut šeit iespējamās arī pelēkas pārejas zonas. Jāpiezīmē, ka šī morālā un ezoteriskā atšķirība starp diviem maģijas paveidu pretpoliem ne latviešu, ne vairums citu tautu populārās tradīcijās nav vienmēr uztverta kā būtiska. Kā jau to uzsvēruši rinda 19. gs. beigu un mūsu gadsimta sākuma pētnieku (skat. par to Jansons, 1937), maģijas pirmais un pēdējais mērķis ir t.s. voluntārisms — savas gribas piepildīšana par katru cenu. Ņemot vērā, cik bieži katra personīgām vēlmēm vislielākie šķēršļi nāk no citiem cilvēkiem un viņu personīgām vēlmēm, pats par sevi saprotams, ka viens no maģijas lielākiem pievilšanas spēkiem ir tieši doma par citu cilvēku neatvairāmu pakļaušanu savai gribai (kā tas ir, piemēram, ar mīlestības vārdiem un burvestībām). Taču senāk arī uzbrukšana saviem skauģiem vai ienaidniekiem ar maģijas starpniecību, ieskaitot mēģinājumus tos ar burvestību nozūmēt, ļaudīm šķita ļauna un noziedzīga tikai savu pretinieku rokās. Pašu rokās tā pieņēma pavisam citu nozīmi un pārvērtās par morāli pilnīgi attaisnojamu paš aizsargāšanu! Lai aizstāvētos un sevi aizsargātu no skauģu vai burvju raidīta ļaunuma, ļaunprātīgas un destruktīvas burvestības to lietotājiem šķita tikpat nepieciešamas kā tie rituāli, kas lietojami savas veselības kopšanai un savu lauku vai lopu auglības veicināšanai.

MAĢĪJA UN RELIĢĪJA

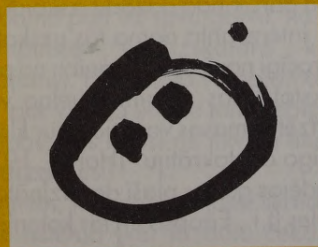
Buramo vārdu saglabāšanās kā dainu, tā prozas tekstos ir ievēribas cienīga ar to, ka tā liecina par tautas senāko kultūrlāņu noturību gadu simtiem cauri, neskatoties uz kristīgās baznīcas ilgstošiem un bieži brutāli vardarbīgiem centieniem tos iznīdēt. Jau tūlīņ pēc Zobenbrāļu uzvaras Latvijas teritorijā sākās sistemātiska senās ticības un tās rituālu vajāšana, kas savus kalngalus sasniedza ar 17. gadsimta burvju un raganu vajāšanas masu histēriju un iesniedzās vēl pašā Eiropas "Apgaismības gadsimtā" (t.i., 18. gs.). Latvijā pirmo raganu sadedzina Grobiņā 1599. gadā un pēdējo — Vilcē 1721. gadā. Kurzemes hercogistē vien vēl 18. gs. kā vilkačus un burvjus soda 1200 cilvēkus (Johansons, 1975). Vēl 1806. gadā Rūjienas mācītājs Gustavs Bergmanis (tas pats, kas izdeva pirmo dainu krājumiņu tikai vienu gadu vēlāk) ķeizarskajai Bruģu tiesai nosūdz kā raganu Vērsišu māju Mareti līdz ar vairākiem tās palīgiem un līdzdarbiniekiem. Prāvas rezultātā tiem arī piespriež dažādus sodus: pērienu, astoņas dienas cietuma vai mantas atņemšanu (Straubergs, 1939:102—104).

Viduslaiku kristīgā baznīca ieviesa krasu atšķirību starp baznīcas sankcionētiem svētības un auglības rituāliem, kas bija "no Dieva", un visiem citiem, kas baznīcas acīs bija "no velna". Maģija un alķīmija, kas kopš antīkās pasaules laikiem vienmēr bija plaukusi dziļas dievbijības kontekstā, kā iekšējas garīgas izaugsmes redzama manifestācija, nu kļuva mākslīgi atšķelta un izstumta no ortodoksās reliģijas. Tas bija smags zaudējums abām pusēm. Vispirms jau baznīcai, kas — daļēji aiz bailēm no maģijas — kļuva neveselīgi naidīga pret visiem individuālās atklāsmes un apgaismības meklējumiem, kā arī maģijai, kuras praktikanti nu bija spiesti dzīvot garīgā izolācijā un nemitīgos dzīvības draudos. Ir autori (piem. Thomas, 1971), kas uzskata, ka raganu vajāšanu uzliesmojumi radās tieši tad, kad organizētā reliģija guva virsroku pār maģiju, kamēr citi (piem. Versluis, 1986) uzskata, ka īsta maģija var pastāvēt tikai uz labi attīstītas reliģiskas tradīcijas fona. Te tad nu jāatceras, ka latviešu zemnieki, kaut nomināli kristīti, būtībā vēl ilgi turpināja piekopt senāko pirmskristīgo reliģiju, kas tad arī piešķīra attiecīgo reliģisko kontekstu viņu maģiskai praksei. Kristīgās baznīcas acīs tā, protams, bija ķecerība un velna kalpiņa un kā tāda apkarojama ar visiem iespējamiem līdzekļiem.

Blakus tīri teoloģiskām rūpēm par doktrināru šķīstību un patiesām bailēm no velna un tā kalpiem, kristīgo baznīcu uztrauca buršana kā maģiskās pašdarbības izpausme, kā nozīmīga garīga un sabiedriska parādība, kas norisa ārpus baznīcas kontroles. Bez tam, ņemot vērā, ka baznīca savā Dieva starpnieces lomā regulāri ievāca ievērojamus materiālus upurus un dāvanas no lūdzēju puses, starp profesionālajiem burvjiem (kas bieži savā amatā ļoti labi pelnīja) un baznīckungiem valdīja ne tikai teoloģiskas domstarpības, bet arī gluži materiāls maizes naidis. Baznīcas interesēs tamdēļ bija savus sāncensšus pēc iespējas vairāk dēmonizēt un krāsot pēc iespējas šausminošākās krāsās. Daudzi no vajāšanu laikā apsūdzētajiem burvjiem un raganām šādu savas darbības dēmonizēšanu

ANATOMY

The study of anatomy is the study of the structure of the body. It is a branch of biology that deals with the internal and external structures of organisms and their parts. Anatomy is a broad field that includes the study of the structure of the body at the cellular, tissue, organ, and system levels. It is a fundamental science that provides the basis for understanding the function of the body and the effects of disease. Anatomy is a practical science that involves the study of the body through dissection and the use of imaging techniques. It is a dynamic field that is constantly evolving as new techniques and discoveries are made. Anatomy is a fascinating and essential part of the study of biology and medicine.

kategoriski noraidīja un pat zem zvērīgas spīdzināšanas līdz pēdējai elpai noliedza, ka tie jebkad būtu kalpojuši velnam vai kādam kaitējuši, bet gan uzsvēra, ka esot tikai ārstējuši lopus un cilvēkus (skat. Straubergs, 1941).

Ja iesākumā varbūt burvjus un raganas vajāja ar aizbildinājumu, ka tie citiem dara ļaunu, tad vēlāk pat tas nebija nepieciešams, lai kādu apvainotu buršanā. Jau tautas dziednieku ticība, ka tie paši aktīvi spēj iespaidot dabas procesus ar zāļu, manipulāciju, buramo vārdu un rituālu palīdzību, pati par sevi baznīcas acīs bija nosodāma kā ķecerība. Vēl vairāk — zināmā stadijā jau pati vēlēšanās dziedināt un ārstēt, kaut arī ar pilnīgi dabiskiem un empīriski pārbaudītiem līdzekļiem, tika dēmonizēta, resp., nosodīta kā tāda, kā "no velna", kā cilvēka egoistiskās gribas un pašlepnuma motivēta. Slimības un ciešanas piederēja pie pārbaudījumiem, kas it kā būtu uzstīti no Dieva, lai pārbaudītu cilvēka ticības spēku, gluži kā Vecās Derības Iļabam ar savām nebeidzamām nelaimēm, likstām un kaitēm. Ticīgam cilvēkam vajadzēja tās pieņemt pazemībā un pacietībā, taču baznīcas nostāja šo garīgo padošanos Dieva prātam nereti nespēja atšķirt no fiziskas pasivitātes. Pretēji daudzām tautām pazīstamam sakāmvārdam — palidzi sev un tad Dievs tev palīdzēs —, sākotnējie baznīcas mudinājumi griezties ar lūgšanām pie Dieva, Dievmātes un katoļu baznīcas oficiāli atzītajiem svētiem ar laiku kļuva par vienīgo pieļaujamo rīcību sevis labā. Izārstēšanās no slimībām vai izglābšanās no nelaimes, pateicoties lūgšanām vai svētceļojumiem, bija jāpieņem kā Dieva brīnums un kā pierādījums īstenās ticības priekšrocībām un spēkam. Citādi par cilvēku vai lopu ārstēšanu varēja draudēt apsūdzības par buršanu un par sadarbošanos ar Nelabo. Taču pat lūgšanas kā saucieni pēc dievišķās palīdzības skaitījās visefektīvākās, ja tās notika baznīcas paspārnē un ar tās starpniecību, baznīcas svēlītās vietās un baznīcas kalendāra noteiktos laikos. Reliģiskām autoritātēm augstākā mērā bīstama šķita doma, ka cilvēks pats, bez baznīcas oficiāli sankcionēto starpnieku palīdzības, varētu uzdrikslēties stāties tiešā sakarā ar dabīgiem vai pārdabīgiem spēkiem, tos piesaukt un kontrolēt. Tas apdraudētu baznīcas kā vienīgās, oficiāli atestētās instances, kas kompetenta uzņemties starpnieces lomu starp Dievu un vienkāršiem mirstīgiem, autoritāti. Pašam griezties pie pārdabīgiem spēkiem, — tas būtu Doktora Fausta grēks, kā vācu Viduslaiku leģendās vai Mārlova (Marlowe) un Ģētes lugās. Šis Fausta lielākais grēks bija tas pats, kas kritušajam eņģelim Luciferam — iedomība un lepība, bet vairāk par visu vēlēšanās izvest pašam savu gribu, ne tikai pakļauties Dieva gribai.

Rietumu literatūrā, kā zinātniskā, tā populārā, raganu vajāšanas lēkmēm ir sniegta gara rinda dažādu izskaidrojumu (skat. īsi pārskatu, Shermer, 1997:103). Viena interesanta doma tās uzskata kā vadošo šķiru radiu bubuli vai grēkāzi, lai parocīgi novērstu uzmanību no pieaugošā sabiedriskā posta īsteniem cēloņiem. Pierakstot visas nelaimes velna vai raganu darbībai, "izmisušās, aljēnētās, poperizētās masas vainoja visur klātesošo velnu, nevis korumpētos baznīckungus vai rījīgo aristokrātiju" (Harris, 1974;205, mans tulkojums).

Pēdējos gados plaši daudzīnāta kļuvusi doma, ka raganu vajāšanas Rietumu pasaules (t.i., Eiropas un tās koloniju) vēsturē esot nekas cits kā sieviešu vajāšana

(Barston, 1994). Tā, piemēram, par 1310. gada Trēvu koncila pieņemto baznīcas rezolūciju, kas garu saukšanu, zilēšanu un mīlestības filtru gatavošanu nosodīja kā burvestību un deklarēja kā pretlikumīgu, Laurija Kabota (Cabot & Cowan, 1989) apgalvo: "Vīrieši piekopa zintniecību (*sorcery*). Sievietes piekopa buršanu (*magic*)... Tas, uz ko tēmēja baznīca, nebija vis buršanas vai zintniecības izskaušana, bet gan sieviešu kārtas burvju izskaušana" (61. lpp.). Šādi un līdzīgi apgalvojumi ir par daudz vienkāršoti, kaut arī zināmās zemēs un zināmos vēstures posmos sievietes tika notiesātas par buršanu nesalīdzināmi biežāk par vīriešiem. Latvijas teritorijas raganu prāvu materiāli skaidri pierāda, ka par buršanu tur apsūdzēja, spīdzināja un notiesāja visus, kā vīriešus, tā sievietes. Tā, piemēram, Krimuldā vēl 1700. gada 23. oktobrī zemnieka Šķēpera kalps Mārtiņš "par pasākto buršanu muižā nozieguma vietā ar zobenu notiesāts un ķermenis uz rata likts", bet Vitiņu Klāss "kā šo buršanas vazaņķu niknākais laupītāju priekšnieks" dzīvs uz rata likts (K. Straubergs, 1939:122). Buršanas vajāšana tātad bija viena parādība, bet tās aizsegā piekoptais antifeminisms atkal cita.

BURŠANAS VAJĀŠANU PSIHOLOĢIJA UN PSIHOPATOĢIJA

Kristīgās baznīcas vēsturiskais antifeminisms sniedzas daudz tālāk par buršanas apkarošanu vien, un vairākas konfesijas (vai to atzarojumi atsevišķās zemēs) vēl šodien negrib pieļaut sievietēm vienādas tiesības baznīcas dzīvē. Ar citiem vārdiem sakot, vēl šodien ticības vārdā tiek noliegts, ka sieviete ir gluži tāds pats cilvēks kā vīrietis, ar tām pašām cilvēcīgām spējām un tiesībām, un ka vienīgā starpība ir abu dzimumorgānos, dzimumhormonos un atšķirīgās lomās sugas vairošanā. Ķecerības un burvestības vajāšana inkvizīcijas laikā radija īpaši parocīgu aizsegu dažādām patoloģiskām novirzēm, ieskaitot masu histēriju un savstarpēju sugēstiju apvainotāju vidū (skat. par to Shermer, 1997), izteiktu sadismu pie izmeklētājiem vai patoloģiski kāpinātu nicinājumu un riebumu pret sievietēm, sievietes augumu un sievietes dabīgām fizioloģiskām funkcijām. Tā slavenajā dominikāņu mūku, inkvizitoru Indriķa Krāmera un Jēkaba Šprengera "Raganu veserī" (*Malleus maleficarum*, 1486/1990) atrodami gari un plaši dažādu pseidoloģisku un pseidozinātnisku argumentu izklāsti, kas apgalvo un "pierāda", ka sieviete domā tikai ļaunu, ja tā domā pati uz savu galvu, ka tai ir vāja atmiņa, ka tā akli un bez prāta seko impulsiem, un "izskaidro", kāpēc sievietes ir māņticīgākas par vīriešiem (6. jautājums). Pie visa tā vainojama esot sievietes daba un būtība, kas esot "miesīgāka" par vīrieša un pie tam riebīga un nepilnīga, jo sieviete taču radīta no Ādama ribas, kas bijusi ne tikvien lika (kā jau visas ribas), bet, lūk — saliekta uz **nepareizo** pusi!

"Raganu veseris" ir tikai viens no dokumentiem, kas apbrīnojami skaidri un nepārprotami ilustrē, kā represīvi autoritāra sistēma (vai tā būtu čeka, vai

inkvizīcija) "pareizticības" sargāšanas aizsegā pieļauj saviem atbalstītājiem dažādu zemisku personīgo tieksmju vai patoloģisku noviržu apmierinājumu kā samaksu par viņu lojalitāti un atbalstu valdošajai iekārtai vai ideoloģijai.

Vienkāršo tautu, protams, neiespajdoja nekādas sastingušas subtilitātes buršanas epistemoloģiskā, teoloģiskā vai pat sociopolitiskā izpratnē. Viss, kas viņiem rūpēja, bija — kā veicināt savu laimi un sevi pasargāt no nelaimēm, kas karu, mēra un vispārējās nabadzības un apspiestības laikos tiem uzglūnēja uz katra dzīves soļa. Lai sevi, savu ģimeni, savus lopus un laukus sargātu un dziedētu, varēja palauties vai nu uz pašu ģimenē saglabātiem buramvārdiem un maģiskiem rituāliem, vai arī griezties pie zināmiem, atzītiem burvjiem pēc palīdzības. Abos gadījumos buršanu — no mūsu laiku viedokļa — varētu uzskatīt kā abēji asinātu asmeni, kas var griezt gan uz pozitīvo, gan negatīvo pusi, atkarībā no tā, kā to pielieto. Tā kā ar buršanas rituālu palīdzību tika saglabāti dažādi derīgi ārstniecības vai lauksaimniecības paņēmieni, buršanai piemita ļoti pozitīva praktiska loma zemnieku sabiedrībā. Tāpat psiholoģiskā plāksnē — grūtībās nonākušam cilvēkam buršana kā aktīva rīcība sevis labā ir nesalīdzināmi veselīgāka par amorfu bezcerību, hronisku apātiju vai pašnāvniecisku depresiju. Tas it sevišķi attiecas uz buršanai nepieciešamo savu mērķu skaidru formulāciju un vēlāmā rezultāta dzīvu iztēlošanos gara acu priekšā, kas psiholoģiskā plāksnē ir augstākā mērā veselīga. Attiecībā uz dažādām slimībām buršana un burmie vārdi pie tam izraisa ļoti spēcīgus un efektīvus pozitīvas pašsugēstijas momentus, kas principā necik neatšķiras no tiem, ko pa dažādiem citiem ceļiem mēģina sasniegt dažnedažādās mūsdienu psihoterapijas, kas mēdz sevi uzskatīt kā zinātniski pamatotas (Viķe-Freiberga, 1993c).

Diemžēl buršanai piemīt arī virkne dažādu tik tiešām negatīvu aspektu. Viens tāds ir vispārējā pirmszinātniskā neziņa un neizpratne par vairuma slimību, neražas un citu nelaimju fiziskiem cēloņiem. Tā kā vispārējie dzīves apstākļi bija grūti un individa sagaidāmais mūža ilgums gaužām īss, cilvēki gluži pamatoti izjuta bailes un bažas par savu likteni un labklājību. Tas veicināja mānticīgu baiļu un neveselīgas vajāšanas mānijas izplatīšanos tautas masās, ko tikai atbalstīja un pastiprināja baznīcas politika un burvju un raganu vajāšanu programma. Pēdējā sevišķi uzplauka 16. un 17. gs. un sāka izplēnēt tikai tad, kad bija novedusi līdz tāda mēroga masu slepkavībām, ka dažas vietas (kā bēdīgi slavenā Bambergas Vācijā) palika gluži vai bez iedzīvotājiem un to bīskapi — bez baznīcas nodokļu maksātājiem!

Kā redzams no dažādu raganu prāvu dokumentiem Latvijā (Straubergs, 1939; 1941) — katru reizi, kad saslima kāds lops vai cilvēks, kad govij aprāvās piens vai notika cita kāda nelaime, mānticīgie ļautiņi nemeklēja tam cēloni objektīvos apstākļos, bet pierakstīja to burvju vai raganu ļaundabīgai darbībai. Pārsteidzīgā visu nelaimju uzvelšana uz velna vai viņa kalpu pleciem ļaudis padarīja aklus pret īstām cēloņsakarībām, kuru izpratne dažu labu nelaimi būtu varējusi novērst. Histēriskā raganu meklēšana varēja novest pie traģiskiem rezultātiem ne tikvien par buršanu aizdomās turētajam individam pašam, bet pat visai tā ģimenei.

Aklu aizdomu rezultātā baznīcai nosūdzēts un necilvēcīgu mocību sesijām padots tika ne viens vien nevainīgs garāmgājējs, kas sagadišanās pēc īsi pirms kādas nelaimes bija tur trāpījis tuvumā.

Varbūt visšausmīgākais šādā vajāšanas mānijas gaisotnē bija tas, ka visnevainīgākais cilvēcīgais laipnības vai izpalīdzības žests varēja nelaimīgas sagadišanās pēc tā darītājam kļūt liktenīgs. Tā 1616. gada 27. jūlijā apsūdzēta kāda sieva kā ragana par to, ka devusi sūdzētājas dēlam, kas pēc tam palicis slims, ogas ēst (Straubergs, 1941:480). Līdzīgā veidā Baltās muižas zemnieks Vikevēnu Ansis 1668. gadā apsūdz Jaunzemnieku Mārtiņu par dēla noburšanu. Apsūdzētais esot tiem no tikla atmetis trīs zivis, tās esot novārijuši, dēls pirmais no tām ēdis, tūlīt saslimis un arī nomiris (Straubergs, 1939:74). Zināmos vēstures posmos katra šāda veida apsūdzība, lai arī cik absurda, bija jau tikpat kā nepārsūdzams nāves spriedums. Tā neizbēgami noveda pie "izjautāšanas," resp., spīdzināšanas, kas parasti bija tik ilgstoša un tik zvērīga, ka liela daļa izjautāto atzinās visā, ko tiem prasīja. Pēc atzišanās draudēja nāves soda izpildījums uz sārta vai uz rata, un laimīgs bija tas, kas tika cauri tikai ar pērienu, cietumu vai naudas sodu. Katrs, kas mēģināja kaut ko iebilst pret apsūdzībām vai pieprasīt ticamākus pierādījumus, jau pats tūlīt tika apzīmēts kā Sātana sabiedrotais (skat. Trevor-Roper, 1969:151), gluži kā tas bija ar spiegu konspirācijām Staļina laiku Padomju savienībā. Vispārējā savstarpējās apsūdzēšanas sērga radīja aizdomu un neuzticības gaisotni, kas nopietni aizkavēja jebkādas sabiedriskās vai politiskās apziņas attīstību tautā, jo tā padarīja neiespējamu jebkādu savstarpējo solidaritāti, kopīgu mērķu izvirzīšanu vai kopīgu risinājumu meklēšanu.

Dažkārt apsūdzētie noliedzami bija burvji vai raganas vārda tehniskajā nozīmē. Daži no tiem bija tādi dziednieki, ko mūsu dienās dēvētu par ekstrasensiem, ar tādām dāvanām, kas rezultātus iegūst pilnīgi garīgā līmenī, bez fizisku paņēmienu nepieciešamības. Citi bija mūsdienu mediķu un farmaceitu priekšgājēji, kas pazina dziedniecības augus un citas empīriski apstiprināmas un objektīvi iedarbīgas dziedniecības metodes (kā, piemēram, izmežģītu locekļu fiziskas manipulācijas vai lūzumu salikšanu), tās vēl pastiprinot ar tā saukto *placebo* efektu un sugestijas spēku, kas saistīts ar buramiem vārdiem un žestiem. Daudzas bija pieredzējušas vecmātes, kas sievietēm palīdzēja dzemdībās un ko "Raganu veseris" uzskata par visjaunākām no visiem velna kalpiem, jo tās palīdzēja arī kontrolēt dzimstību un palaikam izdarīja arī abortus. Vecmātes profesija vēlajos Viduslaikos bija viena no bīstamākām, jo nedzīvu vai kroplu bērnu piedzimšanas gadījumā viņām (tāpat kā bērnu mātēm) draudēja apvainojums, ka tās bērnu nozūmējušas vai nobūrušas. Un beidzot — citi burvji (tāpat kā mūsu dienās) bija tikai šarlatāni, kas veikli izmantoja savu līdzcilvēku bailes, dusmas vai citas negatīvas izjūtas, piedāvādami attiecīgi atalgotus pakalpojumus, gan lai atsistu citu raidītās burvības bultas, gan lai paši tādas raidītu savu klientu īsteniem vai iedomātiem ienaidniekiem. Katrā ziņā nav šaubu, ka daudzi burvji un raganas taisni lepojās ar savām spējām citiem kaitēt un uz buršanas draudu pamata dažkārt iekasēja "aizsardzības" naudas vai dāvanas,

gluži kā mūsu dienās to dara mafijas pārstāvji ar fiziskās vardarbības draudiem. Kādā Straupes prāvā 1650. gadā Jirgens Mārtiņš sūdzas par viņa brāļa ataicinātu burvi, kas tam draudējis: viņš zilnieku tik vienu reizi esot lūdzis palīgos, vajadzēšot to katru svētku dienu aicināt un labi uzņemt; ja nē, tad labi neklāšoties (Straubergs, 1939:73). Tāpat kādreiz atgadījās arī, ka burvis nebija nekas cits kā profesionāls indētājs un krūkļu putras vārietājs, kādi bija izplatīti ne jau tikai senajā Romā vai Bordžiju laika Itālijā vien...

PAR BURŠANU UN SKAUŠANU DAINĀS

Dziesmu izvilcumi no vispārējās dainu datu bāzes (Freibergs, 1990a) liecina, ka burvji un raganas, līdz ar skauģiem un ļauniem ļaudīm, tiek konsekventi uztverti kā stipri negatīvi (ir arī publicēti šādu dziesmu izraksti: A. Brašņiņš, 1973), kamēr magi kā pozitīvs tēls tur praktiski nav atrodams. Iespējams, ka šī pilnīgi negatīvā uztvere vēsturiski izveidojusies baznīcas vajāšanu iespaidā. Interesantā kārtā šis buršanas negatīvais "publiskais tēls" ne Latvijā, ne citur tomēr nav spējis šāda veida nodarbības izskaust. Tās palikušas apbrīnojami noturīgas pārsteidzoši plašās tautas masās no seniem laikiem līdz pat mūsu dienām.

Saules dainās tiešos vārdos pieminēta buršana neieņem īpaši prominentu vietu salīdzinājumā ar citām šī satura tēmām. Kā tas redzams no "Saules dainu indeksa" (Freibergs, 1990b), tikai vienā vienīgā dziesmā ir pieminēti burvis un buršana, pie tam šīs garākās dziesmas sākumā minētajai buršanai nav nekāda tieša sakara ar sauli.

F1700,3028 (C Kosa)

Bur, burīti, manu pašu,

Nebur manu kumeliņ'!

— Kumeliņis aizvedīsi

Tēvainīti smiltiņā;

— — — — —

Skaugī vai "skaudējiņi" Saules dainās ir apzīmēti septiņās dažādās vārdformās vai locījumos, kopā deviņos vārdlietojumos. Ragana nav pieminēta nevienu reizi, bet "raganiņa" tikai divas reizes: vienreiz kā lamu vārds svešai mātei: *Sveša māte, raganiņa, Mani agri modināja* (F1311,6435) un tikai vienreiz, runājot par istām raganām, kā to redzēsīm mazliet vēlāk. Lielajā vairumā no maģiskām saules dainām buršanas praktikanti nav tiešos vārdos piesaukti un pati buršana samanāma tikai netieši: no dziesmas satura, no līdzības ar buršanas dziesmām vispārējā dainu masīvā un no saskaņas ar citiem, gan folkloras, gan vēstures, dokumentiem. Šī iemesla dēļ māņticības un buršanas dziesmas atrast un apvienot vienkopus ir daudz grūtāk, nekā tas ir ar citu tematiku dziesmām.

Pretēji baltajai maģijai, kam, ka jau minējām, iespējamās pozitīvas īpašības, melnā maģija jau savā pamata motivācijā ceļas no psiholoģiski ārkārtīgi

neveselīgām negatīvām jūtām: skaudības, nenovīdības, mantkārības, alkatības, atriebības kāres, nežēlības vai pat pilnīgi nemotivēta sadistiska prieka citiem kaitēt. Ļoti senatnīgi un dainās plaši pārstāvēti ir skaušanas rituāli, kur skauģis ar vārdiem, izdarībām un maģiskiem priekšmetiem mēģina iegūt to, ko sev vēlētos, atburdams to no citiem. Burvis domā iet īsāku, vieglāku un šķietami drošāku ceļu, atburdams kaimiņa laukam ražību, kaimiņa zirgam spēku, kaimiņa govīm pienu, nevis griezties taisnā ceļā pie Dieva, lai izlūgtos sev svētību (neatkarīgi no tā, kas notiek ar citiem), utt. Skauģis tāpat pamatā nebija nekas cits kā vulgārs zaglis, tikai tāds, kas mēģina zagt ar pārdabīgu spēku starpniecību.

Psiholoģiski vēl krietni kaitīgāka par maģisko zagšanu ir apzinātā vēlme citam darīt ļaunu, noskaužot tam ne tikvien mantu, bet arī veiksmi, sekmes, veselību un pat dzīvību. Šo pēdējo iespējamību labprāt nemēdza izteikt tiešos vārdos aiz piesardzības pašam nepiesaukt ļaunu, kamdēļ drīzāk lietoja mūsu jau pazīstamos aplinkus izteicienus par zemes nemīšanu un saules neredzēšanu.

4793v4 (Jg Džūkste)

Kad Dieviņš to vēlētu,
 Ko tie skauģu ļaudis vēl,
 Sen zemīti es nemītu,
 Sen saulīti neredzētu.

Katrā ziņā, pēdējā dziesma liecina par dziļu pārliecību, ka skauģu ļaudis cilvēkam vēl tikai to ļaunāko, bet Dievs līdz šim ir spējjis viņu no tiem izsargāt. Vēlākos laikos ar "skauģa" vārdu sāka apzīmēt arī tādus ļaunus cilvēkus, kas vienkārši priecājas par cita nelaimi vai skumst par tā laimi, apmēram kā to dara mazi bērni, kad tie ir greizsirdīgi viens uz otru, un ar tikpat lielu emocionālo intensitāti. Šāda skaudība sākotnēji rodas no tā, ka bērnam sāp, ja izskatās, ka mamma brālīti vai māsiņu mīl vairāk par viņu. Pieaugušam toties var šķist, ka Dievs vai liktenis kaut kādu iemeslu dēļ citus ir izredzējis un laikam mīl tos vairāk par viņu. Skaudība ir vēlēšanās pēc tā, kas ir otram, kombinēta ar milzīgām dusmām par apstākļiem, kas otram kaut ko vairāk ir iedāvājuši nekā pašam. Šis nevarīgās vilšanās dusmas tad parasti tiek novadītas uz apskausto personu, it kā viņš vai viņa būtu vainīgi pie tā, ka otrs jūtas niecīgāks vai nelaimīgāks, vai mazāk vērtīgs kā cilvēks. Tie, kas paši ir visvairāk skaudīgi, protams, pieņem, ka visi citi cilvēki ir gluži tādi paši, un dzīvo nemītīgās un neveselīgās aizdomās par savu līdzcilvēku ļauniem nolūkiem. Ja nu viņiem nelaimes vietā atgadās kas labs, tie izjūt dubultprieku, iztēlojoties arī skauģu iedomāto greizsirdību: ka viņi gluži vai dzīvi lektu ūdenī aiz vilšanās un nevarīgām dusmām par to, ka citam iet labi:

55004 (Dv Preiji)

Zor' zorim dīna ausa,
 Skoborsnaina saulja jācja;
 Vysi muni skaudējeņi
 Dzeivi jācja yudinī.

Pasaules modelis, kura ietvaros operē kā maģiskā, tā laicīgā skaudība, ir **trūkuma modelis**: svētība pasaulē pastāv tikai stingri ierobežotos kvantumos, pie tam tādā kā saistīto trauku sistēmā. Ja vienu laime kaut kādā veidā ir paaugstinājusi, tad cits to jau pieņem tikpat kā personīgu apvainojumu, it kā viņš caur to būtu ticis pazemināts. Viss, kas vienam nāk kā ieguvums, var rasties tikai, atņemot to kādam citam. Tā sviestu kuļot skaita: "Pikiem, māliem manā ķērnē, kaimiņu sievām tīras suliņas" (Straubergs, 1939:261). Šāda nostāja ir pilnīgā pretrunā ar garīgi daudz veselīgāko **pilnības modeli**, kas citkārt dominē dainās un kur dievišķie spēki uzverti kā bezgalīgas, neizsmejamas pilnības avoti, no kuriem svētības pietiek visiem, tā ka, vienam ko labu atvēlot, tas nebūtu nepieciešami jātrauj kādam citam.

"Saules dainās" atradīsim gan tiešus buramvārdu citātus, gan netiešas atsauksmes uz to lietošanu. Buramiem vārdiem raksturīga izteikti gleznaina, tēlaina izteiksme (skat. arī Viķe-Freiberga, 1993c), kas metaforiskā veidā izteici vai nu vēlamu rezultātu, kas ar vārdiem veicināms, vai nevēlamu rezultātu, no kā vārdi palīdzētu izvairīties. Todorovs (1973) atgādina, ka buramvārdus vispār iespējams iedalīt četrās atsevišķās kategorijās (pie kurām gan šeit īpaši nepieturēsimies) atkarībā no to nolūka: 1. iznīcināt ko negatīvu (ekscorcismi), 2. veicināt ko negatīvu (lāsti), 3. iznīcināt ko pozitīvu (komminācija), resp., latviešu skaušana un 4. veicināt ko vēlamu (konjurācija). Starpība starp otro un trešo kategoriju praksē gan ne vienmēr ir viegli saskatāma. Tā, piemēram, vēlē, lai kaimiņa zirgam zūd spēks un veselība, būtu komminācija, kas iznīcina veselību kā pozitīvu lietu. Tai pašā laikā, par cik tā ir arī vēlēšanās tam uzstīt slimību — tātad veicināt ko negatīvu, tas ir arī lāsts.

Buramie vārdi senos laikos parasti skaitīti kopā ar kādu maģisku rituālu, kas diemžēl, pašus vārdus pierakstot, ne vienmēr ir aprakstīts līdz. Salīdzinājuma pēc: no pierakstiem, kas veikti tikai dažus gadu desmitus atpakaļ, ir zināms, ka agrākajā Dienvidslāvijā buramvārdi skaitīti ļoti ātrā tempā, tikpat kā pilnīgi čukstus, un ārstējamam pacientam (vai nu slimam cilvēkam, vai lopam) tieši pie pašas auss (Foley, 1995). Latviešu buramvārdiem raksturīga ļoti ritmiska valodas plūsma, un domājams, ka tie būs teikti vai nu čukstot, vai monotoni dziedošā, vai pusdziedošā skandējumā, kā to pieņem arī L. Bērziņš (1959) un kā man to vēl ir apliecinājušas vairākas privātpersonas. Diezgan krietns skaits buramvārdu saglabājušies tieši dainu pantmērā, kaut pierakstīto tām atbilstošo melodiju skaits ir ļoti mazs.

Kā to redzēsim sekojošās nodaļās, maģiskie priekšstati saules dainās ir ļoti raibi un dažādi, tomēr tur izvirzās zināmas jēdzieniskās asis un īpatnēja simbolika, kas papildina latviskās dainu saules vispārējo tēlu.

6. NODAĻA

DAINAS KĀ MĪKLAS UN MĪKLAS KĀ DAINAS

Šajā sējumā sniegtajos komentāros, kā arī izvēloties dziesmu sijāšanas un kārtošanas metodi, esmu mēģinājusi dziesmas iztulkot divos līmeņos reizē — to jēdzieniskā saturā un valodas izteiksmes paņēmienos. Atsevišķi dainu teksti ir kā kaleidoskopa kristāli, kurus sakratot un savstarpēji pārvietojot veidojas arvien mazliet citādi raksti. To pašu tekstu iespējams iztulkot vairāk vai mazāk citādā gaismā, atkarībā no jēdzieniskā redzes leņķa, kā arī no tiem radniecīgiem tekstiem, kas veido tā attiecīgo kontekstu. Bet ir tādi teksti, kur — skaties, no kura leņķa gribi — vienmēr vēl paliks jautājumi par to, vai saturs ir izprasts pareizi un vai ir atminēta tā doma, kas dziesmas sākotnējam sacerētājam vai arī vēlākam tālāk nesējam ir tiešām bijusi prātā. Šādi teksti tad stājas modernā lasītāja priekšā kā negribētas mīklas, kas daudz neatšķiras no tām mīklām, kas tišām kā tādas savā laikā sacerētas. Sevišķas grūtības rodas sakarā ar dziesmām, kurās varētu

būt vai nebūt iekļauti dziļāki simboliski elementi par senāko pasaules uzskatu, pārliecībām un ticējumiem, — atkarībā no tā, kā mēs tās iztulkojam vai izprotam. Tamdēļ šai nodaļā sāksim ar dažiem komentāriem par dainām kā miklām — kā gribētām, tā negribētām — pirms tālākās nodaļās pievērsamies tām dziesmām, kur maģisko elementu klātbūtne šķiet daudz skaidrāk un drošāk sazimējama.

DAINAS KĀ NEGRIBĒTĀS MĪKLAS

Kā lielākais un sāpīgākais trūkums sakarā ar dainu iztulkošanu jāuzskata tas, ka dziesmu vācēji reizē ar katru dziesmu nepierakstīja kaut minimālu informāciju par tās izcelsmi un lietošanas apstākļiem. Sevišķi par zilēšanas, ticējumu un burvestību dziesmām būtu bijis svarīgi zināt, no kā katrs teicējs tās iemācījies un kur, kad, kam, kādos apstākļos, kādā vidē un noskaņā attiecīgās dziesmas tika dziedātas vai teiktas. Etnogrāfiskā informācija par dainu pārmantošanas un dziedāšanas apstākļiem ir tik nepilnīga, ka ir nepieciešamas lielas pūles un pat ciniņi, lai vispār šos dainu materiālus cittaute pētnieki pieņemtu kā pētījumu objektus blakus tādiem “uzticamākiem” vai vismaz pilnīgākiem materiāliem, kas paša pētnieka zināmā vidē un apstākļos vēl mūsu dienās, pēc visām tagadējām metodoloģiskām prasībām iegūti. Šādi aizspriedumi par labu paša pētnieka savāktiem materiāliem pat iet tik tālu, ka maz vērības tiek pievērstas tam, ka modernais pētnieks varbūt tikai uz ierobežotu laiku (dažos slavenos gadījumos — tikai uz dažām nedēļām!) kā svešķermenis uzturējies dotajā vidē, pie tam ar neesošām vai nepilnīgām valodas zināšanām, ar vienu vien tulku vai informētāju un ar ierobežotu izpratni par vietējo ieražu smalkākām niansēm. Diemžēl šīs citu nepilnības nepadara mūsu trauku pilnāku, un nevaram noliegt, ka par latviešu dainām tiešām trūkst daudz tādas informācijas, ko Rietumu folkloristi mūsu dienās uzskata par nepieciešamu. Mums trūkst ziņu par to, vai daži no šiem tekstiem bija slepeni, vai visi atklāti, vai tie bija brīvi pieejami abiem dzimumiem un visiem vecumiem, jeb vai meitu dziesmas drīkstēja dziedāt tikai meitas un puīšu dziesmas — puīši. Kā, piemēram, to novērojuši Folijs un Halperna (Halpern & Foley, 1978; Foley, 1995) attiecībā uz buramvārdiem — Dienvidslāvijā buršanu piekopa tikai vecas sievietes, kas bērnībā to bija iemācījušās no savas vecmāmiņas, kamēr sievietes brieduma gados no tās atturējās. Latviešu materiāliem parasti trūkst tuvāku ziņu par to, kā tieši notikusi šo vārdu lietošana un nodošana tālāk. Tikpat liels ļaunums arī cēlies no tā, ka atsevišķi sagrauzītām un publicētos krājumos izkaisītām dainu četrindēm ir gājis zudumā tas blakus pantu konteksts, kas bieži būtu palīdzējis pareizi izprast dziesmas saturu, sniedzot kaut norādes par to, vai teksts saprotams tieši vai ironiski, nopietni vai pa jokam.

Sastopoties ar dainu tekstiem, kas satura ziņā ir miklaini, ir novērojamas vismaz trīs ļoti atšķirīga veida reakcijas. Pirmā no tām ir tāda, kas uzskata, ka viss dainās ir pateikts tik skaidri, ka skaidrāk tas nemaz nav iespējams, kamdēļ

jebkādi komentāri vai izskaidrojumi ir pilnīgi lieki un savā ziņā pat nevēlami. Problēmas atrisinājums tad ir gaužām primitīvs — neskaidri teksti tiek vienkārši ignorēti un atstāti malā, un no dainu pūra tiek atlasītas tikai tās dziesmas, kas iederas saistīgā un sakarīgā iztulkojumā.

Dažkārt šī pieeja gan iet vēl soli tālāk — ar kategoriskiem apgalvojumiem, ka tādu dainu, kur pilnīgi viss nebūtu skaidri saprotams un izlikts kā uz delnas, vispār nemaz nav. Tā, šķiet, ceļas no bailēm atzīt, ka daži teksti ir miklaini un neskaidri, jo tas it kā iznīcinātu visu dainu kā senās latviešu gara pasaules liecinieku autoritāti. Tas ir sava veida fundamentālisms, kas dainu tekstus, līdzīgi Bībelei vai Korānam, uzskata kā nemaldīgus, nemainīgus un neaizskaramus. Kā katrs fundamentālisms, šāda pieeja savā dziļākā būtībā nav draudzīga zinātniskiem meklējumiem, tā ka rezultāti varētu arī nesaskanēt ar pieņemto doktrīnu.

Otra pieeja ir pilnīgi pretēja, un tā pieņem, ka dainas vispār nav domātas, lai kurš katrs mirstīgais tās spētu saprast, jo tajās tišu prātu ir apslēpta un iekodēta slepena informācija, kas domāta tikai slēgtam iekšējam zintnieku lokam. Dainu tekstiem tātad nepieciešams īpašs šifrs, lai atkodētu to īsteno, apslēpto nozīmi, un atslēga, kas palīdz tās atslēgt, ir tikusi atklāsmes veidā nodota zināmiem izredzētiem un īpaši viediem zintniekiem. Kāpēc tieši šī atslēga, un kā tieši tā darbojas, tas zintniekam nemaz nav jāpierāda. Zintnieki vienkārši zin. Arī šī pieeja spēj radīt subjektīvo sajūtu, ka — sekojot dotajai atslēgai — pilnīgi viss dainās ir kristālskaidri atšifrēts un izprasts, pat tad, kad sniegtais atšifrējums ir pilnīgi patvaļīgs, nesistemātisks un nepamatots. Ja nu atgadās, ka dažādiem zintniekiem ir katram citāds izskaidrojums, tad nekas cits neatliek, kā izvēlēties sev simpātiskāko uz aklas ticības pamata.

Zinātniska pieeja, turpretim, vajadzību pēc izskaidrojumiem uzskata kā pilnīgi normālu un mūs spiež konstatēt, ka dainu pūrs savā uzticamībā un skaidrībā ir visai nevienāds, vai nu tas mums patīk, vai nē. Dažu tekstu nozīme dodas viegli rokās, bet citi ir visai cieti rieksti un savā ziņā tiešām līdzinās šifrētam kodam, kas ir jāatšifrē. Dainu teksti, gluži kā kurš katrs cits izziņas avots, prasa kritisku izvērtēšanu, un dainas, gluži kā kuru katru citu mākslas žanru, ir jāmācās izprast un izbaudīt. Tas, ka dažas dainas ir vairāk vai mazāk bojātas, nemaina pārējo tekstu vērtību, bet prasa gan, lai mēs spētu sistemātiski un pamatoti atšķirt uzticamos tekstus no neuzticamiem. Arī pilnīgi nevainojamus tekstus ne vienmēr ir iespējams iztulkot kategoriski un viennozīmīgā veidā, un tas tikai nozīmē, ka to iztulkošana nebūt nav triviāls un viegli izvedams pasākums, bet pie tās ir nopietni jāpiestrādā. Modernam lasītājam vispār dainu tekstus ir ļoti viegli pārprast, jo tie radušies tādā vidē, kas tagad jau pieder vēsturei. Miklainie teksti tamdēļ vien nebūtu noraidāmi, taisni otrādi — tie ir īpaši interesanti ar to, ka sniedz mums izaicinājumu tos atšifrēt un izprast, vai vismaz labāk novērtēt iemeslus, kāpēc mēs tos nesaprotam. Noslēpumaini teksti var būt pat pievilcīgāki par tādiem, kas visu savu sakāmo būtu jau pateikuši pie pirmās tikšanās. Dainu izpratnes mēģinājumi tad var kļūt par mūža garu ceļojumu, kur aiz katra ceļa

likuma vienmēr atklājas kāda jauna perspektīva un kur priekšā arvien vēl stāv kaut kas neredzēts, svaigs un saistošs.

Jautājums par jebkura iztulkojuma uzticības līmeņiem, protams, vēl arvien paliek spēkā. Kā zināt, kad kāda dziesma ir saprasta pilnīgi un pareizi un kad par tās iztulkojumu varētu būt šaubas? Izpratne ir prāta process un augstākā mērā subjektīva parādība, kur pretendēt uz absolūtu taisnību un pilnīgu objektivitāti būtu iluzori. Laimīgā kārtā varbūt nemaz nav nepieciešams meklēt pēc vienas vienīgās pareizās atbildes katras dainas sakāmam, jo viena vien atbilde dainās reti kad būs bijusi iecerēta. Kā esmu to daudzkārt novērojis no dalībnieku komentāriem un jautājumiem dažādosursos un lekcijās par latviešu folkloru, ir tiešām pārsteidzoši, cik nozīmju nianšu ir iespējams atrast vienai un tai pašai dziesmai. Dainas kā nekā ir dzeja, un dzejas pirmā un pēdējā raksturība ir tās daudznozīmība. Ja katrai dainai būtu iespējama tikai viena vienīga prozas parafrāze, tad jau tā vispār vairs nebūtu dzeja!

Tikko kā teiktais tomēr nenozīmē, ka dainas varētu iztulkot līdzīgi kā, piemēram, Roršaha testa tintes traipus, kur kliniskais psihologs pacientam prasa brīvi stāstīt, ko viņš katrā traipā saredz. Protams, ka nepieciešams ilgs un rūpīgs darbs, lai iepazītos ar vēsturiskiem un etnogrāfiskiem apstākļiem, kuros dainas radušās, kā arī pēc iespējas plaši ar pašu tradīciju. Citādi var atgādīties, ka vai nu valodas pārpratumu, vai dainu struktūras neizpratnes, vai aprakstīto reāliju nezināšanas dēļ nākas izdarīt rupjas kļūdas un pieļaut nepieņemamus pārpratumus. Tamdēļ nepieciešama ir piesardzība un zināma pazemība dainu iztulkošanā, it sevišķi meklējot tekstus ar iespējamām kosmoloģiskās, reliģiskās vai maģiskās domāšanas pazīmēm. Nekad nevaram būt pilnīgi droši, ka esam pareizi izpratuši un raksturojuši to, kam ļaudis senāk ticēja, ko domāja un jūta, bet varam tikai izvīrīt vairāk vai mazāk pārliecinošas un ticamas iztulkojumu hipotēzes. Dažādās iespējamās hipotēzes izvērtējot, ir jāatsaucas vai nu uz dainu valodas un poētikas īpatnībām, vai uz iekšējo sakrītību un sakarību pašā dainu masīva ietvaros, vai uz dainās sniegto ziņu sakrītību ar visiem citiem iespējamajiem ziņu avotiem — vēsturiskiem, arheoloģiskiem, folkloristiskiem vai citiem.

Pieņemot tāpat, ka ne vienmēr katrs izolēts teksts atļauj precīzi uzminēt tā radītāja vai pārnesēja sākotnējo domu vai pārliecību, atliek pieņemt arī kā dabīgu, ka par daudziem tekstiem ir iespējami dažādi atšifrējuma minējumi, kas — atkārtosim to vēlreiz — iegūti pēc iespējas rigorozā un disciplinētā veidā, atsaucoties uz pārējo dainu, kā arī prozā pierakstīto buramvārdu un ticējumu kontekstu, neaizmirstot arī vēsturiskas un citas ārpus teksta ziņas.

Viena no "mūžības problēmām" attiecībā uz dainu materiāliem ir tie teksti, kas atrodas uz tādas kā plūstošas robežas starp dzejisko, mītisko, reliģisko vai maģisko, it sevišķi — kur par ikkatru no šiem priekšstatiem zinātnieki vēl strīdas. Taču, kā jau teikts, atrisinājums te varētu būt tāds, ka nav nepieciešams izvēlēties vienu no šiem līmeņiem kā to vienīgo un īsto, bet drīzāk kā pamata principu pieņemt, ka dainu teksti ir polifoniski, tāpat — ka tie pieļauj un pat pieprasa iztulkojumus vairākos līmeņos reizē. Dainu četrinde ir kā mūzikas akords, kas

sastāv gan no atsevišķām notīm, bet kur kopiespajds nāk tieši no tā, ka visas no tām skan un rezonē kopā. Šai nodaļā tamdēļ atsevišķi aplūkosim vairākus piemērus, kas savā saturā šķiet īpaši daudznozīmīgi un neskaidri, kaut, protams, līdzīgi daudznozīmīgas vai miklainas dziesmas vai dziesmu ceri ir atrodamī arī daudzās vietās citur šai grāmatā.

ANALOĢIJA: DZEJISKĀ VAI MAĢISKĀ?

Sāksim ar piemēru, kur vienā līmenī atrodama izteikta dzejiska analogija, tomēr tāda, kam, spriežot no citiem tekstiem ar līdzīgiem motīviem, varētu piemist zināma maģiska nokrāsa. Kā noteikt dzejiskā un maģiskā īpatsvaru šādā tekstā? Nav šaubu, ka vienā līmenī tur teiktais daudz neatšķiras no poētiskā paņēmienu, ko sauc par patētiskiem maldiem, kur, — piemēram, romantiskā dzejā, — dabas parādības it kā dzīvo līdz liriskā *es* dvēseles satricinājumiem un pārdzīvojumiem:

48891 (Md Grostona)

Kā laba šorīt

Sadūguse saule leca?

Tā sadudzis mans prātiņš,

Ar tautieti dzīvojo.

Dzejas tēls par apmākušos sauli šeit vienā līmenī ir māksliniecisks līdzeklis, lai gleznaināk aprakstītu nelaimīgas kopdzīves radītu drūmumu. Kā tādu to varētu dziedāt jau labu laiku precēta sieviete, kas jūtas vilusies savā laulības partnerī un līdz ar to savā vispārējā garastāvoklī krietni vien sadugusi. Sievietes sadugšanu līdzīgi saulei te tomēr varētu iztulkot divējādi: vai nu kā vienkāršu dzejiskas izteiksmes paņēmienu, vai arī kā zīmi par maģiskas simpātijas saiti starp Sauli un sievieti. Tā, piemēram, ja šī dziesma būtu tikusi dziedāta kāzu rītā, tad tā varētu paust ticējumu, kas saules krāsu ņemtu par zīmi un pareģojumu tam, kāda veida kopdzīve laulībā sagaidāma, līdzīgi kā tas ir ar rindu citu dziesmu, ko vēl redzēsim vēlāk. Šajā konkrētajā dziesmā tas gan ir mazāk ticami, jo zilēšanas gadījumā, jādodomā, būtu lietots darbības vārds nākotnes formā. Katrā ziņā ir skaidrs, ka tā pati dziesma var iegūt pilnīgi citādu nozīmi, ņemot vērā kontekstu dzīves īstenībā, kad tā savā laikā tikusi teikta vai dziedāta, kā arī no nolūka un nostājas, kāds būtu varējis būt tās dziedātājam vai radītājam.

Ir citi dainu teksti, kur kāda detaļa modernam lasītājam šķiet nesaprotama un miklaina, bet kas savā laikā droši vien visiem bija pilnīgi skaidra. Tā tas ir sekojošā dziesmā ar pret sauli rasojošo vainagu, kas mazliet atgādina Viduslaiku Rietumeiropā izplatītos ticējumus par liķiem, kas pēkšņi sāk asiņot sava slepkavas priekšā, kaut gan dainās aprakstītā situācija nav ne tuvu tik melodramatiska:

Kālab manis vainadzīņš

Pret saulītes noraso?

Zinā savu noņēmēju

lk vakarus raudādam.

Izteicieni "pret saulītes", "pret saulīti" vai "pret sauli" dainās ir ļoti daudznozīmīgi un to iztulkojumi pilnīgi atkarīgi no konteksta. Tā kā dziesmas otrā puse šeit runā par vakaru, tad domājams, ka vainags it kā noraso pret rieta sauli jeb ap to pašu laiku, kad sāk krist vakara rasa. Rasas pilieni dainās bieži ir pielīdzināti asaru lāsēm, bet kāds šeit ir sakars starp vainaga norasošanu un tautieša — vainaga noņēmēja — raudāšanu? Visticamākais šeit varbūt būtu izskaidrojums, ka vainaga valkātāja pati ir nomirusi un ka viņas vainaga noņēmējs — varbūt tikai nesen kā apprecētais vīrs — raud katru vakaru, uz to noskatīdamies. Tas tad būtu tas pats motīvs, kur mātei jāraud, noraugoties uz savas neprecēti mirušās meitas atstāto vainadzīņu. Bet teksts ir tik lakonisks, ka nevaram pilnīgi droši izslēgt arī virkni citu, ļoti dažādu iespējamu iztulkojumu. Vai te tomēr būtu atsauksme uz meitu, kas vēl dzīva un arī neprecēta, kam vainags simpātiskās maģijas veidā katru vakaru "raud" gluži kā meitas sadebinātais, kas mirkst asarās aiz ilgām pēc tā brīža, kad beidzot varēs noņemt meitas vainagu? Jeb vai — pilnīgi cita opera — tautietis būtu aizsteidzies notikumiem priekšā, meitai vainadzīņu noņēmis jau pirms kāzām un tagad par to raud rūgtas nožēlas vai vainas apziņas asaras? Vai vakara vēsumā aprasojuša spangu vainaga "asaras" šeit būtu gaišredzīga zīme par nākotni, kad meitas vainaga noņēmējs būs nelaimīgs savā laulības dzīvē un katru vakaru par to raudās? Vai varbūt norasojušais vainags būtu izprotams freidiskā nozīmē kā caurspīdīgs seksuālais simbols? Daudz palīdzības neiegūstam arī no šī varianta pamatdziesmas, kur otrā puse skan: *Redzēj savu nēmējiņ[u] lk ritiņus mazgājam* kas — ja tas būtu iespējams — ir vēl miklaināka. Veronika Strēlerte savā laikā (1953:XI) ir teikusi par dainu stilu, ka tur "īsjā dainas formā saspīests un koncentrēts sižets, kas pietiktu plašākas formas darbam", kā traģēdijai, epam vai romānam. No iepriekšējās četrindes, kā redzējām, varētu izgudrot sižetu ne tikai vienam romānam, bet pat veselai romānu virknei...

Viena no grūtībām ar citēto piemēru ir tāda, ka dziesma dainu pūrā ir bārenīga un tai ir tikai viens vienīgs variants. Atgadās tomēr, ka miklains un grūti izprotams var būt arī vesels dziesmu cers, kā to tūliņ redzēsīm sekojošos motīvos par maģiskām vai cita veida iespējamām saitēm starp saules krāsām un cilvēku pasauli.

BALTIE VAI DZELTENIE KŪMU GALDI

Dainu lakonisma un daudznozīmības dēļ maģiskās domāšanas atspulgi var būt grūti atšķirami gan no tīri estētiskiem dzejiskās izteiksmes paņēmieniem,

gan arī no gluži objektīvi faktuāliem praktiskiem novērojumiem. Visus trīs šos elementus kopā iespējams saskatīt motivā par īpaši izceltas krāsas kūmu (arī brāļu — v1) galdiem (skat. arī pēdējo četrīndi garākā dziesmā F1700,2802 no Md Vestienas):

1422 (Rg Jumprava = F935,20018 Asūne)

Dzeltāns bija kūmu galds
Kā ar vasku novaskots;
Bij vaskots, nevaskots, —
Vasar' plēsts *saulītē*.

Ļoti iespējams, ka kūmu galda apbrīnotā, vaskaini dzeltenā krāsa gluži objektīvi izskaidrojama ar dēļu plēšanu siltā un saulainā un līdz ar to sausā vasaras laikā. Varētu būt dzīves pieredzē novērots, ka kokmateriālu apstrāde tieši šādos laika apstākļos dod vislabākos rezultātus. Bet, lūk, ļoti līdzīgā dziesmā galdu saulaini vaskainā dzeltenuma vietā izcelts galda dēļu baltums, un kā cēlonis saulei blakus nostājas arī mēness:

1421 (Jk Dignāja)

Balti bija kūmu galdi.
Kur tie šķelti, kur nešķelti?
Vai tie šķelti *saulītē*,
Vai mēneša *lēkumā*?

Kā burtiskā, resp., praktiskā, nozīmē izskaidrot mēneša lomu šai kontekstā? Varētu jau būt, ka koka baltums un fiziskā virsmas kvalitāte mainās sakarā ar mēness fāzēm, kurās tas sašķelts dēļos. Tas nemaz nebūtu tik pārsteidzoši, ņemot vērā, cik liels iespaids mēness fāzēm var būt uz dažādiem bioloģiskiem un fiziskiem procesiem, kā, piemēram, uz sēklu dīgšanu vai jūras paisumiem un bēgumiem. Tad paliktu jautājums, kas precīzi domāts ar vārdiem "mēneša lēkumā". Ja ar to domāta jaunā mēness fāze, kad mēness atkal uzlec pēc vairākām bezmēness naktīm, tad šeit varētu būt izteikta vienkārši praktiska tautas gudriība, bez īpašas maģiskas piedevas. Turpretim, ja teksts burtiski runā par mēneša uzlekšanas brīdi novakarē, tad mēnesim piedēvētie spēki daudz spēcīgāk svētos uz maģiskās domāšanas pusi, jo varbūtība, ka koka šķiedras kvalitāte spētu manāmi izmainīties dažu stundu (t.i., mēness uzlēkšanas) laikā, ir jau daudz mazāka.

Neatkarīgi no tā, cik šiem apsvērumiem varētu būt objektīvi pamatota praktiska nozīme, rīcība, kas apzināti veikta vai nu siltā saulē, vai mēneša lēkumā, var iemantot maģisku spēku. Vadoties pēc simpātiskās jeb analogiskās maģijas principiem, saules vai mēneša gaišums — baltums vai dzeltenums — maģiskā veidā varētu pāriet arī uz koku, kas atbilstošā brīdī apstrādāts. Abi šie līmeņi nemaz nav pretrunā, jo senos laikos praktiskais un maģiskais nebija šķirti jēdzieni

kā mūslaiku izpratnē. Senlaicīgā domāšanā abi bija cieši saauguši kopā un apvienoti vienā, sinkrētiskā veselumā. Tikpat cieši abi ir saauguši ar estētisko pārdzīvošanu, kas gaiša koka galdu redz kā jaunu un skaistu, iepretim tumšam, vecam un nodilušam. Estētiskais skaistums savukārt var novest pie vēl ceturtā — metaforiski-simboliskā izpratnes līmeņa. Varbūt ka kūmās bija paraža uzstādīt, ja iespējams, pavisam jaunu galdu. Tas būtu bijis piemērots sākuma simbols jaunās dzīvības ienākšanai radu saimē. Saulē plēsts galds tad ne tikvien iegūtu vēlamu vaskaini dzelteno krāsu šī priekšstata estētiskā izpratnē, bet saulainās krāsas goda galds varētu arī būt kā simbolisks novēlējums krustāmam bērnam dzīvojot saulainu dzīvi.

BALTĀS VAI PELĒKĀS VILLAINĪTES

Cits piemērs par dainu izpratnes līmeņu daudzplākšņainību atrodams dziesmu cerā par sievietes apgērba krāsas pielāgošanu meteoroloģiskiem laika apstākļiem (skat. arī dziesmas 7412; 54987 un 55053 ar to pašu motīvu):

5648 (Vlk Ape)

Kāda kuŗa diena bija,
Tādu sedzu villānīti:
Saules dienu baltu sedzu,
Lietus dienu pelēko.

Kāda varētu būt bijusi sākotnējā motivācija šai šķietami triviālai villaiņu krāsas pieskaņošanai katras dienas laika apstākļiem? Kā lai izskaidrojam šādu rīcību? Viena atbilde varētu būtu estētiskā līmenī, kā vēlēšanās pēc krāsu saskaņošanas ar apkārtējo vidi tikai "smukuma pēc". Citu atbildi varētu meklēt praktiskā pieredzē, kā tas burtiski pateikts kādā citā dziesmā:

54673 (Ldz Kārsava)

Dod, Dieviņ, siltu sauli,
Nedod jele lietutiņu;
Šodien vilkšu baltu svārku
Ar zājām puķītēm.
Baltais svārks paliks melns,
Zajās puķes nobālēs.

Praktiskā izpratnē balta villaine vai balts svārks būtu jātaupa saulainam laikam, jo lietus dienā baltās drānas varētu notašķīties ar dubļiem, vai arī modernākai, pirktai drānai ar puķītēm krāsa varētu izbālēt vai tecēt. Slapjā laikā tamdēļ jāvalkā pelēka villaine, jo traipi būs mazāk uzkrītoši un vieglāk izmazgājami uz tumšākas drānas. Vēl cits izskaidrojums būtu iedomājams

psiholoģiskā plāksnē, kā lielīšanās ar tādu bagātību, kur katrai dienai iespējams segt citādas krāsas villaini. * Visiem šiem viedokļiem varētu būt sava daļa taisnības un neviens no tiem neizslēdz citu. Tomēr šī motīva atkārtošanās dažādos līdzīgas noskaņas tekstos norāda, ka te iespējami arī dziļāka, simboliskāka līmeņa iztulkojumi. Zīmīgi, ka citā variantā dziedātāja vispirms griežas pie Dieva ar lūgumu pēc abu krāsu aitam un tikai pēc tam sniedz izskaidrojumu, kādēļ viņai gan baltas, gan pelēkas aitiņas vajadzīgas (sal. arī 29099,1):

29067 (Md Lubāna)

Audzē, Dievs, man aitiņas,
I baltās, pelēkās,
Man vajaga villainišu
I balto, pelēko:
Baltās segšu saulītē,
Pelēkās miglīņā.

Vēlēšanās pieskaņot sava apgērba krāsu vai nu gaišās saules gaismai, vai miglainas dienas pelēkumam ir tik atkārtota un tik uzsvērtā, it kā sievietei kā hameleonam vajadzētu noskaņot sevi uz vienādas krāsu vibrāciju frekvences ar apkārtējiem apstākļiem dabā. Viņas vēlme saskaņoties ar dabas ritmiskām pārmaiņām tamdēļ iegūst zināmu maģisku iekrāsu.

Dažām dziesmām (skat. arī 55053) piemīt vēl tāda kā maza šantāžas pieskaņa, kas stipri vien līdzinās daudzu lietus vārdu tonim (ko vēl redzēsim nodaļā par buršanu). Tā, piemēram, dziedātāja piedraud saulītei, ka — ja tā neatsauksies — viņa segs mugurā vecu izaviņu, t. i., nodilušu lūku vīzi, kas laikam domāta kā hiperboliska dzejas glezna vecai lupatai. Ja maģiska rituāla gadījumā baltā villaine būtu bijusi sedzama iepriekš, lai veicinātu saules atnākšanu maģiskās simpātijas veidā, šai gadījumā spožā saule tiek iekārdināta ar vārdiem — ar mutisku solījumu viņai par godu segt baltu villaini tad, kad tā būs lūgumu piepildījusi, ko vēl pastiprina drauds segt kaut kó neglītu, ja saulīte nespīdēs:

54987 (Ab Tilža)

Spīd' saulīte, spīd' saulīte,
Segšu baltu villainīti;
Ja tu skaisti nespīdēsi,
Segšu vecu izaviņu.

* Es pati savā laikā kā nabadzīga imigrante gluži šāda veida lielīšanos dabūju pieredzēt no savām kanādiešu klases biedrenēm Toronto universitātē. Viena meitene bija pasākusi sūdzēties, cik grūti viņai esot katru rītu izvēlēties, kādas krāsas brunčus vilkt vai nevilkt un ar kādas krāsas jaku tos saskaņot. Visas tad zīmīgi saskatījās un noskatījās uz mani, tā ka es sāku saprast, ka tas bija domāts kā komentārs par manām drēbēm, dienu dienu vienām un tām pašām. Beidzot kādu dienu es viņai atsacīju: "Taisni zēl noskatīties, cik tev grūta dzīve. Man gan, salīdzinot ar tevi, dzīve ir pavisam viegla: man pieder tikai divi brunči un divas jakas, kad viena ir tīrīšanā, tad otra mugurā, un ar nekādām izvēlēm man nekad nav jānopūlas..." Tas līdzēja — neviena par grūtībām ar drēbju izvēli manā priekšā vairs nerunāja.

PELĒKAIS VAI SARKANAIS KUMELIŅŠ

Glūži tāda pati simboliskā nostāja izteikta citā situācijā, šoreiz kādā pusduci radniecīgu dziesmu, kas pauž viriešu vēlmi pieskaņot kumeļa krāsu dabas apstākļiem:

51255 (Jk Sece)

Ja pelēka [sic] gaisma ausa,
Jūdz pelēku kumeliņu;
Ja sarkana saule lēca,
Jūdz sarkanu kumeliņu.

Varētu pieņemt, ka šeit, tāpat kā dziesmās par villainēm, domātas divas atsevišķas dienas — katra ar sev raksturīgu gaismu — viena pelēka un apmākusies, otra ar spilgti sarkanu saullēktu. Šai pēdējai dziesmai nozīme tomēr varētu būt arī citāda. Formula "gaisma ausa ... saule lēca" dainās parasti nenorāda uz divām dažādām dienām, bet gan uz diviem agra rīta posmiem, kas seko viens otram. Gaisma katru rītu svīst labu laiku pirms saules lēkta, vispirms zilgana, tad arvien vairāk pelēcīga, līdz kļūst vienkārši caurspīdīga — gaisma. Saule lec vēlāk, bieži vien koši dzeltensarkanā krāsā. Kā tādā gadījumā iztulkot puīša mutē likto izvēli starp vienu vai otru krāsu dabā, ar ko saskaņot jūdzamā kumeļa krāsu? Grūti iedomāties tādu notikumu secību, kur puisis rītausmā iejūgtu pelēku kumeļu, nostrādātu ar to līdz saullēktam, tad rikšotu atpakaļ uz stalli, lai nu pārjūgtu "sarkanu" kumeliņu!

Ticamāk tomēr, ka te ir runa par izvēli starp vienu vai otru. Dodamies vai nu darbā, vai ceļā, puisis izvēlas tādas krāsas kumeļu, kādā krāsā atrodas debesis kumeļa jūgšanas brīdī, vai nu tas būtu agrāk, vai vēlāk no rīta. Taču arī tādā gadījumā — pretēji villaines krāsu izvēlei — kumeļa spalvas krāsas izvēlei (vai pelēkai, vai "sarkanai") jebkādu praktisku pamatojumu nav iespējams iedomāties. Šoreiz tātad izskaidrojums būtu jāmeklē tikai psiholoģiskā, simboliskā vai maģiskā plāksnē. Latgalē šī četrriņde dažkārt tiek dziedāta kā garākas kāzu dziesmas sastāvdaļa, un tādā gadījumā kumeļu krāsai varētu būt sākuma maģijas nozīme (glūži kā sarkanai saulei kāzu rītā, par ko vēl runāsim vēlāk). Tad, iespējams, ka, tāpat kā villaiņu gadījumā, tā varētu būt dzejiski un netieši izteikta lielīšanās ar savu bagātību, šoreiz — ar kumeļu lielo skaitu un dažādību. Vairākas no šīm dziesmām sākas ar kumeļu skaita tik izteiktu uzsvēršanu, ka tā krietni vien izklausās pēc dižošanās — "Četri bēri kumeliņi" (29740v3 un FS166,3533), vai pat "Pieci bēri kumeliņi" (MM1,27:10; MM2,209:72; FS1880,3130). Tomēr nākošā rinda visās šajās dziesmās atkal atkāpjas no reālisma, lai nonāktu simboliskā plāksnē. Šie kumeli nav tikvien — kā kurš katrs ikdienas kumeļš — "Ar auzis (auzomi) barojami" (MM2,209:72), bet — vairākos variantos — "Uz akmeņa auzas ēda", kas dzīves īstenībā sevišķi praktiski neizklausās. Normāli jau kumeļam vienkārši uzkārtu auzu tarbu kaklā. Atsauksme uz akmeni šeit drīzāk atgādina dzelzu

vārdus, kas līdz ar attiecīgu rituālu skaitāmi, karavīram karā dodoties: *No akmeņa taukus ņēmu, Smērēj' savu augumiņu*, ar nolūku — *Lai nelien svina lode, Ne tērauda zobentiņš* (34111). Varētu būt, ka arī ar zirgiem tika izvesti līdzīgi rituāli, lai tie maģiskā veidā iemantotu akmens izturību un spēku.

MM1,27:10 (Azp Alšvanga)

Pieci baeri kumeliņi,
Uz akmeņa auzas eda.
— Visi pieci piedereja
Jaunajame brališame:
— Bralīts ludza brališame,
Kadu jugšu kumeliņu?
— Kad paelaeka diena austi,
Judz paelaeku kumeliņu.
— Kad sarkana saule leca,
Judz sarkanu kumeliņu.

Formula *Pieci (var. četri) bēri kumeliņi Uz akmeņa auzas ēda* stipri vien atgādina līdzīgo formulu *Div' dzeltenī kumeliņi No jūriņas izpeldēja*, kas parasti iztulkota kā vispārēja dienas un nakts alegorija, kur kumelī specifiski simbolizētu sauli un mēnesi — dienas un nakts debesu spīdekļus. Tamdēļ iespējams, ka šiem tekstiem piemīt vēl pavisam citas — mītiskas dimensijas. Līdzīgi no jūras izpeldējušiem dzelteniem kumeliņiem, arī četri (vai pieci) šai dziesmu cerā minētie kumelī varētu būt mitoloģiskas alegorijas, kas, līdzīgi diennakts iedalījumam divās daļās, atsauktos vai nu uz četriem dienas cēliņiem, vai uz četrām debesu pusēm ar piekto kā centru vidū, kā to varētu sagaidīt no šo skaitļu vispārējās simbolikas (par to tuvāk skat. J. Kursīte, 1996). Cita iespēja būtu atbildi meklēt zvaigznēs, kā to darijuši V. Sinaiskis (1928) vai J. Klētnieks (1985), kādā gadījumā šeit varētu būt atsauksme uz kādu četru vai piecu zvaigžņu grupu, kas zināmā gada laikā saredzama Latvijas debesis neilgi pirms saullēkta. Runa pie tam te varētu būt īpaši par ziemas debesīm, jo trīs no šīm dziesmām satur to pašu rindu — “Kādu jūgti **kamanās**”. Tādā gadījumā jautājums brālītim par pelēkās vai sarkanās krāsas kumelja izvēli būtu tikpat maz saistīts ar praktisko ikdienas dzīvi, cik saules vai mēneša kumelja apsedlošana sev vai savai māsiņai “Div' dzeltenu kumeliņu” dziesmu cerā. Šāds mitoloģisks iztulkojums pie tam gluži labi varētu pastāvēt paralēli iespējamam iztulkojumam par analogiski maģisko vēlmi noskaņot sevi uz viena vilņu garuma ar gaismas stariem un atveidot simbiozē ar savu kumelju tās pašas krāsu frekvenču vibrācijas, kas manāmas nedzīvā dabā.

MĪKLAS

Pretēji buramiem vārdiem, ar kuriem, pēc simpātiskās magijas principiem, nopietni domāts iespaidot fiziskās pasaules norises, mīklas ir vārdu spēles, sacerētas īslaikošanās nolūkos. Neskatoties uz būtisko atšķirību mīklu un ticējumu vai buramvārdu funkcijās, metaforiskās līdzības vai analogijas, ko tās izmanto, var būt gluži tās pašas, tikai mīklas gadījumā nav nekādas atsauksmes uz cēloņsakarību. Mīklā izteiktai līdzībai tikai jābūt pietiekoši neparastai, lai tā nebūtu pārāk viegli atminama. To iespējams panākt, vai nu lietojot paradoksālu izteiksmi, kur burtiski teiktais vienkārši nebūtu iespējams, vai metaforiskus izteicienus, kur salīdzinātie elementi ņemti no jēdzieniski ļoti attāliem un atšķirīgiem laukiem.

Par sauli latviešiem ir vairāki duči mīklu parastajā prozas izteiksmē (skat. K. Arājs, 1994:89; A. Brastiņš, 1977:199—201), no kurām lielākā daļa kā konstanti uzsver saules apaļo formu un kur saule metaforiski pielīdzināta dažādiem ikdienā pazīstamiem apaļiem priekšmetiem: ābols, siers, kamols, ritulis, ciba, mucīņa, bundulis, spainītis, bļoda, piesta, sakta, poga, puķe. Saules krāsu varētu uzskatīt kā sekundāru atribūtu saules mīklu uzbūvē, jo tā nav konstanta, bet atšķirīga dažādās mīklās — zelta, balta, sarkana, sviesta krāsā, siera krāsā, utt.: “Sarkans kamols (var. akmens, ābols) paklētē” (2715), “Zila villaine, balta sakta” (3810). Vairākās mīklās, tāpat kā teiksmainās Saules dziesmās, izvēlēta dzejas glezna par saules atspidumu ūdenī, kas mīklām piešķir vēlamo paradoksa iekrāsu: “Siera kancis akā” (2807), “Siers jūras dibenā” (2811), “Sviesta ciba Daugavā” (3037), “Sviesta ciba (pika) ezerā (Daugavā; jūrā) peld” (3038). Citās mīklās saules krāsai un apaļajai formai vēl pievienota arī tās kustība debesu jumā kā trešais atribūts: “Par kalnu vejas zelta mucīņa” (2277), “Sarkans kamols pa tirumu vejas” (2716). Viena no neparastākām un izteiksmīgākām iztēles gleznām mīklās atsaucas uz sauli savā gadskārtas, ne ikdienas ciklā, un skopi un izteiksmīgi apraksta, kā pavasara saule ātri vien sagrauž vislielākos ledus kalnus: “Balta kaza ledu grauž” (199). Baltā kaza kā laika apstākļu, piemēram — sniega — metafora (34160) ir raksturīga ne tikvien latviešu, bet arī lietuviešu folklorai, kur tai vēl samanāma arī simboliska un rituāla saistība ar seno Pērkona kultu.

Par sava veida netiešām mīklām varētu arī uzskatīt visas tās dziesmas, kur saule pati nav vārdos pieminēta, bet kas vairāk vai mazāk skaidri samanāmā veidā metaforiski, alegoriski vai simboliski uz sauli atsaucas, kā tas ir, piemēram, ar daudzām Jāņu dziesmām:

32934 (Md Bērzaune)

Jānīts kannu sadauzīja,
Uz akmeņa sēdēdams;
Dievadēls sastīpoja
Sudrabiņa stīpiņām.

Zināms skaits šādu netiešu miklu par iespējamiem saules simboliem sakopotas A. Brastiņa "Saules teiksmā" (1977, 153; 187—193), kur, pretēji "Saules dainām", iekļautas arī tādas dziesmas, kur saule nav vārdā pieminēta.

Latviešu tradīcijās tā ir diezgan parasta parādība, ka miklas, kas parasti formulētas īsos un skopos prozas vārdos, dažkārt izteiktas arī dainu pantmērā. Dainām raksturīgs ir paņēmiens, kur panta pirmā puse tēlainā valodā uzdod miklu pašu un otra puse tūliņ sniedz tās atbildi. Tāpat dainu metrikai iespējams pielāgot tradicionālās miklu sākuma formulas, kā sekojošā dziesmā "Atminiet jūs, ļautiņi":

26026 (B Taurkalne)

Atminiet jūs, ļautiņi,
Kādi viesi pirmie nāca?
— Aust dieniņa, lec saulīte,
Tie pirmie viesi nāca.

Cītreiz pāreja no prozas uz dzeju ir paveikta tikai daļēji, kad miklas sākuma formula paturēta savā nemainītā prozas formā, tā radot "dzejas" rindu, kas itin nemaz neseko dainu pantmēram, kā tas ir ar pirmo rindu sekojošā piemērā:

55406 (Vlk Sinole)

Atmini manu miklu,
Kas aug saules neredzēj's?
Serde koka viducī,
Tā aug saules neredzēj'se.

Miklā tēlainas līdzības vai analogijas no vienas puses maskē un apslēpi domāto priekšmetu vai priekšstatu, bet tai pašā laikā sniedz arī norādes, pēc kurām, ar zināmu prāta piepūli un atjautību, teorētiski vajadzētu varēt miklu atminēt. Miklā ietvertais jautājums var būt izteikts vai nu ar īpašām ievada formulām — kā "Atminiet jūs, ļautiņi" vai "Atmini manu miklu" tikko citētajos divos piemēros —, vai arī vienkārša tieša jautājuma veidā, kā sekojošā dziesmā:

26065v2 (Md Meirāni)

Kas sēdēja bez krēsliņa,
Kas tecēja negrožots?
— Saule sēd bez krēsliņa,
Upe tek negrožota.

Saules sēdēšana šeit, domājams, atsaucas uz faktu, ka jebkurā dotā brīdī tā debesīs izskatās nekustīga, jo tās dienišķā kustība ir par lēnu, lai acs to tiešā veidā kā tādu uztvertu. Bez tam saule karājas gaisā bez jebkāda redzama pamata — krēsla vai balsta.

Tas pats saules sēdēšanas motīvs atkārtojas arī kādos mātes vārdos, kas, domājams, skaitīti pēc dzemdībām, lai dzemde labi "nosēstos" atpakaļ savā vietā:

Māte sēd savā krēslā, kā saule un mēnesis sēd zelta krēslā.
Māte sēd savā krēslā, kā saule un mēnesis sēd sudraba krēslā.
(Straubergs, 1939:408).

Krēslā sēdēšanas priekšstats tātad domāts kā simbols tam, ka kaut kas atrodas savā pareizā vietā, pie tam stabili un labi atbalstīts. "Māte" šeit vienā līmenī būtu saprotama kā dzemde, gluži kā latīņu vārds *matrice*, kas nāk no tās pašas saknes. Dažkārt buramos vārdos un ticējumos "Māte" tomēr šķiet uztverta arī kā kāda mītiski personificēta būtne bez īsta fizioloģiska analogā. P. Šmits (1932) ir norādījis, ka kaupīgam līdzīgo māti, kas sēž cilvēkam kaut kur zem sirds, varēja uztvert arī kā dzīvības sargu cilvēka miesās, kas slimības gadījumā sāk nemierīgi kustēties un staigāt. Tas pilnīgi atbilst pa ķermeni ceļojošiem mītiskiem krupjiem, kas vācu un citu Eiropas tautu ticējumos vēl šī gadsimta sākumā tika uzskatīti par slimību cēloņiem (Shorter, 1992) un kas varbūt pat atstājuši pēdas modernās ārstu diagnozēs Latvijā — vai vismaz pacientu to iztulkojumos — par "staiģājošām" nierēm.

Pretstatot kustīgo, tekošo un nekustīgo, sēdošo elementu, miklās iespējams arī uzminamos priekšstatus apgriezt pilnīgi otrādi, kā tas ir pēdējā citētā varianta pamatdziesmā. Šoreiz saule ir tā, kas tek negrožota — gluži kā zirgs, kas pats zina ceļu uz mājām —, jo visas dienas laikā tā, protams, redzami pārvietojas debesu jūmā. Šai gadījumā migla ir izvēlēta par nekustīgo elementu, kas sēd bez krēsliņa:

26065 (Dv Krustpils)

Kas sēdēja bez krēsliņa,
Kas tecēja negrožots?
— Migla sēd bez krēsliņa,
Saule tek negrožota.

Jautājuma un atbildes princips ir izmantots ļoti daudzās miklās. Kā variācija tam pastāv cita iespējāmība: dziesmas sākumā izteikto noslēpumu pat neformulēt kā jautājumu, bet vienkārši kā konstatējumu. Gluži kā iepriekšējā piemērā, dziesmas sākumā izteiktā darbība saprotama metaforiskā plāksnē, un klausītāja uzdevums ir mēģināt izdomāt, uz ko tā varētu attiekties. Varam iedomāties, ka pirmo divrindi varēja uzdot kā miklu un tad pagaidīt, vai otrs spēs to uzminēt. Tikai tad varbūt pateica dziesmas otro pusi kā atbildi, kur saule ir nostādīta pāri ar kādu citu dabas parādību, šai gadījumā — mēnesi:

6702v4 (Md Bērzaune)

Divi vien, divi vien,
Kas miedziņu negulēja:
Saule, mēnesis i negu],
Dienu nakti tecēdami.

Šādas miklas relatīvi viegli detaļās pārveidot un radīt tām radniecīgus variantus. Paturot sauli kā vienu no elementiem dziesmas otrā pusē dotajā

atbildē, mēness vietā tai pāri var likt arī tekošu ūdeni (līdzīgi 6702v5; F72,3422; F1276,3662):

6702v3 (C Ērgļi, V, K, Z)
Divi, divi, kas tie divi,
Kas miedziņa negulēja?
Ūdens miega negulēja,
Otra, saule debesīs.

Relatīvi abstrakto priekšstatu par tekošu ūdeni savukārt iespējams atvietot ar virkni dažādu konkrētāku tā paraugu, kā jūras ūdeni (F1276,3662) vai upi, vai specifiski Daugavu, par ko ir pieraksti no dažādiem Latvijas novadiem (Rg Lielvārde, B Bauska, Dv Krustpils, u. c.):

6702
Divi bija, divi bija,
Kas miedziņa negulēja:
Viena saule negulēja,
Otra strauja Daugaviņa.

Visos šais pēdējos piemēros miklas noslēpums ir izteikts negatīvā veidā: kas tas ir, kas nekad negul, tā uzsverot miklai raksturīgo paradoksu vai iekšējo pretrunu, un reizē sniedzot arī norādi par to, kādā virzienā atbilde meklējama. Ja zinām, ka cilvēkiem un vairumam zvēru ir obligāti jāgul, tad tas jau pats par sevi sniedz norādi, ka atbilde varbūt meklējama neorganiskā dabā. Miklas atminēšana prasa pārkārtot parastās atmiņā iekodētās konceptuālās kategorijas, kā dotajos piemēros — pārcelt uz nedzīvām lietām tādu darbības vārdu — gulēšanu —, kas normāli attiecināms tikai uz dzīvām un kustīgām būtnēm. Līdz ar ko miklas sniedz intelektuāli saistošu stimulāciju un ne par velti tika uzdotas jau pavisam maziem bērniem un arī pieaugušiem garajos un garlaicīgajos rudenis un ziemas vakaros.

Ir arī tādas dainas, kur izmantota visa četrinde tikai miklas uzstādīšanai. Tādā gadījumā ir labi, ja dziesmas pierakstītāji ir tai pievienojuši miklas atbildi, jo citādi viss dziesmas teksts vēlāko laiku lasītājam varētu būt ļoti maldinošs.

2743 (Rg Ādaži)
Ubadziņi bizenēja
Pavasara saulītē,
Kulītiņas sakāruši
Ozoliņa zariņos.

Pierakstītā atbilde šinī gadījumā ir — lapsenes, bet tā nebūtu viegli uzminama, ja mēs nezinātu, ka šī dziesma vispār ir mikla. Uzbūve tai ir ļoti atjautīga, ar

trāpīgiem metaforiskiem salīdzinājumiem starp ubagiem un lapsenēm divās dažādās plāksnēs. Vispirms, lapseņu atsāktā līdināšanās pavasara saulē pielīdzināta ubagu atsāktai apkārt staigāšanai pa lauku mājām (varam pieņemt, ka ziemas aukstumā, sniegos un puteņos tas viņiem ne vienmēr bija pa spēkam). Tad — lapseņu pelēkās celulozes plāksnišu ligzdas, kas bieži karājas koku vai augstāku krūmu zaros, izcili trāpīgi formas, krāsas un virsmas kvalitātes ziņā atgādina kokos sakārtas ubagu tarbas no nodilušām un noplukušām lupatām.

Cita dziesma, kas būvēta pēc pilnīgi tāda paša principa, P. Šmita krājumā ievietota vienkārši pie apdziedāšanās dziesmām un nesatur ne mazāko norādi, ka tā varētu būt mikla. Vai tas būtu pārpratums vai informācijas trūkums no kārtotāju puses, jeb vai šai gadījumā tā pati dziesmas struktūra izmantota, lai izteiktu pavisam citu domu?

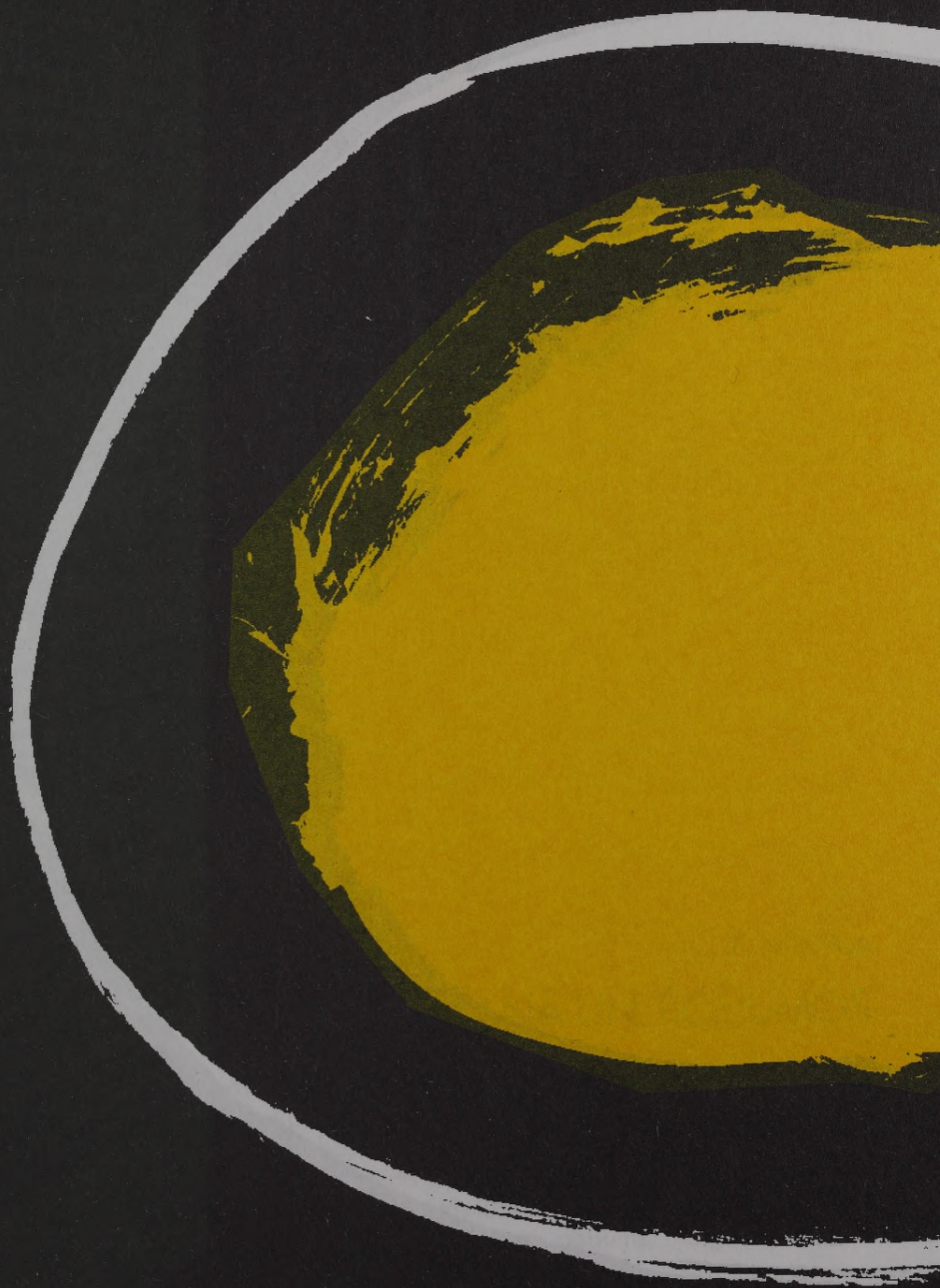
42303 (Dv Krustpils)

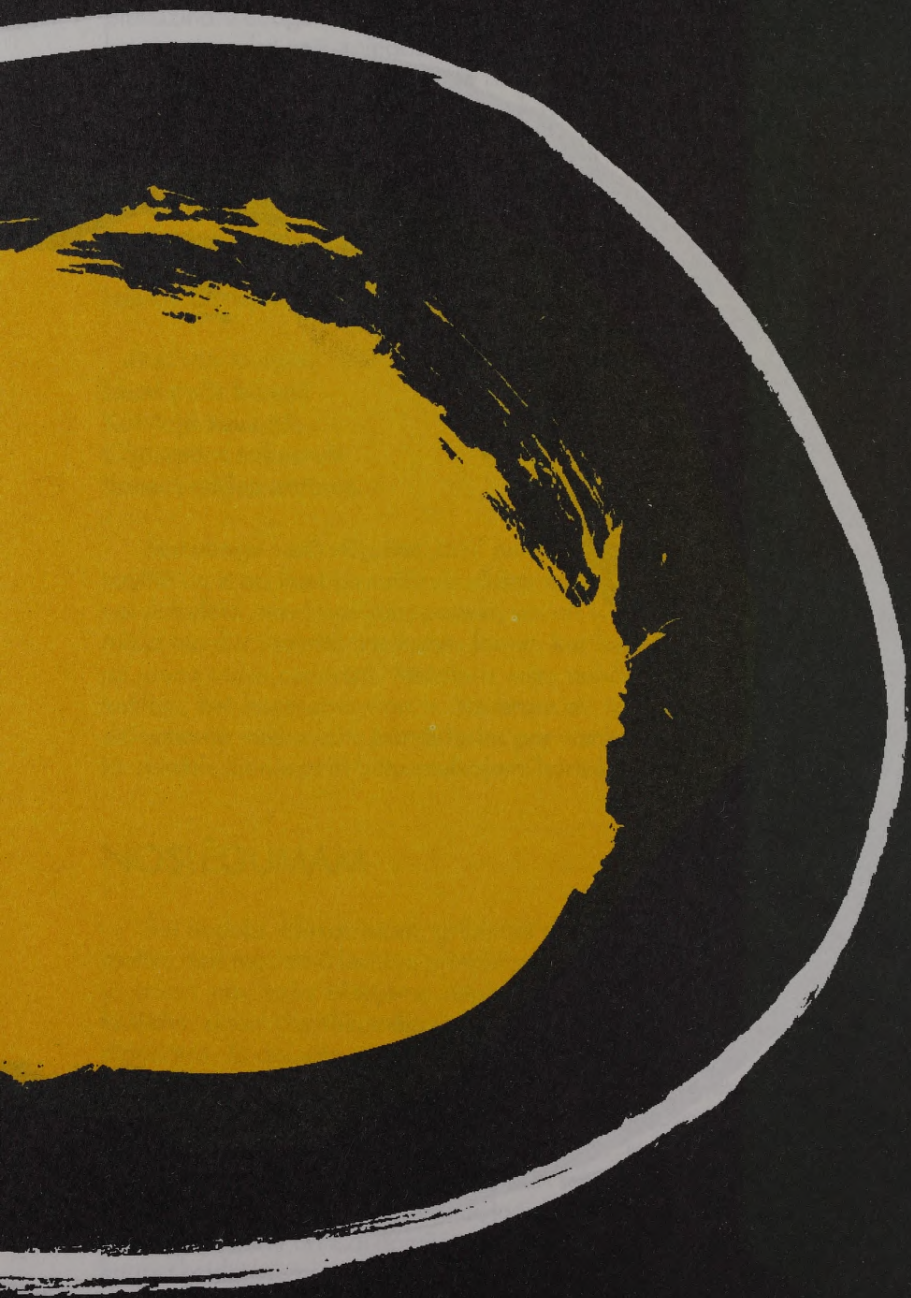
Jauni puīši bizenē
Korstajā sauleitā,
Capureitas sakuoruši
Sausos elkšņu zariņos.

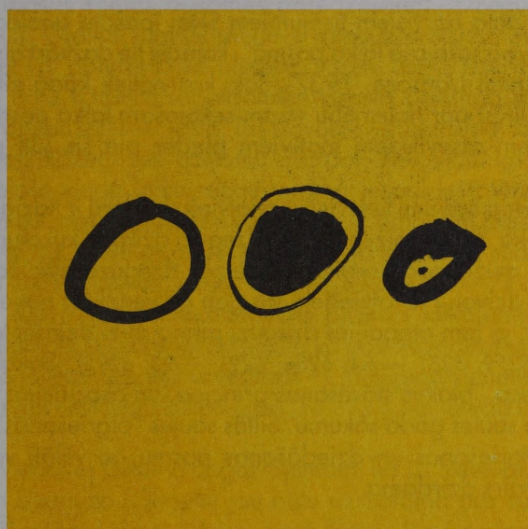
Šeit ubagu vietā stājušies jauni puīši, bet tie tomēr vēl arvien bizenē korstajā saulītē un ir arī kaut ko sakāruši elkšņu zaros. Nezinot kontekstu, kādā tā teikta vai dziedāta, nav iespējams pateikt, vai arī šī otrā dziesma būtu tā pati lapseņu mikla mazliet mainītā izteiksmes formā, kur lapseņu ligzdas šoreiz salīdzinātas ar jaunu puīšu cepurēm. Metafora vairs nebūtu gluži tik trāpīga kā ar ubagu kuliēm, bet iespējama viņa ir. Nevaram arī izslēgt iespējamību, ka šai versijā dziesma no miklas būtu pārvērtusies par vienkāršu apdziedāšanās dziesmu, un tur minētie jaunie puīši būtu iztulkojami burtiski, ne vairs metaforiski kā lapsenes.

NOSLĒGUMAM

Šai nodaļā, blakus īstām, gribētām dainu miklām aplūkojām arī virkni tādu motīvu, kas modernā lasītāja priekšā stājas kā viņu sacerētāju negribētas miklas, jo mums nav vairs pieejama nepieciešamā informācija, lai tos atšifrētu. Bez tuvākām ziņām par sākotnējo ārpusteksta kontekstu, kurā šādas dziesmas tikušas dziedātas, to domāto toni, noskaņu un adresātu, nedz arī par citiem pantiem, kas būtu veidojuši tām tekstuālo kontekstu, šādas dziesmas paver durvis par daudz dažādām iztulkošanas iespējām, un nav drošas metodes, kā izvēlēties to labāko. Laimīgā kārtā, vairumu tekstu tomēr ir iespējams atšifrēt ar variantu un citu radniecīgu dziesmu palīdzību, kā arī sekojot to uzbūves pamata principiem. Pie šiem principiem, blakus dziesmu loģiskai un sintaktiskai struktūrai un izteiksmes formulām, pieder arī tādi domāšanas šabloni vai stereotipi kā maģiskā domāšana, kuras skaidrākus piemērus redzēsim nākošajās divās nodaļās.

7. NODAĻA

SAULE ZILĒŠANĀ UN TICĒJUMOS

Mitoloģiskās dainās Saule ir pazīstama kā visu redzoša acs, līdz ar ko zināmas fiziskās saules īpašības, kā debesu krāsa saullēkta vai saulrieta brīdī, var kļūt pravietiski zīmīgas — tie ir dabas doti, bet cilvēkam svarīgu nozīmi nesošī signāli, ko iespējams izmantot dažāda veida zilēšanai. Zilēšanai var noderēt dažnedažādas fiziskās saules pazīmes, kā arī tās klātiene vai neklātiene, viss atkarībā no tā, kāda jutekliskā maņu dimensija — krāsa, gaišums, margošana — tiks izmantota kā magiskās analogijas saite.

SĀKUMA MAĢIJAS TICĒJUMI UN NĀKOTNES PAREĢOŠANA

Ievērojama daļa no visiem ticējumiem seko īpašam analogijas principam: "kā sākumā, tā visā sekojošā laika posmā", kamdēļ tie dažkārt atsevišķi pazīstami kā sākuma ticējumi (Jansons, 1937). Tas, kas notiek kādā zīmīgā iesākumā, maģiskā veidā kļūst par nolemtību visam sekojošam laika posmam. Vairāki no tālāk apskatītiem atsevišķiem motīviem pieder pie šīs ļoti plašās ticējumu kategorijas.

Daudzi sākuma ticējumi lietuviešu un latviešu folklorā ir līdzīgi, kā, piemēram, tautas ticējums, ka, pirmo reizi pavasarī dzeguzi dzirdot, kūkojumu skaits pareģo vēl sagaidāmā mūža gadu skaitu: cik reizes dzeguze nokūko, tik vasaru vēl mūžā atlicis ko dzīvot. Pie latviešiem tas gan galvenokārt notiek tad, ja kāds ir aizkūkots, tas ir, ja tam atgadījies dzeguzi pirmo reizi dzirdēt tukšā dūšā (Šmits, 1940, Nr.6261; 6279; 6281 — 84; 6286; 6291 — 93; 6295). Sakars ar sauli te ir kontiguitātes, resp., blakus stāvēšanas principa, un asociācijas veidā, kur abas saistās ar jauna saules gada sākumu. Siltās saules "atgriešanās" pavasarī sakrīt ar dzeguzes atgriešanos un dziedāšanas posmu, jo vēlāk vasarā dzeguzes kūkošana nav vairs dzirdama.

49372 (Vlm Brengulji)

Kūkoj, sila dzeguzīte,
Tu kūkoji, es raudāju.
Vai tu biji paredzē' si,
Ka es ilgi nedzīvošu?
Dzīvoš' ilgi, nedzīvošu,
Saules mūžu nedzīvošu.

Abām baltu tautām pazīstami arī ticējumi, ka dzeguze, pavasarī cilvēku aizkūkojusi, nes tam visādas nelaimes (par lietuviešiem skat. Greimas, 1979; 1992:218) — tam nekas neveicas, tas būs nelaimīgs, tas mirkst asarās, tas paliek slims, tam piemetas dilonis, jeb tam pat tai pašā gadā jāmirst (daina 37324; Šmits, 1940, l:388 — 390, ticējumi Nr. 6263 — 67; 6287; 6296; 6318 — 6331 u.c.). Visjaunākā, protams, ir dzeguzes īsā kūkošana kā pareģojums drīzai nāvei:

37324 (Rg Ķēči)

Ko kūkoji, dzeguzīte,
Tumšajā eglainē?
Vai gribēji aizkūkot
Mūs' māsiņu pazemē.

Šī ir gandrīz vai vienīgā dziesma visā dainu pūrā, kur nonākšanu pazemē varētu iztulkot divējādi, jo, blakus parastajai nozīmei par nomīšanu un konkrētu

apglabāšanu zemē, te iespējama arī abstraktāka nozīme par nonākšanu mītiskā pēcnāves pasaulē, kam telpiskais izvietojums būtu zem zemes.

Visos šais gadījumos blakus skaidram sākuma maģijas momentam te vēl izceļas dzeguzes īpašās spējas nākotnes paredzēšanā: "Dzeguze esot liela pareģone" (Nr. 6283). Greims tamdēļ piedēvē dzeguzes dziesmai pārdabīgas spējas it kā iesaldēt vai apturēt laika plūsmu. Varētu arī to izteikt citādi — ka dzeguzes dziesma it kā izstancē sagaidāmās vasaras paraugbrīžus, pēc kuru modeļa tad nu tiks veidoti visi sekojošie. Tas stāvoklis vai darbība, kas bija spēkā pavasarī, pirmo reizi dzeguzes dziesmu dzirdot, būs liktenīgi neizbēgami jāatkārto visu sekojošo gada laiku, apmēram kā iesprūdušā vinila platē. Ja, dzeguzi pirmo reizi dzirdot, bija maize vai nauda kabatā, tad paredzama laba maizes vasara un ražīgs, naudīgs gads, turpretim, ja bija tukšs vēders un tukšas kabatas — tad būs tukšs gads, utt. (Šmits, 1940, Nr. 6367; 6370 — 74 u.c.; Greimas, 1992:116—117). Katrā gadījumā dzeguzes pirmais kūkojums pavasarī ir potenciāli bīstams, kamdēļ tā galvenokārt pazīta kā posta dzeguze un kā nelaimes putns, pret kuru bija jālieto aizsargburvestības — jāmēģina vienmēr no rīta agri ieēst kumosu maizes, lai netiktu aizkūkots (piem., Nr. 6330), vai jānēsā kāda naudiņa kabatā.

Grūti tomēr pievienoties Greima apgalvojumam, ka šis liktenīgi pareģojošās kūkošanas dēļ vien Dzeguze (*Gegutē*) jau būtu uzskatāma par senu lietuviešu dievieti, pie tam vēl pašai Laimai līdzīgu savā liktens lēmējas lomā. Pēc tāda principa par neatkarīgu dievieti būtu jāpārvēršas ne tikvien katrai krūmu dzeguzei, bet pārāk garai rindai citu putnu, kas vismaz latviešu ticējumos un ieražās spēj spēlēt tādu pat pareģošanas lomu! Pie putniem, kam piemīt tādas pat aizkūkošanas, aizdziedāšanas, aiztraukšanas, aizklieģšanas, aizbrēkšanas, aizpūšanas, aiztutināšanas vai aizrūkšanas spējas, "Latviešu tautas paražās" (Straubergs, 1944:164 — 166) ir uzskaitīti vēl balodis, ķivīte, lakstīgala, tutens, rubenis, pupiķis, vālodze, grieze, dzilna un stārks, pēdējais gan aizparkšķina tikai uz trauku sišanu, tā ka viņa pretenzijas uz dievišķiem augstumiem būtu tās mazākās. Kā *gegutē*, tā dzeguze gan acimredzami pārdabīgā veidā ir informētas par Laimas lēmumu — lai to cilvēkam pasludinātu, kamdēļ iespējams runāt par dzeguzi kā Laimas vēstnesi vai pat — ejot soli tālāk — par Laimas teriomorfu manifestāciju, resp., dzīvnieku, momentānu parādīšanos, šai gadījumā putna veidolā. Tomēr metodoloģiski nekādi nav attaisnojams ikkatru kādas dievības funkciju, sūtni vai manifestāciju jau tūdaļ pārvērst par citu, atsevišķu dievību, gluži kā nevienam nenāk prātā teikt, ka sengrieķiem bijusi dieviete Pūce vai Dūja, kas spēlējusi Atēnai vai Afrodītei līdzīgu lomu, vai dievs Ērglis, kas brīžam pārņēmis Zeva funkcijas, utt. Ir jābūt ļoti uzmanīgiem, lai dūmus nesajauktu ar uguni un zīmi ar cēloni, resp., lai nesajauktu dzeguzi kā paredzamā liktens signālzīmi ar pašu likteni vai tā lēmēju Laimu. Ļoti zīmīgi, ka augstāk citētajā tekstā latviešu dainu dziedātāja it kā vēl pārbauda un noprasa dzeguzei, vai tiešām tā viņai paredzējusi isu mūžu, taču, pilnīgi pretēji daudzām Laimas dainām, nekādā ziņā neuzliek dzeguzei atbildību par šo lēmumu.

Baltu ticējumi par dzeguzi pilnīgi atbilst sengrieķu ticējumiem par putniem kā dievu vēstnešiem vai zīmju devējiem. Kur cilvēks nav spējīgs dievu balsi saklausīt tiešā veidā, tur putns kļūst par starpnieku, jo tas ar saviem spārniem spēj pacelties gaisā, dievu valstībai tuvāk. Dievi tad runā uz cilvēkiem caur putnu muti, gluži kā tie var runāt uz cilvēkiem caur jebkuru citu zīmi, kas izpaužas dabas parādībās vai dzīvnieku rīcībā.

SAULĪTĒ DZIMŠANA KĀ SĀKUMA MAĢIJA

Maģiskā domāšana piedēvē tālejošus iespaidus arī laika apstākļiem, kas valda vai nu kāda zīmīga cikla iesākumā, vai ritualizētā pārejas brīdī no viena cikla uz otru. Cilvēka mūžā nav svarīgāka sākuma par piedzimšanu, un ar to tad arī saistās varbūt visizplatītākie un visnoturīgākie sākuma ticējumi. Dainās atkārtoti uzsvēta ir doma, ka meteoroloģiskais laiks un gada laiks dzimšanas brīdī liktenīgi nosaka (vai vismaz pareģo) cilvēka izskatu, rakstura īpašības un dzīves laimi. Tas ir tas pats princips, uz ko atsaucas populārie horoskopi, kādi vēl šodien parādās vai katrā dienas avīzē pat tehnoloģiski visattīstītākajās zemēs. Starpība ir vienīgi tāda, ka astroloģiskie horoskopi uzsver dzimšanas hronoloģiskā brīža planētu izvietojumu pa zodiaka zvaigznājiem, kamēr dainas izceļ dzimšanas brīža meteoroloģisko aspektu kā pareģošanai nozīmīgu. Gan dzimšanas brīdī, gan jebkurā citā svarīgā dzīves pārejā tai brīdī pastāvošie laika apstākļi var kļūt par metaforu sagaidāmās dzīves kvalitātei. Tā apmīglots laiks dzimšanas brīdī var kļūt par pareģojošu zīmi necilai, nespodrai un it kā pelēkai, miglā titai dzīvei:

54998 (Ldz Mērdzene)

Varbyut sauleitis nabeja,
Kad es dzymu mameņai.
Par tū man vyss myužens
Kai pa myglu juodzeivoj.

No vienas “nerātnās” dainas redzams, ka tie paši principi pielietojami arī dzīvnieku pasaulē. Tur kazlēnu krāsa iedomāta kā atkarīga no laika apstākļiem, kādi valdījuši to ieņemšanas brīdī, tā ka dienas saulītē ieņemti kazlēni būtu sagaidāmi baltā krāsā (34379). Ja dzimšanu uzskata kā dzīves sākumu, tad te jau runa ir par pirmsākumiem...

Motīvi ar dzimšanas laika sākuma maģiju ir ļoti iecienīti kāzu apdziedāšanās dziesmās, kur vedēji un panāksnieki katrs cenšas izcelt sava asins rada brīnišķīgās īpašības un nopajāt radu saimē tikko ieprecēto locekli, pierakstot tam (vai tai) visu šo vēlamo īpašību nevēlamos pretstatus. Veselā radniecīgu versiju cerā izcelts ticējums, ka skaista, rožaini gaiša un veselīga ādas krāsa saistās ar dzimšanu vasaras saulītē:

21347v6 (Vp Dundaga)

Sarkanbalta mūs' māšiņa,
Vasar' dzima saulitē;
Zīli melnis tautas dēlis,
Ziemā dzimis ziemeli.

Glūži to pašu formulu iespējams pielāgot situācijai, kur "mūs' māšiņas" vietā kāzas svin vīriešu kārtas radniekam — "mūs' bāliņam", kādā gadījumā tad teksta formuliskā uzbūvē māšiņu atvieto bāliņš un tautu dēlu — tautu meita:

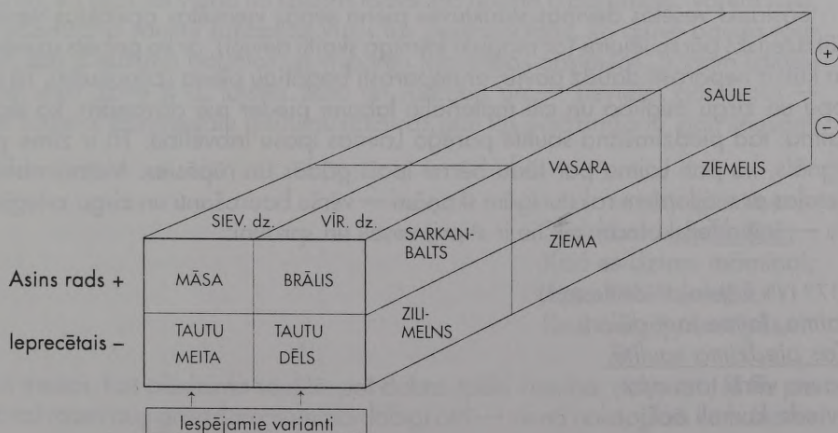
21347 (Md Vestiena)

Zīla, melna tautu meita,
Ziemu dzima ziemeli;
Mans bāliņš sarkanbalts,
Vasar' dzima saulitē.

Visā šai dziesmu cerā manāma ļoti izkopta, pat virtuozā rotaļāšanās ar valodas skanisko uzbūvi. Rindās par dzimšanu ziemas ziemeli ir uzsvērtā līdzskaņu *z* un *m*, un patskaņu *i* vai *ie* atkārtošānās. Rindās par sarkanbalto māšiņu toties atkārtojas skaņa *a* tik neparasti uzsvērtā veidā (veseli seši "a" pirmās dziesmas pirmajā rindā!), ka arī tā noteikti nav nejaušība.

Kā jau daudzās kāzu apdziedāšanās dziesmās, arī šeit bināro kontrastu čupošana (iterācija) ir novesta līdz absolūti maksimālām robežām, kādas vispār ir iespējamas dainu četrindes ietvaros (skat. arī Viķe-Freiberga, 1994; 1998). Divdaļīgie pretstati izceļ un pasvītro emocionāli nozīmīgo atšķirību starp savu asins radu, kura īpašības izvietojas pozitīvā polā, un tā "svešo asiņu" laulības partneri, kura īpašības ieņem negatīvo emocionālo pretpolu.

Bināro pretstatu čupojums kāzu dziesmas Nr. 21347 variantos starp asins radnieku (māsu vai brāli) un tā svešu asiņu laulības partneri (tautu meitu vai tautu dēlu)

Vasara šeit parādās kā ziemas, un saule — kā ziemeļa pretpols. Tam klāt dubultkrāsu epiteti veido vēl trešo un ceturto pretstatu pāri, kur sarkanā pretstats ir zilais un baltā — melns. Viss kopā tas ir diezgan iespaidīgs sasniegums, ņemot vērā, ka šai dziesmā ir tikai 13 vārdi! Sarkanbalts dainu visā kopumā ir augstākā mērā vēlama un pozitīva krāsu kombinācija, kamēr zili melns ieņem šī krāspāra negatīvo pretpolu. Šāds simbolisks kontrasts varētu sākotnēji celties no pretstatījuma starp cilvēka ādas krāsu dažādos apstākļos: rožaini baltu siltā laikā, kā arī jaunam un veselam cilvēkam, bet zili melnu ziemas salā un vējā, pēc sītienu vai ievainojuma, vai varbūt pat liķim pēc nāves. Kā metaforiska paralēle šiem pretstatiem cilvēcīgā plāksnē tad nu dabas jomā vasaras saulīte dzejiski saskatīta tikai kā gaiša un sarkanbalta iepretim ziemas tumsai un sniega mākoņiem. Saulainu debesu gaišais un patīkamais zilums, kas var būt tikpat košs, vai ziema, vai vasara, šādās stereotipās formulās paliek pilnīgi neievērots, varbūt tamdēļ, ka Latvijas klimatā saulainas dienas ziemā ir relatīvi retas. Pretēji somugru folklorai, kur zilā krāsa ir lielā cieņā, dainās tā nav ne īpaši bieži pieminēta, nedz arī īpaši iecienīta, ar zināmiem izņēmumiem, kā linu ziliem ziediem, kas ir uztverti ļoti pozitīvi, kā arī zilām acīm, kas vienmēr saistās tikai ar pozitīvām rakstura īpašībām (Viķe-Freiberga, 1992).

Cilvēks, kas dzimis, saulei spīdot, būs ne tikvien sarkanbalts skaistāks, bet tam paredzams arī labāks liktenis, laime un bagātība. Maģiskā analogija te rada nolīdzinājumu: ja dzimšanas brīdis bijis saulains, tad viss turpmākais mūžs arī būs "saulains" vārda pārnestā nozīmē. Viss tādām cilvēkam padosies un visu mūžu tas varēs dzīvot pārpilnībā. Lauku sētā viena no pārpilnības konkrētām izpausmēm bija kupls, vesels un pienīgs ganāmpulks:

1180 (Il Pilskalne)

Silta saule man dzemot,

Labs mūžiņš dzīvojojot:

Eimu govju laidarā

Deviņām slauktuvēm.

Saslaukt veselās deviņas slauktuves piena senās viensētas apstākļos varētu būt dzejisks pārspilējums (ar maģiski laimīgo skaitli deviņi), ar ko gribēts uzsvērt, ka kūti ir neparasti daudz govju, ar neparasti bagātīgu piena izslaukumu. Tā kā lopu un zirgu auglība un citi materiālie labumi pieder pie dāvanām, ko dala Laima, tad piedzimšana saulītē pareģo Laimas īpašu labvēlību. Tā ir zīme vai signāls, ka pati Laima par tādu bērnu īpaši gādās un rūpēsies. Metonīmiskās detaļas ar mājiļopiem raksturīgām skaņām — vēršu baurošanu un zirgu zviegšanu — šeit dzejiski izceļ, cik tie ir stipri, veseli un sprauņi:

1177 (Vlk Ērgeme, Viļciems, Ape)

Laime, laime tam dēlam

Kas piedzima saulītē,

Bauro vērši tam arot,

Zviedz kumeli ecējot.

Par saulē dzimušu puisī vēl saka, ka tam augš mieži, tam augš rudzi, tam augš bērī kumeliņi (1178; 36623; F1954,358) vai ka tam *Trim kārtām zīļu josta Ap rasno ozoelin'* (1179). Laimas vispārējā labvēlība tādām bērnam izteikta ar visās Latvijas malās bieži lietoto formulu par sudrabā mērcēšanu, kur sudrabs simbolizē vispārēji spožu, bagātu un laimīgu dzīvi.

1176 (Rg Zaube, Meņģele, Plātere; Jg Džūkste; Jk Sauka, Dignāja)
*Laime, laime tam dēlam [puīšam]
Kas piedzima saulītē,
Tam Laimiņa grožus vija,
Sudrabā mērcēdama.*

Sudrabā mērcētiem grožiem brīžam vēl zelts ir likts uzvijām (F170,2118). Citur Laima puisim kaļ vāgus, sudrabā mērcēdama (F1178,388), vai pat izkaļ kamanas no zelta (1178). Gluži tā pati formula par laimi tam, kas piedzimis saulītē, attiecināma arī uz meitām. Par tādu meitu tad saka, ka tai Laimiņa kroni kala, sudrabā mērcēdama (F1311,11069), vai sagšas auda, sidrabā mērcēdama (F17,25221), vai pat ceļu kaisa sudrabiņa ziediņiem (F1008,5404). Dažkārt tādai saulē dzimušai meitai Laimiņa lej arī saktas, sudrabā mērcēdama, kur sudraba simboliskā nozīme jauki sakrīt ar konkrēto faktu, ka bagātas meitas pūrā brāļiem bija jādod līdz arī sudraba rotas:

F1654,1156 (Jk Sauka)
*Laime, laime tai meitai,
Kas piedzima saulītē:
Tai Laimiņa saktas lēja,
Sudrabāi mērcēdama.*

Šai kontekstā piedzimšana saulītē nav vairs tik daudz zīme, kas izlietojama zīlēšanai, kā tikai vēl viena no Laimas labvēlīgā likuma izpausmēm. Varētu teikt, ka piedzimšana saulītē simbolizē visas tās priekšrocības, ko dzīvē bauda tāds cilvēks, kas piedzimis bagātos un vispārēji labvēlīgos apstākļos. Šādam Laimes luteklīm visa dzīve it kā laistās zeltā un sudrabā un — sievietes gadījumā — laimes saule ar dārgmetālu spīdumu apmirdz gan tās piedzimšanu, gan izešanu tautās:

18137 (Rg Ikšķīle)
*Sudrabota saule lēca,
Kad es dzimu māmiņai;
Apzeltīta nolaidās,
Kad aizgāju tautiņās.*

Tai meitai, kas piedzima saulītē, pat dabas spēki vienmēr nāk pretī, tā ka pat dārzā tai rozes aug griezdamās un pārdabīgi ātri — vienā naktī, gluži kā brīnumu

pasakās. Šeit tas būtu saprotams kā dzejisks pārspilējums, kas metonimiskā veidā pasvītro vispārējo dabas procesu norisi meitai vienmēr uz labu:

F519,703 (Md Grostona)

Laime, laime tai meitai,

Kas piedzima saulītē:

Vakarā rozēs sēja,

Rītā vija vaiņaciņu.

Ja arī saulei netrāpās liktenīgi apspīdēt pašu dzimšanas brīdi, tad māte vēl vienmēr var izlīdzēties, pakarot bērna šūpuli pie loga saulītē, kur diendienas visvairāk uzspīd saules gaisma, jo arī tas palīdzēs bērnam uzaugt skaistam gan augumā, gan tikumā:

1698 (Jg Jēkabnieki)

Kar, māmiņa, šūpulīti,

Kar pie loga saulītē:

Lai es augu daiļa meita,

Daiļa darba darītāja.

SARKANAIS SAULLĒKTS UN KARA ZIŅAS

Plaši attīstīts motīvs dainās īpaši sarkanu vai margojošu saullēktu pieņem kā pārdabīgu vēsti par gaidāmu karu (gluži kā ticējumā par kāviem), vai atkal par zīmi, ka kaujas notiek kaut kur tālumā.

52996 (Ab Baltinava)

Lēca saulīte jo suorta,

Kara ziņas vēstīdama.

Jūza bruoji zūbentiņus,

Lēca zyrгим mugorā;

Lēca zyrгим mugorā;

*Dzīduodami karā *brauca.**

Maz ticams, ka brāļi, šādu saullēktu ieraudzījuši, tūliņ būtu jozuši zobenus un metušies zirgiem mugurā, kā dziesmā tas burtiski izteikts. Gan jau viņi būs arī saņēmuši aicinājumu doties karā pa parastākiem, cilvēciegiem ceļiem! Lecošās saules un rīta debesu krāsa te magiskā simpātijā rezonē ar zemes virsū notiekošiem notikumiem, pēc vispārējā principa "kā augšā, tā lejā". Saullēkta neparasti sarkanā krāsa simboliski izsauc asociācijas ar kara postījumu ugunīm un ar karā izlietām asinīm, un vēl citā līmenī atgādina mitoloģiskās dainās pazīstamo domu, ka Saule redz visu, kas notiek zemes virsū, un spēj par to nodot vēsti cilvēkiem.

Garāmejot te tikai jāpiezīmē, ka šai dziesmā pēdējā rinda ir manāmi sabojāta, jo zirgiem mugurā uzlēkušie brāļi normāli būtu karā jājuši, ne braukuši! Iespējams, ka tā ir pierakstīšanas kļūda un ka sākotnējie vārdi būtu bijuši "karā trauca", ne "brauca". Lai nu kā — asinssarkanās saules kā kara ziņu vēstneses loma te ir nepārprotami izteikta tiešos vārdos. Gluži tā pati doma, tikai skopākos vārdos izteikta, atkārtojas dziesmā no Alsungas, pavisam otrā Latvijas malā, un pavisam citā, daktila, pantmērā:

21047 (Azp Alšvanga)

Šorīt sarkana
Šaulīte lēca,
Šodien mums būs
Uz kara [karu] iet.

Vairākās Latgales dziesmās toties izceltas dramatiskas, gleznaini konkrētas detaļas par trauksmainu gatavošanos un kumeļu seglošanu, kā arī lēkšanu zirgos un došanos ceļā. Tāpat atkārtojas atsauksmes vai nu uz tēvu zemes, vai kaimiņu krievu zemes aizdegšanos:

F1829,1075 (Rz Makašēni)

Sarka, sarka saule lēca,
Aizadega tēvu zeme.
Dēli, dēli, kur bijāt?
Seglojiet kumeliņus!

32174v1 (Md Lubāna)

Sarkan' saulīte uzlēca,
Aizdegās krievu zeme.
Kas tik bija kara vīri,
Leciet visi kumeļos.

Sarkani lecošā saule te spēlē dubultu lomu: tā ir zīme par kādas zemes aizdegšanos kara uguns liesmās, bet arī trauksmes signāls, kas aicina visus karam spējīgos vīrus sedlot kumeļus un doties kaujā.

Vairākās līdzīgās dziesmās, kas pierakstītas dažādos Vidzemes novados, rinda par sarkano saullēktu seko kā otrā pēc iepriekšējās rindas par zili zaļu rītausmas gaismu, kas pareizi apraksta dabas apstākļus pirms saules lēkta. Zili zaļās rītausmas vēsās krāsas veido gleznainu kontrastu, kas dramatiski izceļ sekojošā saullēkta sarkanumu.

32160 (Rg Ķēči, Nītaure; Vlm Mazsalaca; Vlk Jaunlaicene, Ape)

Zila zaļa gaisma ausa,
lesarkana saule lēca.
Vai tie mani bāleliņi
Krievu [poļu, vācu, Rīgas] pili dedzināja?

Cits dziesmas pieraksts atkārtoti to pašu tekstu attiecībā arī uz prūšu zemi (F1650,5604), tā ka te kopā sanāk atsauksmes uz visām apkaimes zemēm, izņemot Lietuvu un Igauniju. Vēl cita dziesma, kas sākas ar to pašu četrpindī, turpinās ar

jaunu pantu, kas pauž neviltotu sajūsmu par kara postīšanu un laupījumiem. Sarkanā lēkta saule šeit atkal simboliski vēsta par kara ugunīm un asinīm, bet, tā kā to Jaunumi visi ir zaudētāju pusē, tā iegūst pozitīvu vērtību, kur savējiem kā uzvarētājiem pieder uzvaras prieks un kara laupījumi kā ieguvumi:

F464,8809 (Dv Daugavpils)

Zila zaļa gaisma ausa,

lesarkana saule lēca:

Vai tie mani bāleliņi

Poļu pili dedzināja?

Sadedzina poļu pili,

Izjem naudas kalējiņus,

Izjem naudas kalējiņus,

Ar visiem āmuriem.

Tam pretstatā dziesma no Madonas Patkules ar tām pašām iesākuma rindām turpinās vienkārši ar rāmu konstatējumu, ka Tur tie mani bāleliņi Dieva laukā aizgājuši (53066), kur "Dieva lauks" šķiet skaists poētisms kara laukam, jo tik daudzām karā kauto dvēselēm no turienes būs jādodas pie Dieviņa debesīs.

Sarkanās saules vietā daži teksti saka, ka tā aust "margodama" un tāda pati arī noriet, ar kustīgi vizuālojošu mirdzēšanu, kas atgādina degošas liesmas, un tā atkal ir gaišredzīga zīme kara darbībai kaut kur tālumā:

32160v2 (C Ranka)

Margodama saule lēca,

Margodama norietēja.

Vai tie mani bāleliņi

Krievu zemi dedzināja?

Par kādas pils dedzināšanu, protams, tiešā veidā varētu vēstīt tīri fiziskas liecības — liesmu blāzma un dūmu stabi, kas būtu saskatāmi no degošas koka pils vēl krietnā attālumā, pieņemot, ka dziesmas sacerētāja būtu dzīvojis uz pašas Krievzemes vai Polijas robežas, vai varbūt Rīgas pievārtē.* Bet liesmu gadījumā nakts melnums, nevis saullēkts vai saulriets, būtu labākais laiks attāla ugunsgrēka saskatīšanai, kamēr dūmu gadījumā nebūtu izvēlēts sauli aprakstošais epitets "margodama". Dziesmas tekstuālais uzsvars uz saullēkta un saulrieta vizuālo īpatnību tomēr norāda, ka tradīcija tam metaforiski piedēvējusi īpašu semiotisku funkciju, šinī gadījumā — pārdabiskas pareģošanas nozīmi.

Citur, visiem labi pazīstamajā "karavīri bēdājās" dziesmā un tās variantos, sarkanās krāsas rītausma vai saullēkts pirms kaujas nu jau tiešos vārdos nodēvēts par "asiņainu". Šeit dabas parādības krāsa varētu būt iztulkojama stipri

* Es pati kā bērns tā kaut ko piedzīvoju ar Jelgavas degšanu 1944. gada vasarā, kad liesmu atblāzma bija skaidri saskatāma pret nakts debesīm no Daugavas krasta Salaspils pusē.

negatīvāk, ne tikvien kā pareģojoša zīme par gaidāmu cīņu, bet kā pareģojums kaujai ar smagiem un asiņainiem zaudējumiem vai pat zaudētai kaujai. Labi izprotot, cik liels iespaids uz kaujas iznākumu var būt karavīru morālei un noskaņojumam, dziesmas šādas nelabvēlīga pareģojuma zīmes mēģina atspēkot ar pareģojumu, ka asinssarkanai parādībai sekos cita, sudrabota, parādība — vai nu sudrabots saullēkts pēc asiņainas gaismas, vai sudrabots saules riets pēc asiņaina saullēkta:

32050 (Kld Lutriņi)

Kaŗa vīri bēdājās(i),
Asiņaina gaisma aust.
Nebēdāġiet, kaŗa vīri,
Sudrabota saule lec.

F72,6291 (Md Sarkaņi)

Karavīri bēdājās,
Asiņaina saule lēca.
Nebēdāġiet, karavīri,
Sudrabota norietēs!

Iztēles glezna par sudraboto vakara sauli (kas ne sevišķi labi atbilst reālai īstenībai dabā) jebkādu semantisku slodzi šeit iegūst tikai savā kontrastā ar asiņaino rīta sauli. Vadoties no konteksta, spīdoši sudrabaina saule (vai nu lecoša, vai rietoša, nav tik svarīgi) šeit alegoriski sasauca ar uzvaru kaujā.

SAULE KĀ MAĢISKĀ ZĪME KĀZU DIENĀ

Kāzu diena dainās ir attēlota kā svarīgākā diena sievietes mūžā, un par to ir arī vairāk dziesmu nekā par jebkuru citu tēmu. Kāzas ir klasisks *rite de passage* antropoloģiskā izpratnē — pārejas rituāls, kas iezīmē neatkārtojamo, vienvirziena pāreju no jaunieša uz pieauguša cilvēka kārtu un kas dainās nesalīdzināmi plašāk ir apdziedāts no sievietes viedokļa, nekā no vīrieša. Tamdēļ pareģoniskās kāzu dziesmas pieder pie sākuma maģijas dziesmām, jo kāzu diena ir pirmā diena no visas atliekošās dzīves, kas sievietei būs pavadāma sievas kārtā.

Sarkani lecošā saule arī kāzu dziesmās ieņem izcilu vietu, kas pierāda, ka tai nebūt nav tikai kara, laupījuma vai iznīcības pareģojuma nozīme vien, nedz arī tikai viennozīmīgi simboliska saistība ar ugunsgrēkiem un izlietām asinīm. Vajadzības gadījumā sarkanā saule var kļūt par dzīvības (resp., dzīvības asiņu) simbolu, kas kalpo par pareģojumu nedalīti priedīgam notikumam, tā pārejot no viena simbolu kompleksa uz pilnīgi citu un no viena vērtību pola uz pilnīgi pretējo. Tā veselā rindā Kurzemes kāzu dziesmu sarkani lecošā saule sasauca ar māsas pūrā sakrātiem sarkaniem dzīpariem, kas tai dienā tiks ar lielu ceremoniju izdalīti:

25229v2 (Tl Zentene)

Kālabad šo rītiņu
Tik sarkana saule lēca?
Šo rītiņu mūs' māsiņa
Dzīparotu pūru slēdza.

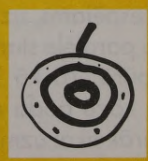
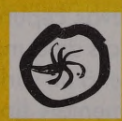
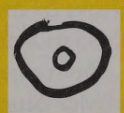
Šī dziesma trohaja pantmērā daudz skaidrāk pasaka to, kas tikai pa pusei izteikts stipri koncentrētākā daktila pantā un kas viens pats, bez konteksta, izklausītos stipri mīklains, jo tur nekas nav teikts par to, kāpēc tieši šīs dienas lecošā saule novedusi pie komentāra par māsiņas pūru:

25230v2 (Azp Alšvanga)
Šorīt sarkana
Saulīte lēca;
Sarkani dzīpari
Māsiņas pūrā.

Toties tiešos vārdos izteikta atsauksme uz pūra slēgšanu, un līdz ar to zīme par kāzām kā šo dziesmu kontekstu atgriežas kādā citā daktila variantā no Rucavas. Šoreiz vārds "sarkans" sakarā ar pūru tur nemaz nav minēts, bet gan tikai tas, ka pūrā esot tikai izrakstīti gabali vien, ne vienkārši, nerakstīti. Ja padomājam par milzīgajiem Rucavas krūmu izšuvumiem uz sieviešu kreklīm sarkanā (vai senāk arī oranžā, resp., "burkānu sarkanā") krāsā, tad kļūst saprotams, kā tieši Rucavā "rakstīts" un "sarkans" varēja kļūt tikpat kā sinonīmi:

M1,231:2t (Lp Rucava)
Šoritu uzlece
Sarkana saule.
Uzsledze masaena
Rakstītu pūru.
Viss māsas pūrenis
Rakstītu vienu.

Vesels radniecīgu daktila dziesmu cers no Kurzemes sākas ar to pašu it kā pravietisko divrindi par lecošo sarkano sauli un turpinās ar rindām, kas izceļ sarkanos dzīparus kā bagāta izdalāmā pūra metonīmiju: Šorīt sarkanus Dzīparus mētā (25558v3 Kld Skrundā), Nu mūsu māsiņa Dzīparus kaisa (25558 Vp Dundagā un Tl Ārlavā), Šorīt mūs' māsa Dzīparus dala (25230v4 Kld Kabilē). Vispārinot no dzīpariem, izcelti var būt arī gabali, kas no tādiem darināti, kā austas prievītes: Būs mūs' māsiņai Sarkani prievīti (25230v3; 25558v2, abas Tk Bliedienē), vai arī sarkanuma epitets vispārināts uz visu pūru: Būs mūsu māsiņai Sarkanās dāvanas (Kld Lutriņi, Saldus, Tk Bliediene). Bārtā sarkanums var pat pāriet uz māsu pašu — Šorīti māsiņi Sarkana galva (47572), kas varētu atsaukties vai nu uz līgavas vainagu, vai uz sarkaniem pavedieniem Bārtas sievas cepures izšuvumus, vai arī, ļoti iespējams, uz sarkanu galvas lakatu. Visās šais dziesmās manāmi izcelta dzejiskā paralēle starp lecošās saules krāsu kāzu dienā un sarkaniem dzīpariem māsas pūrā. Tā kā šie teksti ir tik īsi un tik fragmentāri (jo izņemti no sava plašākā kāzu goda norises konteksta), tad šīs atbilstības maģiskās līdzskaņas tur ir vairāk tikai uzminamas, nekā tiešos vārdos izteiktas. Taču, laimīgā kārtā, ir

dažas citas radniecīgas dziesmas, kur zilēšanas moments ir pilnīgi skaidri izteikts, un no tām redzams, ka kāzu dienas saullēkta sarkanums uztverts kā laimīga zīme māsas laulības dzīvei:

25231 (Kld Zvārde)

Šorīt uzlēca

Sarkana saule:

Būs mūs' māsiņai

Sarkana laime.

Visā šajā plašajā Kurzemes dziesmu cerā lēkta saules sarkanā krāsa apspīd māsas kāzu dienu kā pareģojums laimei, veselībai, auglībai un bagātībai viņas sekojošā mūža posmā. Ne tā vienmēr un visur, jo cita (gan mazliet nepilnīga vai pat bojāta) dziesma, šoreiz no Rīgas rajona, netieši vēsta par gluži pretējo — par kāzu rīta (?) sarkano saullēktu, kam seko visa mūža asaras:

49018 (Rg Kāči)

Zila, zaļa gaisma ausa,

lesarkana saule lēca:

Visu mūžu noraudāju

Asariņas slaucīdama.

Arī kādā dziesmā no Latgales par zilēšanu pēc saullēkta krāsas kāzu dienā atrodam šo otrādi apgriezto sarkanās krāsas simboliku: no pozitīvas, kāda tā bija Kurzemē, sarkanā lēkta saule te kļuvusi par negatīvu:

44028 (Rz Kaunata)

Īšu uorā pazavārtu,

Kaida šudiņ saule lēce:

Kad byus bolta izlākuse,

Tod buys loba dzeivuošana;

Kad (Byus) sorkona izlākuse,

Nabyus loba dzeivuošana.

Negatīvo sarkanumu sastapām arī vismaz dažās no jau aplūkotajām Latgales kara dziesmām (citas, kā redzējām, pauda arī trauksmainu uzbudinājumu un priecīgas cerības par kara laupījumu). Kā redzams no visiem šiem piemēriem, sarkanās krāsas simbolika dainās ir ļoti daudzveidīga un pat pretrunīga un tās emocionālā vērtība viegli pārvietojas no negatīvā pola uz pozitīvo — un otrādi. Tā pati mainība un nestabilitāte attiecas uz krāsām, kas sarkanajai nostādītas pretstatā. Šeit, pēdējā piemērā, redzējām sarkano saullēktu kā negatīvu pretstatā balti lecošai saulei kā pozitīvai. Ir citas dziesmas, kur attiecība var būt pilnīgi otrāda, ar sarkano pozitīvā polā, bet balto negatīvā (Viķe-Freiberga, 1991) un

vēl citas, kā jau to redzējām motivā par piedzimšanu saulītē, kur sarkanā un baltā krāsa abas apvienojas vienādi pozitīvas vērtības pāri, pretstatā negatīvi uztvertam zili melnam.

Zilējumi un pareģojumi par sagaidāmās precētās dzīves kvalitāti var saistīties arī ar spīdošās saules klātieni vai neklātieni kāzu dienā. Ja šī svarīgā diena zaust apmākusies un sadugusi, tad tā nav laba zīme, jo saule it kā paredz, ka jaunais vīrs kopdzīvē izrādīsies par nelieti:

16045 (V, K, Z)

Šodien diena apduguse,
Šodien *saules neredzēja*;
Šodien manu augumiņu
Ar nelieti līdzināja.

Daudz sarežģītāka ir situācija, kur, kā paralēle miglas apslēptai saulei, zilēšanai tiek izmantota pašu cilvēku rīcība, it sevišķi tādu cilvēku, ar ko zilētājam ir ciešas emocionālās saites. Dainās atrodama vesela rinda dziesmu, kā sekojošā, ko zināmā mērā varētu uzskatīt kā palikušu kaut kur pusceļā starp māģisko un zinātnisko domāšanu, jo racionāli apsvērta paredzēšana te vijas ar māģisko zilēšanu:

17283 (Vp Ventspils ~ FS72,10985)

Kāda būs šī dieniņa?
Miglodama saule lēca;
Kādu mūžu es dzīvošu?
Māte vada raudādama.

Dziesmas pirmajā pusē dabā novērotais apmiglotais saullēkts kalpo kā prognoze sliktam laikam tai pašā dienā. Tās otrā puse sniedz klasisku psiholoģisku paralēli šim dabas novērojumam, un arī tā savā plāksnē varētu būt gluži objektīvi pamatota. Mātes asaras te nav tikai parastās šķiršanās asaras vien. Ļoti iespējams, ka māte tīri intuitīvi uztvērusi jauno znotu kā savai meitai nepiemērotu un raud tamdēļ, ka paredz tai nelaimīgu laulības dzīvi, kā tas izklausās arī šī paša varianta pamatdziesmā:

17283v3 (Lp Rāva)

Kāds gaisiņis rītu būs?
Saule brida mākoņās;
Kādu mūžu es dzīvēšu?
Raud māmiņa vadīdama.

Tāču mātes asarām te varētu būt piedēvēta arī sākuma māģijas cēloņsakarība ar meitas iespējami nelaimīgo laulības dzīvi. Tātad: ja list asaras kāzu dienā, tad tām būs jālist visu laulāto dzīvi. Pareģojums te ar mātes starpniecību pauž to

pašu ticējumu kā citas dziesmas vispārējā dainu masīvā: ja kāzu dienā list lietus, tad būs asaras, ja sniegs, tad būs smags, bēdu pilns mūžs. No tā netieši secināms, ka saulaina kāzu diena (bez asarām!) uzskatīta kā labākā zīme laimīgai kopdzīvei.

LIETUS UN SAULE ZĪLĒŠANĀ

Paradoksālā un īslaicīgā dabas parādība, kad saule uzspīd, kamēr vēl krit pēdējās lietus lāses, tiklab dainās, kā ticējumos dažkārt iztulkota kā grūtdieņu asaras (dziesmas 4108; 4109; 4223). Tādā gadījumā nav iespējams droši noteikt, vai tas būtu tikai dzejisks salīdzinājums starp asarām un lietus pilēm kā apaļām un slapjām, vai jau kaut kas mazliet pārdabīgs vai mitoloģisks. Mitoloģiskās Saules dziesmās lietņš, kas list saulītē, vēsta par pārdabīgu notikumu — Saules meitas kāzām (F1341,17926), cik noprotams, ar mirušo bāleliņu (27798v1). Tur parādās maģiska saistība divu pretmetu pāru starpā: parasti dzīvinošās, gaišās dienas Saules saistība ar nāves valstību un bērū saistība ar kāzām. Saule vai Saules meita te nav vairs valdniece pār dienas debesīm, bet gan jau nakts un nāves valstības (resp., viņas saules) iemītniece. Arī vairākās fiziskās saules dziesmās skaidri redzams, ka lietņš, kas list saulītē, ir zīme miroņu kāzām:

27798 (Md Patkule)

Lietņš lija saulītē:

Velēnieši kāzas dzēra.

Mans bāliņš jauns nomira,
Veļās ņēma līgaviņu.

Veļu valstībā kāzas tiek dzertas tādām radniekam, kas nomiris jauns un neprecējies un šo svarīgo mūža godu šai saulē nav paguvis piedzīvot (27798 un var.; 27799 un var.; 27800; 49600). Zīmīgas norises veļu valstībā tātad ļoti cieši saistītas ar zīmīgām meteoroloģiskām parādībām zemes virsū. Īpatnējā kārtā Veļu māte kāzas izriko ne tikvien visiem puīšiem, kas jauni nomiruši, bet dara to īpaši "pastarīša dēliņam". Kaut bez konteksta šeit nav skaidrs, vai ar to domāts jaunākā dēla dēls, vai vienkārši tāds dēls, kas pats savā ģimenē ir pastarītis, ļoti iespējams, ka senos ticējumos jaunākiem dēliem bija īpašas simboliskas saistības ar veļu valstību:

49600 (Jk Mazzalve)

Lietus lij, saule spīd,

Veļu māte kāzas dzer;

Veļu māte kāzas dzer

Pastarīša dēliņam.

Ne tikvien saulei, kas spīd caur lietus lāsēm, ir maģiskās atbilstības saite ar veļu valsti, bet dažos gadījumos tāda ir arī pērķona negaisam. Tā sekojošā variantā pieminētā veļu bērnu dancošana dzelzu kurpēs šķiet metaforiska atsauksme uz pērķona grāvienu metālisko troksni:

27799 (Jk Sauka)

Lietīnš lij, saule spīd:

Veļu mātē kāzas dzēra.

Veļu bērni dancodami

Dzelzes kurpes noplēsuši.

Citā, gleznaini iespaidīgā mitoloģiskā dziesmā, kur lietus, kas lija saulītē, vēsta par Saules meitas kāzām, īslaicīga negaisa pērķona grāvieni pārvēršas par Pērķona ribinātām metāla bungām braši jājošu panākšnieku pulka priekšgalā:

F1341, 17926 (Md Lubāna)

Lietīnš lija saulītē,

Saules meitas kāzas dzer;

Pērķons jāja panākšņos,

Vara bungas ribināja.

Lietus, kas līst saulītē tad, kad ir iesēta labība, šķiet saistīts ar sauli kā auglības nesēju. Abi kopā tad ir iztulkoti kā labvēlīga zīme, kas norāda uz labu ražu un līdz ar to — bagātību. Šai motīvu kombinācijā sastopamies ar atliekām no ļoti seniem kultūrslāņiem, kur veļu valstībai bija būtiska saistība ar šīs saules ražu un tās izdošanos:

28035 (Lp Virga)

Lietus lija saulītē,

Trīs lāsītes vien nolīja:

Viena miežu, otra rudzu,

Trešā zelta, sudrabiņa.

Ir arī dziesmas no Daugavpils apriņķa, kur netieši noliegtas jebkādas saistības — maģiskas vai citādas — starp laika apstākļiem un cilvēka laimi vai labsajūtu, jo to īstenie noteicēji ir cilvēka veselība un sabiedriskais stāvoklis. Viena no tām diezgan fatāli atgādina, ka cilvēks arī siltajā saulītē var būt nelaimīgs, un otra tikpat fatāli uzsver, ka pat siltajā saulītē īsti slim cilvēks nepaliks veselāks:

9209 (Dv Livāni)

Lobujam loba dīna,

Vaj snīg snīgi, vaj lej leiti;

Slymujam slyma dīna

Syltūjā sauleitē.

38245 (Dv Preiji)

Lobujam bej loba dīna

(l) snīgūt, l lejūt;

Man nabeja lobys dīnys

Syltājā(j)i sauleitē.

Šīs dziesmas ir mazliet neparastas ar savu dziļo pesimismu, kas atstāj neievērotu to apstākli, ka saules gaismā ļaudis noteikti jūtas labāk nekā nakts tumsā vai lietainā laikā, kam ir arī zinātniski pierādāmi fizioloģiski pamati. Ziemas tumsā daudziem pat uznāk tā sauktā sezonālā depresija, ko iespējams sekmīgi ārstēt ar ļoti gaišu mākslīgo gaismu! Tik daudz gan abām dziesmām ir taisnība, ka īsti veselam vai laimīgam cilvēkam ne lietus, ne sniegs nespēs sabojāt garastāvokli un labsajūtu.

SAULĪTES PUSE

Vairākās dziesmās atkārtojas formula *Kuru pusi saule lēca*, kas šai austrumu pusei šķiet piedodam ļoti īpatnēji mistisku nokrāsu. Daļēji tā ir pravietiska, jo dziesmas ir liktas neprecēta puīša vai meitas mutē, un tajā debesu pusē aug viņu gaidāmais laulības partneris. Te tomēr klāt vēl nāk it kā pārdabīga iespēja "tai pusē" dzīvojošam cilvēkam uzsūkt saules skaistumu un dzīvinošos spēkus, it kā tas tiešām fiziski atrastos "tuvāk pie saules":

11364 (Rg Sigulda)

Neviens to nezināja,
Kur aug mana līgaviņa.
Kuru pusi saule lēca,
Tur aug mana līgaviņa;
Smuka bija, skaista auga
Tuv' pie saules dzīvodama.

Neprecētas meitas gadījumā sevišķi uzsvērtas ir meitas pāri par malu kūšājošās mīlestības jūtas, kas, izejot no sava tiešā objekta, ir pārņēmušas visu plašo debess pusi, kur tas dzīvo! Zīmīgi tomēr ir tas, ka nākamais arājiņš, gluži kā puīša nākamā līgaviņa, dzīvo tikai lecošās saules pusē un nevienā citā, līdz ar ko visas rīta saules pozitīvās asociācijas neizbēgami arī kļūst ar savu iecerēto saistītas:

11193v2 (Rg Kēči)

Kuru pusi saule lēca,
Tur aug manis arājiņš;
Es nevaru tās pusītes
Mijumam nolūkot.

Līdzīgā veidā tautās izgājusi sieva pēc kāzām ar ilgām raugās uz lecošās saules pusi, no kuras gaida ierodamies vai nu māmuliņu (48565), vai bālēliņus ciemos. Arī šeit samanāms, ka visa austrumu puse tamdēļ ir viņas sirdij sevišķi tuva, jo pēc dainu vērtību skalas māte un brāji jaunprecētai sievietei bieži šķiet emocionāli daudz tuvāki par viņas jauno vīru:

18977 (Md Lubāna)

Pa lodziņu pasavēru,
Kuŗa puŗu saule lēca;
Kuŗa puŗu saule lēca,
Tur nāk mani bāleliņ'.

54906 (Ab Liepna)

Es atvēru vara lūgu,
Pasavēru saulītē,
Uz kuru pusi saule lēca,
Tī ir muni buoleliņi.

Burtiskā nozīmē, šo motīvu iztulkojot ģeogrāfiski, varētu sagaidīt, ka vismaz dažos variantos vai nu iecerētais, vai tēva mājas atrastos arī tajā pusē, kur saule riet, ja arī ne dienvidu vai ziemeļu pusē. Fiziskā plāksnē jau tikai ļoti retos konkrētos gadījumos telpiskā attiecība starp divām lauku mājām būtu precīzi uz rietumu — austrumu līnijas, — starp visām citām iespējamām debess puŗu orientācijām. Bez tam: ja meitas nākamais arājs dzīvotu uz austrumiem no tēva mājām, tad tēva mājām taču neizbēgami būtu jāatrodas uz rietumiem no vīra mājām! Bet tādu dziesmu, kur aizprecēta meita dziedātu par dzimtām mājām tai pusē, kur saule riet, saules dainās vienkārši nav, tāpat kā nav dziesmu par līgaviņu vai arājiņu, kas augtu rietumu pusē. Šī formula tamdēļ būtu tulkojama simboliski alegoriskā un vismaz daļēji maģiskā plāksnē, nevis burtiski ģeogrāfiskā. Tā puse, kur saule lec, dainās ir vispārēji un diezgan izplūduŗā veidā apdvesta gan ar mileŗības, gan ar dzīvības, auglības, augŗanas un skaistuma asociācijām. Tā pieņem tik nereāli un vispārināti pozitīvu vērtību, ka vairāk tuvojas maģiskai, ne ikdienas īstenībai.

Saulītes pusei dainās var būt arī pavisam cita nozīme kā tādai vietai, kur saule spīd virsū — pretstatā tādai, kas palikusi ēnā. Kāzu dziesmās iecienīta ir dzejas glezna, kur savs radnieks tiek sēdināts *saulītes pusē*, tātad gaismā, līdz ar ko viņa partnerei būs jāpaliek ēnā. Simbolika ņeit ņķiet diezgan caurspīdīga: tas ir sava veida sākuma maģijas novēlējums, lai laulības dzīvē paŗu radam vienmēr ietu labāk un lai tas ieņemtu dominējoŗu lomu attiecībā pret savu partneri. Līdzīga doma ir izteikta citos ņīs dziesmas variantos (kas vairums ir Kurzemē pierakŗīti: 16081,1; 16082; 16082,2).

16081 (Azp Dunalka)

Pret sauli pacēlu
Zilīŗu krēŗu,
Tur savu brāŗīti
Apsēdināŗu.
Sēdi, manu brāŗīti,
Saulītes pusēi,
Lai tā snauduŗa
Tavāi *ēnāi*.

Maģiski alegoriskas ir arī virkne citu garāku kāzu dziesmu — arī daktila rītmā un arī galvenokārt no Kurzemes. Vairākas no tām — *Es biju irbīte*, *Es māku rotāt* (33574; 33575) — ir ļoti garas un sareŗģītas rotaļu dziesmas, kas

prasītu atsevišķus pētījumus. Ļoti skaists ir dziesmu cers, kur *izauga liepiņa caur klētes jumtu un izkāra (sakāra, nokāra) ziediņus saulītes pusē* (33588 un var.; 33589):

33588 (Lp Vecpils; Jg Tērvete)

Izauga liepiņa
Caur klētes jumtu,
Izkāra ziediņus
Saulītes pusē.
Atjāja tautietis
Ziediņu rauti.
Rauj, rauj, tautieti,
Nerausi velti:
Viens pats ziediņš
Dālderī maksā,
Tā pate liepiņa
Simts dālderīšu.

Liepa te izprotama savā parastā alegoriskā nozīmē kā neprecētas meitas simbols un tās "ziedi" lietoti vārdu spēlē, kas reizē atsaucas uz liepas ziediem un meitas ziediem, resp., veltēm, ko tā kāzu svinībās izdala no sava pūra, apveltīdama gan vīra tuvākos radniekus ar dvieļiem, krekliem un citiem drēbju gabaliem, gan savas jaunās dzīves vietas saimniecības ēkas, pirts taku un pat kokus un krūmus ar prievītēm vai krāsainiem dzīpariem. Ziediņu izkārsana saulītes pusē te skan reizē dzejiski skaisti un noslēpumaini, jo saules pusei te varētu piemist magiska nozīme ne precīzi analogiskā, bet ļoti difūzā un vispārējā veidā. Ziedu izkārsana būtu kā signāls, ka pūrs ir gatavs un meita arī, bet dziesma atgādina, ka tautietim šo ziedu raušana un pašas liepiņas līdzī ņemšana dārgi maksās, — viņam meitas mātei būs jāmaksā tā saucamā šūpuļa nauda. Visos variantos uzsvērtais atgādinājums, ka liepiņas ziedi tiek izkārti tieši saulītes pusē, te atkal uzsver šīs puses emocionāli pozitīvo vērtību un šai kontekstā varētu simbolizēt jaunajai kopdzīvei vajadzīgo Visuma svētību.

AR SAULI, BEZ SAULES

Adamovičs (1956) savā laikā norādījis, ka latviešu folklorā trūkst tiešu liecību par kultiskām izdarībām, kas apsveiktu uzlecošo sauli, kādas atrodamas daudzu un dažādu pasaules tautu tradīcijās. Šis apgalvojums dainu materiālos labākā gadījumā attiecināms tikai uz ikdienas saules lēktu. Jāņu dziesmās ir vairākas norādes, ka vasaras saulgriežu lečošai saulei ir pievērsta izteikti kultiska rakstura uzmanība. Bez tam, citos folkloras žanros, piemēram, buramos vārdos, lečošai saulei noteikti piedēvēts magisks spēks ne tikvien kā tumsas un ļaunuma, bet arī

baiļu aizdzinējai, kā tas labi redzams buramos vārdos, kas domāti pret bērnu nakts izbīļiem (*pavor nocturnis*):

Vecos laikos, vecos laikos, vecai metai, vecai metai — **gaismiņai austot**, gaismiņai austot — **saulītei lecot**, saulītei lecot — ar vēju, ar vēju — atpakaļ, atpakaļ, maza bērniņa veselība, maza bērniņa veselība.

(Kurtz, 1937: 132, Nr. 177, izcēlums mans).

Debesu spīdekļu gaismai parasti piedēvētas dziedinošas spējas, kā ēdāja vai tārpu (vēža) vārdos: "**ledegi, saule**, mēnesis, un **nomērdē** to vainu! Un, spožas zvaigznītes, nākat palīgā!" (E. Kurtz, 1937:41).

Kamēr tā puse, kur saule lec, uzskatāma par dzīvības, veselības, prieka un skaistuma polu, pretējā debess puse dažādos motīvos ir saistīta ar nāvi un iznīcību, kā jau to redzējām agrāk. Rieta saulei ir spējas paņemt slimības un kaites sev līdz uz viņu sauli, tā ka šai saulē tās pazūd: "Slimniekiem jāiet saulei rietot ārā, **lai līdz ar sauli arī slimība pazustu**" (Šmits, 1940, Nr.28170). Saulrieta saistību ar nāvi apstiprina gara rinda citu ticējumu, kā, piemēram: "Biezpienu nedrīkst mīcīt **bez saules** sestdienas vakaros, jo tad nāk mieloties bez vārda **mirušie bērni**" (Šmits, 1941, Nr. 30900). Viens no īpatnējākiem motīviem (pie kā vēl atgriezīsimies vēlāk) liecina par maģisku aizliegumu dziedāt — vai pat netišķām iedziedāties! — pēc saules rieta, jo skauģi (438v3) vai Jauni Jaudis (437; 439) tad spētu balsi vai nu tikai ievainot (M1,218:97), vai samaitāt, vai pat atņemt pavisam. "Kas tie tādi, kas dziedāja Bez saulītes vakarā" tādēļ netieši norāda uz apstākļiem, kas dziedāšanai ne tuvu nav vispiemērotākie. Domājams, ka šis senais tabu vēlākos laikos pazaudējis daļu no sava aizlieguma spēka, jo vairākās citās dziesmās tieši uzsvērts, ka dziedāšana notiek tiklab rītā agri, kā bez saules vakarā (piem., 35853), bet tās vairums ir klaušu laiku — relatīvi nesena vēstures posma — dziesmas (sal. 133v1; 36553; M2,174:15t):

81 (Md Cesvaine)

Lai rāj kungi, ko rāj kungi,
Meitu kungi nenorāja;
Tās dziedāja rītā agri,
Tās bez saules vakarā.

Negatīvās asociācijas, ko izraisa izteiciens "bez saules", dažos ticējumos izmantotas pozitīvā un lietderīgā veidā, lai apkarotu kaitēkļus: "**Bez saules** sētas kaņepes putni neēd" (Milenbachs, 1955:773). Šis ticējums balstās uz negatīvu maģiskās atbilstības saiti: nav saules, nav putnu kaitīgās ēšanas. Tam pašam ticējumam gan ir arī pavisam loģiski un racionāli motivēts variants: "Kaņepes jāsēj pusnakti, lai zvirbuļi nenoeštu, jo tad tie gul" (Šmits, 1940, II, Nr. 12731 u.c.). Cēloņsakarība te nav simboliski maģiska, bet gan ikdienišķi vienkārša — ja zvirbuļi ir aizgājuši gulēt, tad skaidrs, ka tie kaņepes vairs neknābās! Par linu sēšanu ticējumi ir pretrunīgi. Daži saka, ka "Linus vajagot sēt vai nu priekš saules lēkta, vai arī pēc saules rieta, tad viņi nekritis veldē", kas nozīmētu, ka **bez saules** sēti lini būtu izturīgāki. Nekāds motivējums šim apgalvojumam netiek

piedāvāts, un grūti iedomāties, kāpēc lini nekristu guļus, ja sēti tad, kad saulīte aizgājusi gulēt! Citi ticējumi par liniem toties apgalvo pretējo — ka lini jāsēj **ar sauli**, pie tam ar spožu: "Lini jāsēj spožā, saulainā dienā, tad balti krekli esot" (Šmits, 1940, II, Nr. 17590 un 17621). Pēdējā gadījumā skaidri samanāma gan simpātiskās maģijas līdzības saite starp saules gaismu un linu baltumu, gan ticējums par sākuma maģisko spēku: saules spožums sēšanas brīdī iespaidos gatavās un apstrādātās linu šķiedras lielāku spīdīgumu un gaišumu.

MAĢIJA UN SAULES KUSTĪBA DEBESU JUMĀ

Pāri par duci dziesmas no dažādām Latvijas malām sākas ar vienu un to pašu noslēpumaino divrindu formulu par koku sišanu, lai sauli steidzinātu uz rietu. Viena no tām turpinās ar jauku kustības un skaņas gleznu par ritmiski sistām rokām, kas skandina zelta gredzena kareklīšus:

6378 (Jg Jēkabnieki)

Situ koku uz kociņa,

Lai tek saule vakarā;

Situ roku uz rociņas,

Lai skan zelta gredzentiņš.

Citas dziesmas ar to pašu sākuma formulu turpinās ar vienkārši filozofisku konstatējumu par mātes neizbēgamo novecošanu:

3252v1 (B Taurkalne, Jk Jaunjelgava)

Situ koku pie kociņa,

Lai tek saule vakarā;

Tā tek mana māmuliņa

No jaunuma vecumā.

Izteiksmes ziņā paralēle starp dziesmas pirmo un otro pusi te krietni vien klibo. Pirmās daļas formula spilgti izpauž t.s. maģisko voluntarismu, resp., aktīvu gribu maģiskā veidā kādu procesu iespaidot, kamēr otrā daļa ir pilnīgi pasīva. Kur dziesmas otrā puse tikai rezignēti konstatē neizbēgamo faktu par mīļotās mātes novecošanu, dziesmas sākums varētu likt domāt, ka meita tišām gribētu, lai māte agrāk novecotu, tāpat kā tā šķiet gribam, lai saule ātrāk norietētu! Rezultātā rodas disonanse starp dziesmas abām pusēm.

Tā kā šādu dziesmu sākuma divrindē atspoguļojas ticējums, ka saulei — kā kurai katrai dzīvai būtnei — būtu iespējams vai nu paātrināt, vai palēnināt savu gaitu, tā būtu atsauksme uz ļoti seniem animisma priekšstatiem. Radniecīga doma izpaužas arī tajos lietus vārdos, kur saule tieši uzrunāta ar lūgumu (vai pat

pavēli!) tai spīdēt vai parādīties — arī tie it kā pieņem, ka saulei pašai būtu izvēle vai nu spīdēt, vai nespīdēt. Par cik rituāli ritmiskie koku sišanas žesti te tomēr būtu izprotami kā maģiski saules kustības ātruma maiņas iespaidotāji, par tik šīs dziesmas būtu pieskaitāmas pie aktīvās maģijas dziesmām. Tās aplūkojam šeit, šai pasīvās maģijas nodaļā, galvenokārt tamdēļ, ka to iztulkojums atkarīgs no tā, kādas pārlicības vai ticējumus mēs piedēvējam dziesmu izgudrotājiem vai teicējiem.

Vairākas šīs grupas dziesmas pieprasa ne tikai, lai saulīte ātrāk norietētu — *Tec, saulīte, tecēdama, Nestāv' koka galiņā* (54984; MM2,137:9), bet lai tā aizietu prom pēc iespējas tālu, *Aiz deviņām jūriņām* (54983). Galvenais koku sišanas iemesls šķiet karstā vēlēšanās, lai grūtā darba diena ātrāk beigtos, jo visi jau sen ir piekusuši:

M2,137:809 (Dv Preiļi)

Syt kuceņu pi kuceņa,

Lai tak saule vokorāi,

{Piedz.: Lukata tīrelirela!}

— Jau pīkusa guvu goni,

I mozii orojeņi. {Piedz.}

Vēlēšanās pēc saules rieta kā svētvakara iezvanītāja un garās darba dienas nobeiguma šeit ir gluži tā pati kā pazīstamajā dziesmā "Ej, Saulīte, drīz pie Dieva":

31487 (Kld Gaiķi)

Situ koku pie kociņa,

Lai tek saule vakarā;

Sīvi kungi, vagarītes

Nedod svēta vakariņa.

Citā variantā vēlēšanās pēc vakara ir saistīta ar ganu un bāreņu dziesmās pazīstamo sūdzību par ēdienu, ko sveša māte aiz skopuma ir par maz iedevusi: *Sveša māte, ne māmīņa, Maz man deva launadzīņa* (4425). Uzsvars uz nogurumu un izsalkumu, atsauksmes uz kļaušu laiku kungiem un vagariem, kā arī ievērojamais variantu skaits no dažādiem Latvijas apvidiem, viss tas kopā pastiprina iespaidu, ka te runa ir par nopietnu maģisku rituālu, ne tikai par vienkāršu stereotipu žestu, kas tiktu atkārtots aiz dikdienīgas garlaicības.

Sevišķi noslēpumaina izklausās sekojošā bāreņu dziesma, kur paralēlē nostādīta koku ritmiska sišana, vēlēšanās, lai saule ātrāk tecētu vakarā, un vārdu skaitīšana — vai nu lūgšanas, vai buramo vārdu —, kas aicina mirušo māti celties atkal augšā. Aicinājums pats par sevi vēl nebūtu neparasts, jo tas ir plaši pazīstams motīvs bāreņu dziesmās, kā gleznaini dzejiska izpausme sirdssāpēm par mātes zaudējumu: *Celies augšā, māmuliņa, Es pacelšu velēniņ'.* Taču *Situ koku pie kociņa* teksts iespējams saskatīt vairāk par dzejisku zaudējuma aprakstu:

Situ koku pie kociņa,
Lai tek saule vakarā:
 Teicu vārdu pie vārdiņa,
Celies, mana māmuļina.

Gribētu te piedāvāt iztulkojumu, ka ritmiskā un atkārtotā koku sišana līdz ar tikpat ritmisko īpašu vārdu skaitīšanu šeit atsaucas uz šamaniska rakstura rituālu, kas noved īpašā transa stadijā. Nolūks tam būtu gluži burtiski māti celt augšā no miroņiem, tikai ne tādā veidā kā nekromancijā, resp., tai melnās maģijas paveidā, kas pretendē uzcelt miroņus fiziskās miesās. Šamaniskā rituāla nolūks būtu izsaukt mātes garu, lai no tā prasītu padomu, gluži kā bārenes to dara uz mātes kapa vairākos labi pazīstamos pasaku motīvos. Saulriets šādam rituālam būtu vispiemērotākais laiks, zinot, ka Saule tieši tad aiziet uz Viņu sauli. Ticējums par garīga kontakta iespēju ar mirušiem tuviniekiem latviešiem ir saglabājies līdz pat mūsu laikiem, kad vēl arvien ir pieņemts aiziet pie kāda tuva aizgājēja kapa, lai ar to "aprunātos" vientulības brīžos, vai lai to "apciemotu" un "apsveiktu" ar puķēm vārda dienā vai kādos svētkos. Dziesmā attēlotais tikai ietu vienu soli tālāk, kur transa stāvoklī cilvēks tiešām spētu pārdzīvot aktīvu dialogu ar mātes garu.

Par Joti līdzīgu somu paražu minējis Ganaders jau savā *Mythologia Fennica* 1785. gadā. Viņš tur runā par "synty", ar ko saprotami gudru cilvēku (zintnieku?) gari, ko iespējams izsaukt ar īpašu vārdu (un, domājams — žestu) palīdzību, lai tad no tiem prasītu padomu (skat. Pentikäinen, 1989:177—178). Kā Pentikeinens to atstāsta, Somijā ilgu laiku par šo tematu neticis daudz runāts, jo somu tautas garamantu pētniekiem šādas izdarības šķitušas par daudz primitīvas un viņi kaunējušies tādas saviem senčiem vai tautiešiem pierakstīt. Tikai mūsu gadsimteņa vidū ir atgriezies interese par maģiju somu folklorā, un tiek pieņemta doma, ka arī paši somi, ne jau daudz zinātie sāmu burvji vien, piekopa zināmus šamaniskus rituālus. Nemot vērā spēcīgos somugru iespaidus, ko latviešu kultūras mantojumā ievēduši līvi un kaimiņi igauņi, nebūtu ne mazākais brīnums, ja šādi šamaniski paņēmieni senāk būtu nonākuši arī līdz latviešiem. Bez tam, kā jau to norādījis M. Eliade savā klasiskajā darbā (1968), šamanismam radniecīgas ekstāzes tehnikas nebija gluži svešas arī indoeiropiešu tautām, piemēram, skandināvu sīgās aprakstītas vairākas orfejska rakstura nokāpšanas ellē, lai tur izvaicātu mirušo garus. Tā *Baldrs Draumar* stāsta par Odina ceļojumu uz Helu sava astonkājainā zirga Sleipnira mugurā, lai tur izvaicātu mirušas gaišreģes garu. Tāpat ķeltiem bija zināma paraža iet gulēt uz kāda radnieka kapa, lai tad sapnī saņemtu atbildes uz kādu svarīgu jautājumu, vai arī — lai vispār iegūtu gaišredzības spējas (Eliade, 1968:301).

Vēl divaināka paralēle gan koku sišanai, gan vārdu teikšanai vienam pēc otra ir krēslu celšana vienam uz otru, kam grūti iztēloties jebkādu ikdienišķu vai praktisku izskaidrojumu:

Situ koku uz kociņa,
Lai tek saule vakarā;
 Ceļu krēslu uz krēsliņa,
 Lai sēž mana māmuliņa.

Normāli dainas runā par krēsla celšanu kā goda parādīšanu gaidītam un cienītam viesim, kāda noteikti būtu māte, kas aizgājusi ciemos pie savas izprecētās meitas. Bet kā iedomāties krēslus, kas it kā tiktu krauti viens otram virsū, "krēsls uz krēsla"? Viena iespējāmība ir tāda, ka te varētu būt atsauksme uz senajiem blūka krēsliem, kam atzveltnē tika izgrebta no tā paša stumbra vai celma. Vienu sacelot uz otra, lai varbūt mātei iznāktu "augstāka sēdēšana" burtiskā nozīmē? Cik stabils varētu būt šāds sakrāvums un cik reāla šāda iespējāmība, to vajadzētu izmēģināt ar Brīvdabas muzejā atrodamiem blūka krēsliem. Otra iespēja ir tāda, ka te varētu būt atsauksme uz kādu rituāli atkārtotu žestu. Ja teksts būtu domāts gluži "nevainīgs" (un ļoti iespējams, ka dažu teicēju izpratnē tieši tāds tas arī bija), tad varētu vienkārši teikt, ka meita tik ļoti gaida savu māti atnākam, ka visu dienu aiz nepacietības sāk goda krēslus cilāt un pārcilāt, krēslu pie krēsla, gluži kā sekojošā dziesmā:

25144 (Kld Lutriņi)

Situ koku pie kociņa,
Lai tek saule azaidā;
 Cēlu krēslu pie krēsliņa,
 Gaidu savu māmuliņu.

Neskatoties uz šo divu pēdējo dziesmu šķietamo nevainību vai vienkāršību, arī tās savā saistībā ar rituālo koku sišanu varētu atsaukties uz šamaniska rakstura tradīciju, kur krēsli tiek celti par godu un cieņu nevis mātei kā dzīvai būtni, bet gan kā sagaidīšanas ceremoniāls izsauktajam mātes garam, ar ko meita savā prātā vēlas sarunāties.

NOSLĒGUMAM

Pasīvās maģijas izpausmes, kas dainās saistītas ar saules tēlu, izpaužas atšķirīgu tematisku motīvu lielā dažādībā, ieskaitot vairākus sākuma maģijas paveidus. Piedzimšana saulītē ir labākais, kas ar bērnu varētu notikt, jo tad paredzams ne tikvien skaistums un veselība, bet arī laime, veiksmē un izdošanās visās dzīves jomās. Sarkana saule ir īpaši zīmīga pareģošanai, bet tās simboliskā nozīmē ir mainīga un polisēmiska, atkarībā no apstākļiem, ar ko tā saistīta. Tā sarkanais saullēkts var tikpat labi kalpot par zīmi asiņainai kara darbībai, kara

postījumu liesmām un kara laupījumiem kā māsas kāzu dienā pareģot tai laimīgu dzīvi sievas kārtā. Rītausmas saule galvenokārt ir maģiski spirdzinoša un dzīvinoša, tāpat kā gaišā un mirdzošā dienas saule. Ticējumi par koku sišanu, lai tek saule vakarā, ir jau krietni miklaināki, un vismaz dažas šī cera dziesmas varētu būt saistāmas ar šamaniska paveida seansiem, kur notiek garīga kontaktēšanās un sarunas ar mirušās mātes garu.

8. NODAĻA

BURŠANA UN BURAMIE VĀRDI PAR SAULI

Saule buramos vārdos piesaukta dažādās sakarībās: gan analogiskās līdzības saiknēs ar kādu citu parādību, gan savā dziļākā, reliģiski simboliskā nozīmē, gan arī abos divos līmeņos kopā. Visvienkāršākā līmenī, vadoties pēc maģiskās simpātijas principa, kāda no saules fiziski samanāmām īpašībām tiek ņemta par metaforisku paraugu vēlamajai norisei vai situācijai, kā, piemēram, kad saules mirdzums tiek maģiski pārnests uz saulē plēstiem kūmu galdiem. Dziļākā, reliģisko pārliecību līmenī, saules loma maģijā izriet galvenokārt no tās simboliskās saistības ar šo sauli un viņu sauli, ar nāvi un dzīvību, kā arī ar saules ceļu starp abām šīm esamības plāksnēm. Tomēr ir arī gadījumi, kā to tūlīņ redzēsīm ar saules griešanās vārdiem, kur fiziskais un kosmiskais ir nedalāmi savienoti kopā.

SAULES GRIEŠANĀS DEBESĪS

Saules un mēness fiziskā kustība pāri debess jumam, katram sev noliktā laikā un savā pareizā vietā, pārstāv vienu no visskaidrāk samanāmiem un izprotamiem Visuma kārtības un likumības paraugiem. Pie tam, katrs savu ceļu nostaigājuši līdz galam, tie — viens otrā rītā un otrs vakarā — atkal nemaldīgi atgriežas atpakaļ savā noliktā vietā. Šī savas noliktās vietas un ceļa nolemība, līdz ar momentu par atgriešanos atpakaļ savā sākuma punktā ir tikusi ņemta par vēlamu paraugu veselai rindai buramvārdu pret ļoti atšķirīgām kaitēm. Tas, ka saule katru dienu uzlec "pa vistas soli" tālāk nekā iepriekšējā, šai kontekstā netiek ņemts vērā, uzsvāru liekot uz saules kustības regularitāti tās kopumā.

Starp Saules dainām ir pierakstīti ļoti interesanti brukas vārdi, kas bijuši skaitāmi, lai ārstētu vēdera plēves plīsumu. Uzmanība te tiek vērsta uz sarauta vēdera nabu, kas vairs neatrodas savā pareizā vietā, it kā tā būtu izsista no savas dabīgās orbītas. Saule un mēness ar savu pareizo griešanos ne tikvien kļūst izrautai nabai par paraugu, bet arī ar maģisku spēku palīdz tai atgriezties atpakaļ savā vecajā, pareizā vietā:

55347v1 (Jg Dobeļe)

Griezies, saulīte,

Griezies, mēness,

Griezies, nabiņa,

Vecajā vietā.

Tie paši vārdi citā variācijā pierakstīti arī kā sarautišānās vārdi, kur sarautišānās varētu apzīmēt vai nu īstu bruku, vai arī mazliet mazāk nopietnu stāvokli — vēdera sāpes, kas cēlušās no smagas celšanas vai citas fiziskas pārpūles:

55347 (Jg Jelgava)

Saulīte šurp,

Mēnestiņš turp,

Griezies, nabiņa,

Vecajā vietā!

Pēc gluži tiem pašiem principiem veidoti arī buramvārdi pret citām kaitēm — izmežģītām locītavām vai sarautām saitēm, kas arī ir it kā izrautas no savām eņģēm. Tā saules griešanās minēta griežamos vai mežģījuma vārdos, ko savā prāvā uzdevis Hermanis Ramms, kas apsūdzēts kā zilnieks (*Wahrsager*) 1650. gadā Limbažos: "Cūku tauki, liepu lapa, aitas vilna un kā kārklis apgriežas un kā saule griežas, tā lai arī tā kaite atgriežas" (Straubergs, 1939:73, mans tulkojums no vācu teksta). Tauki, liepas lapa un vilna (vai "kreisās kājas kapzeķīte") vēl nesēn tautā šādām kaitēm tikusi lietoti kā kompreses, ar vai bez buramiem

vārdiem un to izsaukto griešanās vizualizāciju. Līdzīga doma atkārtojas citos griežamos vai mežģīšanas vārdos, kur savainotā locekļa kauliņi tiek aicināti sekot saules un mēness paraugam, gluži kā tas bija ar nabiņu brukas vārdos: "Diena aust, saule lec, mēnesis tek **pret sauli** — par labu roku — **griezies**, kauliņ, savā vietā! Dievs tēvs..." (E. Kurtz, 1938:46). Tēvreizes vai kādas liturģiskas frāzes fragmentu noskaitīšana seno buramvārdu beigās ir ļoti parasta parādība, droši vien ar domu, ka "labs labu nemaitā" un "drošs paliek drošs", resp., ka nevarētu nākt par ļaunu, ja noskaitītu kristīgo lūgšanu vai svētības vārdus senajai buršanai pa virsu.

Saules un mēness griešanās piesaukta arī pilnīgi citā sakarībā — zagļu vārdos, kas jāskaita tad, kad zirgs nozagts, lai tādējādi maģiski panāktu zirga atgriešanos atpakaļ pie sava īstā saimnieka: "...tev vajaga **atpakaļ griezies** no tām zagļa rokām; esi žiglis kā vējš, kā putnis gaisā, kā zivs iekš ūdens, **kā saule** jeb mēness **pie debess**..." (Straubergs, 1939:268). Beidzot, griešanās doma dominē arī sekojošos mīlestības vārdos, kur saules dienīšķā atgriešanās austrumu pusē analogiski sasaistīta vai nu ar neuzticīga vīra paša, vai tikai ar viņa jūtu "atgriešanos" pie savas sievas (tāpat 55315 vīspārējā dainu masīvā).

34134 (Md Patkule)
Maļu maļu, ko es maļu?
Sava vīra bikses maļu,
Lai vīriņš atsagrieze
Kā saulīte debesīs.

Šeit ir emocionālais nolūks veidot tādu simpātiskās maģijas saiti, kas piespiestu vīram atgriezties savā vietā pie sievas sāniem tādā pašā veidā, kā saule katru rītu atgriežas aptuveni tai pašā vietā, kur lēkusi iepriekšējā dienā. Ņemot vērā, ka ne saules kustība, ne vīra prāts īstenībā nav padots fiziski vai emocionāli pamestās sievas kontrolei, šeit izvēlēts maģisks rituāls, kur nabaga upuris var vismaz kaut ko (lai cik nožēlojamu vai patētisku) aktīvi darīt pati savā labā. Viņa griež un kontrolē vīra bikšu kustību tieši tā, kā viņa gribētu kontrolēt vīra prātu. Vīra bikšu "malšana," attiecīgo buramvārdu pavadīta, tad nu kļūst par kontrolēto maģisko vidutāju abu nekontrolējamo elementu — saules un vīra prāta — starpā. Bikšu izvēle kā tāda arī nav bez sava simboliskā iemesla — tas ir drēbes gabals, kas ir bijis fiziskā kontaktā tieši ar to valkātāja anatomijas daļu, ap kuru "grozās" visa sākotnējā problēma... Kas attiecas uz rokas dzirnavām, tad tām piemīt ļoti augsta maģiskā potenciāla slodze, kā to tūlīn redzēsīm arī citās dziesmās.

BURVESTĪBA RITUĀLA KUSTĪBĀS

Tuvu radniecīgas buramiem vārdiem ir ģimenes godu dziesmas, kas vairumā ir Lejaskurzemes dziesmas, daktila pantmērā, kur saule piesaukta svinību rituālos ar simboliski maģisku nozīmi. Uzsvars tur vienmēr ir uz kustības virzienu ar sauli

kā atsauksmes punktu, kā, piemēram, veselā pādītes didišanas dziesmu cerā no Lejaskurzemes:

F1955,20418 (Lp Nica)

Ar sauli, pret sauli

Pādīti didu.

Lai mana pādīte

Kā saule auga.

Kristību rituāliem, kas oficiāli ievada bērniņu radu saimē un svinīgi iezīmē jaunā cilvēciņa mūža gaitas sākumu, piemīt izteikta sākuma maģijas nokrāsa. Viss, kas tajās notiek — gan žesti, gan vārdi, gan vēlējumi —, var maģiski iespaidot bērna turpmāko dzīvi. Pādītes didišanas rituālā dziesmas skaidri prasa kristāmo bērnu cilāt abos virzienos — ar sauli un pret sauli —, tā pasvītrojot vēlēšanos pilnīgi saskaņot jaundzimušo bērnu ar augstākiem kosmiskiem ritmiem. Caur didišanas dejas radīto maģiju radu saime pādīti nodod dzīvinošās saules pozitīvo spēku varā, ko vēl pastiprina krustmātes vēlējums, lai tā augtu ar visām saulei līdzīgām labām īpašībām.

Toties citā kristību dziesmā izteiciens par dancināšanu "ar saulīti", šķiet, neattiecas tik daudz uz kustību saules virzienā, kā uz hronoloģisko laika posmu "līdz saulīte nenogāja". Te manāmas gluži tās pašas bažas, vai izdosies vajadzīgo rituālu pabeigt, pirms saulīte noriet, kādas jau sastapām, runājot par bērēm un apbedīšanu saules celiņa dziesmās:

1494 (Kld Renda = F1726,879, Nigrande)

Dod, māmiņa, manu tiesu,

Līdz saulīte nenogāja:

Laid man savu pādenīti

Ar saulīti dancināt.

Krustmāte te ne tikvien uzsvērti prasa mātei dot tai "savu tiesu", kas šeit būtu tiesības un pienākums savu pādīti labi izdancināt, bet atgādina arī, ka rituāls ir izvedams stingri noteikta laika sprīža robežās. Šai dziesmā vēlēšanās pādīti "ar saulīti" dancināt liecina, ka šī maģiskā rituāla spēks ir atkarīgs no pašas saules fiziskās klātienes, kamdēļ tas jāpaveic dienas laikā, kamēr vēl saule spīd debesīs.

Tur, kur rituāla kustība raksturota ar izteicienu "pret sauli" vienu pašu, ar šo vārdkopu apzīmētam žestam var būt ļoti dažādas nozīmes, atkarībā no konteksta. Vairākos gadījumos emocionālā līdznozīme var būt ļoti pozitīva, kā, piemēram, izteicienā "pret saulīti raudzīties", kas var simbolizēt laimīgu, pārtikušu un uz augšu kāpjošu dzīvi. Tādā gadījumā vārds "pret" nenozīmē pretoties vai novērsties, bet, tieši otrādi, tiekties un vērsties **UZ** saules pusi, kā tas sekojošā Alsungas dziesmā ir ar vārtu atvēršanu savai radu saimei:

F1824,68 (Azp Alšvanga)

Atveru pret sauli

Ziļotus vārtus:

Savus mīļus radiņus

Sagaidīju.

Tautās aizprecēta meita, kas ļoti ilgojas, lai brālis atnāktu pie tās ciemos, viņu gaidīdama, jau "pret sauli izceļ" ziļoto goda krēslu. Viņa jau iepriekš dara to, ko darītu tad, ja viņas vēlēšanās būtu piepildīta, un ar šo žestuālo anticipāciju jeb priekšlaicīgo norisi cer maģiski veicināt drīzāku brāļa ciemošanos.

F954,4361 (Azp Jūrkalne)

Ko zinu gaidīt,

Ko negaidīt?

Nepūta taures,

Nesūta vēsti;

Pret saules izcēlu

Ziļotu krēslu,

Savu mīļu brālīti

Gaidīdama.

Maģiskās anticipācijas loģika tikko citētajā Aizputes dziesmā ir gluži tā pati kā burvestībā par vēju: "Ja grib, lai vējš ceļas, tad vajaga pakustināt koku un teikt: žū, žū, vējiņ, kustini kociņus" (A. Piebalgs, Panemunes pag., pierakstījis A. Jansons, 1937:6). Vajaga tikai darīt to, ko vējš būtu darījis, — un vējš pats būs klāt! Tas, ka krēsls ceļams tieši pret sauli, savukārt vedina domāt, ka saules spēki šeit tiek maģiski saukti palīgā, lai ilgotais vēlējums drīzāk piepildītos.

Pretēji kombinētām "ar sauli, pret sauli" dziesmām, kā arī pozitīvām "pret sauli" dziesmām, ir vesela grupa citu, kur kustība pret sauli viena pati, bez atsverošas kustības ar sauli, ir izprotama nelabvēlīgā un ļaunā nozīmē. Tur, kur izteiciens "pret saulīti" attiecas uz kustību, kas noris saules tecējumam pretējā virzienā (resp., pulksteņa rādītāja kustībai pretējā virzienā), šāda kustība uztverta kā pret dabīga, nepiedienīga, nevēlama un pat draudīga vai kaitīga. Sevišķi sieviešu darbus darot, šķiet, bijis svarīgi griešanas žestu izvest pareizā virzienā — ar sauli — un, tiešos vārdos neizteikta, daudzos tekstos planē doma, ka šāds virziens jāietur, lai darbs nestu saules un Visuma spēku svētību. Darīt tādu darbu nepareizā virzienā — pret sauli — tad būtu tas pats, kā tam atņemt šo svētību.

6699v3 (Md Lubāna)

Māsiņ, tavu ražumiņu

Vai bij cūkas apēdušas:

Pret saulīti ratiņ' griezi,

Galvu dūri kodaļā.

Šeit jaunai sievietei radi pārmet, ka viņa savu tikumu vai "ražumu" pazaudējusi (it kā kad cūkas būtu to apēdušas) un aiz liela noguruma pasākusi vakarā snaust pie ratiņa vērpjot. Trīs vārdos šeit gleznaini aprakstīts, kā sēdošam cilvēkam, kam šausmīgi nāk miegs, galva arvien vairāk sāk klanities, līdz beidzot, pilnīgi iemiegot, nolikst tik tālu, ka "ieduras" vērpjamās vilnas kodaļā. Pirmā pazīme, ka māsa savu darbu nedara vairs pareizi, ir tāda, ka viņa vērpjamo ratiņu sākusi griezt "pret saulīti", tātad — uz nepareizo pusi. Par to tad viņa tiek izsmieta, taču izsmiekla iemesls sakņojas vispārpieņemtā ticējumā par "ar saules" griešanas maģiski labvēlīgo spēku, ko nav pieņemams ne traucēt, ne aizkavēt.

Malšana ar rokas dzirnavām bija cits jaunu sieviešu darbs, kas stingri pieprasīja lokveidīgu kustību veikt saskaņā ar saules kustības virzienu debesu jumā. Tas bija ļoti grūts darbs, kur ar koka roktura palīdzību malēja griež smagu kustīgu akmeni, kas rīvējas pret apakšējo, nekustīgo dzirnakmeni, līdz kamēr graudi, kas iebērti abiem pa vidu, lēnām tiek saberzti miltos. Kā redzams no vispārējā dainu masīva, tas bija arī svēts darbs, gluži kā maizīte pati bija seniem latviešiem svēta. Maltuvē iegājusi, malēja vispirms padeva labrītu Dievam un Laimai (dziesmas 7996 un 7997 Dainu datu bāzē, 1982), tā liecinot, ka darbs prasa viņu svētību. Ir vesela rinda dziesmu, kur dažādās nopietnības pakāpēs malējas tiek brīdinātas dzirnas neritināt pret sauli:

8089 (V, K, Z)

Malējīni, malējīni,
Pret saulīti nemaliet,
Ūdenīnis gana straujis,
Pret saulīti (?) netecēja.

Virziens ar sauli šeit redzami uzstādīts par tādu augstākās Visuma harmonijas izpausmi, kādu cilvēkam nepieciešams ņemt sev par paraugu, gluži kā to dara pat ūdens un pārējā neorganiskā daba. Par ūdens netecēšanu pret sauli A. Brastiņš (1977:165) atceras sava tēvatēva atstāstītu teiku, ka visas upes tekot ar sauli, kas it kā būtu pareizais virziens, bet viena upe tecējusi pretējā virzienā, gan neatceroties, kāds no tā bijis labums vai ļaunums. Ir toties dziesmas, kas tiešos vārdos izsaka, kāds ļaunums sagaidāms no malšanas pret sauli, — un tās ir dievišķās, šai gadījumā — mīļās Māras, dusmas:

7937 (Dv Krustpils)

Apskaitās mīļa Māra,
Maltuvē iegājuse:
Atraduse dzirnaviņas
Pret saulīti ritinot.

Kā zināms no citām Māras dainām, mīļās Māras dusmas nebija nieka lieta un no tām bija pamats nopietni baidīties, jo tās varēja izsaukt slimības un pat nāvi. Māra kā sieviešu tikuma sargātāja apskaišas, ja sievietes neseko rituāliem

noliegumiem vai priekšrakstiem par saviem darbiem: vai nu griež dzirnakmeni pret sauli, vai — kā norāda citas dziesmas — neizravē kā nākas mājas taciņas, it sevišķi to, kas ved uz pirti.

Malšana nedabīgā virzienā pret sauli ir tik satriecoši nepareiza, ka dzirnaviņām pašām ir par to jāraud. Pie tam tā ne tuvu nevar tikt uzskatīta kā niekošanās vai dzejisks pārspilējums, jo dziesmas otrā pusē dzirnavu asarām paralēlē stāv bāreņu asaras, un par bāreņu asarām dainas nekad jokus netaisa:

F929,2374 (Jk Sēlpils)

Gauži raud dzirnaviņas,
Pret saulīti ritināmas;
Gauži raud tie bērniņi,
Kam nav tēva, māmuliņas.

Nav tātad ne mazāko šaubu, ka vienīgais pieņemamais virziens malšanai bija ar sauli. Bez tam — cik nomanāms no radniecīga motīva dainās vispār — malšanas cēliena noslēgumā dzirnas vajadzēja rituāli "atgriezt", domājams, nostādot roktura vietu atpakaļ pareizā sākuma pozīcijā (piem. 8024; 8188).

Dzirnavu atgriešana atpakaļ, kad rīta mālis bija samalts, ir analogiskās maģijas žests, kam, kā jau tas maģijā parasts, var būt maģiska saistība ar dažādām ļoti atšķirīgām vēlmēm. Pati atgriešanas kustība var būt vai nu ieteicama, vai aizliedzama, atkarībā no vēlamā rezultāta rakstura. Ja vēlamais rezultāts ir garantēt, ka precinieki nepārdomās un neaizjās atpakaļ mājās bez derību nolīguma, tad tādā gadījumā dzirnas atpakaļ atgriezt noteikti **nevajag** (8074 un var.):

8074 (V, K)

Mal, māsiņa, cik maldama,
Neatgriez dzirnaviņu,
Lai tautiņas neatgrieza
Pie vārtiem kumeliņu.

Toties tādā gadījumā, kad sieviete vēlas, lai Dievs tai palīdz atgriezt prātu no dzērāja, kurā tā iemilējusies, **vajag** dzirnavas atgriezt, droši vien tai brīdi noskaitot arī sekojošo dainu kā buramvārdus:

8004 (Vp Dundaga)

Es samalu rīta majū,
Atgriež' savas dzirnaviņas;
Atgriež' (*sic*), Dieviņ, manu prātu
No dzērāja arājiņa.

Kaut šais pēdējās divās dziesmās saule nav vārdā piesaukta, dzirnu kustību simboliskā nozīme tajās izprotama tikai sakarā ar saules kustību debesīs.

Bez šādiem maģiskiem iespaidiem uz cilvēku jūtām un rīcību rokas dzirnavu virziens var maģiski iespaidot arī laika apstākļus. Tā sevišķi miglainā rītā dzirnavas ir vēlams atgriezt, lai veicinātu saulaina laika atgriešanos:

40216 (Rg Kēci)

Samaluši, malējiņi,
Atgriežat dzirnaviņas;
Lai saulīte atgriežās
Miglainā rītiņā.

Visā visumā kustība ar sauli dainās tiek uztverta kā normatīva — pareiza un svētīga, kamēr darbība pret sauli vairumā gadījumu tiek iztulkota kā atkāpe no normas. Šis priekšstats par pareizu, svētību nesošu kustību un virzienu ir tik dziļi iesakņojies, ka atsauksmes uz to atrodam pat tādās situācijās, kur nekāda precīza kustība vai virziens īsti nemaz nav saskatāms. Tā neprecēta meita lūdzas mātei, lai to nedotu tautās “pret sauli”, gluži it kā tautās izdošana būtu ratiņa vai dzirnakmens griešanai pielīdzināma kustība:

10405 (Jk Sauka)

Nedod mani, māmuliņa,
Pret saulīti tautiņās;
Jau upīte gana strauja,
Pret saulīti netecēja.

Varam tikai rūgti nožēlot, ka dziesmas pierakstītāji nav mums atstājuši tuvākas liecības par kontekstu, kādā šī dziesma dziedāta. Vai te varētu būt atsauksme uz kādu precīzu darbību kāzu norisē, kad māte ceremoniāli un simboliski “izdod” meitu tautās, kas tad būtu jādara virzienā “ar sauli” jaunajam pārim par svētību (tāpat kā pādīte tiek dancināta “ar sauli”)? Dziesma diemžēl ir par īsu, lai to droši mums apliecinātu. Uzkrītoša tomēr šeit ir dziesmas otrajā pusē izvēlēta paralēle no dabas, kas ir tieši tā pati, ko jau tikko redzējām sakarā ar aizliegumu dzirnavas griezt pret sauli. Te atsauksme nepārprotami atkal ir uz vispārējiem, globāla mēroga kosmiskiem ritmiem un virzieniem, kuru ietvarā cilvēkam jācenšas iekārtot savu dzīvi tā, lai tā būtu ar tiem saskaņā. Saskaņa ar Visuma ritmiem ne tikvien uztur spēkā visu vieliskās pasaules kārtību, bet arī veicina cilvēka laimi, sekmes un svētību visās lietās.

Šādi ritmiskās kustības saskaņas meklējumi ar Visumu parādās gan nozīmīgos mūža pārejas brīžos, kā kāzās vai kristībās, gan vienkāršos ikdienas rutīnas darbos, kā vērpšanā vai malšanā. Kaut līdz šim redzētie piemēri attiecas galvenokārt uz sieviešu darbiem, šādi priekšraksti nebija sveši arī vīriešu darbiem, kā, piemēram, malkas ciršanai. Pat celmus lidumā vajadzēja cirst ar sauli, un, ja kreilim (Kurzemē ķeirim), ar kreiso roku strādājot, tos iznāca nocirst pret sauli, tad visiem jau pa gabalu bija skaidri saredzamas bēdīgās sekas:

No tālienes es pazinu
 Ķeira listu līdumiņu:
Pret saulītes celmi ciersti,
 Greizas auga atvasītes.

Kā daudzām tautām, arī latviešiem labā roka un tās darbība skaitījās laba un pareiza, kamēr kreisā — neveikla, nepareiza un neražena. Kreisās rokas lietošana kopā ar kustību pret sauli tad nu iznāk dubultpret dabīga, kā to pierāda kreīļa līdumā saaugušās šķībās un greizās koku atvasītes.

Rituāla debesu ķermeņu kustību atveidošana saskatāma ne tikvien kristību dejās un rituālos, bet arī senajās kāzu rotaļās un dejās, no kurām daudzas pazīstamas vairs tikai no nostāstiem, bet citas saglabājušās kā vienkāršas bērnu rotaļas ("Bēdz, bēdz, bēdz, Saulīte, Mēnestiņš dzenās"). Arī šeit rituālo kustību var uztvert kā maģisku rīcību, kuras nolūks — harmoniski saskaņot cilvēku un Visuma ritmus un reizē arī maģiski piesaistīt augstāko spēku svētību sekojošam mūža posmam. Latviešu kāzu svinībās atbilstība starp debesīm un zemi vispār atkārtoti uzsvērtā dažādās plāksnēs. Līgava tur dziesmās un rituālos pielīdzināta saulei, bet līgavainis — mēnesim.

24737 (Rg Suntaži)
 Tūdaliņ, tāgadiņ
Saulīte grozās:
 Te bij meitiņa,
 Nu kļuva sieviņa.

Senās latviešu kāzas iegūst sakrālu nokrāsu, jo cilvēki zemes virsū rituāli atveido un vienmēr no jauna atkārtoti pārilaicīgās debesu kāzas starp Sauli un Mēnesi vai Saules meitu un tās precinieku.

KUSTĪBA PRET SAULI UN MELNĀ MAĢUJA

Apzināta kustība pret sauli saprotama kā tiša un aktīva negatīvu spēku izsaukšana, ieskaitot mēģinājumus kaut ko apturēt vai vismaz novirzīt citā virzienā. Tas redzams Raunā un Smiltēnē pierakstītā ticējumā par pērkonu negaisa novadīšanu sāņus: "Pērkonu sienlaikā aiziet garēm, ja saimnieks sāk plēst kārkla krūmu. Kārklis jāgriež pret sauli un miza jāplēš no galotnes sākot" (Šmits, 1940, III, 23434). Tāpat puisis precinieks izved buršanas rituālu — viņš ar pātagu cērt pret akmeni un "zirgu griež saulē", kad grib nolādēt vai noburt sevis nolūkoto tautu meitu:

Brauču meitu precībuos,
 Zyrgu *grīžu saulē*,
 Peicku ciertu akmiņā,
 Lai nūsēd tei meitiņa,
 Kai palākais akmistiņš.

Maģiskā rituāla nolūks ir nodrošināt, lai meitai negadītos neviens cits precinieks, lai tā neizietu tautās, bet paliktu sēdam savā tēva sētā kā akmens laukā, bez spējas kustēties vai aiziet kaut kur projām. Pat tad, ja puisis to darītu, lai drošāk pieburtu sev noskatītu līgavu, šī maģiskās piespiešanas vēlme nav sevišķi simpātiska. Vēl jaunāka tā kļūtu tad, ja atraidīts precinieks aiz aizvainotām dusmām novēlētu meitai nevienu citu precinieku mūžā vairs nesagaidīt. Katrā ziņā puīša nodoms ir pilnīgi savtīgs un vairāk vai mazāk ļauns, kas nozīmē, ka jāšana būs jādara pret sauli, jo zirga griešana saulē noteikti domāta kā saules kustībai pretējais virziens, kā tas apstiprināts vēl citā, Barona sējumos publicētā šīs dziesmas versijā:

15278 (Rg Kēči)

Pret saulīti zirgu jāju,
 Uz akmeņa piciku situ,
 Lai nosēd tautu meita
 Kā pelēks akmentiņš.

Kaut pret saules spēks savā pamata raksturā ir negatīvs, apturošs un iznīcinošs, ir tomēr iespējams to izmantot arī pozitīvos nolūkos, kā, piemēram, ārstniecībā, vēšot to pret patoloģisko slimības procesu. Tā, lai ārstētu diloni, trīs cilvēkiem jāper slimnieks pirti, diviem no tiem deviņas reizes atkārtojot dialogu: "Ko tu tur per? — Delamo peru. — Perī tā, ka tu vari izpērt. — Izpēršu gan!", kamēr trešais pa to laiku skaita no deviņi atpakaļ. Viss tas jāatkārto trīs reizes, tad slimais jāieliek ūdens kubulā un ar atslēgu, kam krustveidīgs gals, deviņas reizes **jāgriež pret sauli** (E. Kurtz, 1937:88). Citētajā piemērā tas ir dilonis, kas tādā veidā tiek aizraidīts viņā saulē, un pret sauli grieztā atslēga nodrošina, lai tas nespētu nākt atpakaļ šai saulē.

Vēl sarežģītāka ir saules loma citā burvestībā, kur kāds burvis ar "pēkšņu vārdiem" esot izārstējis "kā mucu aizspundētu vēderu" kādam, kas pirms laika neatļautā veidā baudījis no veļiem nolikta mielasta. Mūsu laikos mēs teiktu, ka vainas apziņa par reliģiska aizlieguma pārkāpumu vainīgajam radījusi psihosomātisku peristaltikas palēnināšanos un ar laiku pārspilētu vēdera sacietējumu un pat aizspundējumu. Šādai kaitei burvis appūtis sāli un iedevis to līdz, kopā ar stipri sarežģītiem priekšrakstiem, kas ar to darāms. Te iespējams saskatīt psiholoģiski labi pamatotus principus, kas tikai virspusīgi atšķiras no tiem, ko lieto modernās psihoterapijās. Gatavība sekot tik ļoti garai un sarežģītai

procedūrai prasa no pacienta nopietnu vēlmi tik tiešām izārstēties — tā pierāda viņa pozitīvo motivāciju un pieprasa aktīvu iesaistīšanos, uzņemoties atbildību pašam par savu veselību. Bez tam, garās procedūras izvešana raida atkārtotus signālus pacienta zemapziņai, ka kaut kas nopietns viņa labā tiek darīts, tā izraisot tā saukto *placebo* efektu, kam ir ļoti spēcīgas dziednieciskās spējas. Bet galvenokārt — lielās pūles, kas tiek pieliktas ārstējoties, palīdz izpirkt un līdz ar to izdzēst zemapziņā iesēdušos vainas apziņu par izdarīto pārkāpumu, kas galu galā ir galvenais kaites cēlonis. Galvenos vilcienos — mājās pārejot, bijis jāpasmeļ no akas ūdens un tad trīs reizes pret sauli jāapiet akai apkārt tā, ka ne pilīte neizlītu. Tad ūdenī trīs reizes iebērtā apvārdotā sāls un slimnieks ar to trīs reizes aplacīts un trīs reizes no tā dzert dabūjis (Kurtz, 1937:100). Pats svarīgākais šai kontekstā šķiet tas, ka slimība iztulkota kā cēlusies no pārkāpuma cilvēku attiecībās ar veļu valsti, t.i., ar viņu sauli, no kā var pieņemt, ka slimība par sodu atsūlīta. Gājienu apkārt akai pret sauli tad varētu izprast kā kustību, kas slimības simptomu aizraida atpakaļ viņā saulē, tā pacientu atbrīvojot no sava izciešamā soda. Grūti tomēr pievienoties M. Eliades (1965:73) domai, ka burvju vārdu terapeitiskā iedarbība vienmēr no jauna aktualizētu pirmsākumu mītisko laiku, atsaucoties ne tikvien uz slimības sākumu un izcelšanos, bet arī uz pasaules pirmsākumiem. Šādas kosmogoniskas atskaņas no pasaules radīšanas latviešu buramvārdos, manuprāt, nav īsti samanāmas.

AIZSARDZĪBAS VĀRDI PRET SKAUĢIEM UN PĒLĒJIEM UN MELNĀ MAĢJA

Maģiskajā pasaules uztverē nav tādas lietas kā sagādīšanās, nav arī norišu bez jēgas, nozīmes un personificētas cēloņsakarības. Ja notiek kas ļauns vai nepatīkams, tad vainīgs vai nu pats Nelabais, vai tā kalpi. Ļaunums var arī celties vienkārši no kura katra cita cilvēka naidīgas nostājas vai jūtām — no lāsta, ļauna vēlējuma vai skaudīga skata, resp., „ļاونās acs”. Tamdēļ jau kopš seniem laikiem liela daļa maģisko izdarību kalpo aizsargāšanās nolūkiem — sengrieķi pazina specifiskus ļaunu burvestību novirzošus pretlīdzekļus — *apotropaia* — un vispārējas aizsargburvestības jeb filakterijas (*phylakteria*), tāpat romieši — glābējilīdzekļus *servatoria*, utt. (Beth, 1942/1987). Arī latviešu tradīcijās aizsargburvestības vārdi ieņem ievērojamu vietu.

Latviešiem līdz pat mūsu laikiem saglabājušās bailes no ļauna vēlējumiem, kā arī no „pierunāšanas”, tā atzīstot gan vārda, gan domas potenciāli maģisko spēku. Spriežot gan pēc raganu prāvu, gan dainu materiāliem, lāsti (resp., skaļi un publiski izteikti ļauna vēlējumi), šķiet, bijuši diezgan parasta lieta dusmu un aizvainojuma brīžos, un to teicējus apvainoja par burvjiem tikai tad, ja lāsts arī drīz vien piepildījās. Citādi, kā jau to saka tautas paruna, — “Kaķa lāsti debesīs nekāpj”. Daudzi baznīcas prāvās apsūdzētie atzinušie, ka lāstus gan dusmās

esot izteikuši, bet ar buršanu neesot nodarbojušies, tā uzsverot, ka abas lietas nav gluži viens un tas pats. Buršanas gadījumā Jauno vēlējumu vēl pastiprina īpašas burvju formulas, žesti un rituāli, kas burvja rokās kļūst par aktīvu un apzinātu kaitniecības ieroci, ar burvi pašu kā Jaunuma aģentu.

Aizsargburvestības pašas par sevi liecina par melnās magijas piekropšanu, ja jau pret to ir nepieciešami pretlīdzekļi! Daudzi zavēšanas jeb Jaundabīgas burvestības teksti tiek motivēti kā atriebība pret tiem, kas teicējam pašam jau Jaunu padarījuši — vai nu īstenībā, vai tikai iedomāti. Pretburšana kā atriebība par cita burvestībām psiholoģiski šķiet labāk attaisnojama un atklāti vieglāk atzīstama nekā Jaunvēlēšana aiz tīras skaudības vai nepamatota naida. Tā rodas buršanas un pretburšanas ķēdes reakcijas kaimiņu starpā un paranoidālas aizdomas pret īsteniem vai iedomātiem ienaidniekiem:

31156 (Vlm Mazsalaca)

Kā nāburgs man darija,
Tā es daru nāburgam:
Nāburgs manu cūku būra,
Es nobūru Jaudavin'.

Saules loma aizsargburvestības vārdos saistās galvenokārt ar simboliskiem dienas un nakts, rīta un vakara divdalījumiem, kur diena un rīts pārstāv gaismu, veselību un dzīvību, kamēr vakars un nakts pieder tumsai, slimībai un nāvei. Ļoti īpatnējs motīvs ir bailes par dziedāšanu "bez saulītes vakarā", jo skauģiem, to padzirdot, būtu iespējams balsi nomaitāt:

437 (Tk Biksti; Jg Auri, Z)
Lēni, lēni padziedāju
Bez saulītes vakarā,
Lai nedzird Jauni Jaudis,
Lai balsiņu nemaitā(ja).

Šeit redzam, ka dziedāšana bez saules bijusi tik bīstama, ka viens veids, kā aizsargāties no skauģiem, bija kļuvis dziedāt pie sevis, — tā, lai neviens cits to nedzirdētu, gluži kā pazīstamajā dziesmā *Rāmi, rāmi padziedāju Bez saulītes vakarā* (M1,218:297, l.p. Bārtā). Pat īsas aizmiršanās gadījumā bija jāmēģina potenciālo Jaunumu atvairīt ar aizsargformulu, kas tika it kā noraidīta uz visu apkārtni ar tiešu lūgumu varbūtējiem skauģiem neatņemt dziedātājam balsi (skat. arī 439):

438-3 (V, K, Z)
Netīšām izdziedāju
Bez saulītes vakarā;
Kas bijiet skauģa Jaudis,
Balsa mana neņemiet.

Ja kādam atgadijās pazaudēt balsi, tad diemžēl cēlonis tam netika meklēts objektīvos apstākļos (kā saaukstēšanās vai pārpuļe), bet aizdomas tūlīt krita uz kādu skauģi vai nelabvēli. Un atmaksa par "balss nobrīnēšanu" bija stipri brutāla: balsi zaudējušais savu skauģi nolādēja, lai Dievs tam neļautu vairs rīta saules redzēt, tātad — lai to nogalinātu:

436¹ (V, K, Z)

Kas to manu skaņu balsi
Vakar nobrīnēja?
Dievs dev' tam neredzēt
Rīta saules uzlecām.

"Vakarā" vai "bez saulītes vakarā" atbilst nakts valstības laikam, kad Jaunie spēki ir aktīvāki un tiem piemīt lielāka vara, tamdēļ pretburvestībā piesaukta rīta saule kā tumšā vakara pretstats, tomēr ar vēlējumu skauģim to nekad neredzēt. Tieši naktī visvairāk vajadzīgas aizsargburvestības, kā sekojošos piena un sviesta vārdos, kur izteikts vēlējums raganām, skauģiem un laumēm nolauzt kaklu vai noslikt. Ir zīmīgi, ka šais vārdos izpaužas dubultīga vēlamo rezultātu vizualizācija: vispirms pozitīvā nozīmē, kur teicējs gara acīm "redz", ka piens no govīm tek tik brīvi un bagātīgi, it kā tur tecētu vesela piena upe. Tad — negatīvi, kā dubultnodrošinājums, lai visi iedomājamie ražīgumu apdraudošie Jaunie spēki dabūtu galu:

32491 (Lp Vērgale)

Sviesta, piena upe teka
Manāi govju laidarāi:
Tur nolauza skauģis kaklu,
Tur deviņas raganīņas,
Tur noslika Laumes meita
Bez saulītes vakarāi.

Ļauna vēlējums citam bieži nostādīts paralēlē un pretstatā veselības vai labklājības vēlējumam sev pašam, tā kombinējot uzbrukuma un aizsardzības motīvus vienā un tai pašā tekstā. Tā sekojošā piemērā saules maģiskais spēks tiek piesaukts abās savās iespējamās izpausmēs reizē — ar rīta sauli kā dzīvinošu un vakara sauli kā deldējošu (vai vītējošu — 8657v1).

8657 (Md Lubāna)

Lec, Saulīt, rītā agri,
Spodrē manu augumiņu;
Vakarā rietēdama,
Deldē manu pēlājiņu.

Tiešais uzrunas veids liek manīt, ka no fiziskā debesu spīdekļa saule šādās dziesmās jau pārvērtusies par personificēto Sauli, līdz ar ko buramvārdus šeit

grūti atšķirt no parastas lūgšanas. Kā jau to savā laikā norādījis Todorovs (1973), lūgšanai raksturīga un nepieciešama ir griešanās pie kāda vidutāja, t.i., kādas augstākas personificētas būtnes, kas tad būtu atbildīga par vēlējuma piepildīšanos. Buramvārdiem šāds personificēts vidutājs nav nepieciešams, jo maģiskā rīcība principā pati par sevi gādā par vēlamo rezultātu.

Saules dainās starp lāstiem parādās vairākas tās pašas dzejas gleznas, kas iecienītas arī citos, daudz miermīlīgākos kontekstos. Tāda ir formuliskā divrinde par saules pazušānu mākoņos, kas sastopama dažnedažādos kontekstos un var kombinēties arī ar lāstu, t.i., ar vēlējumu sava auguma pēlējam pazust un izgaist gluži tādā pašā veidā kā mākoņu apslēptajai saulei:

8947 (Rg Rembate)

Te bij saule, te pazuda

Melnajos debešos.

Dod, Dieviņi, tā pazust

Man' auguma pēlējam.

Dievbijīgā Dieva piesaukšana un lūgšana šai tekstā nekādā veidā nemazina tā Jauno nolūku — taisni otrādi — Dievs šeit tiek piesaukts kā vidutājs, lai lāstam piedotu vairāk spēka! Tas pats redzams līdzīgā dziesmā, kas atkal novēl savam pēlējam rita saules neredzēt — tātad nomirt:

8366 (Rg Nitaure)

Dievs dod tam neredzēt

Rīta saules uzlecot,

Kas manam augumam

Nezināmu vainu lika.

Kaut radušies kā reakcija pret Jaunprātiem aprunātājiem, pēlējiem un neslavas cēlājiem, šie lāsti savā bargumā ir stipri nesaudzīgi, gluži tāpat vairākās līdzīgās dziesmās (piem., 8435, Rg Ikšķile). Mazliet mīkstinātā nozīmē varbūt varētu arī iedomāties, ka meita nevēl savam pēlējam burtiski pazust no zemes virsas, bet tikai ar savām nevalodām pazust no sabiedriskās skatuves, tā pārtraucot savu Jauno un kaitīgo rīcību pret viņas labo slavu (un precību izredzēm). Vairums šādu tekstu tomēr šķiet diezgan nepārprotami tēmēti pret aprunātāju kā fizisku būtni.

Jauno vēlējumu dienā saules neredzēt citos variantos vēl pastiprina paralēlais vēlējums naktī miega negulēt. Ne viens, ne otrs šeit nav domāti īsti burtiski, bet drīzāk kā eifēmistiskas parafrāzes vēlējumam, lai minētais cilvēks nomirtu:

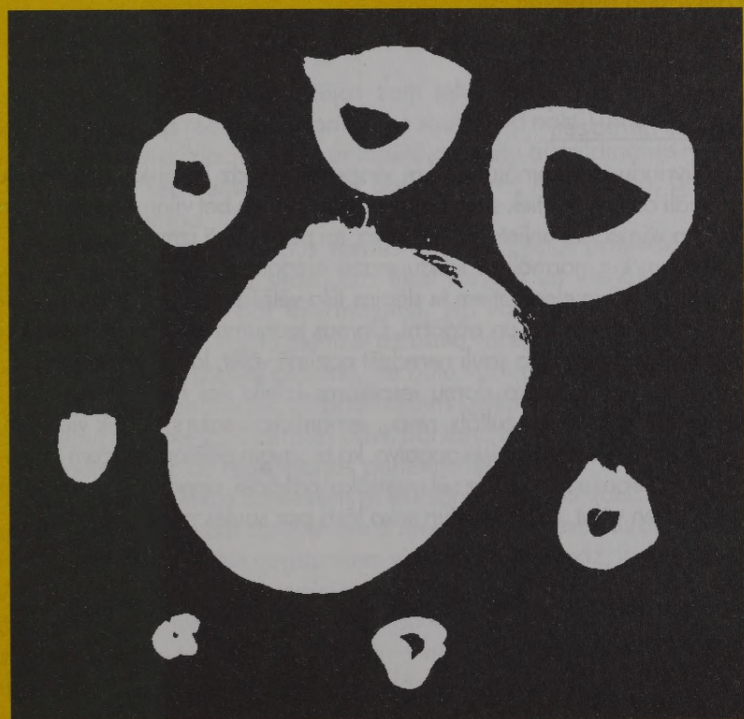
8420 (Vlk Zvārtava)

Es savami pēlējam

Daudz laimītes nevēlēju:

Naktī miega negulēt,

Dienā saules neredzēt.

Pirmās divas rindas te, protams, ir augstākā mērā ironiskas, jo savam pēlējam cilvēks ne tikvien *daudz laimītes nevēlēja*, bet grib tam novēlēt cik nu lielu nelaimi vien iespējams! To pašu četrindi var pagarināt līdz sešrindes apjomam ar divrindu iestarpinājumu — vēlējumu savam pēlējam izdarīt ar dažādiem mājlopiem kādu greizu un tiem nepiedienīgu darbību:

40322 (Md Cesvaine)

Es savam pēlējam

Mūžam Jauna nevēlēju:

Cūku jā, kazu cirpt,

Aveniņu svilināt.

To vārdiņu vien sacīju:

Rītu saules neredzēt.

Šis divrindu iestarpinājums tikai virspusēji sniedz komisku uzskaiti, kur avens, kas normāli dotu vilnu, tiek svilināts kā nokauta cūka, bet vilnu cirps no kazas, kam ir īsa, asa un vērpšanai nelietojama spalva, tai pašā laikā izmantojot barokli cūku par jājamo zirgu, kur normāli to ieliktu mazā aizgaldiņā, lai tā ātrāk nobarotos. Aiz šķietami komiskiem elementiem te slēpjas tiša vēlēšana uz Jaunu — lai pēlēja dzīvē viss ietu greizi, neauglīgi un ačģārni. Domas Jaunumu apstiprina pēdējā rinda, kur atkal vēlējums kādam rīta sauli neredzēt nozīmē vēlēt, lai tas nomirtu.

To pašu rūgti ironisko domu iespējams izteikt vai nu pozitīva, vai negatīva apgalvojuma formā — rezultāts, resp., semantiskais saturs, paliek viens un tas pats. Kur iepriekšējā dziesma ironiski apgalvo, ka es savam pēlējam *Mūžam Jauna nevēlēju*, tur nākošā šo ironiju noved līdz vēl augstākai pakāpei, apgalvojot, ka savam pēlējam labu laimi vien vēlot, kam tad tūliņ seko lāsts par saules neredzēšanu:

8428 (Md Cesvaine)

Es savam pēlējam

Labu laimi novēlēju:

Rītā saules neredzēt,

Pupājā padurties.

Cits lāstu formulās iecienīts paņēmiens ir savam ienaidniekam novēlēt kaut ko negatīvu un tad šo domu vēl pasvītrot un pastiprināt ar metaforisku paralēli attiecībā uz sauli. Sekojošā piemērā vēlējums ir, lai Dievs pilnīgi novērstos no tēmētā auguma pēlēja, resp., lai Dievs nekad nenāktu viņam ne tuvumā, gluži tāpat, kā saule debesīs nekad nesatiekas ar mēnesi (arī 40500):

8965 (Md Cesvaine)

Tik ar Dievu satīkties

Man' auguma pēlējam,

Cik saulīte sasatika

Ar mēnesi tecēdama.

Lāsts vai ļauna vēlējums te izteikts īpatnēji apgriezātā veidā, līdzīgi kā sekojošā dziesmā, kur no pirmajiem vārdiem gandrīz varētu domāt, ka sevis aprunātājam meita novēl kaut ko ļoti pozitīvu — spīdēt un mirdzēt —, līdz kamēr dziesmas otrā puse parāda, ka nozīme atkal ir domāta tieši pretēja:

8967 (Rg Suntaži)

Tik spīdēt, tik vizēt
Man' auguma pēļejam,
Cik saulīte nakti spīd,
Mēnesnica dienavidu.

Ļauna vēlējums šeit tāpat maskējas zem tekstuāla apgalvojuma, kas kā paradokss ir tieši pretējs reālai īstenībai — ne saule spīd naktī, ne mēness dienas vidū. Tā ir tāda izgudra izlocīšanās, kur lādētāja varētu aizbildināties — "es jau nevienu sliktu vārdu šeit neesmu burtiski pateikusi" —, kaut doma, protams, ir nenoliedzami ļaundabīga.

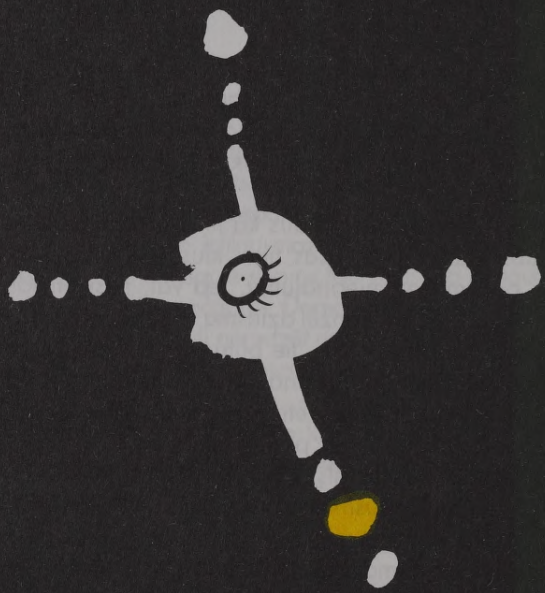
Ļoti svarīgi būtu zināt, vai tādus vārdus kā tikko citētos pret sevis pēļējiem aprunātās un nopeltās meitas skaitījušas tikai klusībā un vienatnē, apslēptās dūsmās un tikai sev pašām par mierinājumu, jeb vai, tieši otrādi, tos mēdza izteikt skaļi, visiem dzirdot. Par to diemžēl dziesmu vācēji savā laikā nav ievākuši attiecīgās ziņas. Ja lāsti izteikti publiski, tie būtu varējuši kalpot kā sava veida sabiedriskais aizsargmehānisms, kā brīdinājums pēļējiem par daudz "nepalaist muti," citādi upuris ar buršanu cīnīsies pretī. Buršana tad būtu ierindojusies starp ļaužu savstarpējo attiecību regulēšanas paņēmieniem.

Teiksmainās vai dievišķās Saules tēls ar buršanu ir saistīts daudz mazāk nekā fiziskā saule. Vienā no savām izpaušmēm dainu Saule ir dievišķās acs redzamais atveids — tā no saviem debess augstumiem visu zin un visu redz, ieskaitot pestējus un burvestības. Uzrunātu ar nemainīgo epitetu "balta", to it īpaši piesauc kā dievišķās taisnības iemiesojumu un kā vienīgo liecinieci piedzīvotām pārestībām vai netaisnībām. Saule tad kļūst par Saulīti — māmuliņu, kas cilvēkbērnu pažēlo izmisumā un sniedz tam mierinājumu bēdās. Tā tas ir sekojošā dziesmā, kur jautājuma zīme teksta beigās liecina par pierakstītāja šaubām, vai tas tekstu sadzirdējis pareizi, jo viņam tas izklausījies nesaprotams. Arī A. Brastiņš savā krājumā "Saules teiksma" (1977:52) šo tekstu sniedz pie dziesmām par darbiem druvā un tīrumā, bez jebkāda komentāra par tās maģisko saturu:

54966 (Md Sarkaņi)

Saulīt' balta, tu redzēji,
Gaīsa vidu līgodam(a),
Kas manā tīrumā
Biezas putas bļodu lika (?).

Tīrumā noliktā putas bļoda pieder pie tā sauktajām burvju nešļavām, ko mēdza atstāt uz lauka, uz takas pagalmā, zem durvju sliekšņa vai citur. Tie ir

zināmi tradīcijas noteikti priekšmeti, ko lietojuši burvji vai skauģi, lai firumam noņemtu svētību, govij aprautu pienu, cilvēkam uzsūtītu slimību, utt. Pie tādām nešļavām pieder ar sarkanu dzīparu apsietā ola, saukta arī par "gailīti", iespraustas viciņas vai kauliņi, pelnu čupiņas, "nelaimes čupiņas" vai biezputras bļoda, kā citētajā dziesmā. Upuris tad nu piesauc visu redzošo balto Saulīti kā augstāko liecinieci, kas vienīgā vaininieku pie sava nedarba redzējusi. Nepazīstot šīs tradīcijas, rodas smagi pārpratumi par to dziesmu saturu, kurās tie pieminēti. Tā, piemēram, Līdeka sakārtotajos un P. Šmita rediģētajos sējumos sekojošā daina ievietota starp Lieldienu dziesmām, it kā tur būtu runa par Lieldienu olu izpušķošanu:

53125 (V, K)

Es olīnu appušķoju
Ar sarkanu dzīparīnu,
Lai nebrieda rudzi mieži,
Lai nezviedza kumelīni.

M. un M. Grīni (1987:62), savukārt uzskata, ka ola šādā veidā izgreznota zieda došanai, domājams, sakarā ar tautās iešanu. Būtībā ola šādā veidā tiek pārvērsta par burvju nešļavu, tā kļūst par maģisko ieroci un maģiskā procesa veicinātāju, kas gādās, lai izvēlētam upurim neaugtu ne labība, ne kumelji. Tā ir plaša vēriena melnā maģija, piekopta dziļi ļaundabīgā nolūkā.

Blakus savai lomai kā vienam no buršanas fiziskiem darba rīkiem, burvju nešļava izpilda vēl citu svarīgu funkciju. Tas ir burvja tiši atstāts signāls, kas upurim paziņo: "Tev ir ienaidnieks, kas patlaban uzsācis aktīvu darbību, lai tev kaitētu." Tāpat vietai, kur nešļava atrasta, piemīt sava noteikta semiotiska funkcija — tā signalizē, ko tieši burvis nolēmis darīt (tikko citētajā dziesmā — labības laukiem atņemt auglību un svētību un līdz ar to cilvēkiem un zirgiem barību). Kaitniecība te — un ne mazā mērā vien — jau sākas ar upura iebaidīšanu — nešļavas ir psiholoģiska terora ieroci.

RITUĀLĀS MAĢIJAS DARBĪBAS SAULES DAINĀS

Ja daudzām dziesmām vairs nav zināma darbība un rituāls, ar ko tās kopā skaitītas, tad citām tas ir izteikts jau pašā dziesmas tekstā, kā sekojošā piemērā, kur maģiskā rīcība ir audekla gabala saulē **balināšana**:

8871 (Vlk Lejasciems)

Saulītē balināju
Savu linu paladziņu;
Dod, Dieviņ, tā balēt
Man' auguma pēļejam.

Kaut Dievs šeit atkal piesaukts kā palīgs un vidutājs, tā nekādā ziņā nav parasta lūgšana. Izteiktais mērķis ir likt savam naidniekam izbālēt, tātad — palikt slimam, izdēdēt un varbūt pat nomirt. Lai to panāktu, palaga rituālā balināšana saulē kļūst tikpat kā nāvējošs ierocis — tā ir kaitīga rīcība, kas ar maģiskās simpātijas starpniecību ir tieši tēmēta savam ienaidniekam.

Citā, tuvu līdzīgā dziesmā Dievs nav vairs piesaukts un paliek vairs tikai Jaunais novēlējums bez īpaša dievišķa adresāta. Saules balināšana šeit, tāpat kā rindā citu tekstu, uztverta kā kaitīga un analogiski saistīta ar slimību un nāvi:

40538 (Vlk Lejasciems)

Baltu, baltu balināja
Saule linu paladziņ(u);
Lai tā bāl mani skauģi,
Man' auguma pēlājiņ(i).

Vairākos buramvārdos pieminēta rituāla burvestības ugunscura kuršana, un kāda Jāņu dziesma no vispārējā dainu masīva mudina saimnieku Jāņu nakti negulēt tamdēļ, ka Skaugīts kūra uguntiņu viņa lauka galiņā (32475). Burvju ugunscura dūmiem piedēvēts tāds pats kaitējošs iespaids kā saules balināšanai, kā tas redzams sekojošā dziesmā, kur abi nostādīti paralēlē:

54888 (Dv Kapiņi)

Aiz azara guni kiuru,
Par azaru dyumi guoja:
Caur dyumim dīgu vylku,
Caur sauli balynuoju.

Tas ir tas pats motīvs kā visiem pazīstamajā, bet ne vienmēr izprastajā pantā Uz akmeņa malku cirtu, Strautā kūru uguntiņu, Lai sildās tie ļautiņi, Kas man laba nevēlēj. Saules dainās šim motīvam ir vēl paradoksālāka versija, kur strautā kurtajam ugunim ne tikvien malka tiek cirsta uz akmens (kas vēl būtu fiziski iedomājams, kaut ne ieteicams, ja negrib samaitāt cirvja asmeni), bet ugunscuram vajadzīgās skaidas tiek šķeltas no paša akmens. Divainās izrīcības šai dziesmā vēl papildina paradoksālā doma par ļaudīm, kas "nosala saulītē", kuri droši vien bija tie paši, "kas man laba nevēlēj" citu dziesmu vārdos:

40969 (Dv Vīpe)

Lai bēdāja velns par bēdu,
Es par bēdu nebēdāju:
No akmeņa skaidu šķēlu,
Strautā kūru uguntiņ',
Lai sildāsi tie ļautiņi,
Kas nosala saulītē.

Akmens kā tāds dainās nes ļoti izteiktu maģisko spēju slodzi, kas parasti uztverta kā sargājoša. Kad, gatavodamies kara gājienam, karavīrs izved rituālu

ar dzelzs vārdiem, lai aizsargātos no ievainojuma, tas lieto izteicienu: *No akmeņa taukus ņēmu, Ziedu savu augumiņ'.* Skaidu šķelšana no akmens ir fiziski tikpat neiespējama un paradoksāla kā tauku ņemšana un pieder tam pašam simbolu kompleksam par akmens spēka izmantošanu un piesavināšanos gan aizsargburvestībās, gan aktīvos uzbrukumos saviem ienaidniekiem.

Visa šī simbolu un rituālu kompleksa maģisko nozīmi vēl tiešos vārdos apstiprina kāda dziesma no Bārtas (55238): *Teica mani tie ļautiņi, Kad es liela zavitniece: Uz akmiņa malku cirtu, Strautā kūru uguntinu.* Buršanas ugunskurs un tā dūmi, simboliskā malkas ciršana uz vai no akmeņa, ciešā simboliskā saistībā ar ūdeņiem un diega vilkšanu caur dūmiem, tas viss te veido vienu veselumu, kas atsaucas uz acīmredzami tautā senāk labi pazīstamu maģisko izrīcību kopumu.

LIETUS VĀRDI

Rietumeiropas zemēs viena no smagākām apsūdzībām, ko Vidus un vēl Renesanses laikos mēdza vērst pret raganām, bija tām pierakstītā spēja izsaukt vētras, krusu un negaisus, tā iznīcinot ražas vai izsaucot kuģu avārijas. Latviešu lietus vārdu vairuma nolūks ir taisni pretējs — apturēt lietu un atsaukt saulainu laiku. Latviešu tradīcijās nemana lietu vai pārkonu saucējus vārdus Jaunā nozīmē, kā kaitniecības ieročus, bet gan tikai lai izglābtu ražu no pārlieta sausuma. Tas labi saprotams, jo latviešu burvji paši arī bija zemes kopēji, un nebūtu bijis lielas jēgas uzsūtīt kaimiņam negaisu, ja pašam no tā arī labība sakristu veldrē!

Sauļes dainās lietus vārdi dažādās variācijās izsaka stipri līdzīgas pamata domas. Visīsākie vārdi tiešā uzrunas formā aicina lietu doties projām un lūdz saulīti nākt šurp, formas ziņā tā stipri tuvojoties lūgšanai tās reliģiskā izpratnē:

2849 (Rg Ķēči=F558.12)

Aizeji, lietīņi, rūkdamis, kaukdamis,
Atnāci, saulīte, ligodama.

Citur lietus uzrunāts nolieguma formā līdz ar attaisnojumu, ka tas vairs nav vajadzīgs. Cilvēku pašu vajadzība pēc siltas saules nav izteikta tieši, bet tiek it kā pieklājīgi un diplomātiski noklusēta, piedēvējot to tikai bitēm un putniem (līdzīgi arī F139,443).

28659v1 (Rg Zaube, Klīgene)

Nelij, lietīņ, nelij, lietīņ,
Še tev vairs nevajag.
Še vajaga siltas saules
Bitītēm, zilitēm,
Bitītēm, zilitēm,
Dzeltainām cielavām.

Garākie lietus vārdi vēl turpinās ar argumentiem, kamdēļ lietus būtu vēlams šobrīd nolīt citur, pēc iespējas tālāk prom, kā, piemēram, viņpus jūras. Gluži kā advokāts tiesneša priekšā, lietus vārdu skaitītājs gribētu lietiņu pārlicināt, ka tas vairāk vajadzīgs pie tādiem ļaudīm, kas staigā ar melnām villainēm (F935,2671) vai kas vispār ir melni un nemazgāti, jo ūdens tur ir tik maz, ka tas jāpērk par naudu, kamēr cilvēkiem pašiem jāmazgājas un veļa jāvelē purva rāvas brūnajos ūdeņos:

2850 (B Iecava)

Aizej, lietiņ, rūkdams, kaukdams,
Atnāc, saulīte, spiguļodama!
Viņpus jūras melni ļaudis,
Ūdens glāzīte vērdiņu maksā,
Rāvā kreklus izmazgāja,
Rāvā muti nomazgāja.

Vēl soli tālāk iet tie vārdi, kas mēģina lietutiņu aizsūtīt uz pavisam precīzu vietu — pie "melniem igauņiem", citādi paturot to pašu loģisko attaisnojumu par melniem cittautiešiem, kam lietus vajadzīgs, lai izmazgātu savas drēbes, kamēr baltiem latviešiem tai brīdī tas būtu pilnīgi lieks:

2851 (Vlk Veclaicene)

Aizej, lietiņ, rūkdams, kaukdams
Uz tiem melniem igauņiem;
Atnāc, saulīt, ligodama,
Uz tiem baltiem latviešiem.
Igauņiem melnas drēbes,
Tiem lietiņa vajadzēja;
Latviešiem baltas drēbes,
Tiem lietiņa nevajaga.

Gluži tā pati loģika valda igauņu lietus vārdos, kā, piemēram, viņu pazīstamajā Pērkonā litānijā, kas lūdz Pērkonu bargos negaisus sūtīt pie svešiem ļaudīm, bet pašiem igauņiem atvēlēt tikai maigi spirdzinošos un auglīgos lietutiņus. Īpatnējā kārtā, arī uz pašu latviešu cilvēkiem var attiecināt līdzīgas iztēles gleznas par ūdens trūkumu un par villainēm, kas pavisam nepiemērotā un ačgārnā veidā (kā īstai meitai pasakās par vecīša pirtiņu) jāvelē dūņās un pēc tam jāizskalo sarkanbrūnā rāvas ūdenī:

7534v1 (Md Liezēre)

Spīdi, vizi, saulīte,
Ābeju dārzā,
Tur mūsu māsiņa
Vilnātnes velē.

Dūņās velēja,
Rāvā skaloja;
Ūdens stopiņš
Vērdiņu maksā,
Sudraba vālite
Dālderīti.

Pēdējā gadījumā dziesma savā iekšējā uzbūvē ir pretrunīga, un izklausās, it kā te būtu notikusi kontaminācija starp vārdiem, kas piesauc sauli, un tiem, kas piesauc lietu. Barons šo dziesmu ievietojis vienkārši pie citām dziesmām par velēšanu, un tai atbilstošā pamatdziesma ir parastā saules piesaukšanas četrinde:

7534 (Rg Annas muiža)
Spīdi, vizi, saulīte,
Ābeļu dārzā,
Tur mana māmiņa
Villānes velēja.

Arī garākajā, iepriekš citētajā variantā, pirmās divas rindas atbilst parastiem "lietus vārdiem", kas būtībā ir "saules vārdi". Tie aicina saulīti spīdēt un lietu raida prom, jo veļas dienu ideāli izvēlējas saulainā laikā, lai veļu varētu izžaut un tā nesapēlētu. Tas vienmēr sevišķi uzsvērts par villainēm, kas, protams, ļoti lēni žūst. Dziesma arī turpinās ar vārdiem, kas normāli lietu raidītu projām uz citu vietu, jo sniedz argumentus par to, kamdēļ lietus, ne saulīte, **tur** — kādā citā un tālā vietā — būtu vajadzīgs. Pretruna tikai nāk no tā, ka saulītei prasa spīdēt tai pašā ābeļu dārzā, kur "mūsu māsiņai" redzami pietrūka ūdens. Dramatiski pārspilētie, uzspēlētie apraksti par to, cik pastāvošais sausums ir briesmīgs un cik ļoti nabaga māsiņai tādēļ ir jācieš, tikai pastiprina domu par lietus vajadzību. Mans minējums būtu, ka variantā 7534v1 divi dažādi lietus vārdi ir nepamatoti salīmēti kopā.

Ja iepriekšējos lietus vārdu piemēros baltās un melnās krāsas pretstats vienmēr attiecināts uz cilvēku — vai nu Latvijas, Igaunijas, vai aizjūras iedzīvotāju — drēbēm, tad grupā citu lietus vārdu labs laiks metaforizēts kā pašas teiksmainās Saules baltas (t.i., tīri izmazgātas) drēbes vai krekli, pretstatā melnām (t.i., netīrām un savalkātām) drēbēm vai krekliem. Abos gadījumos šie asie krāsu kontrasti lietus vārdos rada ļoti dzīvas vārdu gleznas, kas teicējam palīdz asi un skaidri vizualizēt vēlamo rezultātu pēc labākajiem baltās maģijas principiem. Savā uzbūvē dziesmas par Saules krekliem pieslēdzas plašajam tematiskam motīvam par teiksmainās Saules drēnām, ko kādā jau agrāk publicētā rakstā esmu vispārīgi iztulkojusi kā dabas metaforas un dievišķas epifānijas reizē (Viķe-Freiberga, 1990). Laba un slikta laika periodiskā izmaiņa dabā šais dziesmās salīdzināta ar iknedēļas "veļas ciklu" cilvēku dzīvē, kur tīra veļa tiek savalkāta, tad nodota mazgāšanā, izmazgāta un izvelēta, un tā atkal no jauna kļūst tīra valkāšanai.

H. Biezais (1972:195—196) gan uzskata, ka sekojošās dziesmas 1. variantā runāts par balto Saulīti tās ētiskā izpratnē, un lieto šo argumentu, lai apstrīdētu Adamoviča (1940) apgalvojumu, ka dainu Saule vispār esot baltās drānās tērpusies. H. Biezais pie tam izmanto šo piemēru, lai pārņemtu Adamovičam nomaldīšanos no lietišķās pētniecības ceļiem un pievēršanos radošai fantāzijai. Es pati šeit saredzu nenoliedzamu tekstuālu atsaukmi uz saules baltām drānām, kas izmantota kā dzejas glezna, lai radītu baltajā maģijā nepieciešamo vēlāmā rezultāta vizualizāciju. Pretēji tai dziesmai, kur baltā Saulīte tika piesaukta kā dievišķa lieciniece burvju nešļavas nolikšanai, manās acīs šeit visas norādes liecina tikai par lietus vārdiem:

34028 (Md Bērzaune, Odzienu; C Ērgļi)

Velc, Saulīte, baltu kreklu,
Met melno jūriņā,
Lai velēja Jūras meitas
Ar sudraba vālitēm!

34028 v1 (Vlk Jaunroze)

Spiguļo, Saulīte,
Spiguļo, spiguļo!
Met melnu kreklu zemē,
Velc baltu mugurā.

Šo Vidzemes dziesmu meteoroloģiskā atšifrējumā saulītes melno kreklu nodošana Jūras meitu rokās nozīmētu, ka vairums negaisu savā kustībā virzītos uz Baltijas jūras pusi, resp., rietumiem. Būtu interesanti dzirdēt no meteorologiem vai laika novērotājiem, vai tas tā dabā tiešām ir vai nav, resp., vai negaisi Vidzemē tik tiešām virzās galvenokārt no austrumu uz rietumu pusi. (Kvebekā, piemēram, situācija ir otrāda: negaisi visbiežāk nāk no rietumiem un virzās prom uz austrumiem.) Ja nē, tad dziesmā minētā jūra nebūtu nepieciešami fiziskā Baltijas jūra, bet gan mītiskais Pasaules okeāns, un izteiksmes ziņā — tikai tāda kā mitoloģiska veļas balla Saules tikpat mitoloģiskajiem krekliem!

Uz nedēļas ciklu burtiski atsaucas cits lietus vārdu variants, kur redzams, ka svarīgākais ir pierunāt Saulīti uzvilkt baltu kreklu pirmdienas vakarā, lai tad visu nedēļu Saules kreklis turpinātu spīdēt, resp., lai valdītu saulains laiks. Tas atkal ir sākuma maģijas moments, kur katra skaidri sazīmējama laika posma pašam sākumam piemīt īpašas maģiskas spējas vai nu pareģot, vai pat cēloņsakarīgi noteikt visa tam sekojošā perioda raksturu:

F868,3305 (Azp Apriķi)

Velc, Saulīte, baltu kreklu,
Piermdienas vakarā,
Tas spīdēs spoži, balti
Visu garu nedēļiņu.

Līdzīgi sākuma maģijas momenti sastopami vēl daudzos citos dainu motīvos. Kā jau to redzējam iepriekšējā nodaļā — laika apstākļi, kas valda kāzu dienā, ir kā zīmes, kas atļauj pareģot, vai visa turpmākā laulības dzīve būs laimīga vai nelaimīga, dzeguzes pirmā kūkošana vasaras sākumā pareģo, cik vasaras vēl cilvēkam dzīvojamas, un tā joprojām.

SAULE MAĢISKĀS ZĪMĒS VAI RAKSTOS

Pēdējo gadu laikā atdzimusi interese par senām latviešu zīmēm un ģeometriskiem rakstiem, un izplatījies pārliecība, ka daudziem no tiem senos laikos piemītušas maģiskas funkcijas. Dainu materiālos par šo jautājumu diemžēl atrodam gaužām maz tiešu liecību. Saules dainās ir tikai divi dziesmu pieraksti, kur karavīra māsa (31945) vai līgava (53085), kara karogu rakstīdama, piesauc saules un mēness maģiski sargājošo spēku:

53085 (B Rundāle)

Karavīra līgaviņa
Sēd aiz galda raudādama,
Sēd aiz galda raudādama,
Karodziņu rakstīdama;
Vidū šuva savu sirsniņu,
Iekšā krustu zeltodama,
Apkārt šuva mīļas domas
Sudrabotu pavedienu:
Lai saulīte mirdzēdama
Bāliņami priekšā teka,
Lai sudraba mēnestiņis
Pakaļ teka sargādamis.

Taču pat šais dziesmās nav tiešos vārdos teikts, ka mēness un saules raksti bijuši ierakstīti kara karogā. Tekstuāli minēti ir tikai krusti, sirsniņa un mīļas domas, pie kam pēdējie divi nav dainu stilam īpaši raksturīgi un izklausās aizdomīgi romantiski. Katrā ziņā dziesma uzbur ļoti dramatisku un gleznainu ainu, kur karavīra līgava vai māsa viņa kara karogā ieraksta gan pati savu vēlējumu, lai tas paliktu dzīvs, gan piesauc dienas un nakts spīdekļus kā karavīra sargātājus.

Netiešā veidā uz saules, mēness un zvaigžņu zīmēm kā ornamentu varētu atsaukties arī motīvs par bārenes teiksmaino vainadziņu, kam saule priekšā un mēness pakaļā, un rīta un vakara zvaigznes gar malām:

5962 (Lp Tāši)

Kur, māsiņa, tu dabūji,
Tik raženu vainadziņu?
— To man pirka dui brālīši,
Viens otrami spītēdami.
Jaunais brālis zeltu pirka,
Vecais brālis sudrabiņu;
Rīgā pirka, naudu deva,
Vāczemēi kaldināja.
To man kala dui vasaras
Trīs dimanta kalējiņi.

Priekšā man zeltu lika,
Pakajāi sudrabiņu;
Priekšā man saule lēca,
Pakajāi mēnestiņš,
Ikkatrā pusītē
Rīta zvaigzne ar vakara.

Kaut šķiet, ka vēl nekur nav atklāti seno laiku vainagi ar gluži tādu rakstu kombināciju, te skaidri samanāma seno ģeometrisku rakstu simboliskā vērtība un to maģiskais nolūks — nodrošināt vainaga valkātājam debesu spīdekļu maģisko spēku, kas to pasargātu no visām pusēm. Interesantā kārtā, lai caur simbolisku zīmi piesauktu ar sauli saistīto pozitīvo spēku svētību, nav nepieciešams, lai raksts burtiski attēlotu tradicionālās “saulītes” formu. Kā redzams no sekojošās dziesmas, kas dziedāta, līgavu vedot prom uz tautu sētu, kāzās ar zobeniem cirstie krusti varēja spēlēt gluži to pašu lomu:

18304 (Tk Dzirciems)

Krustu cirtu, roku sniedzu,
Vedu savu vedamo.
Saulīt' manim priekšā riti,
Laimiņ, nāci pakajā.

Laima un Saule te nostādītas paralēli, kā viena otrai līdzvērtīgas. Saules loma būtu ritēt pa priekšu un ar gaismu, siltumu, pārticību un izdošanos sagatavot jaunajam pārim dzīves ceļu, kamēr Laima sargādama tiem sekotu no muguras, gluži kā citās dziesmās to darītu Mēnestiņš.

Mazāk skaidra saistība ar ģeometriskiem rakstiem ir tajās dziesmās, kur pārcilvēciņi pacilātā veidā ir apdziedāti bāleliņi kā karavīri:

F796,10960 (Kld Zvārde)

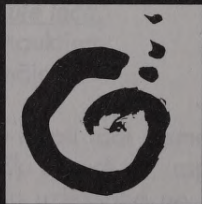
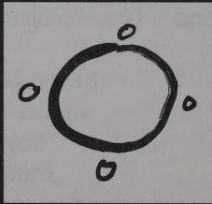
Es pazinu sav' bāliņu
Kara vidū ligojot:
Pieci pušķi cepurē,
Sešas zvaigznes zobenā;
No cepures gaisma ausa,
No zobena saule lēca,
No kumeļa iemauktiem
Mēnesnica ritināja.

Te kopā savienoti tādi elementi, kam varētu būt attiecīgs substrāts fiziskā īstenībā, kā pušķi cepurē un, iespējams, zvaigznes zobenā, — ar tādiem — kā debesu spīdekļu uzlēkšana no jājēja vai viņa kumeļa piederumiem —, kas izprotami tikai simboliski. Karavīra debesu spīdekļiem līdzīgais mirdzums, ko

nav iespējams iztulkot nekādā burtiskā nozīmē, nav tikai dzejiski pārspilēta viņa izskata cildināšana, bet varētu būt par zīmi tam, ka viņš kara laukā bauda šo spīdekļu maģisko aizsardzību un svētību.

NOSLĒGUMAM

Šai nodaļā mēģināts virkni fragmentāru un dažādos krājumos ļoti izkaisītu dainu un buramvārdu tekstu sagrupēt un izgaismot pēc to konceptuālās saistības ar sauli no vienas puses un ar maģisko domāšanu un rituāliem no otras. Šādā veidā dziesmas sakopojot pa motīviem, bieži kļūst iespējams izskaidrot arī tādus tekstus, kas vieni paši varētu likties visai miklaini. Ņemot vērā dainu relatīvi vēlo pierakstīšanas laiku, kā arī gadsimtiem ilgo un nežēlīgo tautas maģijas vajāšanu, pārsteidzoši liels skaits saules dainu satur nepārprotamas liecības par maģijas nenoliedzamo klātieni latviešu lauku ikdienas dzīvē. Visvienkāršākā līmenī varbūt situējami lietus vārdi, kam parastais nolūks ir aicināt fizisko saulīti spīdēt un lietu raidīt prom kur citur. Citur maģiskās saules simbolika var būt ļoti dažāda, atkarīga no konteksta, un sarežģītā veidā sazarojusies kopā ar dažādām cilvēku vēlmēm un vajadzībām. Saules lēktam un rietam, un ar tiem saistītām debesu pusēm, saules spīdēšanai vai nespīdēšanai, kustībai ar sauli, kas seko saules virzienam debesu jumā, vai kustībai pret sauli, pretējā virzienā, — visam tam piemīt ļoti spēcīgi maģiskie spēki, kas piesaukti un izmantoti buramvārdos un burvestībās savā duālā — gan dzīvinošā, gan nīcinošā — aspektā, gan kā aizsargvārdi, gan kā uzbrukumi.

- Adamovičs, Ludis (1940). *Dižā debesu sēta latviešu mitoloģijā. Le (grand) domaine céleste dans la mythologie lettone. Acta Universitatis Latviensis* (Rīga), Theol. 1, 5.
- Adamovičs, Ludis (1956). *Senlatviešu mitoloģija. Arvēds Švābe, Kārlis Straubergs un Edīte Hauzenberga-Šturma* (red.), *Latviešu tautas dziesmas* (11. sēj., 557.—576. lpp). Kopenhāgenā: Imanta.
- Alksne, Zenta (1995). *Saules rīte Latvijās novadu dainās. Zvaigžņotā Debess, Pavasara numurs*, 16—21.
- Arājs, Kārlis (red) (1994). *Pilna nora baltu avju*. Rīga: Spridītis.
- Ārends, P. (1931). *Kā latvieši senāk istabas iekārtojuši un apgaismojuši. Jānis Endzelins un Roberts Klaušņiņš* (red), *Latvju tautas dainas* (8. sēj., 31.—101. lpp). Rīga: Literātūra.
- Balys, Jonas (1950). *Lithuanian mythology. Maria Leach* (red.), *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend* (631.—634. lpp). New York: Funk & Wagnalls.
- Balys, Jonas (1953). *Parallels and differences in Lithuanian and Latvian mythology. Auseklis, Societas theologorum Universitatis Latviensis* (red), *Spiritus et Veritas* (5.—11. lpp). Eutin, Deutschland: Andr. Ozoliņš Buchdruckerei.
- Barons, Krišjānis un Henrijs Visendorfs (Wissendorff), (red). *Latvju dainas. 6 sējumi. 1. sējums, 1.—4. burtnīca, Mitau (Jelgava): Draviņ-Dravnieks, 1894—95; 1. sējums, 5.—10. burtnīca, Rīga: Kalniņš & Deutschmans, 1895—98; 2.—6. sējumi, Sv. Pēterburga: Keizariskā Zinātņu Akadēmija, 1903—15.*
- Barston, Ann (1994). *Witch craze: A new history of European witch hunts*. New York: Pandora/ Harper Collins.
- Bērziņš, Ludis (1959). *Ievads latviešu tautas dzejā: Metrika un stilistika*. Rīga: Latvijas universitāte, 1940; 2. izd. Čikāga: Baltu filologu kopa.
- Bērzkalne, Anna (1942). *Dziesma par zēlumā nomirušo puisi*. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.
- Bibele: vecās un jaunās derības svētie raksti. London: The British and Foreign Bible Society. 1966.
- Biezais, Haralds (1972). *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Brašiņš, Arvids (1967). *Māte Māra. Klivlande: Māra*.
- Brašiņš, Arvids (1977). *Saules teiksmas. Klivlande: Māra*.
- Cabot, Lauri (with Tom Cowan) (1990). *Power of the witch*. New York: Delta.
- Campbell, Joseph (1968). *The masks of God: Creative mythology*. New York: The Viking Press.
- Cook, Arthur Bernard (1925). *Zeus: A study in ancient religion* (2. sēj.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dainu Datu Bāze (1982). *Datoriem pieejama transkripcija no: A. Švābe, K. Straubergs, and Hauzenberga-Šturma* (Red.) (1952—1956). *Latviešu tautas dziesmas* (12 sēj.). Copenhagen: Imanta. Pārakstījuši: a) Imants Freibergs un Vaira Viķe-Freiberga Montrealā (1. un 11. sēj., daļas no 2., 8., un 9. sējuma) un b) Valdis Bērziņš, Kristīne Konrāde un Guntis Strazds līdz ar privprātīgu talcinieku grupu Bostonā (pārējie sējumi).
- Dunsdorfs, Edgars (1973). *Latvijas vēsture: 1710—1800*. Stockholm: Daugava.
- Durand, Gilbert (1969). *Les structures anthropologiques de l'imaginaire: introduction à l'archétypologie générale*. Paris: Bordas.
- Durkheim, Ēmile (1915). *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Eliade, Mircea (1956). *Le sacré et le profane*. Paris: Gallimard.
- Eliade, Mircea (1968). *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*. Paris: Payot.
- Endzelins, J. un Klaušņiņš, R. (1928—1932). *Latvju tautas dainas*. 12 sējumi. Rīga: Literātūra.
- Foley, John Miles (1995). *Spellbound: The Serbian tradition of magical charms*. John Miles Foley. *The singer of tales in performance* (99.—135. lpp.). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Freibergs, Imants (1990). *Saules dainu indekss*. Montrealā: Helios.
- Freibergs, Imants un Viķe-Freiberga, Vaira (1987). *Saules dainu datu bāze*. Montrealā: Helios.
- Gäters, Alfrēds (1956). *Die baltische Lauma bzw. Laume und die venetische Louzera. Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, 73, 52—57.

- Gimbutas, Marija (1974). *The Lithuanian God Velnias*. Gerald James Larson (red.) *Myth in Indo-European antiquity* (87.—92. lpp.). Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.
- Gimbutas, Marija (1989). The pre-Christian religion of Lithuania. Pontificio Comitato di Scienze Storiche (red), *La cristianizzazione della Lituania* (13.—25. lpp). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Greimas, Algirdas Julien (1979). *Apie Dievas ir žmones: Lietuvių Mitologijos studijos*. Chicago: AM&M Publications.
- Greimas, Algirdas Julien (1979/1992). *Of gods and men: Studies in Lithuanian mythology* (Milda Newman, Trans.). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Greimas, Algirdas Julien (1989). Etymological notes on some theonyms in Mannhardt. Vaira Viķis-Freibergs (red), *Linguistics and poetics of Latvian folk songs*. (113.—120. lpp). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Halpern, Barbara Kerewsky un Foley, John Miles (1978). The power of the word: Healing charms as an oral genre. *Journal of American Folklore*, 91, 903—924.
- Harris, Marvin (1974). *Cows, pigs, wars, and witches: The riddles of culture*. New York: Vintage.
- Ivanov, V. V. & Toporov, V. N. (1973). A comparative study of the group of Baltic mythological terms from the root *vel. *Baltistica*, 9, 15—27.
- Johansons, Andrejs (1975). *Latvijas kultūras vēsture: 1710—1800*. Stockholm: Daugava.
- Jansons, Janis Alberts. (1937). *Maģija latviešu tautas tradīcijās*. Rīga: Valters un Rapa.
- Jouet, Philippe (1989). *Religion et mythologie des Baltes: une tradition indo-européenne*. Milano/Paris: Archè.
- Joyce, James (1916/1977). *A Portrait of the Artist as a Young man*. Norwalk, CT: Easton Press.
- Karulis, Konstantīns (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2 sējumi. Rīga: Avots.
- Klētnieks Jānis (1985). Seno latviešu zvaigžņu dievības. *Zvaigžņotā Debess, Vasaras numurs*, 2—12.
- Klotiņš, Arnolds un Muktupāvels, Valdis. (1989). Traditional musical instruments and the semantics of their functions in Latvian folk songs. Vaira Viķis-Freibergs (red), *Linguistics and poetics of Latvian folk songs*. (186.—217. lpp). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Krauss, T. (1929). Kā senāk šūdinājuši, pušķojuši un valkājuši cepures. Jānis Endzelīns un Roberts Kļauņiņš (red), *Latvju tautas daiņas* (4. sēj. , 425.—438. lpp). Rīga: Literātūra.
- Kurrik, Juhan (1985). *Ilomaille: Anthology of Estonian folk songs with translations and commentary*. Toronto: Maarjamaa.
- Kursīte, Janīna (1996). *Latviešu folklorā mitu spoguļi*. Rīga: Zinātne.
- Kurtz, Edith (1937). *Heilzauber der Letten in Wort und Tat* (1. sēj.). Rīga: Druck u. Verlag der AG. "Ernst Plate".
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lévy-Bruhl, Lucien (1922). *La mentalité primitive*. Paris: Alcan.
- Linton, Ralph (1936). *The study of man: An introduction*. New York: Appleton-Century Co.
- Lēnrūts, Eliās (1964). *Kalevala: Somu tautas epos*. Linarda Laicēna tulkojums. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Malinowski, B. (1948/1972). *Magic, science and religion*. New York: Doubleday.
- Mannhardt, Wilhelm (1875). Die lettischen Sonnenmythen. *Zeitschrift für Ethnologie*, 7, 73—104; 209—244; 282—330.
- Mannhardt, Wilhelm (1936). *Letto-Preussische Götterlehre*. Rīga: Lettisch-Literarische Gesellschaft.
- Melngailis, E. (1951—1953). *Latviešu mūzikas folkloras materiāli*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Muižniece, Lalita (1981). *Linguistic analysis of Latvian death and burial folk songs*, Ph D. diss., University of Michigan. Ann Arbor, MI: University Microfilms International.
- Milenbachs, Kārlis (sastādītājs) un Endzelīns, Jānis (redaktors) (1953—1956). *Latviešu valodas vārdnīca*. (6 sējumi). Čikāga: Čikāgas Baltu Filologu Kopa.
- Pakalns, G. (1986). Par aizkapa pasaules lokalizācijas problēmu latviešu tautasdziesmās. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 89—98.
- Pakalns, G. (1988). Ceļa tēma latviešu bērnu tautasdziesmās. J. Darbiniece (red.), *Pasaules skatījuma poētiskā atveide folklorā* (91.—114. lpp). Rīga: Zinātne.
- Pentikäinen, Juha Y. (1987/1989). *Kalevala mythology*. (Ritva Poom Transl.). Bloomington: IN. Indiana University Press.

- Polis, Kārlis (1962). Dievs un dvēsele kā reliģiozs priekšstats aizkristietisko latviešu tradīcijās. Linkolnā.
- Rubin, David C. (1995). *Memory in oral traditions: The cognitive psychology of epic, ballads, and counting-out rhymes*. New York: Oxford University Press.
- Shermer, Michael (1997). *Why people believe weird things: Pseudoscience, superstition, and confusions of our time*. New York: Freeman
- Shorter, Edward (1992). *From paralysis to fatigue: A history of psychosomatic illness in the modern era*. New York: The Free Press.
- Sinaiškis, Vassili (1928). Latviešu poētiskie dabas vērojumi: Saule, mēness, vējš, pasaule vispār. Jānis Endzelīns un Roberts Klaušīņš (red.), *Latvju tautas dainas* (1. sēj., 1.—16. lpp). Rīga: Literātūra.
- Soustelle, Jacques (1940). *La pensée cosmologique des anciens mexicains: représentation du temps et de l'espace*. Paris: Hermann.
- Straubergs, Kārlis (1927—1940). Maģija. A. Švābe, A. Būmanis un K. Dišlers (red.), *Latviešu konversācijas vārdnīca* (13. sēj., 25146.—25150. lpp). A. Gulbis: Rīgā.
- Straubergs, Kārlis (1939). *Latviešu buramie vārdi* (1. sēj.). Rīga: Latviešu Folkloras Krātuve.
- Straubergs, Kārlis (1956). Pie mūžības vārtiem. Arvēds Švābe, Kārlis Straubergs un Edīte Hauzenberga-Šturma (red.), *Latviešu tautas dziesmas* (9. sēj., 91.—104. lpp). Kopenhāgenā: Imanta.
- Strēlerte, Veronika (1953). Dzejas māksla tautas dziesmās. Arvēds Švābe, Kārlis Straubergs un Edīte Hauzenberga-Šturma (red.), *Latviešu tautas dziesmas* (3. sēj., V—XII lpp). Kopenhāgenā: Imanta.
- Szyrwid, C. (1629). *Dictionarium trium linguarum*. Vilnius.
- Šmits, Pēteris (1926). *Latviešu mitoloģija* (68.—71. lpp). Rīga.
- Šmits, Pēteris (1932). Miršana un bēres. Jānis Endzelīns un Roberts Klaušīņš (red.), *Latvju tautas dainas* (10. sēj., 769.—788. lpp). Rīga: Literātūra.
- Šmits, Pēteris (1940—1941). *Latviešu tautas ticējumi*. 4 sējumi. Rīga: Latviešu folkloras krātuves materiāli A.
- Šmits, Pēteris (1965) *Latviešu tautas teikas un pasakas* (2. izd.) (5. sēj.). Waverly, IA: Latvju Grāmata.
- Šmits, Pēteris (red) (1936—1939). *Tautas dziesmas. Papildinājums Kr. Barona "Latvju Dainām."* 4 sējumi. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.
- Švābe, Arvēds (1953a). Sērdieņu dziesmas. Arvēds Švābe, Kārlis Straubergs un Edīte Hauzenberga-Šturma (red.), *Latviešu tautas dziesmas* (2. sēj., 10.—12. lpp). Kopenhāgenā: Imanta.
- Švābe, Arvēds (1953b). Mantojuma tiesības. Arvēds Švābe, Kārlis Straubergs un Edīte Hauzenberga-Šturma (red.), *Latviešu tautas dziesmas* (2. sēj., 83.—85. lpp). Kopenhāgenā: Imanta.
- Švābe, Arvēds, Straubergs, Kārlis un Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.) (1952—56). *Latviešu tautas dziesmas*. 12. sējumi. Kopenhāgenā: Imanta.
- Thomas, Keith (1971). *Religion and the decline of magic*. New York: Scribner's.
- Todorov, Tzvetan (1973). *Le discours de la magie*. *L'Homme*, 13, 38—65.
- Trevor-Roper, Hugh R. (1969). *The European witch-craze of the sixteenth and seventeenth centuries and other essays*. New York: Harper Torchbooks.
- Turner, Mark (1987). *Death is the mother of beauty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vīķis-Freibergs, Vaira (1977). Linear and cyclic time in traditional and modern Latvian poetry. *World Literature Today* [formerly *Books Abroad*], 51, 538—543.
- Vīķis-Freibergs, Vaira (1982). The Devil in Latvian folktales: An analysis of character in relation to plot. E.V. Žygas and P.Voorheis (red.), *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas* (291.—305. lpp). Bloomington: Indiana University. Uralic and Altaic Series Vol. 141.
- Vīķis-Freibergs, Vaira (1989). Oral tradition as cultural history in the lyrical world of the Latvian daina. Vaira Vīķis-Freibergs (red.) *Linguistics and poetics of Latvian folk songs* (3.—13. lpp). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Vīķe-Freiberga, Vaira (1990). Teiksmainā Saule un Saules mīts. *Karogs*, 10, 119—126.
- Vīķis-Freibergs, Vaira (1991) *La logique de la poésie. Mémoires de la Société royale du Canada*. N° 44, 115—130.
- Vīķe-Freiberga, Vaira (1992). Teksta vienības, to mainība, formuliskā uzbūve un kombinatorika latvju dainās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. N° 9 (542), 7—17.
- Vīķe-Freiberga, Vaira (1993a). *Par dainu tēvu un dainu pasauli*. Grāmata *Dzintara kalnā* (15.—29. lpp.) (2. izd.). Rīga: Zvaigzne.

- Viķe-Freiberga, Vaira (1993b). Dzejskā iztēle latvju dainās. Grāmatā Dzintara kalnā (30.—50. lpp) (2. izd). Rīga: Zvaigzne.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1993c). Vārda vara: buramie vārdi un burvestība dainās. Grāmatā Dzintara kalnā (66.—87. lpp.) (2. izd). Rīga: Zvaigzne.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1994). Sinonimais un analogais paralēlisms dainās un cittautu folklorā. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 9/10, 1—10.
- Viķis-Freibergs, Vaira (1995). The negative parallel or negative simile in Latvian folk poetry. Journal of Baltic Studies, 26 (1), 3—22.
- Viķis-Freibergs, Vaira (in press). Similarity and contrast in Latvian folksongs. In: Fanch Postic (Ed.), 25e Conférence sur les ballades/ 25th International Ballad Conference. Mellac, France: Centre de Recherche Bretonne et Celtique, Université de Bretagne Occidentale. 1998
- Viķe-Freiberga, Vaira un Freibergs, Imants (1991). Saules Dainas. Rīgā: Grāmata.
- Vyse, Stuart A. (1997). Believing in magic: The psychology of superstition. New York: Oxford University Press.
- Zālīte, Māra (1987). Pilna Māras istabiņa.
- Zheleznova, Irina (red.) (1989). The northern lights: Fairy tales of the peoples of the north. Moscow: Raduga Publishers.

Adamovičs	20, 185	Empedokls	108
Afrodīte	167	Endzelins	129
Aids	46, 68	Fausts	136
Alsunga	173	Foley	60, 142, 146
Amerika	41	Francija	41
Apgaismība	63	Frazer	126
Arājs	99, 158	Freibergs	7, 140
Ārend	99	Freizers	126, 129
Aristotēlis	103	Gardner	123
Atēna	167	Gāters	81
<i>Baldrs Draumar</i>	189	<i>Gegut</i>	167
Balys	81	Gimbutas	58, 68, 93
Bamberga	138	Gimbutiene	58
Barons	11, 13, 15, 16, 32, 75, 129, 206, 219	Greimas	93, 119, 166, 167
Barston	137	Griekija	20
Bārta	84	Grīni	215
Bergmanis	133	Grobiņa	133
Bērziņš	74, 142	Gustlaffs	93
Bērzkalne	26	Ģēte	136
Beth	207	<i>Hāidās</i>	46
Biezais	31, 35, 66, 67, 76, 220	Halpern	60
Bībele	28, 38, 56, 63, 68, 69, 147	Harris	136
Bondars	99	Heine	81
Brastiņš	57, 140, 158, 159, 201, 213	Hekāte	59
Brigādere	69	Helu	189
Bruģu tiesa	133	Herms	93
Cabot	137	Hermejs	59
Campbell	59	Holande	41
Cook	20, 92	Homērs	68
Cowan	137	Indra	92
Danaidām	68	Ivanovs	68
Daugava	86, 158, 161	Jānis	90
Daugaviņa	161	Jāņa Atklāsmes	74, 89
Daugavpils	174	Jānītis	73, 87, 88, 89, 90, 93, 158
de Lannoy	85	Jansons	132, 166, 200
Dievs	7, 20, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 39, 44, 45, 52, 56, 58, 59, 60, 63, 66, 73, 74, 85, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 99, 108, 109, 114, 133, 136, 141, 155, 158, 174, 188, 195, 201, 202, 209, 210, 212, 216	Janševskis	26
Dieviņi	109	Jāņi	63, 73, 87, 88, 89, 90, 158, 185, 216
Dieviņš	24, 31, 32, 42, 66, 69, 83, 84, 89, 90, 100, 103, 108, 109, 141, 154, 174, 202, 210, 215	Jauņā Derība	74
Dievīti	30	Jelgava	77
Dievmāte	136	Jezeņ, Jezu	94
<i>Diaskuroi</i>	20	Jēzuss Kristus	90, 94
Dirkheims	129	Jods	96, 91
Dunsdorfis	41	Johansons	56, 63, 133
Durand	59	Jouet	92, 93
Džoiiss	67	Joyce	67
Eiņšteins	123	Jūdu Filons	20
Eiropa	41	Kabota	137
Eliade	68, 123, 129, 189, 207	Kalevala	81
Elizeja	68	Kāli	27
		Karulis	67
		Kastors	20
		Klētņieks	157
		Klotiņš	88
		Kokina	99
		Korāns	147

Krāmers	137	Pērkons	87, 91, 92, 93, 94, 122, 129, 158, 182, 205, 218
Krauss	24	Pēķītis	93, 94
Krievzeme	77, 174	Pickūls	93
Kurriks	93	Piebalgs	200
Kursīte	157	Pikens	94
Kurtz	60, 68, 91, 122, 186, 195, 206, 207	Pikis	93
Kurzeme	16, 52, 56, 57, 77, 103, 108, 113, 133, 176, 177, 179, 184, 204	Pikkens	93
Laima	21, 25, 29, 30, 32, 33, 57, 63, 93, 98, 99, 108, 167, 170, 171, 201, 222	Pikols	92, 93
Laime	33, 108, 170, 171, 172	Pikti	93
Laimiņa	21, 30, 171	Piktis	93
Lakoff	110	Piktulis	91, 92, 93
Latgale	16, 77, 84, 94, 117, 156, 173, 179	Pikulš	93
Latvija	9, 24, 26, 41, 43, 99, 132, 133, 138, 140, 160	Pikulšas	93
Laumas meita	80, 81	Pitagors	20
Laumes	81	Pikis	91, 92, 93, 94
Laumes meita	209	Pikīts	92
Lejaskurzeme	26, 84, 195	Polideiks	20
Lāvi-Brīls	126	Polis	93
Limbaži	194	Pykullis	93
Linton	36	Raganu veseris	137
loorits	93	Ramms	194
Lucifers	136	Renesanse	217
Maija	69	Rietumeiropa	26, 46, 81, 90, 149, 217
Malinovskis	129	Riga	77, 86, 173, 174, 179, 221
<i>Malleus maleficarum</i>	137	Rigē	77
Manhards	11, 85, 93	Rips van Winkls	122
Māra	9, 33, 81, 120, 201	Rucava	177
Mārlovs	136	Sabīnus	92
Melētiņa	92	Sātans	69, 139
Melnā Māte	27	Saulēle	58
Melngailis	80	Saule	7, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 46, 49, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 63, 66, 69, 70, 74, 81, 87, 91, 98, 99, 102, 116, 140, 142, 181, 194, 205, 213, 219, 220, 222
Mēness	205	"Sauls dainas"	7, 11, 13, 15, 16, 91, 142, 159
Mēnestiņš	194, 205, 222	"Sauls dainu indekss"	7, 15, 140
Metenis	86	Sauls meitas	91, 181, 182
Mīlenbachs	129	"Sauls teiksmas"	159, 213
Muižniece	20	Saulīte	58, 74, 116, 117, 205, 215, 220
Muktupāvels	88	Saulīte — māmuliņa	71, 213
Mūlenbachs	186	Setuku	93
Mūnsters	39	Shermer	129
Natrimps	93	Shorter	160
Nelabais	136, 207	Sināiskis	157
Odins	61, 189	Sizifs	68
Odiseja	81	Sleipnirs	189
Padomju	139	Soustelle	49
Paija	69	Stenders	56, 57, 63
Pakalns	20	Straubergs	20, 23, 60, 69, 85, 127, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 160, 167, 194, 195
Panemune	200	Strālerte	150
Paradīze	56, 66	Sv. Pēteris	56
Pasaules okeāns	220	Svētais Gars	122
Patolls	93	Šīva	93
Pazemes valdnieks	93		
Peko	93		
Peļše	63		
Pentikeinens	127, 189		

Šmits	15, 26, 32, 39, 45, 56, 57, 58, 61, 75, 81, 85, 88, 91, 92, 119, 126, 128, 129, 160, 162, 166, 167, 186, 205, 215	Velnijs	93
Šprengers	137	Versluis	133
Švābe	44	Veļa māte	182
Tērnars	110	Veļu māte	31, 32, 53, 69,
Thomas	133	Vidzeme	16, 39, 56, 76, 77, 173, 220
Todorovs	142, 210	Vilce	133
Toporovs	68	Visendorfs	11, 15, 75
Tōra	92	Visums	7, 11, 12, 13, 19, 20, 28, 46, 58, 63, 66, 69, 70, 73, 97, 120, 123, 125, 126, 185, 194, 200, 201, 204, 205
Tormiss	93	Vīke-Freiberga	7, 14, 28, 68, 74, 114, 123, 128, 138, 142, 169, 170, 179, 219
Trevors-Ropers	139	Vyse	127, 131
Trobrianda	131	Zālite	9
Tērnars	110	Zemes māte	120
Vāczeme	66	Zevs	167
Vaizs	131	Zevs Kataibātes	92
Vārme	92	Zevs Keraunōs	92
Vašingtons Irvings	122	Zicāns	122
Vecā Derība	28, 136		
Velns	69, 93, 94		

DZIESMU NUMURU REĢISTRS

10405	204	23718	109	27589	115
10459	100	23983v1	102	27593	59
1091	33	24737	205	27594v1 un v3	62
1092	33	24738v8	111	27594v2	62
1095v3	33	25144	190	27594v4	38, 62
11193v2	183	25229v2	176	27594v5	62
1122	50	25230v2	177	27610	88, 90
11296v2	91	25230v3	177	27611	88, 90
11364	183	25230v4	177	27612	89
11649v1	116	25231	179	27612v1	90
1176	171	25558	177	27616	53
1177	170	25558v2	177	27618	53
1178	171	25558v3	177	27677	118
1179	171	25754	109	27684	30
1180	170	25936	68	27684v2	30
11996	110	2597	74	27693	46
1212	99	26026	159	27697	25
12478	110	26065	160	27729	35, 119
1289	43	26065v2	159	27756	113
12951v4	83	26826	109	27759	35
12995	42	2715	158	27759v1	45
13186v5	77	2716	158	27760	35, 113
133v1	186	27271	102	27766	85
1421	153	27272	109	27798	181
1422	153	27272v3	108	27798v1	181
1494	199	27280	31	27799	181, 182
15278	206	27287	110	27800	181
16045	180	27311v6	24	27810	25
16081	184	27339	69	27811	25
16081,1	184	27339v1	69	27811v1	25
16082	184	27341v2	118	27833v6	66
16082,2	184	27341v2 un v3	98	27872 uc	58
1698	172	27341v3	118	27881	50
17283 v3	180	27370	38	28035	182
17657	22	27376	29	2807	158
17657v1	22	27376v1	29	2811	158
18135 un var	108	27386	24	28235v3	205
18137	171	27395	88	2849	217
18304	222	27402	29	2850	218
18977	184	2743	161	2851	218
199	158	27430	88	2865	84
19902	42	27434	53	28659v1	217
1997	66	27434v1	52	29067	155
2002	81	27445	27	29099,1	155
2065	63	27505	51	29263 un var.	58
21047	173	27519v2	52	29269 un var.	58
21129	75	27527	52	29309v7	101
21129v1	75	27554	120	29740v3	156
21347	169	27555	115	3037	158
21347v6	169	27558v2	34	3038	158
2221v15	30	27564	23	3055	121
22756 un var	98	27564v1	23	3071	36
2277	158	27565	23	30796	60
23434	205	27565v3	23	31156	208
23649	76	27579	28	31303	119
23649v3	76	27580	27, 28	31487	188
23656	100	27581	34	31491	38

31492	-----	39	38096	-----	101	49504	-----	23
31493	-----	67	3810	-----	158	49510	-----	45
31494	-----	67	38245	-----	182	49511	-----	113
31495	-----	67	38257	-----	28	49513	-----	26
31659	-----	56, 58	38264	-----	28	49518	-----	51
31659 un var	-----	58	3840	-----	77	49519	-----	70
31660	-----	58	38647	-----	116	49524	-----	113, 115
31690	-----	67	3963	-----	95	49535	-----	62
31895	-----	39	40106	-----	108	49600	-----	181
31895v1	-----	39	4019	-----	101	49721	-----	44
31933 un var	-----	114	40216	-----	204	49773	-----	95
31945	-----	221	40322	-----	114, 212	4988	-----	66
32050	-----	176	40500	-----	212	5057	-----	120
32160	-----	173	40538	-----	216	51255	-----	156
32160v2	-----	174	40901	-----	100	52512	-----	75
32174v1	-----	173	40969	-----	216	52553	-----	39
32225	-----	86	4108	-----	181	52680	-----	39
3236	-----	117	4109	-----	181	52996	-----	172
3245	-----	190	4110	-----	58	53065	-----	84
32475	-----	216	41361	-----	84	53066	-----	174
32491	-----	209	4166	-----	120	53085	-----	221
3252v1	-----	187	4219	-----	29	53125	-----	215
32764	-----	91	4221	-----	28	53188	-----	87
32909	-----	73	4222	-----	28	53794	-----	87
32934	-----	158	4223	-----	181	53801	-----	87
33313	-----	78	42303	-----	162	53970	-----	91
33332v1	-----	83	4256	-----	189	54567	-----	78
33523	-----	78	42580	-----	42	54567v1	-----	78
33531	-----	78	43459	-----	206	54575	-----	80
3355	-----	117	43506	-----	24	54620	-----	94
33574	-----	184	4353	-----	28	54673	-----	154
33575	-----	184	436	-----	114	54676	-----	85
33588	-----	185	4361	-----	209	54888	-----	216
33588,2	-----	185	4369	-----	50	54906	-----	184
33589	-----	185	437	-----	186, 208	54938	-----	36
33643	-----	102	4370	-----	50	54966	-----	213
33645	-----	102	4374	-----	58	54983	-----	188
33744	-----	22	438-3	-----	208	54984	-----	188
33813	-----	20	438v3	-----	186	54987	-----	155
34028	-----	220	439	-----	186	54998	-----	168
34028 v1	-----	220	44028	-----	179	55004	-----	141
34039	-----	66	4425	-----	188	55046	-----	91
34043	-----	66	45892	-----	61	55053	-----	155
34069	-----	80	46366	-----	98	55131	-----	32, 33
34111	-----	157	4669v4	-----	44	55132	-----	32
34134	-----	195	47163	-----	75	55203	-----	83
34160	-----	158	47572	-----	177	55217	-----	88, 90
34191	-----	41, 118	47624v1	-----	150	55238	-----	217
34327	-----	41	47780	-----	98	55315	-----	195
34379	-----	168	4793v4	-----	141	55347	-----	194
35372	-----	43	48565	-----	183	55347v1	-----	194
35853	-----	186	48891	-----	149	55394	-----	81
36060	-----	86	49018	-----	179	55406	-----	159
36553	-----	186	49305	-----	108	55552	-----	117
36623	-----	171	49306	-----	109	55711	-----	98
3715	-----	121	49323	-----	45	55815	-----	115
37324	-----	69, 166	49372	-----	119, 166	55971	-----	117
37433	-----	96	49385	-----	27	55972	-----	117
3746	-----	80	49412	-----	46	56018	-----	75
38042	-----	77	49502	-----	69	56381	-----	42, 67

5648	-----	154
57907	-----	114
59094	-----	91
5962	-----	221
6262	-----	43
6309v4	-----	121
6378	-----	187
6699v3	-----	200
6702	-----	161
6702v3	-----	161
6702v4	-----	160
6702v5	-----	161
6786	-----	21
6988	-----	57
7534v1	-----	218
7937	-----	201
7996	-----	201
7997	-----	201
8004	-----	202
8024	-----	202
8074	-----	202
8074 un var	-----	202
8089	-----	201
81	-----	186
8188	-----	202
8366	----- 114,	210
8420	-----	210
8428	----- 114,	212
8435	----- 114,	210
8656	-----	60
8657	-----	209
8657v1	-----	209
8871	-----	215
8947	-----	210
8965	-----	212
8967	-----	213
9078	-----	21
9209	-----	182
9212	-----	21
9264	-----	26
9453	-----	103
9797	-----	103
9797v1	-----	103
9852	-----	102

B

Bb21,61	-----	114
---------	-------	-----

D

dibenā	-----	67
--------	-------	----

F

F1008,5404	-----	171
F1020,18	-----	95
F1045,1313	-----	117
F1045,673	----- 29,	113
F1144,128	-----	108
F1178,388	-----	171
F1208,7258	-----	116
F1238,2569	-----	120
F1276,3662	-----	161
F1311,11069	-----	171
F1311,6435	-----	140
F1341,17926	----- 181,	182
F1341,36143	-----	87
F1341,6986	-----	117
F1390,278	-----	109
F139,443	-----	217
F1650,5604	-----	173
F1654,1156	-----	171
F166,3533	-----	102
F1700,2802	-----	153
F1700,3028	-----	140
F170,2118	-----	171
F1707,508	-----	117
F17,25221	-----	171
F1726,879	-----	199
F1790,158	-----	120
F1824,68	-----	200
F1829,1075	-----	173
F189,365	-----	111
F1895,5049	-----	112
F1895,5409	-----	52
F191,2473	-----	108
F1944,217	-----	120
F1944,218	----- 45,	113
F1944,263	----- 117,	118
F1954,358	-----	171
F1955,20418	-----	199
F1968,356	-----	121
F1978,1790	-----	121
F231,6314	-----	86
F237,166	-----	58
F297,438	-----	77
F375,714	-----	33
F464,5291	-----	28
F464,8809	-----	174
F512,5943	-----	111
F519,703	-----	172
F558,12	-----	217
F668,31	-----	100

F69,735	-----	58
F72,14697	-----	33
F72,3422	-----	161
F72,6291	-----	176
F759,8597	-----	109
F796,10960	-----	222
F804,293	-----	98
F804,2934	-----	118
F832,517	----- 98,	118
F868,3305	-----	220
F929,2374	-----	202
F935,20018	-----	153
F935,2671	-----	218
F954,4361	-----	200
FS1045,673	-----	23
FS116,20225	-----	83
FS119,862	-----	115
FS1379,128	-----	114
FS1425,148	-----	51
FS166,3533	-----	156
FS1880,3130	-----	156
FS1944,286	-----	28
FS72,10985	-----	180

G

G2,74:63	-----	120
G2,87:87	-----	120

M

M1,174:165	-----	76
M1,218:297	-----	208
97	-----	186
M1,231:2t	-----	177
M1,261 3t uc	-----	58
M2,101:579	-----	76
M2,137:809	-----	188
M2,174:15t	-----	186
M2,60:345	-----	33
M2,66:381	-----	102
M3,209:1075	-----	66
M3,88:1t	-----	45
MM1,27:10	----- 156,	157
MM2,137:9	-----	188
MM2,209:72	-----	156

N

Nekavējat, neguļat,	-----	51
---------------------	-------	----

V

V333:87	-----	120
---------	-------	-----

The Latvian folksongs or dainas constitute one of the largest repositories of oral literature in existence, with over 70 000 type-songs and hundreds of thousands of recorded variants. Within this corpus, the Sun represents one of the more richly delineated concepts, with about 4000 texts containing words with the root-form for "sun" (*saul-* or *soul-*).

"The Cosmological Sun" represents the first volume in a planned trilogy, "The Threefold Sun", which undertakes a systematic survey of the range of thematic motifs found in Latvian sun-songs. It is to be followed by two more volumes, one about the physical sun and the other about the personified, mythological *Saule*. While the brief texts of the dainas are taken as the main focus in this work, they are discussed within the context of other available folkloric materials about the sun, including recorded corporae of Latvian folk beliefs, customs and magical incantations. Songs are regrouped and discussed within a hierarchical plan of organization, taking into account their conceptual content, emotional meaning, and poetic import, as well as surface fractures of the text, especially repeated formulae and larger modular units.

In the present volume, the term "cosmological" refers to those texts reflecting a "mental model" of the universe, both in its structural and in its dynamic aspects. The structural aspects refer to three major binary divisions of the Cosmos which use the sun as their main point of reference. The first of these is the spatial division between above and below, contrasting the sun in the sky above with the world of humans on earth, *pasauļe*, which means literally "the place under the sun". The second is the temporal opposition between the brief limited span of a human life on earth (*mūžs*) on the one hand, and eternity as expressed in the concept of the "life-span of the sun" (*sauļes mūžs*) on the other. Finally, the third cosmological dimension combines temporal with spatial aspects in distinguishing between "this sun" and "that sun", the world of the living and of the day-time sun with the realm of death to which the sun retires upon setting. The ability of the sun to move freely between this world and the next confers on the *Saule* of the dainas the role of *psychopompos* or leader of the souls of the dead. For this reason, the period just after sunset each day had to be celebrated by interrupting all work in honour of the sacred "path of the Sun". Burials too had to be completed before sunset, for after the sun's departure the gates to the World of the Shades would be locked for the night. A second category of "cosmological" songs are those reflecting the metaphysical laws that govern the universe these being the magical laws of sympathy, operating on the basis of similarity and contiguity. After a theoretical and historical overview about magic in general, separate chapters are devoted to passive magic or magical beliefs connected with the sun and active magic — magical "words" or incantations in which some reference to the sun is made.

SATURS

Priekšvārdi	7
levads	11
1. nodaļa. Šī saule un viņa saule	19
2. nodaļa. Saules ceļiņš un dvēseles ceļojums	49
3. nodaļa. Pasaule	73
4. nodaļa. Mūžs un mūžība	97
5. nodaļa. Maģiskā pasaule	125
6. nodaļa. Dainas kā miklas un miklas kā dainas	145
7. nodaļa. Saule zilēšonā un ticējumos	165
8. nodaļa. Buršana un buramie vārdi par sauli	193
Vēres	227
Īpašvārdu rādītājs	231
Dziesmu numuru reģistrs	235
Summary	238

Vaira Viķe-Freiberga.

Trejādas saules. Kosmoloģiskā saule.

Mākslinieks Ilmārs Blumbergs

Redaktore Vija Jugāne

Tehniskā redaktore Dzintra Vimba

Korektore Rota Bārtule

Datoroperators Ivars Vimba

Galvenā redaktore Māra Zālīte

Izdevniecības daļas vadītāja Vija Jugāne

V. Viķe-Freiberga

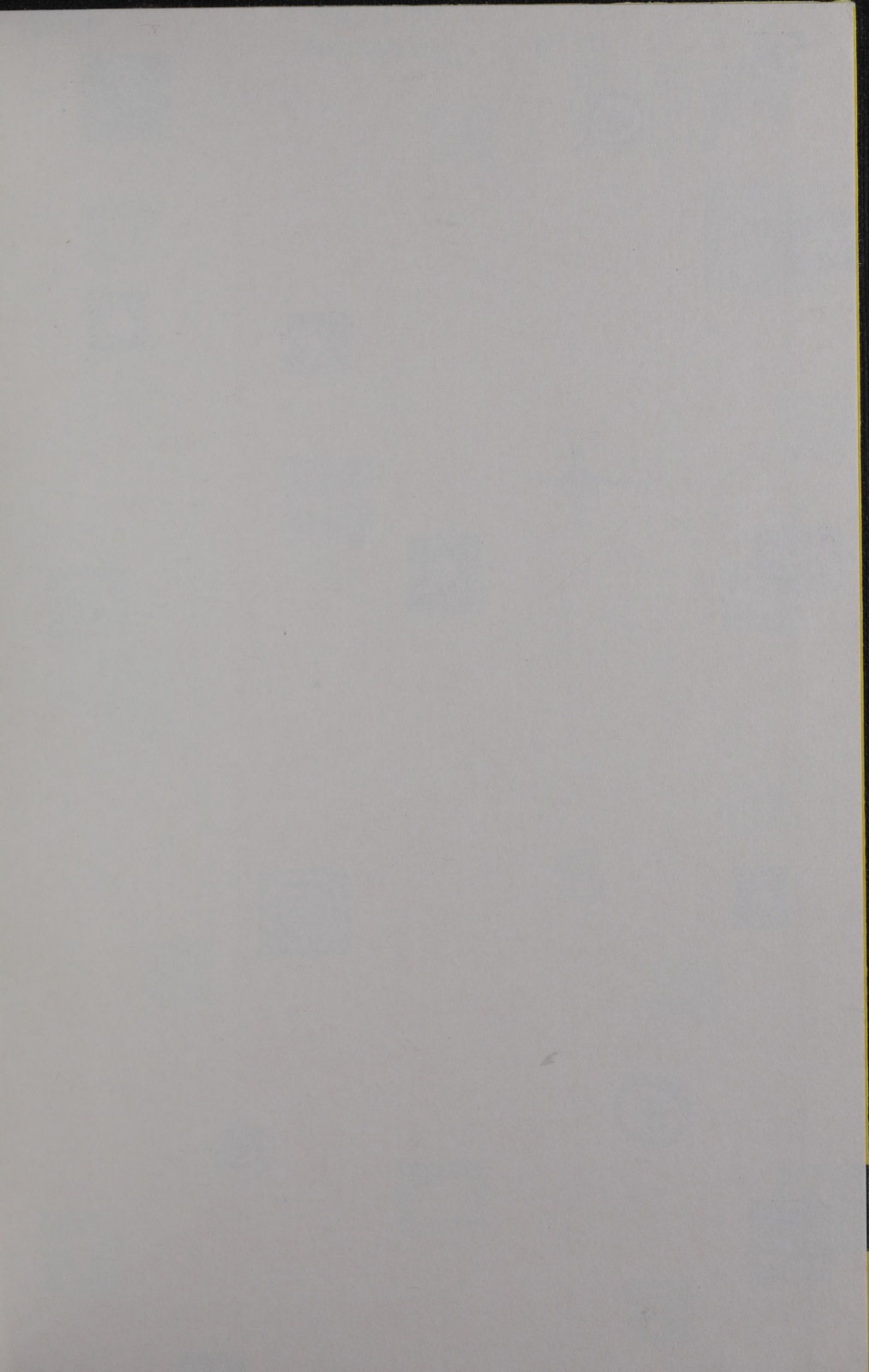
Vi 382 Trejādas saules. Kosmoloģiskā saule. — R.: "Karogs", 1997, 240 lpp., ilustr.

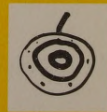
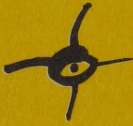
Datorsalikums. Parakstīta iespiešanai 7.11.97. Reģistrācijas apliecība Nr. 2 — 0072. Formāts 60x90/16. Ofseta tehnika.

15 fiz. iespiedl. Līgumcena. Pas. nr. 171.

"Karogs", LV 1426, Rīgā, Kr. Barona ielā 12.

Iespiesta tipogrāfijā "Rota", LV 1050, Rīgā, Dzirnauvu ielā 57.

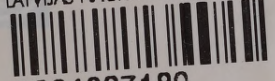

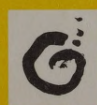
OBLICATAIS
EKSEMPLĀRS

2.40

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304037180

98-4
L 8

TRĒSĀDĀGĀ
SAULĒ

ARĶEOLÓGISKĀ
SAULĒ